

સ-મ-ર્પ-ણ

મારાં સ્વ. માતાપિતા તથા પ. પૂ. સ્વ. ગુરુશ્રી
ગિરિભશંકરજી તથા પ. પૂ. સ્વ. ગુરુશ્રી ભોલા-
નાથજી તથા પ. પૂ. ગુરુશ્રી દુર્ગાનાથજી
તથા વારાણસીસ્થ સ્વ. પ. પૂ. ગુરુશ્રી
સભાપતિજી તથા પ. પૂ. ગુરુશ્રી
બાલકૃષ્ણભાઈ તથા મારા પ. પૂ.
વડીલખંધુ. શ્રી મણિશંકર

દેવાશંકર

—તથા—

અમદાવાદ નરનારાયણદેવ પીઠાધીશ્વર પ. પૂ.
ધ. ધુ. આચાર્યવર્ધ શ્રી દેવેન્દ્રપ્રસાદજી વસુદેવ-
પ્રસાદજી તથા બાબાચાર્ય વર્ધ શ્રી તેજેન્દ્ર
પ્રસાદજી મહારાજ શ્રીના કરકમલમાં
આ માફ 'વિજ્યા' ગુજરાતી લીકાવાળું પુસ્તક સમર્પિત
કરીને કૃતાચૈવા અનુભવું છું. . .

ચતઃ-

વિષાદાતાઽન્નવાતા ચ કન્યાવાતા તથૈવ ચ ।
જન્મદો જ્યેષ્ઠચ્છુચ પદ્મવૈતે વિતરઃ સ્મૃતાઃ ॥

આપનો વિનમ્ર બાલક
શાસી દયાશંકર શર્માપ્રધ્યાય

દ્વિતીય આવૃત્તિનું યથાર્થ નિવેદન

‘પ્રારંભિક-પાશ્ચીનીય-પરમલઘુકૌમુદી’ની વિજ્યા દીકા સાથેની આ બીજી આવૃત્તિ પૂર્વાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધમાં એક પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ કરતાં આનંદ થાય છે. દ્રવ્યના સ કાયને લખીને આનો પૂર્વાર્ધ ભાગ ઈ. સ. ૧૯૬૭ ના નવેમ્બર મા પ્રકાશિત કરેલો. તે પછી વૈદ્યરાજ શ્રી સોમાભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલની પ્રેરણાથી તેમજ મારા અતરાત્માનો અવાજને લખીને આ ઉત્તરાર્ધ નવેમ્બરથી તૈયાર કરી પ્રવામાં આવ્યો છે. આ બન્ને ભાગો એક પુસ્તક રૂપે ભેગા બાવરી પુક્યા છે તેમાં પણ આર્થિક દૃષ્ટિએ ૪ ભાગ બળબે છે.

ફાળાદ પાણિનીયઙ્ચ સર્વશાસ્ત્રોપયોગિકમ્ એ સ્ક્રિપ્ત અનુસાર આયુર્વેદ કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓની અભ્યાસ કેમ મુજબ જુદા જુદા પુસ્તક રૂપે માગણી હોવા છતાં નિરુપાયે એકજ પુસ્તક રૂપે બનાવવું પડ્યું છે. આ તો સંસ્કૃતના અભ્યાસ કરવા ઇચ્છતા નિરાસુઓને તેમજ આયુર્વેદ કોલેજમાં તેમજ ઇતર કોલેજમાં સંસ્કૃત વિષય લેનારા વિદ્યાર્થીઓને હિપયોગી થઈ પડે અને એ રીતે આ કાયા પાસેથી પરમકૃપાળુ પરમાત્મા જે રીતે કાર્ય લઈ શકે એ રીતે પણ કષ્ટક કરી છૂટવું એ ઉદ્દેશથી આ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. વળી મારે વારંવાર કહેવું પડે છે કે આમાં વૈદ્યરાજ શ્રીસોમાભાઈ દેવતા આમહેજ મુખ્ય ભાગ ભળ્યો છે. આવી અસહ્યમેધવારી છતાં પૂર્વાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધની પડતર કિંમત ૪ એકલે કે રૂ. ૫-૫૦ રાખવામાં આવી છે જ્યારે જેમણે પૂર્વાર્ધ વસાવી લીધો હોય તેમની અનુકૂળતા માટે માત્ર ઉત્તરાર્ધ છટોપણ રૂ. ૩-૦૦ની કિંમતે મળશે. આમાં જે કઈ છુટીઓ જણાય તે અંગે કૃપ્ય ગણી તે તરફ જ્ઞાન દોરવામાં આવશે તો નવી આવૃત્તિ વખતે એ બનતી કેશિયે સુધારો લેવાશે. આ પુસ્તકના સંશોધન કાર્યમાં મારા અભિનન મિત્ર ચંદ્રકાન્ત જે. શાસ્ત્રીએ ખુબજ સહકાર આપ્યો છે. તેમનો આભાર માનું તેટલો જાણો છે. આશા છે કે આ પુસ્તકનું ચુગરાતના આયુર્વેદ કોલેજના પ્રિન્સિપાલો, પ્રાધ્યાપો વિદ્યાર્થી બધુઓ, બહનો અને સંસ્કૃતભાષા પ્રેમીઓ પોતાની સક્રિય સહાયન આપી હોતે જન આપશે.

નિવેદક
દયાશંકર દેવાશંકર શાસ્ત્રી

प्रकरणानुक्रमणिका

पूर्वार्द्ध

उत्तरार्द्ध

प्रकरण	पृष्ठांक	प्रकरण	पृष्ठांक
(१) सज्ञा...	१-१४	(१) अथ तिजन्ते भवादयः...	१-४१
(२) अच्-सधिः...	१३-२२	(२) अथादयः	४३-५८
(३) अय हल्-सधिः....	२४-२७	(३) अथ जुहोत्यादयः...	५९-६४
(४) अथ विसर्ग-सधिः ..	२८-३२	(४) अथ दिवादयः...	६५-७४
(५) " यङ्लिङ्गेषु-अजन्तपुंल्लिङ्गः	३३-५९	(५) अथ स्वादयः ..	७५-८०
६) अथाजन्तस्त्रीलिङ्गाः	६०-७१	(६) अथ तुदादयः....	८१-८५
७) अथाजन्तनपुंसकलिङ्गाः	७१-७६	(७) अथ रुधादयः	८६-९२
८) अथ हलन्तपुंल्लिङ्गाः....	७६-९१	(८) अथ तनादयः...	९३-९७
९) अथ हलन्तस्त्रीलिङ्गाः	९१-९४	(९) अथ क्रयादयः....	९८-१०२
१०) अथ हलन्त नपुंसकलिङ्गः	९५-९७	(१०) अथ शुरादयः....	१०३-१०७
११) अथाव्यय प्रकरणम्	९८-१००	(११) अथ प्यन्तप्रक्रिया	१०८-११३
१२) अथ विभक्त्यर्थः	१०१-१०८	(१२) अथ सप्तन्तप्रक्रिया	११४-११६
(१३) अथ समास प्रकरणम्	१०९-११६	(१३) अथ भाषकर्मप्रक्रिया..	११७-१२५
(१४) अथ षड्भूमीदिः	११७-११९	(१४) अथ कृदन्ता ; पूर्वकृदन्तम्	१२६-१३१
(१५) अथ द्वन्द्वः...	११९-१२१	(१५) अथोत्तरकृदन्तम्	१३२-१३७
(१६) अथ तद्धिताः श्रवणाः	१२२-१३४	(१६) परिशिष्टादि ...	१३८-१४०
(१७) अथ प्राग्वेशीय प्राययाः	१३५-१४२	(१७) समर्पणादि....	१४१-४
(१८) अथ स्त्रीप्रत्ययप्रकरणम्	१४३-१५५		

યથાર્થ પ્રાક્ટીસન

ગુજરાત યુનિવર્સિટીએ બી એ સંસ્કૃત સ્પેશિયલમાં માન્ય રાખેલી 'વૈયાકરણ સિદ્ધાંતકોમુદી' ના સંચા, પરિભાષા, પંચ-સંધિ, અને કારક પ્રકરણો 'સૂર્યા' નામની ટ્રસ્ટ ગુજરાતી ટીકા લખી એ પદાર પાડેલાં પ્રકાશન કાર્યમાં 'દ્રવ્ય' ની ખૂબ જ આવશ્યકતા જણાયેલી, તેથી દ્રવ્ય, પ્રેલક્ષ્ય, પ્રચાર, તેમજ પુસ્તકોની ગુણવત્તા, જોઈને અનેક સહૃદયો, તથા સંસ્કૃતના વિદ્વાનો તેમજ કોનેજોના પ્રાધ્યાપકોનું માર્ગદર્શન મળેલું. અને તેમાં કાશીના સંસ્કૃત પંદિત સમ્રાઢાયમાં માન્ય પ. પૂ. સ્વ. ગુરુત્તમ શ્રી 'સભાપતિજી' તથા ગુર્જર માતૃભાષીય 'શ્રી વારાણસેય સંસ્કૃત વિશ્વ વિદ્યાલય' વારાણસીના પ્રાચીન નવ્ય વ્યાકરણ પ્રાધ્યાપક પ. પૂ. ગુરુજી આલકૃષ્ણ શાસ્ત્રીજી તથા શ્રી ડાહરરાય માંકડ, અને જમિયત-રાય જે પંડયા, શ્રી લગવતીપ્રસાદ પંડયા, શ્રી અરુણોદય જાની, વડોદરા, ભાઈશંકરભાઈ પુરોહિત, મુંબઈ વગેરે અનેક સંસ્કૃતના પ્રાધ્યાપકોના અભિપ્રાયો ઉપરાંત પ્રકરણોમાં અગતઃ પ્રકાશિત કરેલા છે.

ઉપરનાં પ્રકાશિત પુસ્તકો મારા મુસ્તબી ભાઈશ્રી વૈદ્યરાજી નટવરલાલ નારાયણશંકર પ્રાણાચાર્ય, ગુજરાત રાજ્ય આયુર્વેદ બોર્ડના પ્રમુખશ્રીને મળેલા, તેઓશ્રીએ હાલમાં જૂનાગઢ ખાતેની સરકારી આયુર્વેદિક કાર્મસીના પ્રધાન વહીવટ કરનારા વૈદ્યરાજ શ્રી સોમાભાઈ પટેલની મુલાકાત કરાવી મારાં પ્રકાશિત પુસ્તકો, તેઓશ્રીને ખૂબ જ યોગ્ય લાગ્યાં. અને પંચસંધિ પ્રકરણમાં તેઓશ્રીએ મયારાકિત સદાય આપી, અને અપાવેલી. અને પુસ્તકની યોગ્યતા ખૂબ ત્રીગુણવતરી દૃષ્ટિએ વિચારી.

ત્યાર બાદ એકાદ વર્ષ પછી શુદ્ધ આયુર્વેદનો અભ્યાસક્રમ નક્કી થતાં પાણ્ડિનીય વ્યાકરણ શાસ્ત્ર સર્વશાસ્ત્રોપકારક હોઈ પ્રારંભિક પાણ્ડિનીય ઉર્દે પરમ લઘુ સિદ્ધાંતકોમુદી નામનું પુસ્તક પ્રથમ

વર્ષના અભ્યાસક્રમમાં નક્કી થતાં ફરીથી મારો સંપર્ક સાધ્યો. અને મને કહ્યું કે આ પુસ્તકની ટીકા ગુજરાતીમાં પ્રસિદ્ધ કરો.

સંસ્કૃતના વિદ્વાનોને આર્થિક કષ્ટ ટોળ છે જ, તેથી મેં તેઓ-શ્રીને પુસ્તક છપાવવા ના પાડી, અને કહ્યું કે જો આપ પુસ્તક છપાવો તો હું નિઃશુલ્ક લખી આપીશ. ત્યાર બાદ એક સપ્તાહ વિચાર કરીને મને તેઓથી મળ્યા, અને કહ્યું કે શાસ્ત્રાંશ આપ પુસ્તક લખો, અને હું આપશ્રીને આર્થિક તમામ સદાય આપીશ તેઓશ્રીની આ યશસ્વકાર વૃત્તિ અને સંસ્કૃત પ્રત્યેના ખૂબ જ આદર જોઈ, મેં તેઓશ્રીને કહ્યું કે આ પુસ્તક છપાવવાનું જે કાંઈ ખર્ચ થાય, તે ખર્ચનું દ્રવ્ય આપશ્રીને પરત કર્યા બાદ જે કોઈ દ્રવ્ય બચે, તેનો હાક, હિસ્સો આપનો રહેશે નહીં. અને તે દ્રવ્ય મારે ગમે તે પુસ્તક છપાવું હોય તેમાં ખર્ચી શકું તે વાત પણ તેઓશ્રીએ વિના સંકોચે સ્વીકારી. તેથી જ મેં પુસ્તક પ્રકાશનમાં બીજી આવૃત્તિમાં પણ તેઓશ્રીનું નામ પ્રકાશક તરીકે રાખેલું છે.

નામકરણ

મન્દઃ કવિયશઃપ્રાર્થો ગમિધ્યામ્યુપહાસ્યતામ્ ।

પ્રાશુલભ્યે કલે લેખાદુદ્ધાહુરિવ વામનઃ ॥

એ કાલીદાસની મુક્તિના આધારે, લેખનકાર્ય કહિન તેમજ પાણિનીય વ્યાકરણ વધારે કહિન હોવાથી ત્રિશુભ્રાત્રિમાકા ભગવતી મહાસરસ્વતીનું સ્મરણ, સપ્તશતી પાઠગી કરતો હતો. તે વખતે “ વિજયા ર્યાતુ” વૃષ્ઠતઃ ” વચનનું ઉચારણ થતું હતું, તે વખતે મારા પૂ મોટાભાઈ શ્રી શંકરલાલ મોદનલાલ ઉપાધ્યાય તથા તેમનાં ધર્મપત્ની મારા પૂ ભાભીયા ‘ વિજયા ’ અને મુંગધથી આવેલાં તે જ વખતે આ પુસ્તકની ગુજરાતી ટીકાનું નામ ‘ વિજયા ’ રાખવું એમ સંકલ્પ કરીને જ ટીકા લખવાની શરૂઆત કરેલી.

સંસ્કૃત અને સંસ્કૃતગી ઉપર ખૂબ જ અભિરુચિ ધરાવનારા

અને પ્રકાશનીય પુસ્તકમાં નિસ્વાર્થ ધનવુ આદાનપ્રાપ્તિ સરકારીઓ, તથા આયુર્વેદના ઉદ્ધારાર્થે કરનારા શ્રી સોમાભાઈ પટેલનો દૂકા યથાર્થ પરિચય બતાવવો તે અચોક્ક્ય નથી જ એમ માનુ મન્તવ્ય હોવાથી તેઓશ્રીનો પરિચય નીચે પ્રમાણે આપુ છું.

• વૈદ્યરાજ સોમાભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ

શ્રી સોમાભાઈ પટેલ ગામ નાર તા પેટલાદ, જિ બેટાના વતની છે તેઓશ્રીએ મેટ્રિક સુધીનો અભ્યાસ પોતાના વતનમાં કર્યો છે સન ૧૯૩૫માં મેટ્રિક પાસ થયા છ સ ૧૯૩૬માં ગુજરાત કોલેજ અમદાવાદ દ્વારા બી એ પાસ થયા છ સ ૧૯૪૧માં લૉ-કોલેજ અમદાવાદ દ્વારા એલએલ બી થયા અને છ સ ૧૯૪૨માં એચ-એલ કોમર્સ કોલેજ દ્વારા બી કોમ થયા.

ત્યાર પછી શુદ્ધ આયુર્વેદનો શાખ જગવાથી પોતે રાજવૈદ્ય શ્રી પ્રભાશંકર નાનભટ્ટ મહાકાવાળાનો સંપર્ક સાધી છ સ ૧૯૪૪ થી ૧૯૬૫ સુધી તેઓશ્રીનો પાસે સતત ૧૨ ૧૧ રહીને આયુર્વેદનો અભ્યાસ કર્યો અને તે દરમિયાન ૧૯૪૬માં આયુર્વેદ વિષયની પરીક્ષા પાસ કરી.

પોતે મિત્ર લાઈનમાં સેલ્સમેન સુધી કાર્ય કરે છે બના શુદ્ધ આયુર્વેદમાં વધારે રસ લાગવાથી મિત્ર લાઈનમાં ઓછું કામ કરીને આયુર્વેદના પ્રેક્ટિસ સ્વતંત્ર રીતે કરે છે અને ખાડિયા ચાર તરતા તથા પોતાના બંને આયુર્વેદની પ્રેક્ટિસ કરે છે.

સન ૧૯૬૩ની સાલમાં ગુજરાત સરકારે આયુર્વેદ બોર્ડના તથા શુદ્ધ આયુર્વેદ પાઠ્યક્રમ સમિતિના માનદ અધ્યક્ષ તરીકે તેમની નિમણૂક કરી હતી તે પછી સને ૧૯૬૪-૬૫માં ગુજરાત સરકારે ગુજરાત આયુર્વેદ બોર્ડના પ્રથમ ચેરમેન તરીકે તેમને નીમ્યા હતા તા ૨૧-૭-૬૫થી અત્યાર સુધી ગુજરાત આયુર્વેદ વિકાસ મંડળના સભ્ય સચિવ તરીકે જૂનાગઢ ખાતેની સરકારી આયુર્વેદિક

દર્શસીતો વહીવટ સંભાળે છે. પાંચ વર્ષ સુધી આ કામ ગાંઠે સરકારે તેમની નિયુક્તિ કરી છે. અત્યારે જ્યાં ગુજરાતમાં આયુર્વેદ યુનિવર્સિટીની સ્થાપના જામનગર ખાતે થઈ છે તેમાં સેનેટના સભ્ય તરીકે ચૂંટાઈ આવેલ છે. વળી તેઓશ્રી આયુર્વેદ ઉપરાંત વેદાન્ત, સંગીતના પણ ઉપાસક છે. ને વ્યાકરણમાં સિદ્ધાન્તકૌમુદી પણ શીખવા માટે વારંવાર મને જણાવે છે. અને શાસ્ત્રમાં ખૂબ જ રસ-ધરાતનાર બન્યા છે.

આયુર્વેદના વિકાસ માટે ગુજરાત તથા સૌરાષ્ટ્રના સન્માનનીય વૈદ્યોનો પરિચય મેળવી, અનેક સંમેલનો આયુર્વેદના ઉદ્ધાર અને વિકાસ માટે લાવેલા અને હાલમાં પણ આયુર્વેદનો વધારે વિકાસ થાય તે માટે જ આ પુસ્તકની દ્વિતીય આવૃત્તિ પ્રકાશન કરવા માટે નિઃસ્વાર્થ સેવા આપવા તૈયાર થયેલ છે, તે જ તેમની આયુર્વેદ પ્રત્યેની સંનિષ્ઠા, નિઃસ્વાર્થ સેવા, મમતા, પ્રેમ અને પરોપકારવૃત્તિ સૂચવે છે. તેઓશ્રીની અનિર્વચનીય કાર્યક્ષમતા જોઈને જ સન્માનનીય વૈદ્યોએ તથા ગુજરાત રાજ્યના જૂનપૂર્વ આરોગ્ય મંત્રી શ્રી મોહનલાલલાલ વ્યાસ સાહેબે તેમને સેક્રેટરી તથા પ્રમુખ વગેરે સ્થાને નીમ્યા હતા ને હાલમાં પણ જૂનાગઢની ફેકલ્ટીમાં સેવા આપી રહ્યા છે.

પ્રારંભિક પાંચુનીય-ગુજરાતના વિદ્યાર્થીઓને સહવાનું અથડું લાગતું હતું તેને લઈને આ પુસ્તકની ગુજરાતીમાં ટીકા થાય તો, સાડું. અને તેથી જ તેઓશ્રીએ મારો સંપર્ક સાધેલો, “ગુજરાત આયુર્વેદ યુનિવર્સિટી”એ માન્ય રાખેલા અભ્યાસક્રમમાં આ પુસ્તકની દ્વિતીય આવૃત્તિ પ્રકાશિત કરવા માટે મે તેઓશ્રીને કહ્યું કે હાલમાં જાત્રાને ખૂબ જ તકલીફ પડે છે અને પ્રથમ પુસ્તકની એક પણ પ્રત નથી. અને જાત્રા મારે ઘેર આવીને નિરાશ થઈ પાછા જાય છે. તો આપશ્રી ફરીના પુસ્તક પ્રકાશિત કરવા દ્રવ્યની સદાપના પૂર્વવત્ આપો. તેઓશ્રીએ સદર્પ સદાપના આપવાનું સ્વીકૃત્ત અને આ દ્વિતીયાવૃત્તિ તદ્દન નવી જ લખાને-તેઓશ્રીની સદાપનાથી પ્રકાશિત કરી શક્યો છું.

દ્વિતીય આવૃત્તિ

દ્વિતીય આવૃત્તિ, આપ સર્વ છાત્રો, મસ્કૃતાનુરાગીઓ અને વિશેષ-
ગુજરાત આયુર્વેદ યુનિવર્સિટીમાં તમામ કોલેજના સમાનનીય
કૃતના પ્રાધ્યાપક સાહેબો સમક્ષ આ પૂર્વાર્ધ બાગ મૂકવા માટે
તમામે પ્રેરણા આપી છે. તેથી આપ સર્વ આ નૃ. ૧ દ્વિતીય આવૃત્તિને
ઈ, વિચારી, અનુભવીને મારા પ્રયત્નને સહન કરશો એવી આશા
થે વિરમીશ બગવતી મહાસરસ્વતી દરેકનું કથ્યાણુ કરે અને
રાસાર તરંગદાન માટે સર્વને સદ્બુદ્ધિ આપે આ નૃ. ૧ આવૃત્તિમાં
મરોળ, બુદ્ધિમાન્ધ આદિ અનેક કારણોને લઈને ત્રુટિઓ રહેતી હોય
તે આપ સર્વ કૃત્ય ગણીને મને સૂચના આપશો જેથી સુધારવા
પડે. કરીશ સર્વશ્ચ તો કેવળ હૃદય જ છે.

અન્તમાં પ્રથમાવૃત્તિ તેમજ દ્વિતીય આવૃત્તિમાં મ. વાળી ને
કેવાથી સક્રિય સહજના આપના આપ સર્વનો આભાર માનીને વિરમીશ
નિવેદક-લેખક

પ્રસ્તાવનાપકમ

મુસ્લમી પંડિતપ્રર શ્રી દયાશંકર શાસ્ત્રી સંપાદિત પ્રારબ્ધક
પ્રાશ્નિનીય=પરમસધુસિદ્ધાન્તકોમુદીની પ્રસ્તાવના લખતાં મને
અત્યંત આનંદ થાય છે.

આર્થિક તેમજ શારીરિક દૃષ્ટિએ પ્રતિકૂળ સંજોગમાં કેવળ
સંસ્કૃત સેવાની જ બાવનાથી કાર્યરત રહેતા શાસ્ત્રીજીના અવિરત
પ્રયત્નના પરિપાકરૂપ આ સર્જનના નિકટ ૧૧ સાક્ષી તરીકે હું ગૌરવ
તથા આનંદ અનુભવું છું આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ આટલા દૂંઠા
સમયમાં પ્રગટ થાય છે, એ જ હકીકત પુસ્તકના સંપાદક શ્રી શાસ્ત્રીજીની
વિદ્યાર્થીપ્રિયતા તથા પંડિતપ્રિયતા પ્રગટ કરે છે.

ગુજરાતમાં સંસ્કૃત તરફ ઉપેક્ષાવૃત્તિ વિશેષ પ્રમાણમાં જોવા
મળે છે. સંસ્કૃત અભ્યાસ, અધ્યાપન, પ્રચારની દૃષ્ટિએ વિસ્તૃત

દોના છતાં, ગુજરાતની દૃષ્ટિએ નગણ્ય છે, તેથી સંસ્કૃત વાક્ય
 નિર્મિતો અમુક સ્વરૂપ વિવિધશાસ્ત્રોને મદદાશીય શિષ્યગુણ અર્થ
 ક્રમમાં પણ મોડ્ય આકાશ ન મળે તે સ્વાભાવિક છે આવી રીતે
 માં ગુજરાત આયુર્વેદ યુનિવર્સિટીની રાજ્યાસ સમિતિ
 સિદ્ધાન્તકોમુદીની પદ્ધતિએ જ તેમણી માન અમલના સ
 તારીને સંકલિત કરવામાં આવેલી પ્રારંભિકપાણિનીય=પદ્મ
 સિદ્ધાન્તકોમુદીને પાઠ્યક્રમમાં નિર્ધારિત કરીને શાસ્ત્રગેનાની દિશા
 મોડ્ય પાઠ્ય બાધુ છે મુગ્ધ વ્યવસ્થા-પ્રોક્ત, કાગદ પાણિનીય
 સર્વશાસ્ત્રોપગમ્ય વગેરે વાક્યો વ્યાકરણના અભ્યાસની મદદતા બ
 વવા પુરતા છે

સમગ્ર સંસ્કૃત વાક્યમને જે આપણે સમૃદ્ધ ખજાનો ગણ્ય
 તે વ્યાકરણ એ આ ખજાનો આત્મસાત્ કરવાની ચારી છે પાણિનિ
 અષ્ટાધ્યાયી નિશાળ મુદ્દર બગીચાની શુભશુભામણી જેવી છે જે
 અતિસદૃશ અને કલાયુક્ત પગથીઓ સાચા બોમિયા વિના કેવી ર
 યાત થાય મુદ્દની શાસ્ત્રીજી આવા એક બોમિયા છે. વ્યાકરણ જે
 દૃષ્ટ નિયમમાં સર્જા છતાં સારયુક્ત ગુજરાતી દીક્ષા સાથે આ પુસ્ત
 તેમજ ગુજરાત યુનિવર્સિટી નિર્ધારિત થી. એ સંસ્કૃત રપેશિ
 વિષયના-બેયાકરણ સિદ્ધાન્તકોમુદીનાં સંસાર, પરિભાષા, પં
 સધિ અને કારક, પ્રકરણોનું સંપાદક કરવાથી વિદ્યાર્થીઓ તથા
 વિષયના અભ્યાસીઓ પેણા ઉપકૃત થયા છે આ પુસ્તકો વિદ્યાર્થીઓ
 જ્ઞાનવાની સાથે વિદ્વદ્ભોગ્ય પણ ગન્યા છે એ જ પ્રસ્તુત સંપાદક
 લેખનશક્તિની પ્રતીતિ કરાવે છે. સંપાદન દ્વારા શાસ્ત્રીજી ઉત્તરો
 સંસ્કૃત સાહિત્યની સેવા કરતા રહે એવી શુભેચ્છા સાથે હું વિરમું

એ જ

અધ્યાપક-સ્વામિનારાયણ

રજનીકાન્ત પરી

આર્ટસ કોલેજ, મહિનગર,

અમદાવાદ-૮

પ્રસ્તાવના

અનાદિનિષ્ઠના દેવી વાગુત્સુષ્ઠા સ્વયંભુવા ।

આદૌ વેદમયી દિવ્યા યતઃ સર્વાઃ પ્રવૃત્તયઃ ॥ (ક. ત્રે. માખ્ય)

આ સાધ્ય તત્ત્વના આધારે ધર્માએ સર્વ પ્રયત્ન આદિ અનંત
તરી સાધન મુદ્દર વેદવાણી ઉચ્ચારી જેના દ્વારા તમામ પ્રવૃત્તિઓ
। મંડી

સંસ્કૃત નામ દેવી વાક્ અન્વાહ્યાતા મહર્ષિભિઃ । (કાવ્યાદર્શ)
તના આધારે દેવવાણી અસૌકિક છે. એમ તે મહર્ષિઓએ પ્રતિ-
ષ્ઠા કર્યું છે, તેથી તેનું નામ સંસ્કૃત છે. સમુન્નત સંસ્કાર પામેલી
વા

વાગ્ વૈ પરાચ્યવ્યાકૃતાઽભવત્ । તે દેવા इन्द्रमनुयन् । इमां नो वाक्
।કુર્વિતિ । તામિન્દ્રો વ્યાકરોત્ । (તૈ, સં. ૬/૪/૭)

વાણીના અવ્યાકૃત રૂપને વ્યાકૃત સ્વરૂપમાં લાવવા માટે દેવાએ
ન્દ્રને પ્રાર્થના કરી અને તેમણે તેના વ્યાકૃત-વ્યાકરણ નિર્મલ-વ્યા-
કરણ શુદ્ધ આકાર આપ્યો. માટે હન્દ્ર, સર્વપ્રથમ વ્યાકરણી
। ત્યાર બાદ આપિસલિ, કાશ્યપ, ગાર્ગ્ય, ગાલવ, ગાકતર્મણ, ભાર-
જ, શાકટાપન, સાકશ્ય, સેનક અને રેડાટાપન નામના ઇસ આચાર્યોએ
તેના વ્યાકરણ રચી વેદવાણીને સંસ્કૃત સ્વરૂપ આપ્યું.

પાણિનિ

વ્યાક્રિયન્તે વ્યુત્પાદ્યન્તે શબ્દાઃ અનેન ઇતિ વ્યાકરણમ્ । (જેનાથી
સિદ્ધ થઈ અર્થજ્ઞાન જલદીથી યર્ષ શબ્દ-વ્યાકરણ) વ્યુત્પત્તિના
આધારે 'પાણિનિ' મુનિએ પ્રાથમિક વ્યાકરણકારોની કૃતિઓ પર
કરના નવીન વ્યાકરણ રચ્યું અને તેને બાક અધ્યાયમાં વહેંચી
આપ્યું. દરેક અધ્યાયના આરંભ અને અંતે જનાર્ણા. કુલ સગમગ
(૪૦૦૦) આરંભ અને અંતે રચી સૌકિક તથા વૈદિક સંસ્કૃતને
આવરી લીધું.

પાણિનિ વ્યાકરણ વલ્લ વૈદેશિક પંડિતોના ઉદ્ભાવ

(૧) વાત્સકી :- પાણિનીય વ્યાકરણ, માણુભોગા રહેલી મગજ શક્તિની મોટામા મોટી રચના છે.

(૨) કોલિયુક :- પાણિનીય વ્યાકરણ(સત્રો)ના નિયમો રચના અત્યંત પ્રતિભાથી ભરપૂર છે અને તેના નિયમો તર્કથી ખનાવેલ ■ તે નિઃસંદેહ છે.

(૩) સર W, W. હંટર :- સસારનાં દરેક વ્યાકરણો પાણિનિય વ્યાકરણ મુકુટશિરોમણિ છે અને તે મનુષ્યોની મગજ શક્તિના અત્યંત આનિષ્કારક છે.

(૪) મોનિયર વિલિયમ્સ :- પાણિનીય વ્યાકરણ, મનુષ્ય મગજ શક્તિની પ્રતિબાનો આશ્ચર્યકારક નમૂનો છે, જેને આજ દિવસે સુધી ભારત સિવાય અન્ય દેશોએ પોતાની સામે રાખ્યો છે.

શબ્દાનુશાસન

શબ્દાનુશાસન, વ્યાકરણનું નામાન્તર છે અનુશિષ્યન્ત અપરાધેન્- વિવિધ્ય કચ્ચતે સાધુશબ્દાઃ અનેન દિતિ અનુશાસનમ્ । નામસૂ- વાર્તિરભાષ્યાદ્યનાદિરૂપ શાસ્ત્રમ્ । (મદ્દાભાષ્ય) સાધુ શબ્દ, પુણ્યજ- છે એકઃ શબ્દઃ સમ્યક્ જ્ઞાતઃ મુગ્ધયુક્તઃ સ્વર્ગે લોકે ચ નામયુક્ત મદ (વેદનિદલ) વ્યાકરણ શાસ્ત્રના જ્ઞાન સિવાય વેદાર્થ, રમૂતિ, પુરાણ ઉત્તિદાસ, કાવ્ય, કોશ ઉપનિષદ વગેરે સરજનભાષા નિગદ કાર્મ પ વરણનું જ્ઞાન થર્મ સકર્તુ નાની વા વેદ વેદાદય મદન દિ મમ્મદુ (ભારતવાચક)

વેદનાં છ અંગ

(૧) શિષ્ઠા, (૨) કાપ, (૩) વ્યાકરણ, (૪) નિરુક્ત, (૫) ળ (૬) ન્યોનિય-આ છ વેદનાં અંગ છે. તેમાં મુનિ પ્રચારણ પ્રાય વેદાનિય નેત્રમુચ્ચત । નિદર્શ ગોત્રમુદિષ્ટ છન્દનાં વિભિતિઃ પદે । શિષ્ઠા પ્રાન્નં તુ વેદમ્ય દર્શનં વચ્ચી પ્રવચન ॥

બ્યાકરણકાર અનેક ચર્ચા ગયા ત્ર તેઓનો પરિચય અને અમારાં
 બ્યાકરણવિષયક સિદ્ધાંતકોમુદી ॥ બહાર પાડેલ “સૂર્યા” નામની સુંદર
 જરાતી દીકા સુક્ત ગ્રંથ પ્રકરણ (સદા પ્રકરણ, પરિભાષા પ્રકરણ
 ને કારક પ્રકરણ) દર્શક જે ભાગમાં સવિસ્તર આપેલો છે પરંતુ
 ॥ પછી બ્યાકરણ વિષયક પુસ્તક હોઈ સંક્ષિપ્ત આકારમાં તો આપવો
 , જોઈએ એમ ત્રિચારી તથા પાણિનીય બ્યાકરણ હોઈ પાણિનિ
 ગ્રંથનો પરિચય આપવો આવશ્યક ગણવામાં તે નીચે દર્શાવ્યો છે

પાણિનિ

યુધિષ્ઠિર મીમાંસક કૃત ઇતિહાસના પાન નં ૧૩૬ના આભારે
 પાણિનિ’ સમય વિક્રમ સવન પૂર્વે ૨૮૦ વર્ષ પૂર્વે છે તે તેમના
 મધમાં જીવણ શબ્દ અને યવન શબ્દથી જળાય છે ઇતિહાસની
 દૃષ્ટિએ જોતાં ૩૦૪ ઈ સ પૂર્વે ‘સિકંદરે’ ભારતવર્ષ ઉપર
 આક્રમણ કરેલું છે તો તેનાથી માલૂમ પડે છે કે સિકંદરના પછી
 ‘પાણિનિ’નો જન્મ હોવો જોઈએ પરંતુ ભારતીય પ્રજા સિકંદરના
 પહેલાં યવન શબ્દથી પરિચિત હતી કારણકે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને
 ‘કાલપવન’ની સાથે યુદ્ધ કર્યું હતું તેથી એમ પણ માની શકાય
 છે કે ભારતની નજીક ‘યવન’ જાતિ રહેતી હશે સિકંદરથી બમો
 વર્ષ પહેલાં ‘દક્ષી’ વંશમાં કૃત્યવર્ન મયેલ ‘ડેરિયસ’ યવને પશ્ચિમે
 તરે ભારતના સીમા પ્રાન્ત ઉપર આક્રમણ કર્યું હતું તેથી સિકંદર
 પૂર્વે પાણિનિ હશે એમ કલ્પના કરી શકાય છે

મહામહોપધ્યાય શિવદત્ત, ‘નંદ રાજ્યના વખતમાં પાણિનિ
 હતા’ એમ જતાવે છે રાજતરંગિણી અને વારાહી સંહિતાના આધાર
 પ્રમાણે-કલિયુગનાં મયેલાં ૨૧૫૩ વર્ષ પૂર્વે ‘નંદ’ રાજ્યને માને છે
 ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ કલિયુગનાં મયેલાં ૨૪૫૩ વર્ષ પૂર્વે ‘નંદ’
 રાજ્યને માને છે અર્થાત્ ઈ સ પૂર્વે સાતમા સૈકામાં ‘નંદ’ રાજ્યના
 સમયે ‘પાણિનિ’ની હયાતી હતી આમ મતમનન્તર જોતાં ઈ. સ
 ૪૩૦ પૂર્વે લગભગ ‘પાણિનિ’ આ અવધી રચના કરી ‘પટના’ની

યાત્રા કરી હતી લોકારકર અને ગોલરટૂકરે 'પાણિનિ' નો સમય
ઈ સ પૂર્વે ૫૦૦ વર્ષ સગભગ બનાવ્યો છે આ વસ્તુ નિદાગતી
પાણિનિ ઈ સ પૂર્વે ૪૧૦ થી ૪૮૦ ના ગણાયા યઈ ગયા હોવાનું
અનુમાન કરાય છે

જન્મસ્થાન, નામાન્તર

'ગણ્યત્રયમહોદધિ' મયર્મા 'શલાતુરો નામ ગ્રામ । સોડમિજનૈ
યસ્યાસ્તીતિ શાલાતુરીય । તત્ર મયન્ પાણિનિ । બ્યુપત્તિથી પાણિનિનું
જન્મસ્થાન શલાતુર નામનું ગામ જણાય છે હાલમાં તેનું નામ લાહોર
છે અને તે 'અમૃત'ની પાસે પાકિસ્તાનમાં છે (આ સુપ્રસિદ્ધ
લાહોર શહેર નહો) [તુદીશલાતુર (૪-૩-૬૪) પાણિનિ સુત]
તેઓ પાઠશિપુત્રના રહેલા 'વર્ષ' આચાર્યના શિષ્ય હતા 'પાણિનિ'
ના પિતાનું નામ પણિ અને માતાનું નામ દાક્ષી જણાય છે કારણ-
પણન પણ । સ અસ્તિ જસ્ય ઇતિ પણિ । તસ્ય ગોત્રાપરય પાણિનિ ।
'દાક્ષીપુત્રસ્ય પાણિનિ' વચન પ્રમાણ્ય મળે છે, પાણિનિ ગોત્રજ નામ
છે 'ત્રિકાશીર' કાશ્યમાં આધાર તેમના જ નામ છે (૧) પાણિનિ
(૨) આદિક, (૩) દાક્ષિપુત્ર, (૪) શાલકિ (૫) પાણિન અને (૬)
શાલાતુરીય એાતે દાક્ષિપુત્ર તરીકે મહાભાષ્યમાં પ્રસિદ્ધ છે તેઓશ્રીના
પિતાશ્રીનું નામ શલકુ' હોવું જોઈએ કારણ તે કિપરથી શલકિ
નામ બનાવેલું છે 'શાલાતુરીય' ફેસિક નામ છે

ન રામના વખતે નાલદા' નામનું વિશ્વવિદ્યાલય હતું અને
તેમાં 'વા' આચાર્ય-પ્રિન્સિપાલ-વડા હતા હાલમાં 'જિહાર'
પ્રાન્તમાં 'નાલદા' આવેલું છે અને તે જમીનમાં દટાર્ક મળેલું છે
આ સ્થળે આપણો સરકાર બોલકામ કરાવે છે લગભગ ત્રણ માર્ચલા
વિસ્તારમાં તે વિદ્યાલય હતું એમ અમુકગ માય છે તેના મકાનની
દીવાલની દિદિ લગભગ ૧૦ ફૂટ લાંબી છે દટાર્ક મળેલું હોવા છતાં
તેની એક પથ્થ દીવાલ તૂટી નથી 'પાણિનિ' એ અધ્યયન અવસ્થા
માં લગવાન શકરની ઘોર તપશ્ચર્યા કરી હતી કારણ તેઓશ્રીની શુદ્ધિ

મૂળ જાડી હતી. સદાધ્યાયીઓ તેમની મશકરી કરતા હતા. માટે 'વિદ્યાલામઃ શિવં યજેત્' ભાગવત વચનના આધારે તેમણે તપશ્વર્ગ આરંભી હતી. સંકરે પ્રસન્ન થઈ તેમને વરદાન આપ્યું. માટે અનેક આચાર્યો 'યેનાશ્વરસમાન્તાયમધિગમ્ય મહેશ્વરાત્' કૃત્તરનં વ્યાકરણ પ્રોક્ત હૈ પાણિનયે નમઃ ॥ ઉક્તિ ઉચ્ચારે છે. અધ્યયન કાળમાં જ તેઓ- ॥એ બ્રહ્માધ્યાયી, સૂત્રપાઠ, પાતુપાઠ, ગણપાઠ, સિંગાનુસાસન વગેરેની યતના કરી હતી.

વરકૃષ્ણ-કાત્યાયન

'પાણિનિ'ની સાથે 'વરકૃષ્ણ' (વાર્તિકકાર-વાક્યકાર) પણ હતા. તેમના પિતાશ્રીનું નામ 'સોમદત્ત' અને માતૃશ્રીનું નામ 'વસુ-દત્તા' હતું. 'વરકૃષ્ણ' પૂર્વ અવતારમાં 'પુષ્પદંત' હતા કે જેઓએ 'મદ્ધિમ્નઃ સ્તોત્ર' રચેલું છે.

એક વખત 'વર્ષામાર્ગ' યુરુના જે શિષ્ય (૧) ઈંદ્ર અને (૨) બ્યાડિનો 'વરકૃષ્ણ' સાથે સમાગમ થયો. 'ઈંદ્ર' દ્વિપાડી અને 'બ્યાડિ' ત્રિપાડી હતા. (દ્વિપાડીએ વખત બોલે-સાંભળે તો યાદ થઈ જાય. ત્રિપાડીએ ત્રણ વખત બોલે-સાંભળે તો યાદ થઈ જાય.) આ બન્નેને જોઈ 'વરકૃષ્ણ' ને 'વર્ષામાર્ગ' પાસે બજવા જવાની મંજૂરી મળી. પોતે પોતાની માતાની આરા માગી માતાજી આનાકાતી કરવા ભાગ્યા એટલામાં આકાશનાશ્રી થઈ. અર્ચં શ્રુતપરો લઘ્વા વિદ્યા વર્ષાદશેષનઃ । લોકે જ્યાકરણં દિવ્યં પ્રતિષ્ઠાં પ્રાપયિષ્યતિ ॥૧॥ શેવતે હિ વર વસ્માત્ નામ્ના વરકૃષ્ણઃ સુધીઃ । પ્રતિપાલેતિ સા વાણી ચ્ચરમચ નમસ્તગત્ ॥૨॥ આ સાંભળી માતાજીએ તેમને ત્યાં જવા રજા આપી. આ દૃષ્ટિએ તેમનું મૂળ નામ 'શ્રુતધર' હતું.

આ ત્રણેય જણ ત્યાં બજતા હતા. આથી તેમના યુરુની ખ્યાતિ સાંભળી 'પાણિનિ' પણ ત્યાં બજવા ગયા પરંતુ પોતે મંદબુદ્ધિ હોઈ અન્ય સદાધ્યાયીઓના મશકરીયાત્ર ગવાથી તપશ્વર્ગ કરવા ચાહ્યા ગયા એકપાડી 'વરકૃષ્ણ' પ્રાપ્ત જ્ઞાનને દેવયોગે જૂમવા લાગ્યા એટલે તેમણે

પણ તપશ્ચર્યા કરી શંકરને પ્રસન્ન કર્યા બાદ પોતે પાણિનિરૂત વ્યાકરણ નિદાણા તેમાં રહેલી કુટિઓને વાર્તિક રચી દેઢ કરી.

શાપ-મરણ

આથી 'પાણિનિ'એ 'વરદુચિ'ને શાપ આપ્યો—'તને વાધ ફાડી ખારો.' કારણ તે' મારા વ્યાકરણ ગ્રંથનું ખંડન કર્યું' છે. આ સાંભળી 'વરદુચિ'એ 'પાણિનિ'ને શાપ આપ્યો—'તને પણ વાધ ફાડી ખારો.' કારણ બોધાપકારી કાર્ય કરવા છતાં તને મારું સાગતાં તે' મને શાપ આપ્યો છે. પરસ્પર શાપ લાગવાથી તેઓ બન્ને વનમાં વાધના સહજામાં આવતાં એક જ દિવસે દેવલોકવાસી બન્યા. સિંહો વ્યાકરણસ્ય કર્તૃરહસ્ય પ્રાણાન્ પ્રિયાન્ પાણિનિઃ । (પંચનંત્ર) તે દિવસે ત્રયોદશી હતી. માટે ત્રયોદશીના દિવસે વ્યાકરણનું અધ્યયન કરવામાં આવતું નથી. પાણિનીય (વ્યાકરણ) ચ કાળાદં (ન્યાયશાસ્ત્ર) ત્રયોદશ્યો વિવર્જયેત્ ।

કાત્યાયન

'વરદુચિ'નું જ ગોત્રજ નામ 'કાત્યાયન' હતું. કતસ્ય ગોત્રા-પત્ય કાત્યઃ । તસ્ય ગુલાપત્ય કાત્યાયનઃ । પ્રિયતક્ષિતાઃ દાક્ષિણાત્યાઃ । આ મહાભાષ્યના વચનથી 'કાત્યાયન' પોતે દક્ષિણી બ્રાહ્મણ હોવા જ્ઞેઈએ; હિતકાસકારોના મત પ્રમાણે કાત્યાયન ઈ. સ પૂર્વે ૩૫૦ પહેલાં થયેલા છે. વાર્તિકકારોમાં કાત્યાયન સૌથી એક છે. ઉક્તાતુક્ત-કુરુજ્ઞાનો નિન્તા યત્ર પ્રવર્તેતે । તે ગ્રન્થં વાર્તિક પ્રાહુઃ વાર્તિકજ્ઞા મનીષિનઃ । આ દૃષ્ટિએ તેમનો સ્વતંત્ર વાર્તિકગ્રંથ પણ હોવો જ્ઞેઈએ, વાન્યકારં ચરુચિ માધ્યકારં પત્તજ્ઞિમ્ । પાણિનિ સૂત્રકારં ચ પ્રણતોઽસિ મુનિ-પ્રયમ્ । તથા ઉપદેશો નામ પાણિનિકાત્યાયનપત્તજ્ઞલીનામુચારણમ્ । આધારે વરદુચિ અને કાત્યાયન એક જ વ્યક્તિ હતા. જેમ મંત્રેય અને બીજમ પિતામહ. આકાશવાણ્સી દ્વારા 'શુનધર' નામ બાળ્ય પરંતુ તે, 'મંત્રેય'ની જેમ બૃંસાઈ જતાં જે નામ (વરદુચિ અને કાત્યાયન) પ્રચલિત રહ્યાં.

કાત્યાયને કાત્યાયન ઔતસ્ય નામે ઔનમંથ બનાવ્યો છે, અને તેના આધારે ઔતસ્યમાં કાત્યાય ઇષ્ટ કરનાર્થ આવે છે. આ દૃષ્ટિએ પોતે ઔતસ્ય સારા કર્મકાંડી બ્રાહ્મણ હતા. કેટલાક આચાર્યો કાત્યાયનને મદરિ 'માસવસ્કય'ના પુત્ર માને છે.

'સ્વર્ગારોહણ' ગ્રંથમાં લખ્યું છે.—યઃ સ્વર્ગારોહણં કૃત્વા સ્વર્ગ—

માનીતવાન મુવિ । કાત્યેન રુચિરેજૈવ સ્થાતો વરતચિઃ કવિઃ ॥ ૧ ॥
ન કેવલં વ્યાકરણં પ્રપોષ દાક્ષીણ્યતસ્પેરિતવાર્તિકૈર્યઃ । કાત્યેડવિ મૂચોડન-
ચકાર તં વૈ કાત્યાયનોડસો કવિવર્મદસઃ ॥૨॥ આ પ્રમાણના આધારે
'વરદુચિ'તું નામાન્તરે 'કાત્યાયન' હતું. પોતે વ્યાકરણના પાંચક
તથા મુંદર કવિ હતા. સાથે સાથે સ્વર્ગમાનીતવાન મુવિ પણ સમુચ્ચયથી
તૃતીય જન્મમાં શૈલાવતારી 'પતંજલિ' હતા, (પ્રથમ અવતાર ૫૦૫-
૬૦૬, દ્વિતીય અવતાર વરદુચિ અને તૃતીય અવતાર પતંજલિ)

વ્યાક્રમભૂત-શ્લોકભૂત

પાણિનિ અને વરદુચિના દેહાવસાન બાદ પાણિનિના શિષ્ય
'વ્યાક્રમભૂત' એ અને વરદુચિના શિષ્ય 'શ્લોકભૂત' એ નવીન છત્યમ-
નીતિ વાચ્યમ્ । યજઃ પ્રતિવેધો વાચ્યઃ । વગેરે વાર્તિક સૂત્રોનો ઉમેરો-
સુધારો કરી વ્યાકરણ સાચનો પ્રચાર કર્યો. આ વાર્તિક સૂત્રો મહા-
વાક્યમાં ઉપલબ્ધ છે વ્યાક્રમભૂતાદયસ્તેનં નેહ વેદુરિતિ સ્થિતિમ્ ।
આદિ શબ્દથી શ્લોકભૂતિ વગેરેનું મહત્ત્વ ચામ છે.

પતંજલિ

કાળનજે વ્યાકરણને નષ્ટ થતું જોઈ ભગવાન સંકરે શેષસાધી
ભગવાનની પ્રાર્થના કરી. 'આપ-શેષ નારાયણ વ્યાકરણ ઉપર મહા-
ભાષ્ય રચવા માટે પૃથ્વી ઉપર જન્મ પામણ કરે.' તેમજ તે પ્રાર્થના
સ્વીકારી. તે અરસામાં 'ચિદમ્બર' દેશમાં 'ગોણિકા' નામની મહાસતી
પુત્રપ્રાપ્તિ માટે તપ કરતી હતી. તેના હાથમાં સૂર્યની આરાધના માટે
અર્ધજલમાં આકાશમાંથી સાપનો કળો પડ્યો. તે જોઈ તપરિવ્રતીએ તેને
(કળાને) પૂજ્યું. લોમવાન (કોમવાન) પું કોણ છે ? તેણે જવાબ

આપ્યો. સપ્તોઽદમ્ (સપ્તઃ + અદમ્) હું સર્પ છું તપસ્વિનીએ બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો—રેફઃ ક ગતઃ ? સર્પ શબ્દમાં રેફ છે, તે કયા જતો રહ્યો ? અવતારી કથાએ જવાબ આપ્યો—મવત્યા નીતઃ (મવતા નીતઃ) આપે સર્પ લીધો છે. (અર્થાત્ કો મવાન્ ન બોલતા આપે કોર્મગાન્ રેફ વિસિષ્ટ ઉચ્ચાર કર્યો. એટલે મેં મારા જવાબમાંથી રેફને દૂર કર્યો) આ સાંભળી તપસ્વિની દિગ્મુદ્ધ જની અર્ધ પોતે માન્યું—ઈશ્વરે મને પૂર્વ અવતારી વિદ્વાન પુત્ર આપ્યો. બાદ તપોગળથી તે કથાએ મનુષ્ય શરીર ધારણ કર્યું. પણ પ્રથમ સર્પાકાર હોઈ પોતે ‘શેવાવતાર’ કહેવાયા.

બાળ્યશિક્ષણ વખતે પોતે કૂવામાં અનેક કૃત્તાધરી સર્પ રવરૂપે રહી એકા વખતે અનેક મુખે અનેક સિંચેતે જણાવતા હતા. ઉદયે સવિતા નમસ્તામ એવાસ્તમેતિ ચ ! સંવત્તો ચ વિપત્તો ચ મહત્તમેકરૂપતા ॥ સુભાષિત વચનના આધારે તેઓ જન્મ-મરણ કાળે સર્પાકાર હતા. પોતે અનેક કૃત્તાધરી હોઈ ‘શેવાવતાર’ કહેવાયા. પતન્ અઙ્ગલો = પતઙ્ગલિઃ (પતત્ + અઙ્ગલિ) મયૂગ્ધ સઘાદિ સખાસ, શક્ત્યાદિષુ ; પરમ્પ વાચ્યમ્ તાર્તિઠથી જાત અને અઙ્ગલિ ના આદિ અ ની જગાએ અ પરમ્પ યર્થ મયું = પત જલિ શબ્દ બન્યો.

પતન્ જલિએ તપ કરી મહાદેવને પ્રુથ કરી દિવ્ય દ્રષ્ટિ મેળવી ‘વાણિનિવાકચસ્ય મદ્દાભાવ્યં વિધાય દિવં મજ ।’ આઠાથી પોતે પાણિનિદૃત વ્યાકરણ ઉપર મદ્દાભાષ્ય રચ્યું મદ્દાભાષ્યમાં ન્યાય, બા-કરણ્ય, વેદ, ગીર્ભાસા, જ્યોતિષ, સાદિત્ય, વગેરે તમામ શાસ્ત્રોના અંશ ટાક્યા છે આથી તેઓ સઘ સસ્ત્ર મર્મજ હતા કહી શકાય છે. અદ્દ ચ (સ્યાર રાગા રાધાકાન્તદેવઃ) માધ્યકારણ કુશામીયણિય લુમી । નેદ શ્વદામ્યુષેઃ પારે કિમન્વે જન્નુદયઃ ॥ (શબ્દ ૩૬૫દ્રુમ, મુખ્યપવ । પૃષ્ઠ નં ૫) માટે અન્ય શાસ્ત્રોની અપેક્ષાએ વ્યાકરણ શાસ્ત્ર તી મદત્તા આશેખાય છે. તથા અન્ય શાસ્ત્રોના આચાર્યો પણ મદ્દાભાષ્યને સર્વ-શ્રેષ્ઠ શિશવલ મથ માને છે.

અનેકશાસ્ત્રમંથલેખન

મહાભાષ્યની ટીકામાં લખ્યું છે-યોગેન ચિત્તસ્ય, પદેન ધાત્વા મલે શરીરસ્ય ચ વૈચરેન । ચોડપાકરોત્ તં પ્રવર મુનીનાં પત્તજલિ । પ્રાજ્ઞલિમાનતાડસ્મિ ॥ આ પ્રમાણથી પોતે-પત જલિએ મનના-માન-સિક દોષો દૂર કરવા પાતજ્ઞલ યોગસૂત્ર, વાણીના દોષ દૂર કરવા મહા ભાષ્ય, અને શરીરના દોષો દૂર કરવા-શારીરિક શુદ્ધિ કરવા ચરકમહિતા નામના મંથ મુંદર શૈલીમાં લખ્યા.

મહાભાષ્ય રચ્યા બાદ તેઓ દૂવામાં પડદાની અદર રહી-દૂવા ઉપર પડેા હાંડી એકા સાથે હજારો મુખે હજારો વિદ્યાર્થીઓને તે મંથ શીખવના દના. તેમણે પડેા ઉધાડવાની ના પાડી હતી. છતાં એક વિદ્યાર્થીએ મન ઉપર કાબૂ ન રહેતાં પડેા સહેજ આઘો ખસે-ડયો તરત જ ત્યાં હાજર રહેલા તમામ વિદ્યાર્થી તેમની વિપજવાલાથી બળીને બાખ થઈ ગયા. ફેવયોએ એક વિદ્યાર્થી કુદરતી હાજતે બદાર ગયેમો હતો તે બચી ગયો. જેમ સમર રાગતો ધેર રહેયો એક પુત્ર અંશમાન બચી ગયો હતો તેણે આવી આ દરમ જોઈ અટકળ બાધી કે કાર્મએ પડેા સહેજ આઘો ખમેડયો છે. ગુરુજીના વચન અનુસાર આ બધા મળી ગયા છે.

બાદ પોતે ખૂબ કાલાવાલા-વિનયવાં કરી મંથ શીખવના અભિ-રુચિ દેશાવી ત્યારે પત્તજલિ-ગુરુએ કહ્યું-‘વિના શીખે તને આવડી જશે.’ પણ ઇં બાણનાં બાણનાં કોડી ગયો, તેથી ઇ અંજારાક્ષસ થઈયો. એમ શાપ આપ્યો. પછી ખૂબ પ્રાર્થના કરતાં તેઓએ રાજ થઈને કહ્યું-‘ઇં આ વડના ઝાક ઉપર નિવાસ કરજે. જે કાર્મ આ ઝાકની નીચે થઈને જાય તેને ઇં પૂછજે-પવેર્નિષ્ઠાયાં કિં ક્ષમ્? તેના જવાબમાં જે કાર્મ પત્તજ્ઞ ઉતર આવે તેને ઇં સંપૂર્ણ મહાભાષ્ય શીખવજે. ત્યારબાદ ઇં શાપમંથી મુક્ત થઈયો. આટલું કહીને પોતે પત્તજલિ મુનિ અદરમ થઈ ગયા.

જાણે તે વિદ્યાર્થી જ્ઞાન શક્તિ જની તે વડ ઉપર બેસી ત્યાં થઈ જતા આવતા દરેકને ઉપર મુજબ પ્રશ્ન પૂછતો હતો કેઈ તેનો સાચો જવાબ આપતો ન હતો એવામાં ‘ચંદ્રચુપ્ત’ નામનો એક પંડિત પતંજલિની શોધ કરતો ત્યાં થઈને પસાર થતો હતો. તેને પણ આ જ્ઞાનશક્તિ તે જ પ્રશ્ન પૂછ્યો. તે જ્યેષ્ઠમ ચમક્યો છતાં નીકર જની પોતે સાચો જવાબ વગર આપ્યો. આ સાંભળી તે ‘જ્ઞાનશક્તિ’ તેના ઉપર ખુશ થયો, તેણે તેની સાથે વાર્તાનાપ કર્યો, અને તે મદાભાષ્યનો ગ્રંથો હોઈ અને પોતે તેનો—મદાભાષ્યનો પ્રતિષ્ઠિત હોઈ જાકે ઉપર જ બેસી તે વડના પાન તોડી તોડી તેના ઉપર પોતાના નળથી મદાભાષ્ય લખી લખીને નીચે નાખવા લાગ્યો. અને નીચે રહેતો ‘ચંદ્રચુપ્ત’ તે પાન લઈ લઈ કમવાર ગોઠવવા લાગ્યો આ સમય દરમ્યાન એક બકરી ત્યાં આવી ચડી. અને તે અમુક પાન ખાઈ ગઈ માટે ભાષ્યમાં ‘અજામક્ષિતમેતન્’ હિંદુએ ધણી જમાએ મળે છે મદાભાષ્યનું સુંદર વર્ણન ‘દર્પ’ કવિએ પોતાના ‘નૈપીય-ચરિત્ર’ના કથું છે. પરિશિષ્ટવચ્ચલેન ચા, ૩ પરેયા પ્રહણસ્ય ગોચરા ।

ફળિભાષિતભાર્યકક્ષિત, વિવર્મા કુણ્ડલિનીમયપિતા ॥

બહોષ દીક્ષિત

અષ્ટાધ્યાયોના કેમ પ્રમાણે બાળના વિદ્યાર્થીઓને ખૂબ મુસીબત પડતી હતી, ૩ દર કરવા માટે ઉદાહરણ પ્રત્યુદાહરણ સહિત શ્રી બહોષ દીક્ષિતે ‘વૈયાકરણ સિદ્ધાન્તકોમુદી’ની રચના કરી. અને તેને બે ભાગમાં વહેંચી નાખી. (૧) પૂર્વાર્ધ અને (૨) ઉત્તરાર્ધ.

પૂર્વાર્ધમાં—સંઘા પ્રકરણ, પરિભાષા પ્રકરણ, પંચસંધિ, પદ્ધતિ, અવ્યય, સ્ત્રીપ્રત્યય, કારક, સમાસ અને તદ્વિત પ્રકરણ આપ્યા છે. ઉત્તરાર્ધમાં દશમણ, દશ પ્રક્રિયા, કુદન અને સ્વરવૈદિ પ્રકરણ આપ્યા છે. આ જાની રચના ચવાથી વ્યાકરણ બચનારને ખૂબ મુશ્કેલી થઈ ગઈ છે આ જાની રચના કરનાર શ્રી બહોષ દીક્ષિત પોતે જ છે. માટે તેઓ ખૂબ ગૌરવપાત્ર છે.

બટોજી દીક્ષિતનો સમય ઈ સ ૧૬૦૦ થી ૧૬૫૦ અનુમાની શકાય છે કારણ પોતે 'રસગંગાધર' અથવા કાર ચાત્રીય પ્રથના પ્રણેતા શ્રી 'પંડિતરાજ જગન્નાથ'ના સમકાલીન હતા પોતે 'સિદ્ધાન્તકૌમુદી' પરની 'મૌલમનોરમા' નામની ટીકામાં 'શેષ વીરેશ્વર' કે 'શેષકૃષ્ણ' ના મનુષ્ય ખંડન કર્યું છે આથી સુરુના દ્રોહ કરનારને શિક્ષા આપવા માટે 'પંડિતરાજ જગન્નાથ' 'મનોરમાકુચમર્દન' નામનો પ્રથમ સખ્યો અને તેનો મમલ સ્તોત્ર—*ઋક્સીમન્તપદામ્મોજમાનમ્ય ધ્યમા પદમ્ । મણિત-દ્રો જગન્નાથઃ સ્વતિ ગર્વે શુરુદુદામ્ ॥* બનાવ્યો 'જગન્નાથ પંડિત' મોગત નરેશ સાદજહાં' ॥ સમયમા (૧૬૨૩-૧૬૬) થઈ ગયા, એ સુવિખ્યાત છે માટે 'બટોજી દીક્ષિત' પણ તે જ અરસામા હોવા જોઈએ 'સિદ્ધાન્તકૌમુદી' મા હાલ સૂત્ર છે વાર્તાક, ગણ-સૂત્ર, ઉચ્ચારિ સૂત્ર, ધાતુ અતમ છે

વરદરાજ

સિદ્ધાન્તકૌમુદી વિદ્યાર્થીઓની દૃષ્ટિએ અત્યંત કઠિન હોઈ શ્રી 'બટોજી દીક્ષિત'ના શિષ્ય શ્રી 'વરદરાજ' આચાર્યે પોતાના ગુરુજીની આજ્ઞા મેળવ્યા વિના સ્વસ્થજાએ સિદ્ધાન્તકૌમુદીમાં રહેલી અત્યંત કઠિન જગ્યાની વસ્તુઓનો ત્યાગ કરી 'મધ્ય સિદ્ધાન્તકૌમુદી' બનાવી, તેના સૂત્રો ૧૧ સખ્યા (૩૨૫૦) છે આ બદલ પોતે પોતાના પુસ્તકમાં અંતે લખ્યું છે—કૃતા વરદરાજેન મધ્યસિદ્ધાન્તકૌમુદી । તસ્યા સંદયા હુ વિશેયા લલાળવરવલ્લભિ ॥

આ વસ્તુ જોઈ શ્રી બટોજી દીક્ષિતને લાગ્યું કે આ વરદરાજે મારા પુસ્તકનો તમામ સાર દોષી લાધો છે એટલે બાવિધ્યમાં મારા પુસ્તકનો બાવ ઠાઈ પૂછશે નહીં તેથી તેમણે પોતાના શિષ્યને સાથ આપ્યો—તારા બાવેલા પુસ્તકનો દુનિયામાં મારાચો વિચાર નહીં થાવ આપણે મધ્ય સિદ્ધાન્તકૌમુદી ૧૧ એ જ દાલન છે કેટલાક તો 'મધ્યસિદ્ધાન્તકૌમુદી' નામ જાણ્યા જ નથી

અમુક સમય બાદ શ્રી બટોજી દીક્ષિતને લાગ્યું કે—મારું પુસ્તક

૧. કઠિન હોઈ તે તરફ વિદ્યાર્થીએને માનસ તેટલું દેશશ નહીં, અને માન વિદ્યાર્થી શ્રી વરદરાજનું સારદુષ્પ 'મધ્યસિદ્ધાન્તકૌમુદી' પુસ્તક શાપિત થયું છે. હવે વ્યાકરણના પ્રચાર માટે શા રરતો લેવો ? આ વિચારના પરિણામે તેઓશ્રીએ પોતે, પોતાના તેજ વિદ્યાર્થી શ્રી વરદરાજને નવીન પુસ્તક લખવા આદેશ આપ્યો. શ્રી વરદરાજે પૂર્ણ વિચાર કરી સારદુષ્પ મધ્ય સિદ્ધાન્તકૌમુદીમાં જણાતી કઠિન વસ્તુઓનું વિસર્જન કરી અર્થાત્ પોતાનું અને પોતાના ગુરુશ્રુતું વચન રમરથપય ઉપર રહે એ દર્શનું 'લઘુસિદ્ધાન્તકૌમુદી' નામનું પુસ્તક રચ્યું, જેમાં સૂત્રસંખ્યા (૨૩૧૫) છે. વાર્તિક, ગણસૂત્રો, વગેરેની સંખ્યા જુદી છે. અને તેનો પ્રચાર ખૂબ જ આલી રહ્યો છે.

વિશ્વનાથ શાસ્ત્રી પ્રભાકર

કાળચક્ર જળે લઘુકૌમુદીને સળ જતાવવા માટે તેનું સાર દોહ કરી, જેને નગર, હોરપારપુર નિહા, પૂર્વ પંચમના રદીસ શ્રી રામ નારાયણ સર્માના સુપુત્ર આનુવંશિક પંડિત શ્રી. 'વિશ્વનાથ શાસ્ત્રી પ્રભાકરે', પ્રારંભિક પાણિનીય હર્ષ - પરમલઘુસિદ્ધાન્તકૌમુદી નામે સંકલિત પુસ્તક બહાર પાડ્યું.

“વિજયા” ટીકા દ્વિતીય આંવૃત્તિ

‘પ્રારંભિક પાણિનીય પરમ લઘુકૌમુદી’ અત્યારે ગુજરાત આયુર્વેદ યુનિવર્સિટીના આયુર્વેદના પાઠ્ય ક્રમમાં મૂકેલી છે પાણિનીય વ્યાકરણ. ખૂબ જ મહત્ત્વ હોવાથી લોકમાં આનો પ્રચાર થાય અને છાત્રોને ખૂબ જ સગવડથી જ્ઞાન થાય માટે તેની ગુજરાતી ‘વિજયા’ ટીકા લખીને આપ સર્વેના આગળ મૂકી છે. આપ સર્વે તેને જોઈ વિચારી, મનન કરી, તેમાં જણાતી ક્ષતિઓને જળારમી તેથી તેને સુધારવા પ્રયત્ન કરીશ.

॥ श्रीहरिः शरणम् ॥

। श्रीगणेशाय नमः । श्रीसरस्वत्यै नमः ।

अथ प्रारम्भिक-पाणिनीयम्

॥ संज्ञा-प्रकरणम् ॥

(शिवसूत्राणि)

(१) अइउण्, (२) ऋलृक्, (३) एओइ, (४) ऐऔच,
(५) हयवरद्, (६) लण्, (७) अमङ्गणनम्, (८) झभञ्,
(९) घढधप्, (१०) जवगडदश्, (११) सफछठथचटतव्,
(१२) कपय्, (१३) शपसर्, (१४) हल् ।

इति माहेश्वराणि सूत्राणि-अणादिसंज्ञार्थानि ।

सरस्वतीं प्रणम्यादौ ध्यात्वा गुरुपदाम्बुजम् ।

प्रारम्भिकं-पाणिनीयं व्याख्यामि विजयाख्यया ॥ १ ॥

श्लोकार्थ— सर्वं प्रथमं (वाणीनी अधिष्ठात्री) श्री सरस्वती
देवते प्रणाम करीते तेमज् (प पू आनःरभरणीम) श्री गुरुवरणा-
रविन्दोनुं सादर ध्यान करीते दू (श्री हयाशंकर शर्मापाध्याय)
प्रारम्भिकपाणिनीय=परमसुख सिद्धान्तकीमुदीनी ' विजया '
नामनी गुरुशती टीका रच्युं छुं-

अर्थ—इति०—आ इम प्रभाणे यकर पासेथी आवेसा अइउण् (१४)

सुनो अग्-अक् वजेरे सगा (प्रत्याहार) ननापना भाटे छे.

प्रभाणु-वृत्तान्ताने मटराजराजो ननाद दक्की नवपञ्चवारम् ।

उद्धतुकामः सनकादिसिद्धान्तेन द्विमर्षे शिवसूत्रजन्म ॥

व्याख्या—माहेश्वराय आगतानि माहेश्वराणि=यंकर पासेथी प्राप्त यथेष्टा,

एषामन्त्या इतः । हकारादिष्वकार उच्चारणार्थः ।
लण् मध्ये तु इत्संज्ञकः ।

(१) उपदेशोऽनुनासिक इत् । १ । ३ । २ । उपदेशोऽ-
नुनासिकोऽच् इत्संज्ञकः स्यात् । (२) हलन्त्यम् । १ । ३ । ३
उपदेशोऽन्त्यं हल् इत्स्यात् । उपदेशः = आद्योच्चारणम् ।
(३) अदर्शनं लोपः । १ । १ । ६० । प्रसक्तस्य-अदर्शनं

सूत्रयन्तीति=सूत्राणि થોડા અક્ષરોથી વધુ અર્થ જણાવનાર સૂત્ર
કહેવાય છે.

एषां—આ ચોદેય સૂત્રોના છેલ્લા અક્ષરો-ળ્-ક્ વગેરે ઇત્સંજ્ઞક છે.

हका०—હ,ક,વ, વગેરે અક્ષરોમાં રહેશે. અકાર બોલવા માટે છે.

लण०—પરંતુ લણ્-સૂત્રમાં રહેશે. અકાર-ઇત્સંજ્ઞા માટે છે. બોલવા
માટે નથી.

(१) અર્થ—ઉપદેશમાં અનુનાસિક ને અચ્ તેની ઇત્સંજ્ઞા થાય.

(२) અર્થ—ઉપદેશમાં છેલ્લો ને હલ્ તેની ઇત્સંજ્ઞા થાય. ઉપ-
પાણિનીય, કાત્યાયન અને પતંજલિ મુનિનું ને ઉચ્ચારણ તે ઉપદેશ
કહેવાય.

નોંધ (૧) સૂત્ર-અ, ઇ, ઉ, ઋ, ઌ, ઐ, ઔ સ્વરની અને
અંજનોની ઇત્સંજ્ઞા કરે છે. ઇત્સંજ્ઞા અને તેનો સે.પ કરવામાં જ્યાં
આવે ત્યાં અનુચ્છન્દોપ-એમ લખેલું હોય ત્યાં જા સૂત્રોમાં ઇત્સંજ્ઞા
થઈને (૨) સૂત્રથી સે.પ થયેલો છે તેમ સમજી લેવું.

(૩) અર્થ—વિષયમાં વસ્તુનું નહીં દેખાવું તે સે.પ કહેવાય.

લોપસંજ્ઞ સ્યાત્ । (૪) તસ્ય લોપઃ । ૧ । ૩ । ૯ । તસ્ય
 ઇત્સંજ્ઞકસ્ય લોપઃ સ્યાત્ । ણાદયોઽણાઘર્યાઃ । (૫) આદિ-
 રન્ત્યેન સહેતા । ૧ । ૧ । ૭૧ । અન્ત્યેનેતા સહિત આદિ-
 મધ્યગાનાં સ્વસ્ય ચ સંજ્ઞા સ્યાત્ । યથા-“અણ” ઇતિ અ ઇ

(૪) અર્થ-તે 'ઇત્સંજ્ઞક વર્ણો' (છ-૨) વગેરેનો લોપ થાય.
 ણાદ= ણ-ઘ-ઙ-ચ, વગેરે અક્ષરો અણ, ગણ, ણઙ અર્થ વગેરે (૪૩)
 પ્રત્યાહારો (સંજ્ઞા) બનાવવા માટે છે.

(૫) અર્થ-અન્ત્ય = છેલ્લા ઇત્સંજ્ઞક વર્ણની સાથે બોલાતો
 આદિ = પ્રથમ વર્ણ મધ્યમ = વચ્ચેના રહેલા વર્ણોનો અને સ્વસ્વ =
 પોતાની આદિની સંજ્ઞાને જણાવનારો થાય.

વ્યાખ્યા = નોંધ-પ્રત્યાહારો (સંજ્ઞા) બનાવવા માટે (હલન્ત્યમ્)
 “આદિરન્ત્યેન” આ બન્ને સૂત્રો યાદ કરવા ખાસ આગ્રહ છે. પ્રત્યાહાર
 અને સંજ્ઞા-બન્ને એક જ શબ્દો છે.

અણ-સંજ્ઞા બનાવવા માટે પ્રથમ “હલન્ત્યમ્” સૂત્રથી ઉપદેશમાં
 રહેલા “અઙઉણ” (શિવસૂત્ર) ના છૂંદારની ઇત્સંજ્ઞા કરવી, પછી
 “આદિરન્ત્યેન” સૂત્રથી અન્ત્ય ઇત્ત ણ તેના સહિત આદિ = પ્રથમ
 અક્ષર અ મધ્યમાં રહેલા ઇ ઉ અને સ્વસ્વ = પોતાની આદિ = અક્ષરની.
 સંજ્ઞાનો બોધક અણ = પ્રત્યાહાર = સંજ્ઞાનો બોધક થાય. અણમાં અ,
 ઇ, ઉ તથા અક્ષરો જ આવે. છૂંદાર ઇત્સંજ્ઞક હોવાથી તેનો લોપ થાય.
 છે; તેવી જ રીતે ગૂઠમાં અ, ઇ, ઉ, ણ, ઙ અક્ષરો આવે છે. છૂંદારની,
 ઇત્સંજ્ઞા યર્થ લોપ યર્થ જાય. તેવી રીતે બીજા (૪૩) પ્રત્યાહારો
 બનાવવા; અને તેમાં ઉપરના બે સૂત્રો જ લાગે છે કેવલ રમત્યા-
 હારમાં “ઉપદશેઙ્ગ” સૂત્રથી લણ મૂતના અક્ષરની ઇત્સંજ્ઞા કરી
 “આદિ” સૂત્ર લગાડવું.

યથા = જેવી રીતે અણ = એ પ્રમાણે અ-ઇ-ઉ-ની સંજ્ઞાવાળો
 બજાવો.

ઉ વર્ણનાં સઙ્ગા । એવમ્—અરુ, અચ્, હલ્, અલ્ इत्यादयः ।
 (૬) ऊकालोऽज्झस्वदीर्घप्लुतः । १ । २ । २७ । उ ऊ ऊ ३
 इत्युच्चारण — कालसङ्ग—कालोऽच् क्रमात् ह्रस्वदीर्घप्लुत-
 सङ्गः स्यात् । स प्रत्येकमुदात्तादिभेदेन त्रिधा । (७) उच्चैरु-
 दात्तः १ । २ । २९ । (८) नीचैरनुदात्तः । १ । २ । ३० ।
 (९) समाहारः स्वरितः । १ । २ । ३१ । एवं स नवविधोऽपि
 प्रत्येकमनुनासिकाननुनासिकत्वाभ्याम् द्विधा ।

एवं—એ પ્રમાણે અરુ, અચ્, હલ્, અલ્. વગેરે પ્રત્યાકારો
 બનાવવા. તે જ વસ્તુ સૂચવવા માટે મૂળમાં યા “અર્” इत्यादयः
 એમ જણાવ્યું છે.

(૬) અર્થ—હ્રસ્વ, દીર્ઘ ને પ્લુત ઉચ્ચારનો બોલવાનો સમય
 તેના સરખો છે, બોલવાનો સમય જેમનો એવો જે ‘અચ્’ તેની
 ક્રમથી હ્રસ્વ, દીર્ઘ ને પ્લુત સંગા થાય સ પ્રત્યેક તથ્ય સંગાવાળા
 અર્ચ્ ની પ્રત્યેકની ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિત સંગા થાય છે.

(૭) અર્થ—ઉચ્ચેથી બોલાય તે ઉદાત્ત (૮) નીચેથી બોલાય
 તે અનુદાત્ત

(૯) અર્થ—જેમાં ઉદાત્ત અને અનુદાત્ત સરખા બોલાય તેવા
 (અચ્)ની સ્વરિત સંગા થાય

નોટ—અચ્-ના હ્રસ્વ, દીર્ઘ, પ્લુત તથ્ય બેદો થયા પછી
 હ્રસ્વ-ના તથ્ય ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિત, તેમજ દીર્ઘ-ના તેવા જ
 તથ્ય અને પ્લુતના તથ્ય-બેદો તે જણાવવા માટે મૂળમાં સ નવ...
 દ્વિધા-તેમ લખેલું છે.

સ નવ... તે ‘અચ્’ નવ પ્રકારનો છે તો તથ્ય તે એક એકના-
 અનુનાસિક અને અનનુનાસિક એવા બે બેદો બને છે

(૧૦) મુલનાસિકાવચનોડનુનાસિકઃ । ૧ । ૧ । ૮ ।
 મુલસદિતનાસિકયા-ઉચ્ચાર્યમાણો વર્ણોડનુનાસિકસઙ્ગઃ
 સ્યાત્ । તદિત્યમ્ અ ઇ ઉ ઋ-અર્ણાં વર્ણાનાં પ્રત્યેકમષ્ટાદશ
 (૧૮) ભેદાઃ । લૃવર્ણસ્ય દ્વાદશ (૧૨) તસ્ય દીર્ઘાભાવાત્ ।
 અચામપિ દ્વાદશ (૧૨) તેષાં હ્રસ્વાભાવાત્ । (૧૧) તુલ્યાસ્ય-
 પ્રયત્નં સર્વર્ણમ્ । ૧ । ૧ । ૯ તાલ્વાદિસ્થાનમ્ આમ્યન્તર-
 પ્રયત્નશ્ચ ઇત્યેતદ્ દ્વયં યસ્ય યેન તુલ્યં તન્મિથઃ સર્વર્ણસઙ્ગઃ
 સ્યાત્ । (ઋલૃવર્ણયોર્મિથઃ સાવર્ણ્યં વાચ્યમ્) ।

નોંદ - ઉદાત્ત, અનુદાત્ત, સ્વરિત વેદમાં આવે છે અને તે તેના
 ચિહ્નથી જ ઓળખી શકાય છે ન ત આ એ મા જોવી મીટી છે તે
 ઉદાત્તનું ચિહ્ન હ્રસ્વાદ્ મા આડી લીટી તે અનુદાત્તનું ચિહ્ન, ધ્રુવ ઇ
 વોડશ્ચઃ અહીં કેવળ પછી ૩ અંક મૂકેલા છે તે દૂર સ્વરિતનું ચિહ્ન છે.

(૧૦) અર્થ- મૂળ સદિત નાસિકા-નાકથી બેસાતો જે વર્ણ
 તેની અનુનાસિક સંગા થાય. તદિત્યમ્ તે આ પ્રમાણે અ, ઇ, અ, ઈ,
 ઉ, ઋ, આ પ્રત્યેક અક્ષરોના અદાર અદાર બેદો છે. લૃવર્ણ ૦ લૂકારના
 બાર બેદો છે તસ્ય ૦ તેના દીર્ઘના છ બેદો નથી. અચામ ૦ 'એચ્'
 (એ એ ઓ ઔ)ના પાંચ બાર બાર બેદો છે તેમના હ્રસ્વના ૧૨
 બેદો નથી. (સમજૂતી કોઠા નં. ૧-માં આપેલી છે.)

(૧૧) અર્થ- તાલુ વગેરે સ્થાન અને અ.અ.ન.તર પ્રયત્ન જે
 અક્ષરના જે અક્ષરોની સાથે મળતા આવે તેમની પરસ્પર સંબંધ
 સંગા થાય. લૃહ ૦ લૃ અને ઋની પરસ્પર સંબંધ સંગા કહેવા મેડાએ
 (તેમના સ્થાનો જુદા છે-મોટે)

વ્યા૦ (૧૧)—તાહુ આદિર્ગર્ય તા તાત્વાદિ-પ૦ ઘ૦ સ૦
જેના આદિ તાહુ જે તેના અક્ષરો-તાત્વાદિ-વ તા રધાન વ-૨૦
વા૦ ર૦ તાનુ વજેરે રધાન-આનો અર્થ બહુવીદિ સમાસથી યાવ-
પરતુ કંઠરધાનના અક્ષરો રહી નય છે તેથી તાને આદિ-તાત્વાદિ-
પથથી તત્પરુપ સમાસ કરીને કંઠરધાન પણ સર્વ રાગપ

૪૩ = પ્રત્યાહારો

સૂચના — તમામ વ્યજનો દલ = જોડા છે તે પૂરના પ્રમાણમા
અપ્રાપ્ય હાવાથી અક્ષર સહિત અપ્યા છે

(૧) અઙ્-અ ધ ઉ જા લ ( ) ઙ્-ધ ઉ જા લ (૦) ઙ્-
'ઉ ન લ (૪) ઙ્-એ એ (૫) અઙ્-અ ધ ઉ જા લ એ એ
એ એ (૬) ઙ્-ધ ઉ ન લ એ એ એ એ (૭) એ-એ એ
એ એ ( ) એ-એ એ (૮) ઙ્-ધ વ ર લ જ મ ઠ થુ ન જ
(૧૦) અઙ્-અ ધ ઉ જા લ એ એ એ એ હ ધ વ ર (૧૧)
અઙ્-અ ધ ઉ ... અ ધ ઉ જા લ એ એ એ એ હ ધ વ ર લ
(૧૨) ઙ્-ધ ઉ ન લ એ એ એ એ હ ધ વ ર લ (૧૩) ઙ્-
ધ વ ર લ (૧૪) અઙ્-અ ધ ઉ લ એ એ એ એ હ ધ વ ર
લ જ મ ઠ થુ ન (૧૫) ઙ્-ધ ઉ થુ ન (૧૬) ઙ્-જ મ ઠ થુ ન
(૧૭) ઙ્-ધ વ ર લ જ મ ઠ થુ ન (૧૮) ઙ્-અ હ ડ ઠ મ
ય ટ ત ક પ (૧૯) ઙ્-અ ટ ત ક પ (૨૦) ઙ્-જા જા ધ ઠ
ધ જા જા ઠ ઠ મ હ ડ ઠ થુ ન (૨૧) ઙ્-મ ઠ
થુ ન જા જા ધ ઠ ધ જા જા ઠ ઠ મ હ ડ ઠ થુ ન ટ ત ક પ
(૨૨) ઙ્-ધ વ ર લ જ મ ઠ થુ ન જા જા ધ ઠ ધ જા જા ઠ

દ ખ ફ છ ઠ મ ય ટ ત ક પ. (૧૩) રાર-ખ ફ છ ઠ ય ય ટ
 ત ક પ શ પ સ (૧૪) ચાર-ચ ટ ત ક પ શ પ સ (૧૫) જાર-
 -ઝ મ ધ ઢ ધ જ ન ગ ડ દ ખ ફ છ ઠ ય ય ટ ત ક પ શ
 પ સ (૧૬) યાર-ય વ ર લ ઝ મ ડ ધુ ન ઝ ભ ધ ઢ ધ જ ન
 ગ ડ દ ખ ફ છ ઠ ય ય ટ ત ક પ શ પ સ. (૧૭) શાર-શ પ
 સ (૧૮) ગાર-ગ ધ ઢ ધ જ ન ઝ ઝો ઝો ઝો ઝો ઢ ધ વ ર લ ઝ
 મ ડ ધુ ન ઝ ભ ધ ઢ ધ જ ન ગ ડ દ ખ ફ છ ઠ ય ય ટ
 ત ક પ શ પ સ ઢ. (૧૯) જાર-ઝ ભ ધ ઢ ધ જ ન ગ ડ દ ખ
 ફ છ ઠ ય ય ટ ત ક પ શ પ સ ઢ. (૨૦) રાર-ર લ ઝ મ ડ
 ધુ ન ઝ ભ ધ ઢ ધ જ ન ગ ડ દ ખ ફ છ ઠ ય ય ટ ત ક પ શ પ સ
 ઢ (૨૧) વાર-વ ર લ ઝ મ ડ ધુ ન ઝ ભ ધ ઢ ધ જ ન ગ ડ
 દ ખ ફ છ ઠ ય ય ટ ત ક પ શ પ સ ઢ. (૨૨) શાર-શ પ સ
 ઢ (૨૩) હાર-હ ધ વ ર લ ઝ મ ડ ધુ ન ઝ ભ ધ ઢ ધ જ ન ગ
 ડ દ ખ ફ છ ઠ ય ય ટ ત ક પ શ પ સ ઢ. (૨૪) છાર-છ
 ઠ ય ય ટ ત (૨૫) ગાર-ગ ધ ઢ ધ જ ન ઝ ઝો ઝો ઝો ઝો ઢ
 ધ વ ર લ ઝ મ ડ ધુ ન ઝ ભ ધ ઢ ધ જ ન ગ ડ દ. (૨૬)
 જાર-જ ન ગ ડ દ. (૨૭) જાર-ઝ ભ ધ ઢ ધ જ ન ગ ડ દ.
 (૨૮) વાર-વ મ ડ દ (૨૯) વાર-વ ર લ ઝ મ ડ ધુ ન ઝ
 ભ ધ ઢ ધ જ ન ગ ડ દ. (૩૦) હાર-હ ધ વ ર લ ઝ મ ડ
 ધુ ન ઝ ભ ધ ઢ ધ જ ન ગ ડ દ (૩૧) જાર-ઝ ભ ધ ઢ ધ.
 (૩૨) માર-મ ધ ઢ ધ. (૩૩) ર-ર લ.

અક્ષર (૧૮) ભેદદર્શક કોષો નં.—૧
[અર્થ = અ, ઇ, ઉ, ઋ, ઌ, ઓ, ઐ, ઔ, એ, ઓ, ઐ, ઔ.]

સૂત્ર ૧	+ દીર્ઘ ૬	+ યુક્ત ૬ = ૧૮
અ-ઇ-ઉ-ઋ-ૠ	અ-ઇ-ઉ-ઋ-ૠ-એ-ઐ-ઓ-ઔ	અ-ઇ-ઉ-ઋ-ૠ-એ-ઐ-ઓ-ઔ
૧' સ્વ ઉદાત અનુનાસિક	૧ દીર્ઘ ઉદાત અનુનાસિક	૧ ધ્રુત ઉદાત અનુનાસિક
૨ " " અનુનાસિક	૨ " " અનુનાસિક	૨ " " અનુનાસિક
૩ " અનુદાત અનુનાસિક	૩ " અનુદાત અનુનાસિક	૩ " અનુદાત અનુનાસિક
૪ " " અનુનાસિક	૪ " " અનુનાસિક	૪ " " અનુનાસિક
૫ " સ્વરિત અનુનાસિક	૫ " સ્વરિત અનુનાસિક	૫ " સ્વરિત અનુનાસિક
૬ " " અનુનાસિક	૬ " " અનુનાસિક	૬ " " અનુનાસિક

સંકેત—ઇ-ઋ-ૠ ના ૧૮ ભેદ ણ ૧૨ ભેદ, ઐ-ઔ-ઓ-ઔ ના ૧૨ ભેદ

તત્ર સ્થાનાનિ

અકુહવિસજનીયાનાં કણ્ઠઃ । ઇચુચ્ચાનાં તાલુ । ઋદુર-
ણાં મૂર્ધા । લૃતુલસાનાં દન્તાઃ । ઉપૂષ્ધમાનીયાનામોષ્ઠી । ઝમ-
ળ્ળાનાનાં નાસિકા ચ । એદૈતોઃ કણ્ઠતાલુ । ઓદૈતોઃ કણ્ઠો-
મ્ । વકારસ્ય દન્તોષ્ઠમ્ જિહ્વામૂલીયસ્ય જિહ્વામૂલમ્ । અનુ-
સ્વારસ્ય નાસિકા । <ક><ચ> ઇતિ કસ્ટાભ્યાં પ્રાગર્ધવિસર્ગસદૃશો
જિહ્વામૂલીયઃ । <પ><ફ> ઇતિ પફાભ્યાં પ્રાગર્ધવિસર્ગસદૃશ
ઉપધ્માનીયઃ । અં અઃ ઇત્યચઃ પરૌ-અનુસ્વાર-વિસર્ગૌ ।

દ્વેષ અક્ષરોનાં સ્થાન

અર્ધ-અકુઠ અક્ષર, કવ । (ક ખ ગ ઘ ઙ). હકાર અને
વિસર્ગનું કઠસ્થાન છે. ઇચુઠ ઇકાર, ચવર્ગ (ચ ળ જ ઝ ઞ),
પકાર અને શકાર તેઓનું તાલુસ્થાન છે. ઋદુઠ ઋકાર, દવર્ગ (દ
ક ડ ઢ ણ) રકાર અને પકાર તેઓનું મૂર્ધાસ્થાન છે. લૃતુઠ લકાર,
તવર્ગ (ત થ દ ધ ન) લકાર અને સકાર, તેઓનું દન્તસ્થાન છે.
ઉપૂઠ ઉકાર, પવર્ગ (પ ફ બ ભ મ) અને ઉપધ્માનીય તેમનું
જોષ્ઠસ્થાન છે. ઝમઠ ઝ, જ, ઙ, ન, આ પાંચેય અક્ષરોનું નાસિકા
સ્થાન છે અને તેમા રહેલા ચ-સખ્ધી પોતપોતાનું જે તે તામુ વગેરે
પણ સ્થાન લેવાય છે. એદૈઠ એકાર, ઓકારનું કઠ અને તાલુસ્થાન છે.
ઓદૈઠ ઓકાર અને ઓકારનું કઠ અને જોષ્ઠસ્થાન છે. વકારઠ વકારનું
દન્ત અને જોષ્ઠસ્થાન છે. જિહ્વાઠ જિહ્વામૂલીય (<ક><ચ>)નું
જિહ્વામૂલસ્થાન છે, અનુઠ અનુસ્વારનું નાસિકાસ્થાન છે. <ક><ચ>
કકાર અને ખકારના પહેલા અર્ધ જોલાકાર ચિહ્ન કરવામાં આવે છે
તે જિહ્વામૂલીય કહેવાય છે. <પ><ફ> પકાર ને ફકારના પહેલા અર્ધ
||જા||કારના ચિહ્ન ઉપધ્માનીય કહેવાય છે. અ, અઃ અથૂ સ્વરથી પર

સ્થાનદર્શક કોડો, નં-૨

૧ ક્ર-સ્થાન	૨ તાલુ-સ્થાન	૩ મુર્ધા-સ્થાન	૪ દત્ત-સ્થાન	૫ ઓહ-સ્થાન
અક્ષર (અક્ષર પ્રકારનો), ક વર્ગ (ક ખ ગ ઘ ઙ) ક અને વિસર્ગ :	અક્ષર (અક્ષર પ્રકારનો), અ વર્ગ (અ છ જ ઝ ઞ) ધ અને ષ	શ્વકાર (અક્ષર પ્રકારનો) ૮ વર્ગ (૮ ૬ ૭ ૬ ૭) ર અને ધ,	લક્ષર (બાર પ્રકારનો), ૧ વર્ગ (ત થ દ ધ ન) લ અને સ	ઉક્ષર (અક્ષર પ્રકારનો), ૫ વર્ગ (પ ફ બ લ મ) અને ઉપભાનીય ૪ ૫ ૬ ૭
૬ નાસિકા-સ્થાન	૭ દંતાનુ સ્થાન	૮ ક-ઝોહર-સ્થાન	૯ દંત-ઝોહર સ્થાન	૧૦ ગિરદવા મૂલન
ગ મ ણ યુ ન અને અનુસ્વારન	અ અને ઐ	ઓ અને ઔ	વ	ગિરદવામસીય ૪ ૫ ૬ ૭

રૂપ (૧) પ્રાપ્ત	મુપરબદ (૧) પ્રાપ્ત	નિવૃત્ત (૩) પ્રાપ્ત	પ્રતિવિષદ (૪) પ્રાપ્ત	સંવૃત્ત-પ્રાપ્ત
[૨૫થ્ અક્ષરો]	[અન્તરથ]	[સ્વર અવ્]	[ઉપાક્ષર]	ક્ષત્વ અક્ષર પ્રયોગ દ્વારા
ક ખ મ ધ ક	ય	અ ઇ ઉ	ચ	
ચ છ જ ઝ ઞ	ર	ઞ ણ ળ	પ	
ટ ઠ ડ ઢ ણ	લ	ઞો ઞે ઞો	સ	
ત થ દ ધ ન	વ		હ	
પ ફ બ ભ મ				

બાહ્યપ્રથમ દર્શક કોષ નં.-૪

વિવાર, શાક, અધીપ (૧-૩)	સેવાર, નાદ, શીપ (૪-૬)	અરુપપ્રાણ (૭)	મહાપ્રાણ (૮)	કિંદાર અનુદાત સ્વરિત (૯-૧૧)
[ખરૂ પ્રાસાદાર, ૧૩ અક્ષરો]	[દહ્ન પ્રાસાદાર ૨૦ અક્ષરો]	ક ખ લ મ ચ જ ઝ ઞ ર	અ ધ ય છ ઝ પ	અ, ઇ, ઉ, ઞ, લ, ઞે, ઞો, ઞે, ઞો [૯ અક્ષરો] અન્ પ્રત્યાહત]
અ ફ છ ઠ ય	હ મ વ ર લ ઞ	દ ડ ણુ લ	ઠ ઠ સ	
ચ દ ત ક ખ	મ લ જ ન ઝ ણ	ત દ ન વ	ય ધ હ	
અ પ સ	ધ દ મ જ ન ચ ડ દ	પ બ ય (૧૯)	ફ ભ (૧૪)	

અથ પ્રયત્નાઃ

યત્નો દ્વિધા, આખ્યન્તરો વાલ્ચથ । આઘઃ પશ્ચધા, સ્પૃષ્ઠા
 ઈપત્સ્પૃષ્ઠમ્, ઈપદ્વિષ્ઠમ્, વિષ્ઠમ્, સવૃતમ્ । તત્ર સ્પૃષ્ઠઃ
 પ્રયત્નં સ્પર્શનામ્ । ઈપત્સ્પૃષ્ઠમન્તઃસ્થાનામ્ । ઈપદ્વિષ્ઠમ્
 નામ્ । વિષ્ઠં સ્વરાણામ્ । સવૃત પ્રયોગે હ્રસ્વસ્વાવર્ણસ્ય । કાદયં
 માલસાનાઃ સ્પર્શઃ । યણોઽન્તસ્થાઃ । શપસહાઃ = ઉષ્માણઃ
 અચઃ સ્વરાઃ । હલો વ્યઙ્ગનાનિ । વાલ્ચપ્રયત્ન એકાદશધા-વિવાર ।

તે સ્વરના મરનકે ઉપર મીઠું આવે છે તેને અનુસ્વાર, અને સ્વરના
 પછી એ મીઠા આવે છે તે વિશર્ગ કહેવાય છે.

અર્થ—યત્નોં પ્રયત્ન એ પ્રકારના છે: (૧) આખ્યન્તર (૨) જાલ. આખ્યન્તર પ્રયત્ન પાંચ પ્રકારનો છે, (૧) સ્પૃષ્ઠ, (૨) ઈપત્સ્પૃષ્ઠ, (૩) ઈપદ્વિષ્ઠ, (૪) વિષ્ઠ, (૫) સવૃત. તત્રં તેમાં સ્પર્શ અક્ષરોનું સ્પૃષ્ઠ પ્રયત્ન (૧), અન્તઃસ્થ અક્ષરોનું ઈપત્સ્પૃષ્ઠ પ્રયત્ન (૨), ઉચ્ચાક્ષરોનું ઈપદ્વિષ્ઠ (૩), સ્વરોનું વિષ્ઠ પ્રયત્ન (૪), ક્ષત્ર્ય અવધુનાં પ્રયોગમાં સંજ્ઞત પ્રયત્ન છે, (૫). કાદં કકારથી મકાર સુધીના (૧૫) અક્ષરો સ્પર્શ છે. યણોં યજ્ઞ પ્રત્યાહારના અક્ષરો અન્તઃસ્થ કહેવાય શપં શ, પ, સ, હને ઉચ્ચાક્ષરો કહેવાય, શવઃં અચોને સ્વર કહેવાય, હલોં હલ પ્રત્યાહારના અક્ષરો વ્યંગન કહેવાય

વાલ્ચપ્રયત્ન જાલ પ્રયત્ન (૧૧) પ્રકારનો છે: (૧) વિવાર, (૨) સવાર, (૩) શાસ, (૪) નાહ, (૫) અધોપ, (૬) ધોપ, (૭) અધ્ય-પ્રાણ, (૮) મહાપ્રાણ, (૯) ઉત્તર, (૧૦) અનુત્તર, અને (૧૧) સ્વરિત.

સહાં ખરૂ પ્રત્યાહારના અક્ષરોનું વિવાર, શાસ, અને અધોપ પ્રયત્ન છે. (૧-૩) હલોં હલ પ્રત્યાહારના અક્ષરોનો સંવાર, નાહ તે

ચિવારઃ, શ્વાસઃ, નાદઃ, અધોપઃ, ઘોષઃ, અલ્પપ્રાણઃ, મહાપ્રાણઃ
 ઉદાત્તઃ, અનુદાત્તઃ, સ્વરિતશ્ચેતિ । ચિવારઃ શ્વાસોઽધોપશ્ચ ।
 હાસાં સંવારો નાદો ઘોષશ્ચ । વર્ગાણાં પ્રથમતૃતીયપચ્ચમા યણશ્ચા-
 લ્પપ્રાણાઃ । વર્ગાણાં દ્વિતીયચતુર્થો શલશ્ચ મહાપ્રાણાઃ ।

(૧૨) અણુદિત્સર્વર્ણસ્ય ચાપ્રત્યયઃ । ૧ । ૧ । ૬૯ ।
 અવિધીયમાનો અણુ ઉદિત્ ચ સર્વર્ણસ્ય સઠ્ઞઃ સ્યાત્ । અત્રૈ-
 ધાણ્ પરેણ ણકારેણ કુચુડુતુપુ-એતે ઉદિતઃ તદેવમ્-‘અ’ इत्य-
 ણાદગાનાં (૧૮) સંજ્ઞા । તથા ઈકારઃ, ઉકારશ્ચ । ઋકારઃ,
 ઋશ્ચતઃ (૩૦) સઠ્ઞા । અનુનાસિકાનનુનાસિકભેદેન યવલા

ધાપ, પ્રપત્ન છે (૪-૬) વર્ગોના પહેલો ત્રીજો અને પાંચમો અક્ષર
 તથા યજ્ઞ પ્રત્યાહારના અક્ષરોનો અલ્પપ્રાણ (૭) પ્રપત્ન છે. વર્ગોના
 ખીળ તથા ચોથા અને શલ્પ પ્રત્યાહારના અક્ષરોનો મહાપ્રાણ (૮)
 પ્રપત્ન છે

નોંધઃ—અન્ પ્રત્યાહારના અક્ષરોનું ઉદાત્ત, અનુદાત્ત, સ્વરિત
 (૬-૧૧) પ્રપત્ન છે

(૧૨) અર્થ—નદિ વિધાન કરાતો જો ‘અણ’ અને ‘ઉદિત’
 તે સર્વર્ણની સગાવાળો ધાપ (અર્થાત્ ગમે તે સૂત્રમાં ‘અ’ કહે-
 વાથી દીર્ઘ = આ” તેમજ ઋત્વ ઈ ઉ ઋ યી દીર્ઘ ઈ ઊ ઋ સર્ધ
 સર્ધ યકાપ છે) અત્રૈવાં આ સૂત્રમાં જ અણપ્રત્યાહાર ખીળ જકાર
 (અણના) સુખી લેવાય. કુ-ચુ-ડુ-તુ-પુ ‘ઉદિત’ કહેવાય
 છે (તેમાંથી ઋત્વ ઉકારની પ્રસંગા ધાપ છે, તેથી)

તદેવમ્—તે આ પ્રમાણે—‘અ’ અકાર બેદોનો બોધક અને
 છે. ‘ઈ’ અને ‘ઉ’ પણ અકારના બોધક અને છે ‘ઋ’ ત્રીસનો

દ્વિધા । તે ચ દ્વયોર્દ્વયોઃ સંજ્ઞા । (૧૩) પરઃ સન્નિકર્ષઃ સંહિતા
 ૧ । ૪ । ૧૦૯ । વર્ણાનામતિસન્નિધિઃ સંહિતાસંજ્ઞા ' સ્યાત
 (૧૪) હલોઽનન્તરાઃ સંયોગઃ । ૧ । ૧ । ૭ । અઙિમરવ્યવ
 હિતા હલઃ સંયોગસંજ્ઞાઃ સ્પૃઃ । (૧૫) સુપ્તિદ્વન્તં પદમ્ । ૧
 । ૧ । ૧૪ । સુવન્તં તિદ્વન્તઞ્ચ પદસંજ્ઞા સ્યાત્ યથા રામઃ
 ભવતિ । (૧૬) અલ્લોઽન્યાત્પૂર્વોપધા । ૧ । ૧ । ૬૫ ।
 અન્યાદલઃ પૂર્વો વર્ણ ઉપધાસંજ્ઞાઃ સ્યાત્ ।

इति संज्ञाप्रकरणम्

બોધક બને છે. સજ્ઞા અનુનાસિક અને અનનુનાસિકના બોધી ૫-૬
 -૭ બે પ્રકારના છે. તેથી તે બંનેના બોધક બને છે.

(૧૩) અર્થ—વર્ણો બૂન પાસે રહેલા હોય તો તેની સંદિના
 સંજ્ઞા થાય

(૧૪) અર્થ—અચ્=૨૧૨-વગરના હલ-અક્ષરોની સંયોગ થાય. '

(૧૫) અર્થ—સુગન્ત અને તિદ્વન્તની ૫૬ સંજ્ઞા થાય. રામઃ
 સુગન્ત છે. ભવતિ તિદ્વન્ત છે

(૧૬) અર્થ—અન્ય-હેલા અલ ની પૂર્વે રહેલા વર્ણની
 'ઉપધા' સંજ્ઞા થાય.

સંજ્ઞા પ્રકરણ પૂરું થયું

(૧૯) एचोऽयवायावः । ६ । १ । ७८ । एचः क्रमा
अय्, अव्, आय्, आव् एते स्युरचि । हरे + ए = हरये । वि
+ ए = विष्णवे । नै + अकः = नायकः । पौ + अकः = पावका
नै + अति = नयति । भो + अति = भवति । षटो + ऋक्ष = व

૧૫૦ (૧૮) સુધી + ઉપાસ્યઃ માં સુધીનો પ્રકાર ફક્ત છે. ઉપા-
ઉકાર અવ્ = પરમા છે. મધુ = અરિઃ માં ઉકાર ધક્ છે. અરિનો અક
અય્ પરમા છે. ધાતુ + અશઃ માં ઋકાર ધક્ છે. અંશનો અકાર = અ-
પરમા છે. લૂ + આકૃતિમાં લૂ ફક્ત છે આ = અય્ પરમા છે તેથી “ રૂપ
ચળચિ ” સૂત્રથી આરંભ ઉપાસ્યોમાં ચણ્-ચ્-ચ્-ચ્-ચ્ થતા આ-
પરન્તુ “ સ્થાનેઽન્તઃ ” સૂત્રથી સ્થાન સરખું આવે તે થાય. પ્રકાર
તાલુસ્થાન છે માટે તાલુસ્થાની ચ્ થઈને સુધ્ ચ્ ઉપાસ્યઃ થતા ખા
“ અગ્નીઃ ” નિયમના આધારે, વર્ણો બેમાં થઈને સુદ્ધુપાસ્યઃ =
બુદ્ધિશાળી માથુસેધા ઉપાસના કરતા ચોખ્ખ-પ્રજ્ઞ, રૂપ જન્યુ. તે રીતે,
મધ્વરિઃ માં ઉકારનો વકાર = મધુ નામના દેવતા થતુ, ધાત્રંશઃ માં
ઋકારનો રકાર = પ્રજાનો અંશ, લાકૃતિઃ માં લૂકારનો લકાર થઈને આરંભ
રૂપો બને છે. તેવી જ રીતે ગૌર્યાગન્ઠતિ = પાર્વતી આવે છે, તેમાં
ધ્કારનો વ્કાર કુર્વિદમ્ = રકારમાં ઉકાર ઓખરયાની છે; તેનો ઓખ-
રયાની વ્કાર, માત્રાજ્ઞા = માતાની આગ્રામાં મૂર્ધારયાની ઋકારનો મૂર્ધા-
રયાની રકાર, લાકારઃ = લૂકારનો દંતરયાની લૂકારનો દંતરયાની લકાર,
થઈ મૂળમાં જતાવેલા રૂપો બને છે.

(૧૯) અર્થ— એ ના સ્થાનમાં ક્રમથી અય્, અવ્, આય્,
આવ્-આરંભ થાય, અવ્ પરમાં હોય તો.

નોટ-શત્રુવદાદેશઃ મિત્રવદાગમઃ = આદેશ શત્રુના જેવો આતમ
મિત્રના જેવો છે. ઇ. ત. એની જગ્યાએ અય્ થયો છે. માટે અય્-
આરંભ છે તેવી જ રીતે દરેક આદેશોમાં સમજી લેવું.

વટ+કુક્ષઃ=વટવૃક્ષઃ, ગ્લૈ+અતિ=ગ્લાયતિ, નૌ+ઇન્દ્ર=નાયિકઃ,
 મૌ+ઉન્નઃ=ભાવૃક્ષઃ । (૨૦) અદેહ ગુણઃ । ૧।૧।૨ । અત્ પદ
 ચ ગુણસંજ્ઞઃ સ્યાત્ । (૨૧) તપસ્વત્ત્માલસ્ય ૧।૧।૭૦ તઃ પરે
 યસ્માત્ સ ચ તાત્પર્યથોક્ત્વાર્થમાણઃ સમકાલસ્યેવ સંજ્ઞા સ્યાત્
 (૨૨) આદ્ગુણઃ । ૬ । ૧ । ૮૭ । અર્ણાદિચિ પરે પૂર્વપર-
 યોરેકો ગુણાદેશઃ સ્યાત્ । ઉપ+ઇન્દ્ર=ઉપેન્દ્રઃ । ગદ્વા+
 ઉદકમ્=ગદ્વોદકમ્ । ગજ+ઇન્દ્ર=ગજેન્દ્રઃ । રમા+ઈન્દ્ર=
 રમેશઃ । સૂર્ય+ઉદય=સૂર્યોદયઃ । પાઠ+ઉત્ક્રુક=પાઠોત્ક્રુકઃ

દશાં (૧૬) — હરે+અ મા 'ર'ના ઓક્ષર એચ્ ય, અને અચ્
 પરમા 'એ' છે, તાત્+અ મા ઓક્ષર એચ્ છે, ને અચ્ પરમા 'એ'
 છે, તે+અઃ મા ઓક્ષર એચ્ ય. ને અચ્ પરમા જક.તો અક્ષર છે,
 લૌ+અઃ મા ઓક્ષર એચ્ છે ને અચ્ પરમા અક્ષર છે તે ચારે વ
 ઘા.દ.શોમાં 'એ-નાડાં' સ્વરથી અનુક્રમે એ તો અર્થ દ્વાર=દગિને
 ખારે નાલવે માં ઓ, તો અચ્ ય=રેણુને ખારે, માત્રકઃ=નેનામા
 એ તો અચ્ યર્થ પાત્રક=અભિમા. નો તો ના. વ. યર્થ નરુ=તે યર્થ
 અર્થ છે. તેના એ કારણે અચ્, વટવૃક્ષ=હે ગદ્વક રીંછ છે. તેના ઓ
 તો ના. વ. દ્વાર=તે નાપુલ્લ દ્વાર છે (તે ગ્લાયતિ પામે છે.) અર્થ
 એ ના આપ. નાયિક=અથ સી=મા તો તો અચ્, મુજ્જ=મુજ્જાતો-
 મા ઓ તો અચ્-અર્થ ઉદાહરણોમાં ખારેથી 'દેશો' સ્વરથી યોગ્ય ન.

(૨૦) અર્થ—અર્થ દ્વાર નક્ષત્ર ને પદ્મ. જોનાં યુગ્મ દ્વાર વ. વ.

(૨૧) અર્થ—તક્ષર છે પર નેનાધી, નક્ષત્ર તોનામાં પર
 બોલાવે તો વર્ણ તે સમકાલે જ બોલે છે. ના. વ. અર્થ દે. વ. તો
 દ્વેષ અક્ષર. આર દે. વ. તો દીર્ઘ આક્ષર સમજી દેશ-તેથી જ
 રીતે દા. ૨૧ ય, ૩૨-એમાં અમજી.

(૨૩) ઉરણ રપર: । ૧ । ૧ । ૫૧ । ઋસ્થાને યોડ્ણ સ
રપર: સન્નેવ પ્રવર્તતે । કૃણ્ણ+ઋદ્ધિઃ=કૃણ્ણદ્ધિઃ । રાજા
+ઋષિઃ=રાજર્ષિઃ । વસન્ત+ઋતુઃ=વસન્તર્તુઃ ।

(૨૨) અર્થ-અર્થ ગદી અર્થ પરમાં હોય તો પૂર્વ ને પરના
સ્થાનમાં યુગ્મસંગ એક આદેશ થાય

વ્યા. (૨૧) ઉપનન્દ્રઃ માં પકારમાં અકાર અર્થ છે હન્દ્રઃ નો
પકાર અર્થ પરમાં છે. 'અ' કંઠસ્થાની પૂર્વ 'ઇ' તાલુસ્થાની પર
છે બન્નેના સ્થાનમાં મળતો યુગ્મસંગ થાયો 'એ' રૂપી એક આદેશ
= આદુગુણઃ " સૂત્રથી ધર્ષને ઉપેન્દ્રઃ=મન્દ્રનો નાનો વાર્ધ, ગદા+ઉદ-
કમ્, ગા ને હના સ્થાનસામ્યથી ઓકાન. ધર્ષને ગદાદકમ્=મંગાનું
જળ, મજેન્દ્રઃ એક દામીમાં લને હ નો યુગ્મ 'એ' રમેશઃ = વિષ્ણુમાં
અ ને હ નો 'એ', સૂર્યોદય = સૂર્યનો ઉદય માં અને ઉને એક, પાટાલુકઃ=
શબ્દમાં કોટ્યુક=મા અ, ને હ, નો યુગ્મ એક ધર્ષ ને બમાં રૂપો ગતે છે.

નોંધ-ઉપમાં અકારનું કંઠસ્થાન છે. હન્દ્રના પકારનું તાલુસ્થાન
છે યુગ્મસંગમાં અ, એ, ઓ, વગેરે આવે છે. તેથી કંઠસ્થાન અને
તાલુસ્થાનમાં યુગ્મસંગ એ બન્ને અક્ષરોની જગ્યાએ થયેલ છે. તે
રીતે સમગ્ર ઉપાદ્યોમાં સ્થાન મેળાતે આદેશો કરા.

(૨૩) અર્થ-સકારના સ્થાનમાં ગતો જે જણ = અ, ઈ, ઉ,
તે 'ર' ને તમાં જેને એવો ગમેલો હોય છે તો જ પવતે (પાપ) ને. ડા. ન.
ક્રમી જગ્યાને જ થાય તો નં. હ થાય તો દ્વ. હ થાય તો હ્ર.
થાય, 'ર' પ્રવાહારથી રૂ ને હ બન્ને તથા છે, તેથી હૂ નો જગ્યાએ
જ થાય તો અઃ, હ થાય તો દ્વઃ હ થાય તો હ્રઃ થાય છે.

વ્યા. (૨૩) ક્રા + ઋઃ રૂપમાં રદલો અકાર અર્થ છે, ઋદ્ધિનો
અ અ ર પરમાં છે તેથી " રદુઃ " સૂત્રથી અ, ને જ, નો યુગ્મ સંગ-
વ નો અક્ષર 'અ' થયા, ખાલ " રાધુ રાઃ " ન્દ્રમાં વળી જગ્યાએ
રૂપ થાય હોતો અક્ષર 'અ' થયેલ છે તે રપર ન્દ્ર એ રીતે થયો તે

(૨૪) વૃદ્ધિરાદૈચ્ ૧ | ૧ | ૧ | આદ્ એચ્ચ વૃદ્ધિસંજ્ઞઃ
 યાન્ । (૨૫) વૃદ્ધિરેચિ ૬ | ૧ | ૮૮ | આદેચિ પરે વૃદ્ધિ-
 ક્ષાદેશઃ સ્યાત્ । ગુણાપવાદઃ । કૃષ્ણ + એકત્વમ્ = કૃષ્ણો-
 કત્વમ્ । ગદ્ગા + ઓઘઃ = ગંગોઘઃ । દેવ + દેશ્વર્યમ્ = દેવેશ્વર્યમ્ ।
 કૃષ્ણ + ઔત્કણ્ઠ્યમ્ = કૃષ્ણૌત્કણ્ઠ્યમ્ । પશ્ચ + એતે = પશ્ચેતે ।
 તણ્ડુલ + ઓદનમ્ = તણ્ડુલોદનમ્ । માધવ + દેવનમ્ = માધવદેવનમ્
 રામ + ઔદાર્યમ્ = રામૌદાર્યમ્ ।

કૃષ્ણદિઃ = કૃષ્ણની સંજ્ઞા છે । સિદ્ધ બ-ય" એ, તેથી જ રીતે રાજધિઃ =
 શ્રેષ્ઠ । ગામાં આ ને જ્ઞનો ગુણ ૨ ૨ 'અર્' ને નસન્તર્તુઃ = વસન્ત ખાતુમાં
 પથ અ ને જ્ઞનો ગુણ ૨ પર અર્ થઈ ને રૂપો સિદ્ધ રીતે છે.

(૧૬) અર્ધ-જાત = દીર્ઘ આકાર એચ્ = એ, ઔની વૃદ્ધિ સંજ્ઞા

યાય.

(૧૫) અર્ધ-અવ્યય" યદા એન્ પરમાં આવે તો પૂર્વપરના
 સ્થાનમાં વૃદ્ધિરૂપ એક આદેશ થાય. ગુણાં આ સૂત્ર "આદ્ગુણઃ" નો
 બાધ કરે છે.

વ્યાસ (૧૫) કૃષ્ણ+એકત્વમ્ માં પૂર્વ બળમાં અકાર છે. એફનો
 એકાર પરમાં છે એ, એન્ સ્થાન મળતા બન્નેની જગાએ વૃદ્ધિસંજ્ઞાવાળો
 ર 'વૃદ્ધિરેચિ' સૂત્રથી થઈ ને કૃષ્ણૈકત્વમ્ = છે કૃષ્ણ આપતું એકત્વ
 રૂપ બને છે. ગંગોઘઃ = ગંગાનો પ્રવાહનો બહો આ ને ઓ ની વૃદ્ધિ
 ઓ દેવેશ્વર્યમ્ = દેવતું એશ્વર્યમાં જ ને એની વૃદ્ધિ એ કૃષ્ણૌત્કણ્ઠ્યમ્ =
 કૃષ્ણની ઉત્કંઠામાં અ ને ઓ ની વૃદ્ધિ ઓ "તણ્ડુરેચિ" સૂત્રથી થાય છે,
 પશ્ચેતે = આ પાંચ, બહો અ ને એની વૃદ્ધિ એ તણ્ડુલોદનમ્ = ચોખાનો ભાવ,
 અર્ધો અ ને ઓની વૃદ્ધિ ઓ, માધવદેવનમ્ = હેમાધવ તારી ચડતી યાય,
 બહો અ ને ઓની વૃદ્ધિ ઓ, રામૌદાર્યમ્ = રામની ઉદારતામાં અ ને ઓની
 વૃદ્ધિ ઓ આ સૂત્રથી થઈ ને ગૂંચમાં ગુણોપેક્ષા બધાં રૂપો બને છે.

(૨૬) અકઃ સર્વો દીર્ઘઃ । ૬ । ૧ । ૧૦૧ । અકઃ
 સર્વો-અચિં પરે પૂર્વપર્યોદીર્ઘિ એકાદેશઃ સ્યાત્ । દૈત્ય +
 અરિઃ=દૈત્યારિઃ । શ્રી + ઈશઃ=શ્રીશઃ । વિષ્ણુ + ઉદયઃ=
 વિષ્ણુદયઃ । હોતૃ + ઋકારઃ=હોતૃકારઃ । મુર + અરિઃ=
 મુરારિઃ । માનુ + ઉદયઃ=માનુદયઃ । લક્ષ્મી + ઈશઃ=
 લક્ષ્મીશઃ ।

(૨૬) અર્થ—અજ્ઞા સર્વર્થ અન્ પરમા આવે તો પૂર્વપરના
 સ્થાનમાં દીર્ઘ ૩૫ એક આદેશ થાય.

અથ (૨૬)-દૈત્ય + અરિઃ માં ત્યમાં અ બદ્ધ છે અરિઃનો અ
 સર્વર્થ અન્ પરમાં છે. તેથી બન્ને યની વચ્ચાએ ' અકઃ૦' સૂચી
 સર્વ-દીર્ઘ આ યર્થ દૈત્યારિઃ = દૈત્યો ॥ યત્ર. રૂપ બને છે શ્રીશઃ=
 શક્તીના પતિ=મા બન્ને દીર્ઘ પ્રકારેનો સર્વર્થ દીર્ઘ છે. વિષ્ણુદયઃ=
 વિષ્ણુનો ઉદય=માં બન્ને ધ્વસ્વ ઉચ્ચારેનો સર્વર્થ દીર્ઘ ઋકાર, હોતૃકાર=
 હોતાનો હ કાર=માં બન્ને ધ્વસ્વ ઋકારેનો દીર્ઘ ઋકાર, યર્થને તે રૂપે
 આ સૂચી સિદ્ધ બને છે. તેથી જ રીતે ગુરારિઃ=મુર નામન દૈત્યના
 યત્ર=માં બન્ને યનો આ, માનુદયઃ=સૂર્યનો ઉદય=માં બન્ને ઉચ્ચારેનો
 દીર્ઘ ઋકાર, લક્ષ્મીશઃ=શક્તીના પતિ-માં બન્ને રૂકારેનો દીર્ઘ રૂકાર
 આ સૂચી થાય છે.

નોટ-અહીં ધ્વસ્વ સમ્પત્તીય સ્વર પછી દીર્ઘ સમ્પત્તીય સ્વર આવે
 તો પશ્ચ નયવા દીર્ઘ સમ્પત્તીય સ્વર પછી ધ્વસ્વ સમ્પત્તીય સ્વર આવે
 તો પશ્ચ દીર્ઘ થાય, ઘાત. ઝનઝા=ઝા. ઝનઝ=ઝા, દનર્દ=ર્દ, રનર્દ=ર્દ,
 ઝનઝ=ઝ, ઝનઝ=ઝ, ઝનઝ=ઝ, ઝનઝ=ઝ, લ ધ્વસ્વ છે પશ્ચ દીર્ઘ
 નથી તો દનર્દ=ની જગ્યાએ પશ્ચ દીર્ઘ ઋ જ ગૂઢાય કેમકે "ઋલ્લર્વર્ણ૦"
 એ નિર્ણયો બન્નેની સર્વર્થસંઘા છે.

(૨૭) एङः पदान्तादति । ६ । १ । १०९ ।

દાન્તાદેહોડતિ પરે પૂર્વરૂપમેકાદેશઃ સ્યાત્ । હરે + અવ =
રેડવ । વિષ્ણો + અવ = વિષ્ણોડવ, સ્થલે + અઙ = સ્થલેડન ।
જ્ઞણો + અહમ્ = કૃષ્ણોડહમ્ ।

(૨૮) दूराद्धूते च । ८ । २ । ८४ । दूरात् हूते (सम्बोधने)
गक्यस्य टेः प्लुतो वा । (२९) प्लुतप्रगृह्या अचि नित्यम् ।

(૨૭) અર્થ-પદના અન્તમાં આવેલા એ, ઓ પછી હરત અકાર
પરમાં આવે તો પૂર્વ 'એ કે ઓ,' અને પર અ આવે તો અન્તેના
જગાએ પૂર્વના જેવો એક આદેશ થાય

૦૫૧૦ (૨૭) હરેડવ, વિષ્ણોડવ, જ્ઞણોમાં અનુક્રમે એ, ઓ પછી
હરત અકાર આવેલ છે તેથી "એઙઃ પદાં" સૂત્રથી એન્અનો એ, ઓ +
અનો ઓ આદેશ થયેલ છે-અકાર, એકાર, ઓકારમાં મળી ગયેલ છે
તેને જણાવવા માટે (૬) અવમદ્દ સિદ્ધ મહેશ્વ છે હે હરિ, હે વિષ્ણુ
મારું રક્ષણ કરે એ અર્થ છે.

(૨૮) અર્થ-હૂતથી જોલાવવામાં વાક્યના પ્રિસંગક વાગની
પ્લુત સંજ્ઞા વિકલ્પે થાય

(૨૯) અર્થ-પ્લુત અને પ્રગૃહ્ય સજ્ઞાવાળા (પદો) અઙ પરમાં
આવે તો તેમનો નિત્ય પ્રકૃતિભાવ થાય. નોટ-પ્રકૃતિભાવ = જેવું ૨૫
હોય તેવું જ રહે-અર્થાત્ સંધિ થાય નહીં.

૦૫૧૦ (૨૯) આત્તઙ કૃષ્ણ અઙ ગોધરતિ = હે કૃષ્ણ અહીં ગાય
ચરે છે. અહીં વાક્યમાં કૃષ્ણ ના અકારની 'અયોડ્ઙાદિ ટિ' (મૂળના
| સૂત્ર નથી.) આ સૂત્રથી ટિ સંજ્ઞા કર્યા બાદ 'દૂરાધ્વ૦' સૂત્રથી
| અકારની પ્લુત સંજ્ઞા થયા બાદ 'પ્લુત૦' સૂત્રથી અઙ નો અ અચ્

દા.૧।૧૨૫ । एतेऽचि प्रकृत्या स्युः । आगच्छ कृष्णं ३ अत्र
 गौश्वरति । (३०) ईदूदेद्विवचनं प्रगृह्यम् । १ । १ । १ ।
 ईदूदेदन्तं द्विवचनं प्रगृह्यं स्यात् । हरी + एतौ । विष्णु + इमौ
 गङ्गे + अम्, धनुषी + एते । भानू + उदयते । कुले + उत्कृष्टं
 इत्यच्-संधिः ।

પરમા હોવાથી પ્રકૃતિમાન (મૂળરૂપે) થયો, નાહ તો અહીં જાનો
 જ નો " અ. ૨૦ " સૂત્રથી દીર્ઘ આ ધર્મ જાત નો—એનાપ્રો,
 મવેદફલો દ્વિમાનો ધીર્ ડખાતો । પ્રિમાનસ્તુ પ્લુતા દોષો અહીંનાં વાર્ધમાન
 કમ્ । એ વચનના પાપારે મુતનું નિશાન સૂચનવા માટે રૂપ આ
 ૩ અંક મૂકેલો છે.

(૩૦) અર્થ-ક્રિદારાન્ત, ક્રિદારાન્ત અને ક્રિદારાન્ત દ્વિવચનની
 અથ્થ પરમા રહેતો પ્રશ્ન સંજો થાય.

અ. ૩૦ (૩૦) દ્વી+પુત્રો આ બે દ્વી=મા દ્વિદારાન્ત દ્વિવચન દ્વી
 છે, અથ્થ પરમા એ છે, તેથી " દ્વીદં " સૂત્રથી દ્વીની પ્રશ્ન સંજો
 થઈને " પ્લુતં " સૂત્રથી પ્રકૃતિમાન થયો, માટે " ક્ષાન્તસર્વર્થં
 (મૂળમા નથી) સૂત્રથી દૂર થયો નહીં. વિદ્+નમો=આ બે વિદ્ય
 =મા લેમારાન્ત દ્વિવચન દોશથી વિષ્ણુ ની પ્રશ્ન સંજો કરી, પ્રકૃતિ
 ભાવ ઉપર પ્રમાણ થયો છે. માટે " દ્વીવચન " સૂત્રથી પણ થયો નહીં
 મજે કમ્-ને મમાદ=મા, ક્રિદારાન્ત દ્વિવચન હોવાથી પ્રશ્ન સંજો
 કરી પ્રકૃતિમાન થયો છે. જેથી " દ્વીવચન " સૂત્રથી પૂર્વરૂપ ન થયું
 તેવા જ રીતે મુતનું નો, મનુ+ઉદયત, મુતે+ઉત્ક્રે ના પણ પ્રશ્ન સંજો
 કરી, પ્રકૃતિમાન કરવો, જેથી ૧-ક્રિદારાન્તમા ૨પ્લુ, ૨-જમા સર્વર્થ
 દીર્ઘ, ૩-માનુ+અવ આદેશ ૨વા નહીં.

એ પ્રમાણે અથ્થ સંધિ પૂરા ધર્મ

॥ अथ हल्संधिः ॥

(३१) स्तोःश्चुनाश्चु. । ८।४।४०। सकारतवर्गयोः शका-
 त्ववर्गाभ्यां योगे शकारचवर्गौ स्तः रामस् + शेते = रामश्चेते ।
 तामस् + चिनोति = रामश्चिनोति । सत् + चित् = सच्चित् ।
 शार्ङ्गिन् + जय = शार्ङ्गिजय । कृष्णः + चपलः = कृष्णश्चपलः ।
 ग्रामात् + चलितः = ग्रामाच्चलितः । (३२) झलां जशोऽन्ते ।
 ८।२।३९। पदान्ते झलां जश स्युः । वारु + ईशः = वारीशः ।
 मत् + आगमनम् = मदागमनम् । (३३) यरोऽनुनासिकोऽनुना-

(३१) अर्थ-सकार અને તવર્ગ (લ-ચ-હ-ધ-ન)ની શકાર
 ચવર્ગ (ચ-હ-જ-ઝ-ઞ)ની સાથે યોગ હોય તો, સકાર અને ત-
 વર્ગની જગ્યાએ શકાર અને ચ વર્ગ થાય

વ્યાખ (૩૧)-રમસ્ + શેતે = રામ સુધી જાય છે-માં શકારને
 ફેરવેલા શકારનો યોગ છે તેથી "સ્તો. શ્ચુ." સુત્રથી જ નો શ્ચ થઈ
 રમશ્ચેતે ૩૫ "શ્ચુ" છે. રામશ્ચિનાતિ = રામ એકલું કરે છે, અહીં પણ
 સુને જ વર્ગનો યોગ હોવાથી આ સુત્રથી સુ નો શ્ચ થયેલ છે સચિત્ =
 સાસન-ધી શાન-માં તુકારનો ચકાર અને શાર્દંગિજય = હે બનધારી પ્રદુ-
 મા તુકારનો સુકાર અને કૃષ્ણશ્ચપલઃ = કૃષ્ણ ચપલ છે મા જ નો શ્ચ
 "સ્તો. શ્ચુ." સુત્રથી થયેલા છે. ગ્રામાચલિતઃ = ગામમાંથી આવેલો ગાયો,
 અહીં પણ જ નો શ્ચ આજ સુત્રથી થયેલ છે.

(૩૨) અર્થ-પદના અ-તમા રહેલા જ્ઞની જગ્યાએ જશ થાય.

વ્યાખ (૩૨) વારુ + ઈશ = બુદ્ધરૂપિત, અહીં રાન્ત જ્ઞત્તુકાર
 છે તેનો સ્થાન સામ્યથી, જશ = જ્ + જાન્ + "જાન્" સુત્રથી થયો છે, તેમજ
 મદાગમનમ્ = મારુ આગમન = માં જ્ઞન્ + છે, તેનો જશ્ન = જ થયો છે.

સિકો વા । ૮૧૪।૪૫ । યરઃ પદાન્તસ્પાનુનાસિકે પરેડ્નુના-
સિકો વા સ્યાત્ । एतद् + गुरारि = एतन्गुरारिः । वाक् + मधु =
वाङ्मधु । सत् + मनोहरम् = सन्मनोहरम् । उद् + मानम् = उन्मा-
नम् । ऋक् + मन्त्रः = ऋग्मन्त्रः । (૩૪) खरि च । ૮૧૪।૫૫
खरि परे झलां चरः स्युः । अस्मत् + गुरुः = अस्मद्गुरुः ।

(૩૩) અર્થ—પદાન્ત યરના રચાનમાં અનુનાસિક પર રહેતા
અનુનાસિક વિકલ્પે થાય, નેઠર-પૂર્વામાં જે વર્ગનો અક્ષર હોય, તેના
જ વર્ગનો (ઈ જ ણ ન મ મા યી) થાય

વ્યા.૦ (૩૩) एतद्+गुरारिः = આ કૃષ્ણ છે. અહીં પદાન્ત યદ્-
દ્ છે. ગુરારિ.નો મ્ અનુનાસિક પરમાં છે, માટે “યરોડ્નુ”, સૂત્રથી
દ્ નો ન્ અનુનાસિકે વિકલ્પે થયો, અનુનાસિક આદેશ ન થાય, ત્યારે
एतद्गुरारिः એમ જ રહે વાક્ + મધુ = વાઙ્મધુની ગીઠાસનમાં દ્ નો અનુ-
નાસિક દ્ થયો છે.

सन्मनोहरम् = સારી વસ્તુ મુંદર લાગે છે, અહીં ન્ નો ન્,
उन्मानम् = ઈશુ માપ-માં દ્ નો ન્, ऋग्मन्त्रम् આગવેદનો મન્ત્રમાં,
દ્ નો દ્ થયેલો છે ત્રેક ઉદાહરણોમાં ‘યરોડ્નુ’ સૂત્રથી જ
અનુનાસિક થયો છે.

(૩૪) અર્થ खर=ખર પ્રલાહારનો અક્ષર પરમાં આવે તો,
झलां નો ચર થાય

व्या.० (૩૪) अस्मद्गुरुः = મારો પ્રુત, અહીં झल દ્વાર છે
खर પરમાં પ્રુતનો વકાર છે તેથી દ્ નો દ્ “खरि च” સૂત્રથી થયો.
તેની જ રીતે पद्+सन्तः માં દ્ નો દ્ ધર્ષ પદસન્તઃ, उद्+मानम्-માં
દ્ નો દ્ ધર્ષ ડ રાનમ્ વગેરે ઉદાહરણો જાણી શકે છે.

૩૫) મોડનુસ્વારઃ । ૮।૩।૨૩ । માન્તસ્ય પદસ્યાનુસ્વારો હલિ
 રે । હરિમ્ + વન્દે = હરિં વન્દે । ગ્રામમ્ + ગચ્છતિ = ગ્રામં
 ગચ્છતિ । કૃણમ્ + નમતિ = કૃણં નમતિ । (૩૬) નથાપદા-
 તસ્ય ફલિ । ૮।૩।૨૪ । નસ્ય મસ્ય ચાપદાન્તસ્ય ફલિ પરે-
 નુસ્વારઃ । યજાન્ + સિ = યજાંસિ । વાસાન્ + સિ = વાસાંસિ ।
 આક્રમ્ + સ્યતે = આક્રંસ્યતે । પ્રણમ્ + સ્યતે = પ્રણંસ્યતે ।
 (૩૭) અનુસ્વારસ્ય યયિ પરસર્વર્ણઃ । ૮।૪।૫૮ । અપદાન્ત-
 સ્યાનુસ્વારસ્ય યયિ પરે પરસર્વર્ણઃ સ્યાત્ । શાં + તઃ = શાન્તઃ

(૩૫) અર્થ-મ્ કાર અન્તમા છે તેના પછીના અનુસ્વાર યામ
 રૂપ પરમા હોય તેા.

વ્યાખ (૩૫) હરિમ્ + વન્દે = હરિતે પ્રથામ કરુ છું. અહીં હરિમ્
 મકારાન્ત પદ છે-૩કાર-હલ-પરમા છે તેથી "મોડનુ" સૂત્રમાં મ્ નો
 અનુસ્વાર યઈ હરિં વન્દે રીતે અને છે, તેવી જ રીતે ગ્રામ ગચ્છતિ =
 ગ્રામ પ્રત્યે ગમ્ય છે, કૃણં નમતિ = કૃણ્ય પ્રણને નમે છે. અને જગાએ
 મ્ નો અનુસ્વાર આ સૂત્રથી થયો છે.

(૩૬) અર્થ-પદના છેડે નહીં રહેલા નૂ, અને મ્, નો જન-
 પરમા આવે તેા તેમનો અનુસ્વાર યામ

વ્યાખ (૩૬) યજાન્ + સિ = યજ, વાસાન્ + સિ = વજ-અન્તેમાં અપદાન્ત
 મકાર ન. સ્ કાર-હલ પરમા છે તેમાં 'નથા' સૂત્રથી નૂ નો અનુસ્વાર
 યઈ, યજાંસિ, વાસાંસિ રૂપો અનેલા છે તેથી જ રીતે આક્રંસ્યતે =
 આક્રમ્ય કરશે, પ્રણંસ્યતે = પ્રણમ કરશે, અનેમા અપદાન્ત મ્ કારનો
 અનુસ્વાર આ સૂત્રથી થયેલો છે.

(૩૭) અર્થ-પદના અન્તે નહીં રહેલા અનુસ્વાર પછી ચૂ આવે
 તેા તેનો પરસર્વર્ણ = પછીના અક્ષરને મળતા સર્વર્થ અક્ષરો યામ.

અં + કિતઃ = અક્ષિતઃ । અં + ચિતઃ = અચ્ચિતઃ । કું + ઠિતઃ =
 કુઠિતઃ । ગ્રં + થઃ = ગ્રન્થઃ । દાં + તઃ = દાન્તઃ । શું + કિતઃ
 = શુન્કિતઃ । (૩૮) ઙમો હ્રસ્વાદિચિ ઙમુણ નિત્યમ્ । ૮।૩।
 ૩૨ । હ્રસ્વાત્પરો યો ઙમ્ તદન્ત યત્પદં તસ્માત્પરસ્યાચો નિત્ય^૪
 ઙમુદ્ (કુદ્ શુદ્, ગુદ્) સ્પાત્ ।

૦૫૧૦ (૩૭) લામ્-ન્તઃમા અહીં “નથવદાં” મૂળથી મૂકારનેા
 અનુસ્વાર થયા માઠ જોડતઃમા અપદાન્ન અનુસ્વાર જા ઉપર છે, ચન્-
 તકાર પરમા છે, તથી “અનુસ્વારસ્ય” સૂત્રથી પર તકારને મળતો
 સાચું અક્ષર તકાર થઈને શાન્તઃ રૂપ બને છે અક્ષિતઃ મા મૂકારનેા
 ઉરના સૂત્રથી અનુસ્વાર કરીને આ સૂત્રથી પરસવર્ણ-કાર, અચ્ચિતઃ
 મા મૂનો અનુસ્વાર કરી, તેનો પરસવર્ણ-તકાર, કુઠિતઃમા મૂનો
 અનુસ્વાર કરી તેનો પરસવર્ણ જકાર, ગ્રન્થઃ ને શાન્તઃમા મૂનો અનુસ્વાર
 કરી, તેનો પરસવર્ણ-શૂકાર શુન્કિતઃમા મૂનો અનુસ્વાર કરી, તેનો પર-
 સવર્ણ મૂનો-જનાર્વાને રૂપો ઉપર પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા

નોટ—જ્યાં “મોડનુસ્વારઃ” મૂળ લાગે ત્યાં “વા પદાન્તસ્ય”
 સૂત્રથી પરસવર્ણ વિરૂપે થાય, (જ્યાં મૂળ મૂળમાં નથી) અને જ્યાં
 “નથવદાં” મૂળ લાગે ત્યાં “અનુસ્વા” સૂત્રથી પરસવર્ણ થાય.

(૩૮) અર્થ-હ્રસ્વથી પર જોડત્ (દ્રુજમ) તે છે અન્તે જેનાં
 એકુ જે પદ તેનાથી પર જે નજ તેને ‘કમુદ્’નો આગમ થાય.
 નોટ—“ગંધાગાઠ્ઠન દિલ્લ સરિન્ગિઃ સમ્પ્રધત” એ નિયમ પ્રમાણે કમ્
 સંજા છે તેમાંથી દેશાન્તી ઇસંજા કરી, તેથી તે દિલ્લ હોવાથી પોતાના
 રણી-રૂ, વ. જ. ની સાથે સંજન રાખે છે. માટે મૂળમા (કુદ્ શુદ્
 ગુદ્) એમ કોસમા આપેલુ ઠ.

૦૫૧૦ (૩૮) પ્રત્યક્ + માત્રમા = અન્તરાત્રમા, અહીં કુકાર અં, તે

પ્રત્યહ + આત્મા = પ્રત્યહહાત્મા । સુગ + ઈશઃ = સુગ-
 ણીશઃ । સન્ + અચ્યુતઃ = સન્નચ્યુતઃ । (૩૯) છે ચ । ૬।૧।
 ૭૩ । હ્રસ્વસ્ય છે પરે તુસ્ સ્વાત્ । શિન્ + ઝાયા = શિન્ઝાયા
 નિ હલ્-સંધિઃ ॥

જુએ, ને દૂર ત્યમાં રહેતો અકારથી પ- છે, પ્રત્યહ આપુ પદ ૩
 તે । પર = અચ્ આત્માનો ૦ માં છે માટે જાને કુરનો આગમ કમા
 હવાં" સુનથી થયો છર્માં પની ઇસયા અને મોપ ક્યા માફ
 " નાવન્તો વ્રક્તો" (મૂળમાં નથી) સુનથી ન્ ગિત્ દોવાથી આત્માના
 આકાર ૧ પદમાં મૂકવામાં આવેલો છે તેથી પ્રત્યહહાત્મા ૩૫ સદ્
 બન્ધુ છે આ પ્રમાણે સુગ્ગ્ણીશઃ = મોગે મા ગુનથાભી = મા ૧૫ ન્-હન્
 છે, તેથી પર ઈશના અકારને શુટ થયેલો છે અને તે ન્ છે માટે
 પ્રથમ મૂકેલો છે સન્નચ્યુત = મહાત્મા કૃષ્ણ પ્રભુમાં જન્મના અકારને
 શુટ થયેલો છે, અને તે ઉપર ૧ માફક પડેલો મૂકેલો છે નોટ-આગમ
 મિત્રના જેવો છે અને તે દિ ૧ છે માટે જ આદમાં મૂકેલો છે કુટ-
 વગેરેમાં ઉપર મોલવા માટે જ છે ને ટકાર ઇસયા છે

(૩૬) અર્થ-દૂરવને ઇકાર પર રહેતાં તરૂનો આગમ થાય
 ૭૫।૦ (૩૬) શિવ્નઝાયામાં ઇકારમાં રહેલો અકાર દૂર છે અને
 ઝાયાને ઇકાર પરમાં છે તેથી " છે ચ " સુનથી તુરૂના આગમ થાય
 તુરૂમાં ઇકાર ૧ ઇસયા થતી દોવાથી " નાવન્તો " સુનથી શિવના
 અકાર પછી તુરૂ મૂકેલો, તેથી શિવ્નઝાયા નન્મા માફ " સ્તોઃ સુના. "
 નથી તુને વૂ થઈને શિવ્નઝાયા = ઇકાર ૧ ઝાયા ૩૫ અને છે
 શિવ્નઝાયામાં તુને " કાર્ત્ત્વજ્ઞા " સુનથી ઇકાર ક્યા ૧૧
 સરિ ચ સુનથી દગરને ઇકાર ન્ ૫ ની " સ્તો. ન્તુ. " સુનથી
 ને વૂ કરીને ૫ ની શાચ્છા ૩૫ ની છે છે ખરુ ૩૫ તે આ
 તે ચિદ્ થાય છે આ પ્રમાણે હલ્સંધિ પૂરી થઈ

॥ अथ विसर्गसन्धिः ॥

(४०) स-सजुपोः रुः । ८।२।६६। पदान्तस्य सस्य सजुपः
 रुः स्यात् । (४१) खरवसानयोर्विसर्जनीयः । ८।३।१५। खर
 अवसाने च पदान्तस्य रेफस्य विसर्गः स्यात् । (४२) प्रि
 र्जनीयस्य सः । ८।३।३४। खरि परे विसर्जनीयस्य सः स्यात् ।
 विष्णुस् + ज्ञाता, सस्य रुः, अनुमन्धलोपे रेफस्य विसर्गे विष्णु-
 स्नाता । (४३) अतोरोरप्लुतादप्लुते । ६।१।११३ । अप्लु-
 तादतः परस्य रोः-उः स्यात् अप्लुतेऽति परे । शिवस् + अर्च्य
 रुत्वे, उत्वे, गुणे पूर्वरूपे च = शिवोऽर्च्यः ।

(४०) अर्थ-पदान्त सकारनेो अने सजुप्-ना प्रकारनेो रुकार

थाय

(४१) खर पर रहेता अने खरवसानभा पदान्त रेफनेो विसर्ग

थाय

(४२) अर्थ-विसर्गनेो सकार थाय खर-पर रहेता सकारनेो
 रु करवो, रु भांयो डिकारनी छत्सवा अने लोप करनी, पछी रेफनेो
 विसर्ग थाय भाटे भूगर्भा सस्य विसर्गे ओम वप्पु छे

व्या० (४०-४२) विष्णुस्+ज्ञाता=विष्णु जगवान रक्षथु करनी
 छ-अर्हो 'ससजुपो०' सूत्रथी सू नेो रु कर्मा जाइ अनुमन्ध-डिकारनेो
 लोप करी, विष्णुस्+ज्ञाता भां, तकार रुर् १२भां होवथी 'खरवसा०'
 सूत्रथी रेफनेो विसर्ग करी विष्णु+ज्ञाता जन्मा जाइ 'विसर्जनी०'
 सूत्रथी विसर्गनेो सू करी विष्णुज्ञाता रूप जने ॥

(४३) अर्थ-पुन भिन्न रूप अकारथी पर डिकार छत्सव
 रेफनेो डिकार थाय, पुन भिन्न रूप अकार परमा होय तो

व्या० (४३) शिवस् + अर्च्य शिव पूजवा योग्य छे अर्हो

નમ્-શુદ્ધોઽહમ્ । શુદ્ધોઽસ્મિ । છાત્રોઽયમ્ । (૪૪) હશિ ચ
 ।૧।૧૧૪ । અપ્લુતાદતઃ પરસ્ય રોઃ-ઉઃ સ્યાત્ હશિ પરે ।
 શયસ્ + વન્ધઃ । સસ્ય રત્વે, ઉત્વં, ગુણઃ=શિવો વન્ધઃ । એ-
 [-રામો વદતિ । છાત્રો ગચ્છતિ । કૃષ્ણો જયતિ । કાર્કા
 િયતે । કર્ણો દદાતિ । વ્યાસો વ્રૂતે । (૪૫) ભોભગો-અવો-

'સમજુપોઃ' " સૂત્રથી સ્ નો ર ઉકારનો અનુનંદ સોપ કપા
 ૫૧૬ " અતો રોઃ " સૂત્રથી રેકનો ઉકાર થયો શિવ+ +વન્ધઃ. બન્યા
 ૫૧૬ " આદગુણઃ " સૂત્રથી અ ડ નો મુખ આ થયા પછી ' એઃ વદા' "
 સૂત્રથી પૂર્વરૂપ એકાદેશ થઈ શિવોઽવન્ધઃ રૂપ બને છે

અમ્ = એ પ્રમાણે શુદ્ધ + અહમ્. શુદ્ધ + અહિમ, છાત્ર
 અવમાના નેણ સકારનો " સમજુપોઃ" સૂત્રથી ર, ઉકારનો અનુનંદ
 સોપ, રેકનો " અતો રોઃ " સૂત્રથી ઉકાર "આદગુણ." સૂત્રથી ં+ગેનો
 મુખ બો થઈ " એઃ વદા" સૂત્રથી પૂર્વરૂપ એકાદેશ થઈ શુદ્ધોઽહમ્,
 શુદ્ધોઽસ્મિ, છાત્રોઽયમ્ રૂપો બન્યા છે.

(૪૬) અર્ધ-પ્રજુમિ- । પ્રજ્ય અકારથી પર ઉકાર ખંસઈક
 રેકનો ઉકાર થાય હજ્ પરમાં હોય તે।

૫૫૧૦ (૪૪) શિવગુનન્ધઃ= શિવ ગુણ બન્યા મોખ્ય છે. અહીં
 " સમજુપોઃ" સૂત્રથી સકારનો રકાર ઉકારનો અનુનંદનો રકાર ' હશિ
 ય " સૂત્રથી હજ્ વકાર પર હોવાથી રેકનો રકાર કરી " આદગુણઃ "-
 થી મુખ થઈ શિવોવન્ધઃ રૂપ બને છે. તે બધાપરના માટે મૂળમાં
 સસ્ય ..ગુણઃ એમ લખ્યું છે. અમ્= એ રીતે રામો વદતિ= રામ બોલ
 છે છાત્રો ગચ્છતિ= છાત્ર ગયા છે. કાર્કોદીયતે= કાર્કો જીરે છે કૃષ્ણો
 જયતિ= કૃષ્ણ જીતે છે. કર્ણો દદાતિ= કર્ણ આપે છે. વ્યાસો વ્રૂ=વ્યાસજી
 રૂંદે છે. દરેક ઉગારણેમાં સકારનો રકાર, રકારનો અનુનંદનોપ,
 રેકનો ઉકાર, પછી મુખ થઈને ઉપર મુખ્ય રૂપો બને છે.

અપૂર્વસ્ય યોડશિ । ૮।૩।૧૭ । एतत् पूर्वस्य रोर्यादेशोऽशि
 परे । देवा इह । एवम्-छात्रा आगच्छन्ति । वीरा उत्सहन्ते ।
 देवा एधन्ते । भोस्, भगोस्, अधोस्, इति सकारान्ता
 निपाताः तेषां रोर्यत्वे कृते । (४६) हलि सर्वेषाम् । ८।३।२२
 भो-भगो-अधो-अ-पूर्वस्य यस्य लोपः स्यात् हलि । भो

(૪૫) અર્થ—ભો, ભગો, અધો અને અકાર પૂર્વમાં હોય એવા
 ઉકાર ધરાવતા રેફનો ચકાર થાય અથ્ પરામાં હોય તો.

વ્યા. (૪૫) ઉચ્ચત્+ર=હે દેવો અહીં આવો, “સત્સજ્જનોઃ”
 સૂત્રથી સકારનો ટુકાર, ઉકારનો અનુઅધનોપ કરી “ભો ભગોઃ” સૂત્રથી
 આકાર પૂર્વ દોડાયા અને રહનો રકાર અથ્ પરામાં હોવાથી રેફનો વ
 કરી “લોપઃ સાકલ્યસ્ય” સૂત્રથી રૂનો વિશ્વેયોપ કરી રેવા રહ દોડ
 ન થાય ત્યારે રેવાચિદ્ એમ એ રૂપો અને છે—અંકા અહીં પ્રથમ ઉદા.માં
 આનંદનો મુખ થવા આવે, જવાળા—“પૂર્વપ્રાતિદમ્” સૂત્રથી ચકારનો
 હોડ અસિદ્ધ કરવાથી મુખ ન થયેા આવી રીતે છાત્રા આગચ્છન્તિ=
 વિદ્યાર્થીઓ આવે છે, વીરા ઉત્સહન્તે=વીર પ્રરુષો ઉત્સાહ ધરાવે છે.
 દેવા ઉવન્તે=દેવો અરુણ થાયે છે. આ ત્રણે રૂપો રેવા રહની માફક
 જ અને છે. મોસ્, મોસ્, ભગોસ્, અધોસ્ એ સકાર જેના અન્તે
 છે તેના નિપાતો છે. તપા. તેમના સકારનો ટુકાર ક્યાં આદ થાય
 (ચકાર) કરવો.

(૪૬) અર્થ—ભો, ભગો, અધો અને અકાર પૂર્વમાં હોય
 એવા રૂનો ત્રોપ થાય હથ્ પરામાં હોય તો.

વ્યા. (૪૬) મે મુન્+ગઃ=હે દેવો, મોમુન્+નમસ્ત=હે પ્રભુ આપને
 પ્રણામ. અધોમુન્+તદિદ્વે પાપી દૂર જા. તેનામ્ નમન્તિ=દેવો પ્રણામ કરે છે.
 આર્ય ઉદા. “સત્સજ્જનોઃ” સૂત્રથી મનો દ, ઉકારનો અનુઅધ હોડ કરી

મઃ?। મગો નમસ્તે। અથો યાહિ। દેવા નમન્તિ। ધાર્મિકા
 વ્રન્તે। મક્તા મજન્તિ। ચાલા રમન્તે। યાત્રિકા યાન્તિ।
 પ્રા દયન્તે। (૪૭) રો રિ રેફસ્ય રેફે પરે લોપઃ। સ્યાન્।
 ૪૮) લોપે પૂર્વસ્ય દીર્ઘોઽણઃ। ૬। ૩। ૧૧૧। ટૂ-રેફયોઃ-
 ગ્રેપનિમિત્તયોઃ પરતઃ પૂરસ્યાણો દીર્ઘઃ સ્યાન્। પુનર્ +
 રમતે। પુના રમતે। હરિર્ + રમ્યઃ=હરી રમ્યઃ। શમ્ભુર્ +
 રાજતે=શમ્ભૂ રાજતે।

‘સોમગો’ સૂત્રથી રૂ નો ટૂ થ્યા પછી ‘હલિ સર્વે’ સૂત્રથી રૂનો સોપ
 થઈ સો કેતા, મગો નમસ્તે ગ્રેપો યાહિ, દેવા નમન્તિ, રૂપો અનેલાં છે.
 ધાર્મિકા વર્ધન્તે=ધાર્મિક માણસો ઊન્નતિ પામે છે, મક્તા મજન્તિ=
 મક્તા સેતા કરે છે. ચાલા રમન્તે=હોટારાં રમે છે. યાત્રિકા ગન્ત્વન્તિ=
 પાત્રિકા=કર્મકાંડી આશ્રમે ગત્ય છે વિપ્રા દયન્તે=આશ્રમે વિદ્યારૂપી
 દાન આપે છે. (દય પાતુ રક્ષણ-દાન-ગતિ-દક્ષિણ-આદાન-અર્પણ
 છે.) ઉપર મુજબ આ રૂપો સિદ્ધ કર્યા.

(૪૭) અર્થ—રેફ પરમા હોય તેા રૂકનો લોપ થાય.

(૪૮) અર્થ—લોપમા કારમ્યમૂળ દકાર, અને રેફ પરમા આવે
 તેા રૂકનો ઝર (અ-ઇ-કે-) દીર્ઘ થાય.

(૮૭ ૪૮) પુનર્ + રમત અદી “રો રિ” સૂત્રથી પુનર્ના
 રૂકનો લોપ કરી “ટૂલોપે” સૂત્રથી રમત નો ર લોપ કરી
 કારમ્યમૂળ પા છે તેથી નકારમા રહેતા અ-અણુનો દીર્ઘ ‘આ’ થઈ
 પુનર્ રમા=રૂપીનો રો છે, રૂ નો છે.

૦૪૧૨-હરિર્+રમ્યઃ। શમ્ભુર્+રાજતે। અદો “સમપુરોઃ” સૂત્રથી
 અને સનો રૂ કરી ઉકાર-અનુગમનો સોપ કરી મૂળમાં બનાવેલ રક્ષણ

નિર્ + રસઃ=નીરસઃ । પ્રાતર્ + રમતે + પ્રાતા રમતે । (૪૧)
 એતત્તદોઃ સુલોપોઽકોરનચ્ સમાસે હલિ । ૬।૧।૧૩૨। ૫
 ફારરહિતયોરેતત્તદોર્યઃ મુસ્તસ્ય લોપઃ સ્યાત્ હલિ ન તુ નઃ
 સમાસે । એપસ્ વિણ્ણુઃ=એપ વિણ્ણુઃ । સસ્ શમ્ભુઃ=સ શમ્ભુઃ
 એવમ્-એપ શોભતે, સ ચલતિ । સ ગચ્છતિ । સ ચ ॥ ઇતિ
 વિસર્ગસન્ધિઃ ॥

૨૬ છે પણ "દારિ" સૂત્રથી રહેતો લોપ કરી "દૂ લાવે" સૂત્રથી
 પૂર્વ ંજ્ઞા હોય તો દીર્ઘ છે એ યર્ષને દ્વી રમ્યઃ=દરિ ધ્રુવ છે.
 શમ્ભુ રાજત=શંકર શામે છે એમ રૂપો સિદ્ધ બને છે. નીરસઃ=રસ
 વગરનો, પ્રાતા રમતે=સવારે ક્રીડા કરે છે પ્રયયમાં નિર્ રાખીએ તો
 મ્ નો વ કરીને ઉઠારતો અનુગમલોપ કરવો, નિર્ રાખો તો ગાન્ત
 ઉદાદરયોમા રહેતો નોપ કરી પૂર્વ ંજ્ઞા હોય તો દીર્ઘ છે અને આ
 યર્ષ ઉપરના બન્ને રૂપો બને છે.

(૪૬) અર્થ-કાર વગરના એતદને તદ્ શબ્દનો જે સકાર-તે
 લોપ થાય ત્ પછી પણ લોપ તો નહીં સમાસ હોય તો લોપ થાય નહીં

૦૫૧૦ (૪૬) એપ્+વિણ્ણુઃ સ શમ્ભુઃમાં સકારનો 'સત્તત્ત્વોઃ'
 સૂત્રથી ૬ થવા આવેતો પરન્તુ તેનો બાધ કરી "એતત્તદોઃ" સૂત્રથી
 સકારનો ક્વ-વ-શ-પર હોવાથી લોપ યર્ષને એપ વિણ્ણુઃ=આ વિ'હ
 છે સ શમ્ભુઃ=તે શકર છે, એમ રૂપો બને છે. એવમ્=એ પ્રમાણે
 એપ શોભતે=આ શામે છે, સ ચલતિ=તે ચાલે છે. સ ગચ્છતિ=તે
 જાય છે સ'વ=અને તેમાં "એતત્તદોઃ" સૂત્રથી સકારનો લોપ યર્ષને
 તે રૂપો સિદ્ધ બને છે.

એ પ્રમાણે વિસર્ગસન્ધિ પૂરી થઈ.

॥ अथ षड्लिङ्गेषु-अजन्तपुंलिङ्गाः ॥

(५०) अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् । १।२।४५।
 तत् प्रत्ययं प्रत्ययान्तं च वर्जयित्वा अर्थवत् शब्दस्वरूपं प्राति-
 दिकसठज्ञं स्यात् (५१) कृत्तद्धितसमासाश्च । १।२।४६। कृत्-
 दितान्तौ समासाश्च प्रातिपदिकसठज्ञाः स्युः । रामशब्दः
 जन्तत्वात् प्रातिपदिकम् । (५२) स्वीजसमौदृच्छाभ्यां
 भेसूकेभ्याम् भ्यसूकसिभ्याम् भ्यस् इत्सोसाम् इयोस्सुप् ।
 ३।१।२। सु, औ, जस्, इति प्रथमा । अम्, औद्, शस्,

॥ षड्लिङ्गे प्रकरेण अजन्तपुंलिङ्गाः ॥

(५०) अर्थ-धातु प्रत्यय, अने प्रत्ययान्तने छोडीने अर्थवाणुं
 ने शब्दस्वरूप तेनी प्रातिपदिक संज्ञा थाय.

(५१) अर्थ- कृत्त, तद्धितान्त अने समासनी पद्य प्राति-
 पदिक संज्ञा थाय.

(५२) अर्थ-सु-ओ-जस्-प्रथमा-थी लर्ध सप्तमीना प्रत्ययो छे.

विभक्ति-वचननी समष्टूती

अ. सं.	वि.	पद.	विभक्ति
सु-	औ-	जस्-	प्रथमा
अम्-	औद्-	इस्-	द्वितीया
टो-	व्याम्-	विस-	तृतीया
डे-	-व्याम्	व्यस्-	चतुर्थी
कसि-	व्याम्-	व्यस्-	पंचमी
इस्-	व्यास्-	व्याम्-	षष्ठी
ठि-	व्यास्-	सुप्-	सप्तमी

नोट—

प्रथमना सुधी लर्ध ने सप्तमी
 ना सुपना प्रकार सुधी सुप् =
 प्रत्याहार छे. भाटे ते. सुपधी
 ज्ञानभाष छे. सुप् = प्रत्याहारना
 अक्षरो अंतर्भा होय ते सुपन्त
 कहेवाय. प्रत्ययोभां छेकार, जकार,
 सकार, टकार, ककार-प्रसंग छे.

इति द्वितीया । टा, भ्याम्, भिस्, इति तृतीया । डे, भ्याम्
 भ्यस्, इति चतुर्थी । ऊँस्, भ्याम्, भ्यस्, इति पञ्चमी ।
 ऊस्, ओस्, आम्, इति षष्ठी । डि, ओस्, सुप्, इति सप्तमी
 (५३) इत्याप्प्रातिपदिकात् । ४।१।१। (५४) प्रत्ययः ।
 ३।१।१। (५५) परश्च । ३।१।२। इत्यधिकृत्य । इत्यत्तादा
 वन्तात्प्रातिपदिकाच्च परे, स्वादयः प्रत्ययाः स्युः (५६) सुप्
 १।४।१०३। सुपस्त्रीणि त्रीणि वचनान्येकश्च एकवचन-द्विवचन-
 बहुवचनसंज्ञानि स्युः ।।

(५७) द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने । १।४।२२ । एकत्व-
 विवक्षायाम् एकवचनम्, द्वित्वविवक्षायां द्विवचनं स्यात्
 राम + सु, अनुबन्धलोपे-रामस् । (५८) विरामोऽवसानम्

(૫૩) અર્થ—(૫૩-૫૪-૫૫) ત્રણે અધિકાર યજ્ઞો છે, બીજો
 જેના અન્તર્ગત હોય, આજે જેના અન્તર્ગત હોય એવા શબ્દો, અને
 પ્રાતિપદિકસમઠક શબ્દથી સુ. ઔ, વગેરે પ્રત્યયો પર થાય.

(૫૬) અર્થ—સુપનાં ત્રણ ત્રણ વચનો (સુ. ઔ, જહ્ । ૦મ્,
 ઔટ્, ઘમ્) તેમની અનુક્રમે એકવચન, દ્વિવચન અને બહુવચન સંજ્ઞાઓ
 થાય કેપર સમજૂતા આપી છે

(૫૮) અર્થ—એકતા=એકની વિવક્ષા=કહેવાની હજારમાં એક
 વચન અને જેની વિવક્ષામાં દ્વિવચન થાય રામ+સુ, સંકારમાં છે ।।
 અનુબંધ દોવાયા તેનો લોપ થયો તેથી રામસ્-ગને.

(૫૮) અર્થ—વજ્રેણિ અભાવ=અનસ્તિત્વની અવસાન સંજ્ઞા
 થાય.

નોંધ—રમ-ત યામ્લોઽસ્મિન્=જેમાં થોભાગે । આનંદ મેળવે છે એટલે

૬૧૧૧૦૧ વર્ણનામભવોડવસાનસઠ્ઠાં સ્યાત્ । સ્ત્વવિસર્ગો
 ામઃ । રામ + ઐ (૫૯) પ્રથમયોઃ પૂર્વસર્વર્ણઃ । ૬૧૧૧૦૨ ।
 મકઃ પ્રથમાદિત્રીયયોરચિ પૂર્વસર્વર્ણદીધ ઇકાદેશઃ સ્યાત્ ।

રામ, આ રીતે સ્મૃ પાત્રથી, 'કરણાધિકરણયોષ્ઠ' સૂત્રથી ધન્ પ્રત્યય અધિ-
 કરણાર્થમાં લાવી અનુબંધ લોપ ઇ-મુ-નો કરી, 'ઝત ઉપપાયાઃ'
 સૂત્રથી ર ના અકારની વૃદ્ધિ કરી રામ શબ્દ બને, તે અનુપર્ણ પક્ષ
 કહેવાય. જો શબ્દની અનુપર્ણ ન કરીએ તો તે અનુપર્ણ પક્ષ
 કહેવાય. અનુપર્ણ પક્ષમાં 'અર્ધવદં' સૂત્રથી, અનુપર્ણ પક્ષમાં
 'કૃત્તદિં' સૂત્રથી દરેક શબ્દની પ્રથમ પ્રાતિપદિક સંઘા કરી ને
 પછી જ સુ-વગેરે પ્રત્યયો લાવવા, આ વસ્તુ પદ્ધતિ ગ્રામકરણમાં
 સમજી લેવી.

૦૫૧૦ (૫૦-૫૮) રામ શબ્દની અનુપર્ણ પક્ષમાં 'અર્ધવદં'
 સૂત્રથી પ્રાતિપદિક સંઘા કરી પ્રથમાના એકવચનમાં 'દ્વેકયોદ્ધિં'
 સૂત્રથી સુ પ્રત્યય લાવી રામનંદુ થયા બાદ 'ઉપદેશેજનુ' સૂત્રથી
 ઉદારની ધત્ સંઘા કર્યા પછી 'તત્ત્વ લોપઃ' સૂત્રથી લોપ કર્યા બાદ
 'હૃસ્તિજનુ' સૂત્રથી પદ સંઘા કરીને 'સસજુયોઃ' સૂત્રથી સૂ નો
 રુ કરી ઉદાર-અનુબંધનો લોપ ઉપર પ્રમાણે કરી રામનંદુ બન્યા બાદ
 'વિરામોડવસાનમ્' સૂત્રથી અગસા । સઘા કર્યા પછી 'સ્રવસાનયોઃ'
 સૂત્રથી રેદનો વિસર્ગ કરીને રામઃ પ્રથમા એક વચનનું રૂપ સિદ્ધ બને છે.

દૂંકમાં નોંધ—પ્રાતિપદિકસઘા રામ શબ્દથી પ્રથમાના એક
 વચનમાં સુ પ્રત્યય લાવી, અનુબંધ લોપ કરી 'સસજુયોઃ' સૂત્રથી
 સૂ નો રુ કરી, અનુબંધ લોપ કરી, 'સ્રવસાનયોઃ' સૂત્રથી રેદનો
 વિસર્ગ થઈ, રામઃ પ્રથમાના એકવચનનું રૂપ બને છે તે સૂચવવા માટે
 મૂળમાં સ્ત્વવિસર્ગો-એમ લખ્યું છે.

(૫૬) અર્ધ-શબ્દથી પ્રથમા, દ્વિતીયા સહ સૂત્રથી અર્ધ પરમાં

इति-प्राप्ते । (६०) नादिचि । ६।१।१०४। अवर्णादिचि परे न
पूर्वसवर्णदीर्घः । “वृद्धिरेचि” रामौ । (६१) बहुषु बहुवचनम्
। १।४।२१। बहुत्वविवक्षायां बहुवचनम् स्यात् । राम + जस्

હોય તો પૂર્વ અને પરના સ્થાનમાં સવર્ણદીર્ઘરૂપ એક આદેશ થાય.
(૬૦) અર્થ-અવર્ણ યકી રૂપ પરમાં હોય તો પૂર્વસવર્ણદીર્ઘ
થતો નથી.

૦૫। (૫૬-૬૦) રામ શબ્દની “અર્ધવદ” સૂત્રથી પ્રાતિપત્તિક
સંઘા કરી, પ્રથમા, દ્વિતીયા સંજોધનના દિવચનમાં ઓ ઓટ્ટ, પ્રત્યયો
લાવી દ્વિતી ઇસંઘા લોપ કરી, રામ+જૌ માં “વૃદ્ધિરેચિ” સૂત્રથી અ+
ઓની વૃદ્ધિ જો થવા આપી પરન્તુ “પ્રથમયોઃ” સૂત્રથી તેનો બાધ
કર્ચો, મનો અ=અક્ષ છે, ઓ-પ્ર. દિ. સં.તો અવ્ પરમાં છે. તેથી,
અ+ઓનો પૂર્વ અને સવર્ણદીર્ઘ આ-બ-નેની જગાએ થવા આવ્યો;
કિન્તુ “નાદિચિ” સૂત્રથી ઓ-ટ્ટ પરમાં હોવાથી પૂર્વસવર્ણદીર્ઘનો
નિષેધ કર્યો એટલે ફરીથી “વૃદ્ધિરેચિ” સૂત્રથી વૃદ્ધિ ઓ થઈને રામૌ,
પ્રથમા, દ્વિતીયા તથા સંજોધનના દિવચનમાં રૂપ બને છે.

શંકા (૧)—રામ એક છે. ઓ એને સૂચવે છે માટે ઓ પ્રત્યય
આવશી નહીં ?

જવાબ (૧)—રામ-રામ-ઓ એ રીતે પ્રત્યય લાગ્યા પછી
“સરૂપાણમેકશેષ એકવિમલો” (મૂળમાં નથી) સૂત્રથી એક રામનો
લોપ થાય છે, ને એક રામ રહે છે. “યઃ શિષ્યતે સ લુપ્તમાનાર્થાભિ-
ધાવી” જે બાકી રહે તે લોપાર્ધ ગમેલ અર્થને સૂચવે છે. શંકા-(૨)
પ્રથમ વૃદ્ધિનો બાધ કર્યો છે તો ફરી વૃદ્ધિ થશે નહીં ! જવાબ (૨)—
“તો સત્”ના તો નિર્દેશથી ફરીથી વૃદ્ધિ થવામાં કોઈ દોષ નથી.

(૬૧) અર્થ-બહુવચનની વિવક્ષામાં બહુવચનનો પ્રત્યય આવે.
રામ+જસ્.

(૬૨) હુદ્દ । ૧।૩।૭ । પ્રત્યયાઘૌ ચવર્ગ-ટવર્ગો-ઇતો સ્તઃ ।
 જસ્ય ઇત્વે લોપે ચ (૬૩) વિભક્તિચ્ચ । ૧।૪।૧૦૪ । સુપ્
 તિઙ્ઠૌ વિભક્તિસઙ્ઘૌ સ્તઃ । (૬૪) ન વિભક્તૌ તુસ્માઃ ।
 ૧।૩।૪। વિભક્તિસ્થા-તવર્ગ-સકાર-મકારાઇતો ન સ્યુઃ ।
 ઇતિ સસ્ય નેત્વમ્ । પૂર્વસવર્ણદીર્ઘે । સ્ત્વ-વિસર્ગો રામાઃ ।

(૬૨) અર્થ-પ્રત્યયના આદિમાં રહેલા ચવર્ગ અને ટવર્ગના અક્ષરની ઇત્સંઘા થાય. જસના જકારની ઇત્સંઘા કર્યા પછી લોપ કરવો. માટે મૂળમાં જસ્ય, ઇત્વે, લોપે ચ લખ્યું છે.

(૬૩) અર્થ-સુપ્-સુ-ઓ-ગસ વગેરે એકવીસ પ્રત્યયો અને તિઙ્ઠૌ તિપ્-તસુ-સ્તિ-વગેરે ધાતુથી આવતા ૧૮ પ્રત્યયોની વિભક્તિ સંઘા થાય.

(૬૪) અર્થ-વિભક્તિમાં રહેલા તવર્ગ (ત-થ-દ-ધ-ન) સકાર, ને મકાર-તેમની ઇત્સંઘા ન થાય, ઇતિ. એ પ્રભાષે સકારની ઇત્સંઘા થઈ નહીં. પૂર્વસવર્ણદીર્ઘ કરી, સકારનું સ્ત્વ અને વિસર્ગ કરી રામાઃ અને છે.

૦૫।૦ (૬૧-૬૪) રામ શબ્દની પ્રાતપદિક સંઘા 'અર્થવં' સૂત્રથી કરી પ્રથમાના અદ્વિત્યનમાં જસ પ્રત્યય લાવી 'હુદ્દ' સૂત્રથી જસ પ્રત્યયના આદિ જ્ કારની ઇત્સંઘા કરી 'તસ્ય લોપઃ' સૂત્રથી તેનો લોપ કરી, રામનંજસ એમ બન્યું. 'વિભક્તિચ્ચ' સૂત્રથી જસની વિભક્તિ સંઘા થઈ, સકારની 'હલન્ત્યમ્' સૂત્રથી ઇત્સંઘા થવા બાદ 'તસ્ય લોપઃ' સૂત્રથી સ્નો લોપ થવા આવ્યો. પરંતુ 'ન વિભક્તૌ' સૂત્રથી વિભક્તિના સ્ કારની ઇત્સંઘા થઈ નહીં. 'પ્રયમયોઃ' સૂત્રથી પૂર્વ અને સવર્ણદીર્ઘ (બન્ને અક્ષરનો) આરપી એક આદેશ કરી રામાત્,ના સ્નો "સસઙ્ઘ" સૂત્રથી ડુ કરી ઉકાર = અનુઅંધનો લોપ કરી, રેફનો = સરવસા" સૂત્રથી વિસર્ગ થઈને રામાઃ પ્ર. બ. વ.નું ૧૫ બને છે. તેવી જ રીતે સં. બ. વ.નું ૧૫ બનાવવું.

(૬૫) એકવચનં સમ્બુદ્ધિઃ । ૨।૩।૪૯ । સમ્બોધને પ્રથ-
માયા એકવચનમ્ સમ્બુદ્ધિસઙ્ગં સ્યાત્ । (૬૬) યસ્માત્પ્રત્યય-
વિધિસ્તદાદિ પ્રત્યેયઽન્નમ્ । ૧।૪।૧૩ । યઃ પ્રત્યયો યસ્માત્
ક્રિયતે તદાદિ શબ્દસ્વરૂપં તસ્મિન્પ્રત્યયે પરેઽન્નસઙ્ગં સ્યાત્
(૬૭) एङ्ह्रस्वात् सम्बुद्धेः । ६।१।६९ । एङ्ह्रन्तात् ह्रस्वा-
न्ताच्चाङ्गात् हल् लुप्यते सम्बुद्धेश्चेत् । हे राम । हे रामौ ।
हे रामाः । राम + अम् । (૬૮) अमि पूर्वः । ६।१।१०७ ।

(૬૫) અર્થ-સંબોધનાર્થ પ્રથમાના એકવચનની સંબુદ્ધિસંગ
થાય.

(૬૬) અર્થ-જે પ્રત્યય જેનાથી કરાય, તે આદિમાં જેના
એવું જે સંબંધરૂપ, તેની તે પ્રત્યય પર રહેતા અંગ સંગ્રા થાય

વ્યાખ (૬૫-૬૬-૬૭) રામ સંબંધી પ્રાતિપદિક સંગ્રા કરી
પ્રથમાના એકવચનમાં છ પ્રત્યય લાવી “એકવચન” સૂત્રથી સુની
સંબુદ્ધિ સંગ્રા કરી. “યસ્માત્” સૂત્રથી રામ સંબંધી છ પ્રત્યય
માં હોવાથી અંગ સંગ્રા કરીને રામનહુ થયા બાદ ઉકાર-અનુબંધ
થાય કરી “एङ्ह्रस्वात्” સૂત્રથી હ્રસ્વાન્ત અંગ રામ પછી સંબુદ્ધિનો
હ્ર-સ્વ હોવાથી તેનો (સ્) લોપ થઈને હે રામ રૂપ બને છે. હે રામો,
પ. દિ. બને હે રામાઃ પ્ર. બ માં સિદ્ધ કરેલ છે.

નોટ-પરાક્રમસ્ય પ્રત્યયમુલ્લીકરણં સમ્બોધનમ્ = સન્મુખ નહીં
જેતા માણસને અવાગત વગેરે દ્વારા સન્મુખ કરવાની ક્રિયા તે સંબોધન.

(૬૮) અર્થ-અહ-ના પછી અમ્ સળથી અઙ્ પર હોય તે
પૂર્વ ને પરના સ્થાનમાં પૂર્વરૂપ (પૂર્વના જેવો) એક આદેશ થાય.

વ્યાખ (૬૮) રામ સંબંધી પ્રાતિપદિક સંગ્રા કર્યા બાદ દ્વિતીયા
એકવચનમાં અમ્ પ્રત્યય લાવી રામનગ્મ-માં ‘અકઃ સર્વર્ણ’ સૂત્રથી

નકઃ—અન્યચિ પરે પૂર્વરૂપમેકાદેશઃ સ્યાત્ । રામમ્ । રામો ।
 રામ+શસ્ । (૬૯) લક્ષક્વતદ્ધિતે ।-૧।૩।૮ । તદ્ધિતવર્ગ-
 પ્રત્યયાદ્યા લક્ષકવર્ગા ઇત્સઙ્ગકાઃ સ્યુઃ । શસ્ય, ઇત્વે, લોપે
 પૂર્વસવર્ણદીર્ઘે ચ । (૭૦) તસ્માઙ્ગસો નઃ પુંસિ । ૬।૧।૧૦૩
 પૂર્વસવર્ણદીર્ઘાસ્પરો યઃ શસઃ સસ્તસ્ય ન સ્યાત્ પુંસિ । ઇતિ

૧ નો અ ને અમ્ નોં અ-ખન્નેનોં દીર્ઘ આ'યવા આઁયો પરંતુ 'અમિ-
 ર્વઃ' સૂત્રથી મ નો અ-અઙ્ હોવાથી અને અમ્ નો અ-અષ્ટ પરમાં
 હોવાથી ખન્નેની જગાએ પૂર્વરૂપ એક આદેશ 'અ' રૂપે યર્જને રામમ્
 રૂપ બને છે.

નોંધ—પૂર્વે ૬ હોય તો ૬ ને અમ્ ના અકારનો ૬, પૂર્વે ૭-
 હોય તો અમ્ ના અકારનો 'ઙ' આ સૂત્રથી થાય છે. ઉદા.
 હરિ+અમ્=હરિમ્, માતુ+અમ્=માતુમ્.

નોંધ—રામો દ્વિતીયાના દ્વિવચનનું રૂપ પ્રથમા દ્વિવચનમાં સિદ્ધ
 કરેલું છે તે જોઈ લેવું.

(૬૯) અર્થ—તદ્ધિતને ઊડીને પ્રત્યયની અક્ષરોમાં આવેલા લ,
 ષ, અને ક વર્ગ (ક-ખ-ગ-ઘ-ઙ) તેમની ઇત્સઙ્ગ થાય.

(૭૦) અર્થ—પૂર્વસવર્ણદીર્ઘથી પર જે શસ્ નો સકાર તેનો નૂ-
 થાય પુનઃલિંગમાં, એ પ્રમાણે સકારનો નૂ થયો.

વ્યાજ (૬૯-૭૦-૭૧) રામ શબ્દની પ્રાતિપદિક સંજ્ઞા ક્યાં
 બાદ દ્વિતીયાના બહુવચનમાં શસ્ લાગીને મૂળમાં લખ્યા પ્રમાણે
 રામ+શસ્'યમા બાદ 'લક્ષનવ૦' સૂત્રથી શસ્ પ્રત્યયના આદિ સકારની
 ઇત્સઙ્ગ કરી 'તસ્ય લોપઃ'થી લોપ થઈ રામ+જશ્ મા 'પ્રથમવાઃ
 પૂર્વ૦' સૂત્રથી પૂર્વસવર્ણદીર્ઘ એકારેશ (પૂર્વને પરના બન્ને અકાર-
 નો) આ થઈ રામાશ્ માં 'તસ્માઙ્ગ' સૂત્રથી પૂર્વસવર્ણદીર્ઘથી
 પર-રહેલા શ્ નો નૂકાર કરી 'અઙ્કખાઙ્' સૂત્રથી ર ને નૂની

શસ્ય ન । (૭૧) અદ્-કુષ્વાહ્નુમ્ વ્યવાયેડપિ । ૮૧૪।૨ ।
 અદ્, કવર્ગ, પવર્ગ, આહ્, નુમ્, एतैर्व्यस्तैर्यथासम्भवं मिलि-
 तैश्च व्यवायेडपि रपाभ्यां परस्य नस्य णः स्यात् समानपदे ।
 इति प्राप्ते । (૭૨) પદાન્તસ્ય । ૮૧૪।૩૭ । પદાન્તસ્ય નસ્ય
 ણો ન સ્યાત્ । રામાન્ । (૭૩) ટાહ્સિહ્સામિનાત્સ્યાઃ ।
 ૭૧૧।૧૨ । અદન્તાત્-ટાદીનામિનાદયઃ સ્યુઃ । અર્થાત્ 'ઠા'
 इत्यस्य 'इन' 'हसि' इत्यस्य 'आत्' 'हस' इत्यस्य 'स्य' इति

પરમે અદ્, આ-પવર્ગ-મ્, અદ્=આ નું બ્યવધાન ૭૧૧ રામાન્ પદ્મા
 શ્લેષા નુ કારનો જ કાર થવા આવેલો પરન્તુ 'પદાન્તસ્ય' એ સૂત્રથી
 નિષેધ થયો તેથી રામાન્ રૂપ બને છે.

(૭૧) અર્થ-અદ્ પ્રત્યાહાર (અ ઈ ઉ ઋ ઌ એ ઓ ઔ
 ઐ હ ય વ ર, કવર્ગ-ક ખ ગ ઘ ઙ, પવર્ગ-પ ફ બ ભ મ, આહ્
 (ઉપસર્ગ) નુમ્=અનુસ્વાર આ બધા શુદ્ધ શુદ્ધ અથવા કેમ પ્રમાણે
 મળેલા હોય, અને તેમનું બ્યવધાન હોય તો પશ્ચ ર=રેફ વકારથી પર
 નકાર હોય તો તેનો જકાર થાય. એક પદ્મા નકાર હોય તો, હતિ
 પ્રમાણે રામાન્ના નકારનો જકાર થવા આવ્યો.

(૭૨) અર્થ-પદ્મા અંતર્માં શ્લેષા નકારનો જકાર થતો નથી.

(૭૩) અર્થ-હસિ અકારાન્ત અંગના ટા, હસિ, હસુના સ્થાનમાં
 અનુક્રમે હન, આત્, સ્ય, આદેશ થાય. અર્થાત્ ટાના સ્થાનમાં હન થાય,
 હસિના સ્થાનમાં આત્ થાય હસુના સ્થાનમાં સ્ય થાય. રામન્ટા, ટાનો
 હન, યઈ, ગ્રુણ કરી જુકાર કરેલો.

વ્યા.૦ (૭૩) રામ શબ્દની "અર્થવદ" સૂત્રથી પ્રાતિપત્તિ
 સંજ્ઞા કરી, તૃતીયાના એકવચનમાં ટા-પ્રત્યય બાવી રામન્ટા "ટાહસિ"
 સૂત્રથી અકારાન્ત અંગ રામ હોવાથી, ટા નો હન આદેશ કરી રામન્હન

તમ + (ટા) ઇન, ગુણો ણત્વં, રામેણ । (૭૪) સુપિ ચ ।
 ૭।૩।૧૦૨ । યનાદૌ સુપિ-અતોઽક્રસ્ય દીષઃ સ્યાત્ । રામા-
 બ્યામ્ । (૭૫) અતો મિસ પેસ્ । ૭।૧।૧૩ । અવન્તાત્-
 અઙ્રાત્ મિસ પેસ્ સ્યાત્ । (૭૬) અલોઽન્ત્યસ્ય । ૧।૧।૫૨
 પઘીનિર્દિષ્ટસ્યાન્ત્યસ્યાલ્ આદેશઃ સ્યાત્ । (૭૭) અનેકાલ્
 શિત્ સર્વસ્ય । ૧।૧।૫૫ । અનેકાલ્ શિત્ ચ આદેશઃ સર્વસ્ય
 યાને સ્યાત્ વૃદ્ધિઃ । રામૈઃ ।

માં “આદ્યુગઃ” સૂત્રથી મુખ્ય કરી રામેનમાં “અદક્રવ્યાઙ્” સૂત્રથી
 નકારનો નકાર કરીને રામેણ રૂપ અને છે, તે રીતે રૂપેણ, ધર્મેણ વગેરે
 ખતી થશે.

(૭૪) અર્થ—યમ્ પ્રત્યાહારનો અક્ષર આદિમાં હોય એવા સુપ્
 પર રહેતા ધ્રુવ અકારાન્ત અંગને દીર્ઘ યાય.

૦૫।૦ (૭૪) રામ શબ્દની પ્રાતિપદિક સંજ્ઞા કરી, તૃતીયા, ચતુર્થા,
 પંચમી—ના દિવચનમાં ય્યામ્ પ્રત્યય લાવી રામ+ન્યામ્માં “સુપિ ચ”
 સૂત્રથી અ-યમ્ અને સુપ્ પરમાં હોવાથી રામ અકારાન્ત અંગ છે, તેથી
 તેનો દીર્ઘ યર્ધને રામાબ્યામ્ રૂપ અને છે. તે રીતે તુ ય. પં દિવચનમાં
 પથ્ય સમજવું.

(૭૫) અર્થ—ધ્રુવ અકારાન્ત અંગથી પર મિત્ના સ્થાનમાં
 આદેશ યાય.

(૭૬) અર્થ—પઘીએ નકારનો જે આદેશ, તે છેલ્લા અઙના
 નમાં યાય.

(૭૭) અર્થ—અનેક અલપાલો આદેશ, અને રકાર ધ્રુવો
 રૂપ, તે અનુર્ણના સ્થાનમાં યાય.

(૭૮) 'હેર્યઃ' । ૭।૧।૯ । અતોઽદ્વાત્ પરસ્ય' હેર્યાદેશઃ

સ્યાત્ । (૭૯) સ્થાનિવદાદેશોઽનલ્લવિધૌ । ૧।૧।૫૬ ।
આદેશઃ સ્થાનિવત્ સ્યાત્-ન' તુ' સ્થાન્યલાઘ્યવિધૌ । इति
સ્થાનિત્વાત્ "સુપિ ચ" इति-ર્દાર્ધઃ । રામાય । રામાન્યામ્ ।

(૭૮) અર્થ-હરવ અકારાન્ત અગથી પર કે નો ન આદેશ થાય.

(૭૯) અર્થ-આદેશ સ્થાનીના જેવો થાય, જે સ્થાની જ્ઞલાઘ્ય
વિધિમાં હોય તો આદેશ સ્થાનીના જેવો ન થાય

વ્યા.૦ (૭૫-૭૬-૭૭) રામ શબ્દની પ્રાતિપદિક સંઘા કરી
તૃતીયાના બહુવચનમાં મિન્ પ્રત્યય લાપી રામ+મિન્માં = અતોમિન્ =
સૂત્રથી રામ કૃત્વ અકારાન્ત અંજ હોવાથી એન્ આદેશ થયો, તે ક્યા
કરવો મિસ્રના સકારને કરવો, જિ.ને કરવો કે આખા વિસ્રની જગ્યાએ
કરવો, આ ચ કા થતાં "અતોન્ત્યસ્ય" સૂત્રથી "અતો મિલ" સૂત્રમાં
મિલઃ પછી હોવાથી તેનો અન્ત અલ્-સકારને એન્ આદેશ થવા
આપ્યો પરન્તુ "અનેકાલ્" સૂત્રથી આદેશ એમમાં ઐ, ને સ્-એકથી
વધારે અનેક અલ્ હોવાથી સંપૂર્ણ મિન્ના સ્થાનમાં એન્ આદેશ થઈ
રામ+એમ્માં "વૃદ્ધિરેવિ" સૂત્રથી અ ને એની વૃદ્ધિ એ થઈ રામેન્-માં
સકારનો નિયમ પ્રમાણે ■ કરી ઉકાર-અનુબંધનો લોપ કરી રેફનો
"સરવણા" સૂત્રથી વિસર્ગ કરી રામેઃ રપ અને ઊ, જી રીતે દેવૈઃ
જનૈઃ, તૃપૈઃ રપો અને.

નો.૧૨-સંઘા ન પરિભાષા ન વિધિનિયમ એન ચ । અનિદેશાઽધિકારથ
પદ્ધિથ સુચલક્ષણમ્ । સુત્ર ૭ પ્રકારનાં છે, (૧) સંઘાસૂત્ર, (૨) પરિ-
ભાષાસૂત્ર, (૩) વિધિસૂત્ર, (૪) નિયમસૂત્ર, (૫) અનિદેશસૂત્ર, (૬) અધિકાર-
સૂત્ર, "અતોન્ત્યસ્ય" અનેકાલ્ અને પરિભાષા સૂત્રો છે. માટે રામેઃ
ની આખ્યામાં વિસ્તાર કરવો પડ્યો છે. વધારે વિવેચન માટે અમારા
સંઘાપરિભાષા, પદ્યસંધિ-કારકપ્રકરણ વે. સિ કૌ.નાં જુઓ.

(૮૦) बहुवचने कल्येत् । ७।१।१०३ । झलादौ बहु-
वचने सुपि अतोऽङ्गस्य एकारः स्यात् । रामेभ्यः ।

વ્યાસ (૭૮-૭૯) રામ ચબ્દની "અર્થવદ" સૂત્રથી પ્રાતિપદિક સંગ્રહ કરી ચતુર્થીના એકવચનમાં કે પ્રત્યય લાવી "દેયઃ" સૂત્રથી નોડ આદેશ કરી રામ+ચર્મા "સુપિ ચ" સૂત્રથી અકારાન્ત અંગ મનો દીર્ઘ કરી રામાયઃ ચ એ. વ.નું રૂપ બને છે. અહીં શાંકા ૧૫ છે કે ચ-આદેશ સુપ્ નથી તો "સુપિન્" સૂત્રથી દીર્ઘ થશે નહીં! જવાબ—"સ્થાનિવદાન્" સૂત્રથી ચ આદેશ સ્થાનિ સુપ્-દેના જેવા થાય કે, એટલે જેમાં રહેલો સુપ્વ ધર્મ આદેશ ચર્મા આવે છે. અને તે સુપ્ કહેવાય છે. તેથી જ "સુપિ ચ" સૂત્રથી દીર્ઘ થયો છે. આ વસ્તુ જણાવવા માટે મૂળમાં હિતિ સ્થાનિન્ એ પ્રભાણે આ સૂત્રથી સ્થાનિવદ્ભાવ કરીને "સુપિ ચ" સૂત્રથી દીર્ઘ થાય છે.

નોટ—एकवर्णत्वमलत्वम् એક વર્ણને કાર્ય કરતું હોય તો અન્-વિધિ કહેવાય. અન્વિધિમાં સ્થાનિવદ્ભાવ થતો નથી, અહીં ઇ+ए=હે એથી વધારે અન્ છે. તેથી સ્થાનિવદ્ભાવ થયો. વિસ્તાર માટે ભુઓ અપાર્ડુ વે. સિ. કો. વજ્રસંધિપ્રકરણ (૭૬) આ અતિદેશસૂત્ર છે.

(૮૦) अर्थ—इह प्रत्याक्षरतो अक्षर आदिभिं होय जेवा बहु-
वचन, सुप् प्रत्यय परमां आवे तो इत्स्य अकारान्त अंगने ओकार थाय.

વ્યાસ (૮૦) રામ ચબ્દની પ્રાતિપદિક સંગ્રહ કરી ગાઢ ચતુર્થી, પંચમીના બહુવચનમાં રૂપ પ્રત્યય લાવી રામ+ન્-માં "બહુવચનેન્" સૂત્રથી કન્-આદિ બહુવચનનો સુપ્ મકાર હોવાથી મ-માં રહેલા અકારા-રનો એકાર ધર્મ રામે+અન્-માં નિવમ પ્રભાણે ન્નો ર-ઉકારનો લોપ; રેકના વિસર્ગ, ધર્મને રામેભ્યઃ ચ. પં.ના બહુવચનમાં બને છે.

(૮૧) વાવસાને । ૮।૪।૫૬ । અવસાને ક્ષણં ચરો વા
 સ્યાત્ । રામાત્, રામાદ્ । રામાખ્યામ્ । રામેભ્યઃ । રામસ્ય
 રામ + ઓસ । (૮૨) ઓસિ ચ ૭।૩।૧૦૪ । ઓસિ પે
 અતોઽક્ષસ્ય ઇકારઃ સ્યાત્ । રામયોઃ । રામ + આમ્ । (૮૩)
 હ્રસ્વનઘાપો નુદ્ ૭।૧।૫૪ । હ્રસ્વાન્તાત્ નઘન્તાત્ આવન્તા
 ક્ચાક્ષાત્ પરસ્યામો નુડાગમઃ સ્યાત્ । (૮૪) નામિ ૬।૪।૩

(૮૧) અર્થ—અવસાન (ઉવટ)માં રહેલા ક્ષણ પ્રત્યાહારના અક્ષરોના
 સ્થાનમાં જરૂ પ્રત્યાહારના અક્ષરો નિષ્કર્યે યાય.

બ્ય૩૦ (૮૧) રામ ચ્છંદની પ્રાતિપદિક સંગ્રા કર્યા બાદ પચમીના
 એકવચનમાં હસિ પ્રત્યય લાવી " ટાહસિઠ્ઠાં " સૂત્રથી હસિનેા આત
 આદેશ કરી રામ+આત્માં " અઃસવર્ણે " સૂત્રથી અવર્ણ'દીર્ઘ' ધર્મ
 રામાત્-માં " ક્ષણં જયો " સૂત્રથી ત્ નો દ્ ધર્મ " વિરામોઽવ "
 સૂત્રથી રામાદની અવસાન સંગ્રા ધર્મ " વાવસાને " સૂત્રથી દ્ નો દ
 નિષ્કર્યે કરી રામાત્-ત્ ન યાય ત્યારે રામાદ્ એમ પં. એ વ.તું રૂ
 બને છે. રામાખ્યામ્, તૃતીયા દ્વિવચન પ્રમાણે, રામેભ્યઃ અતુર્યાં બહુવચ
 પ્રમાણે બનાવવાં. રામ ચ્છંદની પ્રાતિપદિક સંગ્રા કરી પાઠી એકવચનમ
 હન્ પ્રત્યય લાવી " ટાહસિં " સૂત્રથી હસુનેા સ્વ આદેશ કરી રામસ્ય
 પ એ વ.તું રૂપ બને છે.

(૮૨) અર્થ—ઓસ પર રહેતાં દૂસ્વ અક્ષરાન્ત અંગનો એકા
 યાય.

(૮૩) અર્થ—હ્રસ્વાન્ત, નઘન્ત આગળના અંગથી પર રહેલા જા
 ને નુદ્નેા આગમ યાય.

(૮૪) અર્થ—નામ્ પર રહેતાં અચ્ચન્ત અંગનો દીર્ઘ યાય. જર્વ-
 નકારનો યુક્તર.

ન્તાદ્રસ્ય દીઘસ્યાન્નામિ પરે । જલં, રામાણામ્ । રામ +
 ઇ, ગુણઃ । રામે રામયોઃ, રામ + સુ, ઇત્વે કૃતે, (૮૫)
 દેશપ્રત્યયયોઃ ૨।૩।૫૯ । ઇન્-અન્-રસ્યાપદાન્તસ્યા-
 પ્રત્યયાવયવશ્ચ યઃ સસ્તસ્ય ષકરાદેશઃ સ્યાત્, રામેષુ ।
 સ્ કૃષ્ણાદયોઽદન્તા ॥

(૮૫) અર્થ-ઇન્ (૬ થી બીજા જ સુધી) કવર્ગ = ક-ખ-ગ-
 ૬ થી પર, પદના અંતે નહીં રહેશે। આદેશ ૨૫, અથવા પ્રત્યયના
 વયવ ૨૫, જે સ્કાર તેનો ઠકાર થાય

વ્યાઠ (૮૨) રામ શબ્દની પ્રાતિપદિક સચા, ૧૭ી, સપ્તમી,
 ત્રિતમા ઓસ્ પ્રત્યય લાવી રામ+ઓસ્મા “ઓસિ ચ” સૂત્રથી
 ના અકારનો ઓસ્ પરમા હોવાથી એકાર કરી રામે+ઓસ્મા
 ર્ષોઽયવાન્” સૂત્રથી એ નો અવ્ કરી વર્ધ્વ બેગા થતા રામયોસ્-મા
 નો હ કરી, ઉકારનો અનુગધ ધોપ, રેકનો વિસર્ગ કરી, રામયો. ય
 દિ ૧ નુ ૨૫ બને છે

વ્યાઠ (૮૩) રામની પ્રાતિ પ બ વ માં આમ્ રામ+નામ્મા
 હસ્તનવાન્” સૂત્રથી દૂરવાન્ત અમ રામથી પર આમ્ ને હુદ્નો આગમ
 થો, તે દિવ છે માટે “આચન્તો” સૂત્રથી આમ્ના પહેલો મૂકયો.
 મ + ન્ + આમ્=રામ+નામ્મા “નામિ” સૂત્રથી રામ અચ્-પ્રત્યાદારનો
 મશર અન્તમા અ છે તેથી તેનો દીર્ઘ આ નામ પર હોવાથી થયો
 માનામ્મા “અટકુવા” સૂત્રથી ન નો ન ચર્ચને રામાણામ્-પ બ નુ
 પ બને છે (નુદ્મા ટ ખલચક, અંતે ઉકાર બોધવા માટે છે)

રામ શબ્દની પ્રાતિપદિક સચા કરી સ એ વ દિ પ્રત્યય લાવી
 અનુગધનોપ કરી રામન્દ “આદગુણ”થી ગુણ ચર્ચ રામે સ એ ૨૫
 બને છે રામયો. ય દિ ૧ પ્રમાણે

(૮૬) સર્વાદીનિ સર્વનામાનિ ૧૧૧૨૭ । સર્વાદીનિ
શબ્દસ્વરૂપાણિ સર્વનામસંજ્ઞાનિ સ્યુઃ । સર્વ, વિશ્વ, ઉમ,
ઉમય, હતર, હતમ, અન્ય, અન્યતર, હતર, ત્વ, નેમ
સમ, સિમ । પૂર્વ, પર, અવર, દક્ષિણ, ઉત્તર, અપર, અધર
સ્વ । અન્તર । ત્વદ્, તદ્, યદ્, એતદ્, હદમ્, અદમ્, એ
દ્વિ. યષ્મદ્, અસ્મદ્, મવતુ કિમ્ + ઇતિ સર્વાદયઃ ॥

૨૧મ શબ્દની પ્રાતિપતિકસંજ્ઞા કરી. સ. બ. વ.નો સુપ્ કાવી
પૂનો અનુબંધનોપ કરી. રામ+સુમાં "વહુવચને" સૂત્રથી અનેા એક
કરી રમે+સુમાં એકાર દ્વિમાં આવતો હોવાથી "આદેશમત્ય" સૂત્ર
હુ પ્રત્યયનો અવયવ હોવાથી સ. નો પૂ કરી રમેહુ સ. બ. વ.નું ર
બને છે. એમુ=એ રીતે કૃષ્ણ, દેવ, નૃપ, વગેરે અધિકારાન્ત શબ્દ
૨૧મ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા.

(૮૬) અર્થ—સર્વ વગેરે શબ્દોની સર્વનામ સંજ્ઞા થાય. સ
વગેરેના અર્થ સર્વ=બધા, વિશ્વ=જગત્ ઉમ, ઉમય=એ, હતર, હતમ=પ્રત
છ, (તે જેના અન્તમાં આવે તે=હતર=એમાંથી કોણ, હતમ=બધ
માંથી કોણ) અન્ય=બીજો, અન્યતર=એમાંથી એક, હતર=બીજા, ત્વત
ત્વ=બીજો, નેમ=અર્ધ, સમ=બધા, સિમ=સિમાડો (૬૮), પૂર્વ=પૂર્વ દિશ
પહેલાં, પર=પશ્ચિમ દિશા, બીજો, અવર=બીજો, દક્ષિણ=દક્ષિણ દિશ
ઉત્તર=ઉત્તર દિશા, અપર=પશ્ચિમ, અધર=બીજો, નીચે, ત્વદ્, તદ્=
(પરોક્ષ) યદ્=મે, એતદ્=આ (શોડ્ ૬૦), હદમ્=એ (બુબ જ નશ્)
અદમ્=આ (૬૨ રહેલું). એક=એક સંખ્યા, દ્વિ=બે, યુષ્મદ્=તું, ત
આપ, અસ્મદ્=હું, અમે, મવતુ=તું, આપ, કિમ્=કોણ, શું.

નોટ—સમ=બધા અર્થવાળાની સર્વનામ સંજ્ઞા થાય. સમ=તુ
સરખા-વગેરે અર્થવાળાની સર્વનામ સંજ્ઞા થતી નથી 'યથાસંયમ

(૮૭) જસઃ શીઃ ૭૧૧૧૭ । અદન્તાત્સર્વનામ્નો જસઃ શી
 સ્યાત્ । અનેકાલત્વાત્ સર્વાદેશઃ । સર્વે । (૮૮) સર્વનામ્નઃ સ્મૈ
 ૭૧૧૧૪ । અતઃ સર્વનામ્નો હેન્ સ્મ સ્યાત્ । સર્વસ્મૈ । (૮૯)
 હસિશ્વોઃ સ્માત્-સ્મિનો ૭૧૧૧૫ । અતઃ સર્વનામ્નઃ-પ્તયો-
 મ્તૌ સ્તઃ । સર્વસ્માત્ ॥

દેશઃ સમાનામ્ તેમાં સમાનામ્ પદ પાણિનિએ રાખેલું છે, તેમાં
 અન્યથા 'સમેષામ્' પદ મૂકી શકાય, એક=અજ્ઞાના આઠ અર્થો છે.
 અને સંખ્યા અર્થમાં તે એકવચનમાં જ વપરાય છે.

एकोऽन्यार्थे પ્રધાને જ પ્રથમે કેવળે તથા । સાધારણે સમાનેકલે
 સંલ્લેખાદિ વ પ્રયુજ્યતે ॥ સર્વાદિ ગણમાં આવેલા અકારાન્ત શબ્દોના રૂપો
 રામ શબ્દની માફક ચાલે છે. કેવલ પ્રથમા બહુવચન, ચતુર્થી, પંચમી
 અને સપ્તમીના એકવચન અને પદ્મીના બહુવચનમાં ફેરફાર થાય છે
 તેથી તેટલા જ રૂપોની સાધનિકા સિદ્ધિ ખતાવી છે.

સૂચના—સર્વાદિ શબ્દોનાં રૂપો સિદ્ધ કરતી પ્રથમ 'અર્થવદ્' ^૦
 પૂંચથી પ્રાતિપદિક સંગ્રા કરી 'સર્વાનિ' ^૦ સૂચથી સર્વનામ સંગ્રા કર્યા
 માદ જ સુ-વચેરે પ્રત્યયો લાવવા. અન્યવિસ્તાર બપથી દરેક રૂપોની
 સિદ્ધિમાં સર્વનામ્ આ રીતે જ મૂકીને રૂપો હવેથી સિદ્ધ કરીશું.

(૮૭) અર્થ—હ્રસ્વ અકારના સર્વનામથી પર જન્ નો સ્ત્રી આદેશ
 થાય અનેકા અનેક ગન્ હોવાથી આખા જનુની જગ્યાએ યાય.

(૮૮) અર્થ—હ્રસ્વ અકારના સર્વનામથી પર હેનો સ્ત્રી આદેશ
 થાય.

(૮૯) અર્થ—હ્રસ્વ અકારાન્ત સર્વનામથી પર હસિ નો આદેશ
 અને ડિ નો મિન-થાય.

(૧૦) આમિ સર્વનામ્નઃ સુદ ૭૧૧૫૨ । અવર્ણાન્તાત્
પરસ્ય સર્વનામ્નો વિહિતસ્યાઽમ્-સુહાગમઃ સ્યાત્ । एत्व-पत्वे,
सर्वेषाम् । सर्वस्मिन् । शे १ रामवत् । हरिः । पूर्वसवर्णदीर्घः
हरी ।

(૬૦) અર્થ-અવર્ણથી પર અને સર્વનામથી કરેલો જે આમ
તેને સુદનો આગમ મામ.

૦૫૧૦ (૮૭) સર્વ+સુ, ઉકારનો અનુળંબનોપ કરી, સુ નો ફ,
રેકનો વિસર્ગઃ સર્વઃ, સર્વ+ઝો, વૃદ્ધિ કરીને સર્વો, સર્વની પ્રાતિપદિક
સહા કરી "સર્વાલીનિં", સૂત્રથી સર્વનામ સહા કરી પ્ર. ખ. અને
સ. ખ જણ પ્રત્યય લાવી "જઙઃ સ્ત્રી" સૂત્રથી અકારાન્ત સર્વનામ
સર્વ શબ્દથી જણ પરમા હોવાથી, સ્ત્રી આદેશ કર્યો, સ્ત્રીમા શુ હૈ, અનેક
અણ હોવાથી "અનેકાણ્" સૂત્રથી જણ સ પૂર્ણનો સ્ત્રી આદેશ કર્યો,
"લણક્તં" સૂત્રથી શૂકારની ઇત્સંઘા કર્યા બાદ, તેનો લોપ કરીને
સર્વ+ઈમા "આદુગુણઃ" થી ગુણ કરી સર્વે, પ્ર ખ. સ. ખ ૩૫ અને છે.
તે રીતે વિશ્વ વગેરે અકારાન્ત સર્વાદિ શબ્દના રૂપો બનાવવા, સર્વમ્
સર્વો સર્વાન્ દ્વિં સર્વેણ સર્વાભ્યામ્ સર્વેઃ, લૂં રૂપો રામ પ્રમાણે સિદ્ધ
કરવા.

૦૫૧૦ (૮૮) ચ. ઐ.માં સર્વ+ઢે "સર્વનામઃ" સૂત્રથી ઢેનો સ્મૈ
આદેશ કરી સર્વસ્મૈ, ચ. ઐ.નુ ૩૫ અને છે. સર્વાભ્યામ્, સર્વેભ્યઃ ચ.
રામ પ્રમાણે.

૦૫૧૦ (૮૯) પચમીના. એકવચનમાં દસિ લાવી. સર્વ+દસિમાં
"દસિહપોં" સૂત્રથી દસિનો સ્માત્ આદેશ અને સપ્તમીનો. હિ લાવી.
સર્વ+દિનાં દિનો સ્મિન્ આદેશ યર્ષને સર્વસ્માત્, સર્વસ્મિન્ રૂપો બને
છે. સર્વાભ્યામ્, સર્વેભ્યઃ, પં. સર્વસ્ય, સર્વયોઃ, ધ નાં રૂપો રામ પ્રમાણે
સાધવા.

૧૧) જસિ ચ ૭૩૧૧૦૯। હ્રસ્વાન્તસ્યાઙ્ગસ્ય ગુણઃ સ્યાત્
 સિ। ગુણે અયુ, હરયઃ। (૧૨) હ્રસ્વસ્ય ગુણઃ ૭૩૧૧૦૮।
 જ્વાન્તસ્યાઙ્ગસ્ય ગુણઃ સ્યાત્ સમ્બુદ્ધૌ। હે હરે। હરિમ્।
 રી। હરીન્।

૦૫૧૦ (૬૦) પૃષ્ઠી-૧, વ. મા સર્વ+આમ્-માં "આમિ સર્વં" સૂત્રથી
 ગામ્ ને સુદ્ધો આગમ થયો, ડ, દ્વે= જન્મેનો નિયમ પ્રમાણે અનુ-
 નંધોપ થયો, અને મુટ દિવ્ હોવાથી "આગન્તૌ" આમ્ના પહેલો
 મુકી, સર્વ+સ+આમ્-માં "મહુવચ્ચે" સૂત્રથી સર્વના અકારનો ઇકાર
 કરી સર્વગામ્-માં "આદેશપ્રત્યય" સૂત્રથી સકારનો વકાર થઈ સર્વવામ્
 રૂપ અને છે. સર્વસ્મિન્-(૮૬) આખ્યાયા, સર્વયોઃ સર્વેષુ સં રામ,
 જેવા રૂપો સિદ્ધ કરવા. આ રીતે મીઠા અકારાના સર્વનામના રૂપો
 સાધવા. રૂપ ઇકારાના= હરિ+સુ-ઉકાર, અનુનંધોપ, સ્-નો ડુકાર,
 ઇકાર-અનુનંધોપ કરી, રેકનો વિસર્ગ હરિઃ, હરિન્-જો મણ્નો નાધ
 કરીને "મધુમયોઃ" સૂત્રથી પૂર્વ ઇકાર અને પર ઔ જન્મેનો દીર્ઘ રૂ
 થઈને હરી પ્ર. દિવચ્ચનનું રૂપ અને છે. તે જ રીતે. દિ.વ, સંજોધન
 દિવચ્ચનનું રૂપ સિદ્ધ કરેલું.

(૬૧) અર્થ-હ્રસ્વ સ્વરાન્ત અંગનો ગ્રથ, ચામ જસુ પર રહેતા
 ગ્રથ કરી, અથ્.

(૬૨) અર્થ-હ્રસ્વ સ્વરાન્ત અંગનો ગ્રથ ચામ, સંગ્રહિતો
 પ્રત્યય પરમા હોય તો,

૦૫૧૦ (૬૧) પ્રથમા અને સંજોધન જઙ્ગચ્ચનમાં જસુ= હરિ+જસુમાં
 'હુદ્' સૂત્રથી જસના જકારની ઇસંગી થઈ પૃષ્ઠી "તસ્ય લોપ."
 સૂત્રથી જને લોપ, હરિ+અસુમાં "જસિ ચ" સૂત્રથી હરિના ઇકારનો
 ગ્રથ એ= હરે+અસુમાં "અયોડય" સૂત્રથી, એ નો અયુ થઈ હરયસના

(૧૩) શેષોઘ્યસચ્ચિ । ૧૧૪૭ । શેષ इति स्पष्टार्थम् ।
 ह्रस्वौ यौ इदुतौ सचिवर्जे विसंज्ञं स्यात् । (१४) आङो ना-
 ऽस्त्रियाम् । ७।३।१२० । वेः परस्याङो ना स्यात् अस्त्रियाम् ।
 आङ् इति टा-संज्ञा । हरिणा । हरिभ्याम् । हरिभिः ॥

સહારનો નિયમ પ્રમાણે રૂ. ૩ અનુગમ્યોપ, રૂનો વિસર્ગ થઈ પ્ર. બ. સં. ૫ નું, હરયઃ ૩૫ બને છે.

વ્યા. ૧૦ (૬૨) સંજોધન એકવચન સુ = હરિ + કુ “એકવંચન” સૂત્રથી કુની સંજોધિ સંજો, “હ્રસ્વસ્ય” સૂત્રથી કુ-પ-હરી હરે+કુ. માં ૩-અનુગમ્યોપ કરી “હ્રસ્વસ્ય” સૂત્રથી સ(સંજોધિ)નો લોપ કરી સ. એ. હે હરે બને છે. હે હરી, હે હરયઃ, પ્રથમાની માહક સિદ્ધ કરવો, હરિ+અમ્, દ્વિ. એ. “અમિપૂર્વઃ” સૂત્રથી હકાર ને અકારની બંધાએ હકાર (પૂર્વરૂપ) થઈ હેરિમ્ બને છે, હરી પ્રથમા વિધાક્રિતાના દ્વિવચન પ્રમાણે હરિ+તાન્, દ્વિ. બ. “લંગક” સૂત્રથી શૂકારની ધસંજો પછી તેનો લોપ કરી હરિ+અમ્ માં “પ્રથમયોઃ પૂર્વ” સૂત્રથી હ ને ંનો પૂર્વનો સવર્ણ દીર્ઘ દે કરી હરીન્, માં “લમાણ” સૂત્રથી સ્-નો વૃદ્ધ કરી દ્વિ. બ. હરીન્ બને છે.

(૬૩) અર્થ-હ્રસ્વ-ર્ષકાર, ષકાર જેના બને છે, એવું “સચ્ચિ” સિવાયનું અંગ, તેની વિસંજો થાય.

(૬૪) અર્થ-વિસંજોધ અર્થથી પર આવેલા આદનો ના થાય, પરન્તુ બીજામાં આદનો ના થાય નહીં, આદ્ એ ટાની સંજો છે. (ટા ને પ્રાચીનો આદ્ માને છે.)

વ્યા. ૧૦ (૬૩-૬૪) ત્. એ વ. માં ટા=હરિ+ટા-માં “શેષોઘ્ય” સૂત્રથી હરિ+હકારની વિસંજો “આદો ના” સૂત્રથી આદ્=ટાનો ના આવેલ કરી હરિના-માં “અટકુવા” સૂત્રથી ન્નો ન્ કરી ત્. એ. વ. હરિના ૩૫ બને છે, હરિ+ભ્યામ્=હરિ+ભ્યામ્, હરિ+ભિમ્, માં રૂનો રૂ, અનુગમ્યોપ-૩૬નો વિસર્ગ નિયમ પ્રમાણે કરી હરિભિઃ ૩૫ બને છે.

(૧૮) ત્રેસ્વયઃ ૭૧૧૫૩ । ત્રિશબ્દસ્ય ત્રયાદેશઃ સ્યા-
દામિ । ત્રયાણામ્ । ત્રિષુ ।

રૂ. ૧. વિસર્ગ કરી હર્યાઃ ૩૫ બને. પ. જા. વ. હરિન્-આમ્ 'હસ્તનયા૦'
સૂત્રથી જુદા નો આગમ અનુબંધ લોપ કરી 'નામિ૦' સૂત્રથી 'દીધ૦'
કરી હરીનામ્ માં 'અદ્રઙ્વા૦' સૂત્રથી ન નો નકાર કરી હરીણામ્ ૫૩
ખ. ૩૫. બને છે

— વ્યા. ૦ (૯૭) હરિન્-દિ (સ એ વ.) 'શેષોષ્ય૦' સૂત્રથી વિસર્ગ-
હરિ ની કરી 'અયથેઃ' સૂત્રથી ર નો અ, દિ નો ઓ કરી હરન્-ઓ માં
'વૃદ્ધિરેચિ' સૂત્રથી વૃદ્ધિ ઓ ધર્ધ સ. એ. વ. હરો ૩૫ બને છે.
હરિન્-ઓસ્ માં ધશ ધર્ધ સૂત્રો નિયમ પ્રમાણે રૂત્વ વિસર્ગ ધર્ધને હર્યાઃ
૩૫ બને છે. હરિન્-સુષુ (સ ખ. વ) ધ્-અનુબંધ લોપ 'આદેશઃત્ર૦'
સૂત્રથી સૂ નો ધ ધર્ધ હરિષુ, સ ખ વ ૩૫ બને છે. એવ=એવી રીતે
કવિ, અરિ, નૃપતિ, વગેરે ૩૫૦ હરિ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવાં ત્રિ શબ્દો૦
ત્રિ=(ત્રય) શબ્દ હમેશાં બહુવચનમાં જ વપરાય છે.

(૯૮) અર્ધ-ત્રિશબ્દ ને ત્રય આદેશ થાય આમ પ્રત્યય પરમાં
હોય તો

ત્રિશબ્દના ૩૫૦ હરિ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવાં. બહુવચનમાં જ ત્રિશબ્દ
હોય છે. ત્રિન્-જગ્માં જ નકારની ઇત્સંચા, લોપ કરી ત્રિનો યજુઃ કરી,
એનો અન્ કરી, સૂ ના રૂત્વ વિસર્ગ કરી ત્રયઃ પ્ર. ખ. વ. માં ૩૫
બને છે. ત્રિશબ્દથી ચસ્, મિસ્, મ્યસ્, ષ્યસ્-પ્રત્યયો (બહુવચનનાં)
લાવીને ક્રોન્-દ્વિ. ખ.વ, ત્રિમિઃ, ઇ ખ.વ. ત્રિમ્યઃ, ચ. પં. ખ. વ. માં
હરિ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવાં.

વ્યા. ૦ (૯૮) ત્રિન્-આમ્ = પ. ખ. વ. માં "ત્રેલ્વચા" સૂત્રથી ત્રિ-
નો ત્રય-આદેશ આમ્ પર હોવાથી કરી ત્રયન્-આમ્ માં "હસ્તનયા૦"
સૂત્રથી જુદા નો આગમ, ડ-અનુબંધલોપ ત્રયન્-નામ્ માં "નામિ"

(૧૧) ત્યદાદીનામઃ ૭૧૧૦૨ । ણામકારો વિભક્તૌ
 દ્વૌ ૨ । દ્વાભ્યામ્ ૩ । દ્વયોઃ ૨ । માનુઃ, હરિવત્ ૧૧-માનુઃ,
 માનૂ, માનવઃ । ૨-માનુમ્, માનૂ, માનૂન્ । ૩-માનુના,
 માનુભ્યામ્, માનુભિઃ । ૪-માનવે, માનુભ્યામ્, માનુભ્યઃ ।
 ૫-માનોઃ, માનુભ્યામ્, માનુભ્યઃ । ૬-માનોઃ, માન્વોઃ,
 માનૂનામ્ । ૭-માનો, માન્વોઃ, માનુષ । સં-હે માનો । શેષ
 પ્રથમાવત્ ॥

‘સૂતથી’ દોષ “અટકુલા” સૂતથી ન નો અકાર કરી પ્રયાણામ્ ૫. ૫.
 ૧૦ નું રૂપ બને છે, ત્રિપ્સુ = સ. બ. વ. ૫ નો અનુબધ્નોપ ગુના
 કારનો નિયમ પ્રમાણે ૫ કરી ત્રિપ્સુ-સ. બ. વ. નું રૂપ બને છે.

(૬૬) અર્થ-ત્યદ્, તદ્, વગેરે શબ્દોને અકાર અન્ત આદેશ
 ૧૫ વિભક્તિ ૫૨ રહેતાં.

૦૫૧૦ (૬૬) દ્વિ = એ અર્થ હોવાથી તે દ્વિવચનમાં આવે છે.
 દ્વિ+ઓ “ત્યદાદીનામઃ” સૂતથી કારનો અકાર કરી દ્વિ+ઓ “વૃદ્ધિરેતિ”
 સૂતથી વૃદ્ધિ ઓ કરીને દ્વો, પ્ર. દ્વિ.નુ દ્વિવચન-બને છે. દ્વિ+ભ્યામ્-ત. ચ. ૫.
 દ્વિવચન-માં “ત્યદાદી” સૂતથી કારનો અકાર, “સુપિ ચ” સૂતથી
 અકારનો દોષ આ કરી દ્વાભ્યામ્-ત. ચ. ૫. દ્વિ+વ. બને છે દ્વિ+ઓસુ
 ૧૭૧, સ. દ્વિ.માં કારનો અકાર થયા બાદ “ઓસિ ચ” સૂતથી
 અકારનો પંચમને ૫ નો અચ્ચ થઈ, સૂતો નિયમાનુસાર ટુલ્ય, વિસર્ગ
 કરી દ્વયોઃ, ૫. સ. દ્વિ+વ.માં રૂપો બને છે.

નોટ—ઉકારાન્ત પુલ્લિંગ “ભાનુ” શબ્દનાં રૂપો “હરિ”
 શબ્દની માફક જ થાય છે. હરિમાં હરવ કારનો ગુણ “એ” કાર
 થાય છે, તેમજ અહીં ઉકારનો ગુણ “ઓ” થાય છે. ૫ નો અચ્ચ આદેશ
 થાય છે, તે ઓ નો અચ્ચ આદેશ થાય છે, માટે હરેક સૂતો અને પ્રક્રિયા
 હરિ પ્રમાણે અનુસરવા.

(૧૦૦) સુહનુંસકસ્ય ૧।૧।૪૩। સ્વાદિપશ્ચવચનાનિ
 સર્વનામસ્થાનસઙ્ગાનિ સ્યુરવલીવસ્ય। (૧૦૧) ઋતો ઢિ-સર્વ-
 નામસ્થાનયોઃ। ૭।૩।૧૨૦। ઋતોઽહસ્ય ગુણો ઢૌ સર્વનામ-
 સ્થાને પરે। (૧૦૨) ઋદુશનસ્પુરુદંસોઽનેદસા ચ। ૭।૧।૧૪
 ઋદન્તાનામુશનસાદીનાશ્ચ-અનદ્ સ્યાદસમ્યુદ્ધૌ સૌ। (૧૦૩)
 હલ્ઙ્ઘાઙ્યો દીર્ઘાત્સુતિસ્યપૃક્તં હલ્। ૬।૧।૬૮। હલન્તાત્
 પરં દીર્ઘૌ યૌ દ્યાપૌ તદન્તાચ્ચ પર સુતિસીત્યેતદપૃક્તં
 હલ્લુપ્યતે। (૧૦૪) ન લોપઃ પ્રાતિપદિકાન્તસ્ય। ૮।૨।૭।
 પ્રાતિપદિકસક્તઃ ચત્પદં તદન્તસ્ય નસ્ય લોપ સ્યાત્।
 ઇતિ નસ્ય લોપઃ। (૧૦૫) અપ્તુન-તૃચ્-સ્વસ-નપ્તુ-
 નેપ્તુ-લપ્તુ-ક્ષત્-હોત્-પોત્-ગ્રશાસ્તૃણામ્ ૧ ૬।૪।૧૧।

(૧૦) અર્થ-સ્વાદિના પાંચ વચન (સુ ઓ ૦ સુ ૦મ
 ઓદ)ની સર્વનામ સ્થાન સઙ્ગા થાય નપુ સઙ્ગિત્થર્મા ન થાય (અર્થાત્
 સુ-વજેરેતી પુરેતમ ઓલિત્થર્મા ૦૨ સર્વનામસ્થાન સઙ્ગા થાય)

(૧૦૧) અર્થ-ઋકાશાન્ત અંગને ઢિ, અને સર્વનામ સ્થાન
 પરમા દોષ તેા યુગ્મ થાય

(૧૦૨) અર્થ-ઋદુ શકાત ત અને ઉદાનસ, પુદ્દસસ,
 અનેસુ ચમ્દોને અનદ્ આદેશ થાય-સમ્યુદ્ધિભિન્ન સુ પ્રત્યય પરમા
 દોષ તેા

(૧૦૩) અર્થ-હલન્તથી પર અને દીર્ઘ ડી યાવુ-પ્રત્યયાન્તથી
 પર ૩૩ તિ સિ સળધી અપૂર્ણ હલ્નો તોપ થાય

(૧૦૪) અર્થ-પ્રાતિપદિક સઙ્ગ જે પદ તેના અન્તે રહેલા
 સ્થાનો લોપ થાય

(૧૦૫) અર્થ- ૧૫ શબ્દ અને તૃચ્, તૃચ્-પ્રત્યયાન્ત -સ્વસ,

વાદીનામુપધાયાઃ દીર્ઘોઽસમ્બુદ્ધો સર્વનામસ્થાને । ધાતા ।
 ધાતારૌ । ધાતારઃ । ધાતારમ્, ધાતારૌ, ધાતૃન્ ।
 ધાત્રા । ધાત્રે । ધાતૃ+હસિ । (૧૦૬) ઋત ઇત્ ।
 ૧૧૧૧૧૧ । ઋતો હસિ-હસોરત-હૃદ્ ષકાદેશઃ । રપરઃ ।

ધાતૃ વગેરે શબ્દોની ઉપધાતો દીર્ઘ યાવ સમ્બુદ્ધિ સિવાય સર્વનામ
 સ્થાન પરમાં હોય તેા.

૦૫૧૦ (૧૦૦-થી-૧૦૫) ધાતૃ શબ્દની પ્રાતિપદિક સંગ્રા કરી
 છુદ્ધાવી ધાતૃ+હ માં 'સુહનપું' સૂત્રથી સુ ની સર્વનામસ્થાન સંગ્રા
 કર્યાં ખાદ 'ઋતોહિ' સૂત્રથી ઋકારાન્ત ધાતૃ અંગેનો ગુણ થવા
 આવ્યો, તેને ખાધ કરી 'ઋદુશન' સૂત્રથી ઋકારનો અનદ્ આદેશ
 કર્યો, ઇનો અનુગ્રંથ લોપ, અનદ્ કિત્ હોવાથી ઋ ના સ્થાનમાં 'દિચ્' સૂત્રથી
 યર્ધ ધાતૃન્+હ માં 'અલેઽન્ ધાતૃર્વ' ઉપધા સૂત્રથી તના
 અકારની ઉપધા સંગ્રા યર્ધ 'અતૃન્' સૂત્રથી ઉપધા અને
 દીર્ઘ આ કરી=ધાતૃન્+હ માં ઉકાર=અનુગ્રંથ લોપ કરી 'અઘ્રન્ત' આદ
 પ્રત્યયઃ' (મૂળમાં નથી) સૂત્રથી સુ ની અપૂર્ણા સંગ્રા કર્યાં ખાદ
 'હલહળા' સૂત્રથી હલન્તથી પર સ્કારનો લોપ કરી 'ન લોપ' સૂત્રથી
 નકારનો લોપ કરીને ધાતા પ્ર. એ. વ તુ રૂપ ખને છે પ્ર. દિ વ.
 ધાતૃ+ઝો 'ઋતો' સૂત્રથી ઋકારનો ગુણ અ 'હરણરપરઃ' સૂત્રથી ર-
 પર યર્ધને ધાતૃન્+ઝો માં 'અતૃન્' સૂત્રથી ઉપધા અકારનો દીર્ઘ
 કરી ધાતારૌ, પ્ર દિ વ તુ રૂપ ખને છે પ્ર જ વ ધાતૃન્+ઝમ્ નકાર
 નો અનુગ્રંથ લોપ ઋનો ગુણ ર પર યર્ધ, ધાતૃન્+ઝમ્ ઉધાનો દીર્ઘ
 સ. ૧૧ નિયમ પ્રમાણે રૂપ, વિચર્ધ કરી ધાતારઃ પ્ર જ વ તુ રૂપ ખને છે

(૧૦૬) 'અર્ધ-શ્વ ઋકારાન્તથી પર હસિ, હસુનો અકાર હોય
 તેા પૂર્વપરના સ્થાનમાં શ્વ ઉકારથી એક આદેશ યાવ. અને તે

ધાતુરસઃ । (૧૦૭) રાત્સસ્ય । ટીરાંરઠ । રેફાત્સંયોગાન્ત-
સ્ય સસ્યૈવ લોપો નાન્યસ્ય । રેફસ્ય વિસર્ગઃ । ધાતુ । (ઋઘ-
ર્ણાન્નસ્ય ણત્વં વાચ્યમ્) ધાતુણામ્ । ધાતુરિ, ધાત્રોઃ, ધાતુણુ ।

“ઝરણપરઃ” સૂત્રથી રપર = ઝડ એમ થાય.

(૧૦૭) રેફથી પર સયોગના અન્તે રહેલા સ્ફારનો જ લોપ થાય, ખીલ કોઈ બ્યજનનો લોપ ન થાય રેફ રેફનો વિસર્ગ. ઋઘર્ણાન્ન સ્વર્ણના પછી રહેલા નકારનો નકાર થાય

વ્યાખ્યાન દ્વિ એવ ધાતુઅણ્માં જકારનો મુખ્ય રપર પાત્તરઅમ્ માં “અપ્તુન્” સૂત્રથી તકારના અકારનો દીર્ઘ આ થઈ ધાતુરસ્ય રૂપ બને છે ધાતુરો પ્ર દ્વિવ ની ખાફ, ધાતુઅણ્, જકારની ઇસંઠા “લશક” સૂત્રથી કરી, તેનો લોપ, ધાતુઅણ્ માં અણ્ સર્વનામ-રથાન પરમાં નહીં હોવાથી મુખ્ય ન થયો. “પ્રથમયો” સૂત્રથી પૂર્વે જકારનો સર્વદીર્ઘ થઈને ધાતુઅણ્માં “તસ્માદ્વયો” સૂત્રથી સૂનો નૂકાર થઈને દ્વિ. જ.વ ધાતુ રૂપ બને છે ધાતુઅણ્, દ્વની ઇસંઠા લોપ થયા બાદ “ફકોચ્ચ” સૂત્રથી જનો ચ્ચ-ર થઈને ત્ એવ ધાત્રા રૂપ બને છે ધાતુઅણ્માં ધાતુમિ. તૃતીયા ધાતુઅણ્માં હકારની ઇસંઠા, લોપ, બાદ ઉપર પ્રમાણે ચ્ચ થઈ અ એવ ધાત્રે રૂપ બને છે ધાતુઅણ્માં = ધાતુઅણ્, ધાતુઅણ્ સ્ફારના નિયમ પ્રમાણે રૂપ વિસર્ગ કરી ધાતુઅણ્: અણ્થી ધાતુઅણ્માં દ. રૂનો અનુબધનોપ ધાતુઅણ્માં મૂકેનો બાધ કરી “સ્તજત્” સૂત્રથી પૂર્વે જ ૧૨ મ બનેનો ઝકારથી એક આદેશ “ઝરણપર.” સૂત્રથી રપર થઈને ધાતુરસ્ય બન્યા બાદ “રાત્સસ્ય” સૂત્રથી સૂનો લોપ રેફના નિયમ પ્રમાણે રૂપ ને વિસર્ગ થઈ ધાતુ, પ એવ રૂપ બને છે ધાતુઅણ્, ધાતુઅણ્ પ ચર્મી, વ એવ ધાતુઅણ્, અનુબધનોપ ધાતુઅણ્ પ ચર્મી એક વ પ્રમાણે રેફ સૂનો લગાવી ધાતુ, ધાતુઅણ્માં રૂનો ૫૪

દે ધાતઃ । એવં નપ્ત્રાદિયઃ । નપ્ત્રાદિગ્રહણં વ્યુત્પત્તિપક્ષે નિય-
માર્થમ્ । તેનેહ ન પિતા, અનહ, સુલોપી । (૧૦૮) સર્વનામ
સ્થાને ઘાસમ્બુદ્ધી । ૬।૪।૮ । નાન્તસ્યોપધાયા દીર્ઘઃ સ્યાત્

યષ ધાત્રોસ્તુર્મા સુના કુત્વ, વિસર્ગ કરી ધાત્રોઃ ય સ દ્વિવ નાં ૩૫ અને
છે ધાતુ+આમ્ " હ્રસ્વનવાં " સૂત્રથી તુદનો આગમ, અનુળંધલોપ, રિત્
હોવાથી આમ્ના આદિ કરી ધાતુ+ન+આમ્ યમા પછી " નામિ " સૂત્રથી
હકારનો દીર્ઘ ધાતુનામ્ " ઋજ્ઞાં " વાર્તિકથી નકારનો નકાર યષ ધાતુ-
નામ્-પછી બ ૩૫ અને છે, ધાતુ+દિ, અનુળંધલોપ, = ક્રતાં દિ "
સૂત્રથી હકારનો યુષ, ૨૫૨ યષ ધાતુ+દ્ વર્ણો મળતાં ધાતરિ, સ એ વ તુ
૩૫ અને છે ધાત્રોઃ પછી પ્રમાણે, ધાતુ+સુઃ અનુળંધ વુકારનો લોપ
" આદેશઃ " સૂત્રથી સ નો વ્ યષને ધાતુષ સપ્તમીના બ માં ૩૫ અને
છે, દે ધાતુ+સુર્મા " હ્રસ્વસ્ય " સૂત્રથી રનો યુષ, ૨૫૨ યષને ધાતુ+
સુ. ઉકારનો લોપ, " હ્રલ્લવાં " સૂત્રથી સુનો લોપ, ર૩નો વિસર્ગ
યષ, દે ધાતઃ કાં. એ વ તુ ૩૫ અને છે. દે ધાતારો, દે ધાતારઃ પ્રથ-
માની નાદક, એવી રીતે નપ્ત, નેષ્ટ, વગેરે શબ્દો સિદ્ધ કરવા.

નોંદ-યષ ' અપ્તુનૃત્વાવસઃ " આ પ્રમાણે દ્વંકે મૂળ બાવ-
વાથી ધાતુની માદક તુન્ ને તુન્ પ્રત્યયાન્તથી નપ્ત નેષ્ટ વગેરેનું અદબ
યષ શકે છે તો સૂત્રમાં નપ્ત-વગેરેનું અલ્પમ અદબ યા માટે ક્યું ?
જ્યાં નપ્ત્રાદિગ્રહણં વ્યુત્પત્તિ પક્ષમાં નિયમાર્થ છે (ઉજ્જાદિત્રી મનેલા
તુન્ અને તુન્ પ્રત્યયાન્ત શબ્દોને એ દીર્ઘ યાવ, તો (સૂત્રમાં બતાવેલા)
નપ્ત વગેરેને જ દીર્ઘ યાવ તે સિવાયના કિન્તુ વગેરે શબ્દોને દીર્ઘ ન
યાવ) આ નિયમ માટે મોટું સૂત્ર પાણિનિએ બનાવ્યું છે. માટે મૂળમાં
નપ્ત્રાદિં તનેદ ન-તેથી અહીં દીર્ઘ યયો નહીં એમ લખ્યું છે.

(૧૦૮) અર્થ-નકારાન્તની ઉપધાને દીર્ઘ યાવ સમ્બુદ્ધિમિત્ર
સર્વનામસ્થાન પરમાં હોય તો, ગુણે = " ક્રતોદિ " સૂત્રથી યુષ કરવો.

અસમ્બુદ્ધૌ સર્વનામસ્થાને । ગુણે, પિતરૌ । પિતરઃ । પિતરમ્ ।
 પિતરૌ શેષં ધાતુવત્ । એવં જામાત્રાદયઃ । ઓકારાન્તો ગો
 શબ્દઃ । (૧૦૯) ગોત્તો ણિત્ । ૭૧૧૯૦ । ઓકારાત્ વિહિતં
 'સર્વનામસ્થાનં ણિદ્વત્ સ્પાત્ । (૧૧૦) અચોઽઽણિતિ । ૭૧૨ ।
 ૨૨૫ । અજન્તસ્યાઙ્ગસ્ય ઘૃદ્ધિઃ ચિતિ ણિતિ ચ । ૧, ગાવો,

૦૫૮ (૦૮) પિતૃ+મુ, અનુબન્ધોપ "કલુશનં" સૂત્રથી
 મનઃ પિતૃ+સ = સર્વનામં" સૂત્રથી ઉપધાદીર્ઘ પિતાન્+સ, "હલ્લઘ્યાં"
 સૂત્રથી મનો લોપ "ન લોપઃ" સૂત્રથી ન્ લોપ = પિતા, પ્ર, એ, વ,
 પિતૃ+શૌ સંકારનો "કતો ડિ" સૂત્રથી યુષ્ રપર, મુર=પિતરૌ પ્ર દ્વિ
 વ. પિતૃ+જસ્ નકારનો લોપ, યુષ્, રપર, પિતરસ-મા સૂત્રો નિપમ
 પ્રમાણે કલ્પ, વિસર્ગ, પિતરઃ પ્ર. બ. વ, પિતૃ+અમ્ યુષ્, રપર, પિતરમ્,
 પિતરૌ-પ્ર દ્વિ. વ. પ્રમાણે, પિતૃ+શસ-મા "લઘ્લઘ્" સૂત્રથી સંકારનો
 લોપ, પૂર્વસત્ઘ્ દીર્ઘ, "તસ્માન્લ" સૂત્રથી સંકારનો નકાર પિતૃ-
 દ્વિનીપા, પિતૃ+જા-મા ર્નો લોપ, યજ્ વિજા-યજેરે રપે। ધાતુ પ્રમાણે
 બાવવાં એવંએ પ્રમાણે જામાતૃ=જામાતા, જામાતરૌ જામાતરઃ પ્રથમા,
 વગેરે પિતૃ-પ્રમાણે સિદ્ધ કરવાં

નોંદ-ધાતુ શબ્દમાં સુ ઔ, જસ-અમ્-ઓ-આ પોંચ પ્રત્યયો
 પામાં આવે ત્યારે ઉપધા દીર્ઘ યામ છે પણ પિતૃ શબ્દમાં કેવલ સુ-
 મા જ દીર્ઘ યામ છે ઓકાર ઓકાર જેના અન્તે છે તેવા ગોશબ્દ

(૧૦૬) ઓકારથી કહેવું સર્વનામ રચાન (સુ ઔ જસ અમ્
 ઔદ્) નો નિદ્વન્દ યામ યામ (નિદ્વન્દ જ કાર ઇસંચક પ્રત્યય પર
 રહેતાં જે કાર્ય યતું હોય, તે કાર્ય સુ, વગેરે પાંચ પ્રત્યયો પર રહેતાં
 યામ)

(૧૧૦) અર્થ-અજન્ત-અજની શબ્દ યામ, નિત્, ણિત્, (અ
 કે જ ઇસંચક) પ્રત્યય પરમાં હોય તો.

ગાયઃ । (૧૧૧) ઔતોડમ્શસોઃ । ઔતોડમ્ શસોરચિ
 આકાર દ્વિતીયઃ સ્યાત્ । ગામ્ । ગાવૌ । ગાઃ । ગવા, ગોમ્યામ્
 ગોમિઃ । ગવે, ગોમ્યામ્ ગોમ્યઃ । ગોઃ ગોમ્યામ્ ગોમ્યઃ । ગોઃ,
 ગોઃ, ગવામ્ । ગવિ, ગવોઃ, ગોપુ । इत्यजन्ताः पुल्लिङ्गाः ॥ श्रीरस्तु

(૧૧૧) અર્થ-ઔતોડમ્ પછી અમ્ શસ સંબધી અવ્ પરમા
 લોપ તો પૂર્વ ને પરના સ્થાનમાં આકાર રૂપ એક આદેશ થાય.
 વ્યા. (૧૦૬ થી ૧૧૧) ગો+સુ, ઉકાર-અનુગ્રહ લોપ, 'ગોતા-
 નિત્' સૂત્રથી સૂ નો નિદ્રવદ્ભાવ કરી 'અવોઽપિતિ' સૂત્રથી ગૂ માં
 ઓ ની વૃદ્ધિ કરી ગૌસ્ મા નિયમ પ્રમાણે સૂનું દત્ત, વિસર્ગ કરી ગૌ-
 રૂપ બને છે ગો+ઔ, ઔનો નિદ્રવદ્ભાવ, ઔકારની વૃદ્ધિ ઔ કરી
 'એવોડય' સૂત્રથી ઔ નો આવ્ થઈ ગાવૌ, ગો+ગસુ જકારનો લોપ,
 શિદ્ધિભાવ, વૃદ્ધિ, આવ્, આદેશ કરી ગાવઃ પ્રથમાનાં રૂપો બને છે,
 ગો+અમ્ માં 'ઔતોડમ્' સૂત્રથી ઔ+અ, નો આવ્ થઈને ગામ્ ગાવૌ
 ઉપર પ્રમાણે, ગો+શસ, શકારનો લોપ 'ઔતોડમ્' સૂત્રથી ઔ-
 ને નો આ=ગાસૂ માં સૂ કારના નિયમ પ્રમાણે દત્ત, અને વિસર્ગ કરી ગાઃ
 દ્વિતીયાનાં રૂપો બને છે. ગો+ડા, "જુદ્ધ" સૂત્રથી ટ કારનો લોપ, અવ્
 આદેશ ગવા, ગોમ્યામ્, ગોમિઃ તૃતીયા, ગો+ઢે માં ડકારનો લોપ, અવ્
 આદેશ ગવે, ગોમ્યામ્, ગોમ્યઃ ચતુર્થા । ગો+ડમિ માં અનુગ્રહ લોપ કરી
 અવ્ આદેશનો બાધ કરી 'હસિદ્ધસોઽ' સૂત્રથી પૂર્વરૂપ કરી, ગાસુ
 ના સૂ કારના દુત્વ વિસર્ગ કરીને ગાઃ, ગોમ્યામ્, ગોમ્યઃ, પચમી, ગો-
 પ એ ૧. પ્રમાણે ગો+ઔસુ અવ્ આદેશ, સૂ ॥ દુત્વ વિસર્ગ ગરી
 ગો+ગામ્, અવ્ આદેશ ગવામ્ પછી । ગો+ઢિ અનુગ્રહ લોપ, અ
 આદેશ વિસર્ગ ગવિ ગવોઃ ૫. દ્વિ પ્રમાણે ગો+નુપ્ માં અનુગ્રહ લોપ
 'ગાદેશાપ્રત્યય' સૂત્રથી સુ નો વ કાર થઈ ગોપુ, સપ્તમીના રૂપો બને
 છે. અજન્તા પુલ્લિંગ શબ્દ પૂરા થયા. ॥ શ્રીરસ્તુ ॥

(૧૧૬) સર્વનામ્નઃ સ્યાદ્ હ્રસ્વથ ૭।૩।૧૧૪ । આવ-
ન્તાત્ સર્વનામ્નો ઢિતઃ સ્યાદ્ સ્યાત્ આપથ્ હ્રસ્વઃ । “વૃદ્ધિ-
રેચિ” સગ્ર્યાઃ ૨ । સર્વાસામ્ । સર્વસ્યામ્ । શેપં રમાવત્ ।
એવં વિશ્વાદય આવન્તાઃ । મતિઃ, મતી, મતયઃ । મતિમ્,
મતી, મતિમ્=મતીઃ । મત્યા, મતિમ્યામ્, મતિભિઃ ।

સૂત્રથી ઢિત્ એ ને ચાદનો આગમ, ને દ્ નો અનુગધસોપ ટિલ્ હોવાથી
આદિ રમાન્+ય+અ “વૃદ્ધિરેચિ” સૂત્રથી વૃદ્ધિ થઈ રમાયૈ, રમામ્યામ્,
રમામ્યઃ અનુધીનાં રપો બને છે રમાન્+હિ, અનુગધસોપ રમાન્+અસ્ માં
ઉપર પ્રભાણે ચાદ, અનુગધસોપ ટિલ્વાત્ આદિ રમાન્+યાન્+અસ્માં સવર્ણ-
દીર્ઘ, મ્ ના ટુલ, વિસર્ગ, થઈ રમાયાઃ, રમામ્યામ્, રમામ્યઃ પંચમીનાં
રપો બને છે રમાવાઃ પંચમી એકવચન પ્રભાણે, રમાન્+ઓસ “આદિ-
વાપઃ” સૂત્રથી આ નો એકર રમેન્+ઓસ્માં એ નો અસ્ થઈ મ્ ના ટુલ,
વિસર્ગ કરી રમયોઃ, રમાન્+આમ્ “હ્રસ્વનયા” સૂત્રથી આગન્તથી પર
હોવાની આમ્ને નુદ્નો આગમ, અનુગધસોપ, ટિલ્ હોવાથી આદિ
મૂળી રમાન્+ન્+આમ્ “અટકુવા” સૂત્રથી ન્ નો ણ્ થઈ રમાગમ્,
પછીનાં રપો બને છે. રમાન્+હિ અનુગધસોપ, “હેરામ્નયામ્નીમ્યઃ”
(મૂળમાં નથી) સૂત્રથી હિ નો આમ્, રમાન્+આમ્માં ચાદનો આગમ,
ટિલ્-હોવાથી આદિ । “રમાન્+યાન્+આમ્ સવર્ણદીર્ઘ થઈ” રમાયામ્,
રમયોઃ ૪. દ્વિ વ પ્રભાણે રમાન્+સ=રમામ્, સપ્તમીનાં રપો બને છે.
નોટ-ચાદ, અને સ્યાદ્ ટિલ્ હોવાથી ઢિલ્ પ્રત્યયોના પહેલાં મૂકવા

(૧૧૬) અર્થ-આગન્ત અંગની પર ઢિલ્ (હે, હસિ, દસુ, હિ)
પ્રત્યયને સ્યાદ્નો આગમ ચાપ, અને ગાપ્ (આ)નો હ્રસ્વ ચાપ

૦૫।૦ (૧૧૬) સર્વં ચળ્દની પ્રાતિપદિક સંગ્રા, “સર્વારીતિ”
સૂત્રથી સર્વનામ સંગ્રા ર્થ પછી “અજાયત્ષ્ટાપ્” સૂત્રથી ટાપ કરી,

(૧૧૭) ઠિતિ દ્વસ્વચ્ચ । ૧।૪।૬ । ઇયઙ્-ઉવઙ્ સ્થાનો
સ્ત્રીશબ્દભિન્નો નિત્યસ્ત્રાલિજ્ઞો ઈદૃતૌ દ્વસ્વૌ ચ ઇવર્ણોવર્ણો
સ્ત્રિયાં વા નદીસઙ્ઘૌ સ્તો ઠિતિ । મત્યૈ, મતયે । મત્યાઃ ૨,
મતેઃ, ૨

અનુગધનોપ, સવર્ણદીર્ઘ યર્ધ સર્વા યજ્ઞ બન્યા બાદ તેનાં રૂપો રમા
યજ્ઞ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા. સર્વનામ સઘાતું કાર્ય વિશેષ હોય છે, તે
રૂપો સિદ્ધ કર્યાં છે સર્વાન્ઙે અનુગધનોપ સર્વાન્ઙમા "સર્વનામ્નઃ"
સૂત્રથી કે તે સ્વાદનો આગમ દિવ્ હોવાથી આદિ અને સર્વાના આપ્
નો દૂસ્વ કરી સર્વસ્યાન્ઙમા 'યદિરેચિ' સૂત્રથી વૃદ્ધિ દે કરી સર્વસ્યે
ન એ.વ.તું રૂપ બને છે સર્વાન્ઙસિ, હસ, નાં અનુગધનોપ સર્વાન્ઙસ
ઉપર પ્રમાણે સ્વાદ આગમ અને આપ્નો દૂસ્વ કરી સર્વસ્યાન્ઙમા
સર્વદીર્ઘ કરી, સઘા દૂસ્વ, વિસર્ગ કરી સર્વસ્યાઃ પ. પ. એ.વ.ના
રૂપો મને છે સર્વાન્ઙમા "આમિ સર્વનામ્નઃ" સૂત્રથી આમ્ ને સદનો
આગમ દિવ્ હોવાથી આદિ મૂકી વર્ધ મળતાં સર્વાસામ્, પ બ વ તુ
રૂપ બને છે સર્વાન્ઙિમા "કેરામ્નસ" સૂત્રથી ઠિનો આમ્ કરી
"સર્વનામ્ન" સૂત્રથી સ્વાદનો આગમ, આપ્ નો દૂસ્વ કરી સર્વસ્યાન્
આમ્ સવર્ણદીર્ઘ યર્ધ સર્વસ્યામ્ સપ્તમી એ.વ.તું રૂપ બને છે. બાકીનાં
બધા રૂપો રમા પ્રમાણે બનાવવા એવમ્ (સર્વા) પ્રમાણે વિશ્વ વગેરેનાં
રૂપો સિદ્ધ કરવા

(૧૧૭) અર્થ-ઇયઙ્ અને ઉવઙ્ છે, સ્થાન જેમનું એવા (જેને
ઇયઙ્ ઉવઙ્ યાય છે) આ યજ્ઞ બિન, હમેશાં બીલિંગમાં રહેનારા
જે દીર્ઘ રૂપો, અને દીર્ઘ ઋકાર તથા હ્રસ્વ ઋકાર અને ઉકારની
(તેમની) બીલિંગમાં વિકલ્પે; નંદી' સઘા યાય ઠિત્ (કે ઠસિ
દમ, ઠિ) પ્રત્યય પરમા હોય તે

(૧૧૮) इदुद्भ्याम् । ७।३।११७ । इद् उदभ्यां नदी-
सञ्ज्ञाभ्यां परस्य ङेराम् । मत्याम् मती । शेषं हरिवत् ।
एवं बुद्ध्यादयः ।

(૧૧૮) અર્થ—નદી સંજ્ઞાવાળા ઋત્વ ધ્વાર અને ઉદ્ધારથી પર,
રહેતા દિગ્વિજયોએ આપુ થાય.

બ્યા૦ (૧૧૭) મતિ શબ્દનાં રૂપો હરિ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા—
વિશેષ કાર્પવાળાં રૂપો, સિદ્ધ કરેલ છે, મતિ, મતી, મતયઃ । હરિ પ્રમાણે
મતિમ્, મતી, હરિપ્રમાણે મતિ+શવ્, જનો સોપ પૂર્વસવળુઃ, દીર્ઘ,
મતીસુ, સ્ત્રીવિગ છે માટે 'તસ્માच्छ્લોઃ' સૂત્રથી જ નો નૂ થયેા
નથી. સુના રુત્વ, વિસર્ગ મતીઃ દ્વિતીયા, મતિ+ટા, અનુબંધ સોપ વળ
મત્યા મતિ+આમ્, મતિભિઃ તૃતીયા, કે, રહિ, ઇસુ દિ આ આરેય પ્રત્યયો-
ર્મા ઇ કારની 'લઘવ્ય' સૂત્રથી ઇસંઘા અને સોપ થાય છે. તેથી તે
હિત્તુપ્ બહેવાય છે. અને માટે તે પ્રત્યયો પર રહેતાં 'દિતિહલ્વ્ય'
સૂત્રથી મતિ શબ્દની નદી સંજ્ઞા થઈ છે. અને પ્રત્યયોમા ઇ કાર રહિત
મૂલ છે. મતિ+પ, વિઠ્ઠપે ઉપરના સૂત્રથી મતિ ઋત્વ ધ્વાર છે તેથી
નદી સંજ્ઞા 'જાણ ન્યાઃ' (મૂળના ત્રીજી) હિત્તુ આરેય પ્રત્યયને આદ
નો આગમ થાય છે, તે હિત્તુ છે—માટે પહેલો મૂલનો મતિ+આ+પ, દ્વિ
ત્વે=મતિ+પે માં વળ્=મતયે, નદી સંજ્ઞા ન થાય ત્યારે મતયે, બ્રુજી, અથ
આરેય થઈ હરિ પ્રમાણે, મતિ+અસુ આદ્ થઈ મતિ+આ+અસુ સવર્થ દીર્ઘ
ધર્મ મતિ+આમ્, યજ્ઞ ધર્મ મત્યાસુ. સુના રુત્વ, વિસર્ગ મત્યાઃ, મતે.
'એ.વ હરિ પ્રમાણે, મત્યાઃ ઉપર પ્રમાણે મતઃ પ. એ.વ. હરિ પ્રમાણે,
મતિ+દ, "इदुद्भ्याम्" સૂત્રથી દિનો આમ્. મતિ+આમ્ આદ્ ધર્મ, મતિ+
આ+આમ્, યજ્ઞ ધર્મ મત્યા, મતી હરિ પ્રમાણે સ. એ. મતિ+ઓસુર્મા યજ્ઞ
ધર્મ, સુના રુત્વ વિસર્ગ ધર્મ મત્યાઃ પ. સ. દ્વિ. મતિ+આમ્, હદ્,
અનુબંધસોપ મતિ+ન+આમ્. જનો દીર્ઘ, મતીનામ્ પ. બ.વ. મતિ+મુ;

" (૧૧૯) ત્રિચતુરોઃ સ્ત્રિયાં-તિસ્રચતસ્રઃ । ૭૧૨।૧૯ ।
 સ્ત્રીલિંગયોરેતયોરેતૌ સ્તૌ વિમત્તૌ (૧૨૦) અચિ રઋતઃ- ।
 ૭૧૨।૧૦૦ । તિસ્ર ચંતસ્ર ઇતયોર્ઋકારસ્ય રેફાદેશઃ સ્યાદચિ ।
 ગુણદીર્ઘોચાનામપવાદઃ । ત્રિ + જસ્ર, ઋકારસ્ય રેફાદેશઃ ।
 તિસ્રઃ । તિસ્રભિઃ । તિસ્રઃ ૨ । અમિ નુદ, (૧૨૧) ન
 તિસ્રચતસ્રઃ । ૬૧૪।૪ । ઇતયોર્નામિ દીર્ઘો ન । તિમૃણામ્ ।

સ નો વ, યર્ધ મતિષ્ઠ, સ, ખ.વ. હે મતે, હે મતિ, હે મતયઃ હરિ પ્રભાણે
 રૂપો સિદ્ધ બને છે. આ રીતે બુદ્ધિ વગેરેનાં રૂપો મતિ પ્રભાણે કરવાં.

(૧૧૯) અર્થ-ત્રીલિંગમાં વપરાતા ત્રિ અને ચતુર શબ્દની
 જગાએ ક્રમથી તિસ્ર, ચતસ્ર-આદેશ થાય, વિભક્તિ પરમાં હોય તો.

(૧૨૦) અર્થ-તિસ્ર અને ચતસ્રના ઋકારનો રેફ આદેશ થાય
 અન્ પરમાં હોય તો. ગુણદીર્ઘો આ સૂત્ર, ગુણ, દીર્ઘ અને ઉત્ત =
 ઉચારવિધાયક સૂત્રનો બાધ કરે છે.

(૧૨૧) અર્થ-તિસ્ર અને ચતસ્ર-શબ્દને નામ્ પર રહેતાં દીર્ઘ
 થતો નથી.

વ્યાખ્યા (૧૧૯ થી ૧૨૧) નોટ-ત્રિ=ત્રણ-શબ્દ બહુવચનમાં વપ-
 રાતો હોવાથી બહુવચનના પ્રત્યયો કરવા. ત્રિ+જસ્ર માં જગારનો હોય
 કરી "ત્રિચતુરોઃ" સૂત્રથી ત્રિ નો તિસ્ર આદેશ અસૂનો અકાર અચ્ પર
 હોવાથી થયો. તિસ્ર+અસ્ર માં યજ્ નો બાધ કરી "પ્રથમયોઃ" સૂત્રથી
 પૂર્વસવર્થદીર્ઘ થવા આવ્યો, તેનો બાધ કરીને "ઋતોઽઙિ" સૂત્રથી
 ગુણ થવા આવ્યો તેનો પણ બાધ કરી "અચિર ઋતઃ" સૂત્રથી
 રુકારનો રૂ=રેફ યર્ધ, વર્ણો મળતા તિસ્ર-માં સ્ના રુત્ત વિસર્ગ યર્ધ

તિસૃપુ । દ્વિશબ્દો નિત્યં દ્વિવચનાન્તઃ । “ત્યદાદીનામઃ”
 દ્વ+ઓ, ટાપ્, “ઔઠ આપઃ” ઇત્યૌકારસ્ય શીત્વે ગુણઃ ।
 દ્વે, ૨ । દ્વાબ્યામ્, ૩ । દ્વયોઃ, ૨ । સુલોપઃ, ગૌરી, ગૌર્યૌ,
 ગૌર્યઃ ॥

તિસ્રઃ પ્ર. બ. બને છે ત્રિ+શસ્ત્રમા શ્વેનો લોપ કરી ત્રિ નો તિસ્ર આદેશ
 કરી તિસ્ર+શ્ત્ર માં ચળ, પૂર્વસંવર્ણદીર્ઘનો બાધ કરીને દુશરને ૨૬
 કરી, વર્થ મળતાં સ્ ॥ રૂત્વ વિસર્ગ યર્ષ તિસ્રઃ દ્વિ બ. ત્રિ+મિસ્ર માં
 ત્રિ નો તિસ્ર આદેશ, તિસ્રમિસ્ર, સ્ના રૂત્વ, વિસર્ગ, યર્ષ તિસ્રમિઃ ૧ બ.
 ત્રિ+મ્યસ્ર, તિસ્ર+મ્યસ્ર, સ્ના રૂત્વ વિસર્ગ યર્ષ તિસ્રમ્યઃ, મ્ય. ૫ બ.
 ત્રિ+આમ્, તિસ્ર આદેશ તિસ્ર+આમ્, શુદ્ધનો આગમ, અનુબધસોપ,
 ટિલ હોવાથી આમ્ના આદિ મૂળી, તિસ્ર+નામ્ “નામિ” સૂત્રથી દીર્ઘ
 થવા આવ્યો “ન તિસ્ર” સૂત્રથી દીર્ઘનો નિષેધ થયો. “ઋવર્ગાન્ન”
 વાર્તિકથી નકારનો જકાર યર્ષ તિસ્રણામ્, ૫. બ, ત્રિ સુપ્. તિસ્ર+મુ-
 અનુબધસોપ “આદેશપ્રત્ય” સૂત્રથી સ નો વ યર્ષ તિસ્રપુ, સ. બ નાં
 રૂપો બને છે.

દ્વિશબ્દો ‘દ્વિ=બે’ અર્થ હમેશા ૧૬વચનમાં આવે છે. દ્વિ ૨૦૬
 સ્વર્ણશિષ્યમા છે માટે તેની પ્રાતિપદિક સંઘા, ઉપરાંત સર્વનામ સંઘા
 કરી. જાણ દ્વિવચનના પ્રત્યય પર રહેતાં “ત્યદાદી” સૂત્રથી ઇકારનો
 જકાર યર્ષ “નજાયત” સૂત્રથી ટાપ્. અનુબધસોપ, સર્વર્થદીર્ઘ યર્ષ
 દ્વ ૩૫ બને છે દ્વા+ઓ, રૂપ થવા પછી “ઔઠ આપઃ” સૂત્રથી ઓ
 નો ઘી, સકારનો અનુબધસોપ યર્ષ દ્વાન્, ગુણ યર્ષ દ્વે, પ્ર દ્વિ દ્વિ
 વ. દ્વિ નો દ્વ-ન્યામ્, ટાપ્. અનુબધસોપ યર્ષ, સર્વર્થદીર્ઘ, દ્વાબ્યામ્
 ૧ મ્ય. ૫. દ્વિ વ. દ્વિ, ઓસ, દ્વ, ટાપ્-દ્વાન્-ઓસ “આદિ ચારઃ”
 સૂત્રથી આ નો જ્ઞકાર દ્વેન્-ઓસ અયાદેશ યર્ષ સ્ના રૂત્વ, વિસર્ગ
 દ્વયોઃ ૫ સ દ્વિ વ. ના રૂપો બને છે.

(૧૨૨) અમ્યાર્થનઘોર્હસ્વઃ । ૭।૩।૧૦૭ । અમ્યાર્થનાં-
 નઘન્તાનાં ચ હ્રસ્વઃ સ્યાત્ સમ્યુદ્ઘૌ । હે ગૌરિ ! ગૌરીમ્,
 ગૌર્યૌ, ગૌરીઃ । ગૌર્યા, ગૌરીભ્યામ્ । ગૌર્યૈ, ગૌરીભ્યઃ ।
 ગૌર્યાઃ ૨ ગૌર્યોઃ ૨, ગૌરીણામ્ । ગૌર્યામ્ । ગૌરીષુ એવં
 ઇદાદયઃ । લક્ષ્મીઃ, અઙ્ઘ્યન્તત્વાત્ ન સ્તુ લોપઃ । શેષં ગૌરી-
 ત્ । સ્તુ લોપઃ, સ્ત્રી । હે સ્ત્રી ! । નઘન્તત્વાત્ હ્રસ્વ ॥

(૧૨૧) અર્થ-અંગા=માતાશ્ર અર્થવાળા (અમ્યા, અદા, આદા)
 અને નદીસંગઠ શબ્દના ઉદ્ભવા સ્વરનો ધ્રુવ થાય, સશુદ્ધિ પરમા
 હોય તે.

૦૫। (૧૨૨) ગૌરી+સુ. અનુનધવોપ 'હ્રસ્વવાચ્યો' સૂત્રથી
 દીર્ઘ દીર્ઘ=ઈ કારથી પર તુ નો લોપ થઈ ગૌરી, પ્ર. એ ગૌરી+ગૌ-
 'ફલોચળચિ' સૂત્રથી યજ્ઞ=ઈ નો ય્ થઈ ગૌર્યૌ પ્ર દિ સ દિવ-
 ગૌરી+જસૂ માં જ કારનો લોપ કરી યજ્ઞ=ઈ નો ય, સુ ના રૂપ, વિસર્ગ
 થઈ પ્ર સં બ. વ હે ગૌરી+ગુ. સુતી સશુદ્ધિ સદા 'યુક્તવાચ્યો
 નથી' (મૂળમાં નથી) સૂત્રથી દીર્ઘ ધ્રુવ=ગૌરી ની નદી સદા
 'અમ્યાર્થનઘોઃ' સૂત્રથી ઈ કારનો ધ્રુવ. હે ગૌરિ+મ્ મા 'અદૂર્હસ્વ' .
 સૂત્રથી સુ નો લોપ થઈ હે ગૌરિ, હે ગૌર્યૌ, પ્રથમા દિવચન પ્રમાણે હે
 ગૌર્યઃ પ્રથમા જહુવચન પ્રમાણે ગૌરી+જમ્ મા યજ્ઞ નો બાધ કરી 'અમિ,
 પૂર્ણઃ' સૂત્રથી પૂર્ણરૂપ કરી ગૌરીમ્ દિ એ વ ગૌર્યૌ પ્રથમા પ્રમાણે,
 ગૌરી+જસૂ, મા ધ નો 'લઘક' સૂત્રથી સ નો લોપ થઈ ગૌરી+જમ્ માં
 પૂર્વસવર્ણદીર્ઘ થઈ, સુ ના રૂપ, વિસર્ગ થઈ ગૌરીઃ દ્વિતીયા. ગૌરી+જા
 મા રૂ નો અનુનધવોપ, ઈ નો ય્ (યજ્ઞ) ગૌર્યા, ગૌરી+જ્યામ્=ગૌરીભ્યામ્,
 ગૌરી+જિસૂ મા સુ ના રૂપ, વિસર્ગ થઈ ગૌરીનિઃ તૃતીયા. નોટ હે
 ઇમિ, ઇસુ, દિ માં ઇ ની ઇસંગા કરવી, ગૌરી+જ માં મતિ પ્રમાણે આદુ.

(१२३) स्त्रियाः । ६।४।४९। स्त्रीशब्दस्य इयङ् स्याद्

अजादो प्रत्यये परे ॥

અનુષંધસોપ, જા+એ ની વૃદ્ધિ કરી છે. (ચળ) હૈનો ય ધર્ષ ગૌર્ય, ગૌરીભ્યામ્, ગૌરીભ્યસ્ માં સ્ ના રૂપ વિસર્ગ, ગૌરીભ્યઃ અનુર્ધાં । ગૌરી+જમ્ (પં. ૫. ઐ વ) આટ નો આગમ, વૃદ્ધિ, ચળ, (મતિ પ્રમાણે ધર્ષ), ગૌર્યાણ્ માં સ્ ના રૂપ, વિસર્ગ કરી ગૌર્યાઃ, ગૌરીભ્યામ્, પ્રમાણે ધર્ષ), ગૌર્યાણ્ માં સ્ ના રૂપ, વિસર્ગ ગૌરીભ્યઃ પંચમી । ગૌર્યાઃ પં. ઐ. ગૌરીભ્યસ્, સ્ ના રૂપ, વિસર્ગ ગૌરીભ્યઃ પંચમી । ગૌર્યાઃ પં. ઐ. પ્રમાણે ગૌરીભ્યામ્. ગૌરી+આમ્. નહનો આગમ, ટિલ હોવાથી આદિ ગૌરી+નામ્ માં નુ નો ' ' અટકુપ્ચાઙ્ ' ' સૂત્રથી જ કાર ધર્ષ ગૌરીનામ્ પછી । ગૌરી+કિ ' ડેરામ્નવામ્નીભ્યઃ ' (મૂળમાં નથી) સૂત્રથી કિ નો આમ્, તેને આટ નો આગમ ગૌરી+આ+જમ્ અનુષંધસોપ, ટિલ હોવાથી આદિ ' આટથ ' (મૂળમાં નથી) સૂત્રથી વૃદ્ધિ કરી ચળ ધર્ષને ગૌર્યામ્, ગૌર્યાઃ પછી પ્રમાણે ગૌરી+સુપ્. ૫ અનુષંધસોપ ' આદેશપ્રત્યય ' સૂત્રથી સ્ નો ૫ ધર્ષ ગૌરીસુ સ્પતમી । ૩૫૦ બને છે. અદ્યપન્ત ૦ તક્ષની શબ્દમાં ડીપ્ પ્રત્યય અંતે ન હોવાથી સુ સોપ થાય નહિ તેથી સુ નો સોપ થયો નથી પરન્તુ લક્ષ્મી+સુ, અનુષંધસોપ, સ્ ના રૂપ વિસર્ગ લક્ષ્મીઃ બાકીનાં બધાં ૩૫૦ ગૌરી પ્રમાણે સિદ્ધ બને છે.

(૧૨૩) અર્થ-શ્રી શબ્દને ક્યહુ આરેશ થાય અજાદિ-૨ (૧૨૪)
પ્રત્યય પરમા હોય તો.

પ્રત્યય પરમા હોય તો.
(૨૧૪) અર્થ-ગમ્, ને શબ્દ પ્રત્યય પરમા હોય તો શ્રી શબ્દને
વિકલ્પે દ્યક્ષ આદેશ થાય.

विशेष इत्यहं आदेश माय.
 व्या० (१२३-१२४) चीनपु, अनुपमपुत्राय, "दृष्टवान्-यो-"
 सुतपु पु तो सोप, श्री, हे चीनपु, अनुपमपुत्राय, "दृष्टवान्-यो-"
 (पूजार्थं नयी) सुतपु श्री नदीसंग "अप्यर्थ-"
 संप्रक श्रीना हंकारने १२१ स हे चीनपु, अनुपमपुत्राय, "दृष्टवान्-"

(૧૨૪) ચામ્ શસોઃ । દાઠા૮૦ । અમિ શસિ ચ સ્ત્રિયા
 હ્યહ્ વા સ્યાત્ । સ્ત્રિયમ્, સ્ત્રીમ્ । સ્ત્રિયાઃ, સ્ત્રીઃ । સ્ત્રિયા
 સ્ત્રિય, સ્ત્રિયાઃ ૨ । પરત્વાન્નુદ સ્ત્રીણામ્ । સ્ત્રિયામ્, સ્ત્રીપુ ।

દ્વાતી સ્ત્રી નો લોપ છે સ્ત્રિ, સં. એ.વ. સંજોડનનાં બીજાં રૂપે પ્રથમા
 પ્રમાણે, સ્ત્રી+ઔ (પ્ર. દ્વિ. સં. દ્વિવ.) યજ્ઞ, પૂર્વસવર્ણદીર્ઘ, બન્નેનો
 બાધ કરી "સ્ત્રિયાઃ" સૂત્રથી ઔ અગદિ પ્રત્યય હોવાથી હ્યહ્ આદેશ
 'દિચ્' સૂત્રથી ફેરારના સ્થાનમાં ચયો, અનુબંધ રૂનો લોપ, અઠાર બોલવા
 માટે છે, સ્ત્રિય+ઔ વર્ણ મળતાં સ્ત્રિયૌ, પ્ર. દ્વિ. સં. દ્વિવ, સ્ત્રી+ઞસ
 માં જઠારનો લોપ, રૂનો હ્યહ્ યર્ષ, અનુબંધલોપ કરી સ્ત્રિયમ્ માં
 ના રૂત્વ વિસર્ગ યર્ષ સ્ત્રિયાઃ પ્રથમા, ને સંજોડન. સ્ત્રી+અમ્ માં યજ્ઞ,
 પૂર્વસવર્ણદીર્ઘ, પૂર્વરૂપ, ત્રણનો બાધ કરી "વામિ" સૂત્રથી ફેરારનો
 હ્યહ્ વિકરપે કરી, અનુબંધલોપ યર્ષ સ્ત્રિયમ્, હ્યહ્ ન બાધ ત્યારે
 "આમિ રૂઘઃ" સૂત્રથી પૂર્વરૂપ એકાદેશ યર્ષ સ્ત્રીમ્, સ્ત્રિયૌ પ્ર. દ્વિવ.
 પ્રમાણે સ્ત્રી+ઞસ, જ નો લોપ, ક્યાં નાદ યજ્ઞ પૂર્વસવર્ણદીર્ઘનો બાધ
 કરી "વામિ" સૂત્રથી વિકરપે હ્યહ્. અનુબંધલોપ, સ્ત્રિયમ્. હ્યહ્ ન
 થાય ત્યારે "પ્રથમયોઃ" સૂત્રથી પૂર્વસવર્ણદીર્ઘ યર્ષ સ્ત્રીમ્, બની,
 સૂના રૂત્વ, વિસર્ગ કરી સ્ત્રિયાઃ, સ્ત્રીઃ દ્વિતીયા. સ્ત્રી+ઞસ, દ્વિ-અનુબંધલોપ
 સ્ત્રી+આ "સ્ત્રિયાઃ" સૂત્રથી હ્યહ્ અનુબંધલોપ, સ્ત્રિયા, સ્ત્રીન્યામ્, ત્રીભિઃ
 (સૂના રૂત્વ, વિસર્ગ) તૃતીયા, દે ઠસિ, ઠસ્. ડિમાં રૂઠાર અનુબંધ,
 લોપ ક્યાં બાધ, મતિ પ્રમાણે આદ, અનુબંધલોપ, "આટથ" - થી વૃદ્ધિ
 કરી, પછી હ્યહ્ કરવો. સ્ત્રી+એ પછી આદ, આ, એની વૃદ્ધિ એ, સ્ત્રી+એ,
 હ્યહ્ અનુબંધલોપ સ્ત્રિયૌ સ્ત્રીન્યામ્, સ્ત્રીન્યાઃ ચતુર્થો, સ્ત્રી+જા+અનુ=
 વૃદ્ધિ યર્ષ સ્ત્રી+જાત્ હ્યહ્ અનુબંધલોપ રૂત્વ વિસર્ગ સ્ત્રિયાઃ સ્ત્રીન્યામ્
 સ્ત્રીન્યાઃ પંચમી, સ્ત્રિયાઃ પંચમી પ્રમાણે, સ્ત્રી+ઓમ્ માં હ્યહ્ અનુબંધ.
 લોપ સ્ત્રિયોસ્-સૂના રૂ. ૧, વિસર્ગ સ્ત્રિયોઃ, સ્ત્રી+આમ્, ગુદ, અનુબંધલોપ,

ધેનુઃ મતિવત્ ૧-ધેનુઃ ધેનૂ ધેનવઃ । ૨-ધેનુમ્ ધેનૂ ધેનૂઃ ।
 ધેન્વા ધેનુમ્યામ્ ધેનુમિઃ । ૪-ધેન્વૈ, ધેનવે ધેનુમ્યામ્ ધેનુમ્યઃ
 ૫-ધેન્વાઃ, ધેનોઃ ધેનુમ્યામ્ ધેનુમ્યઃ । ૬-ધેન્વાઃ, ધેનોઃ

દિત્ હોવાથી આદિ ન નો જ્ થઈ જીણામ્ પછી, જીનંદ, જ નો આમ્.
 આદનો આગમ, વૃદ્ધિ ઇચ્છ અનુબંધોપ જિવામ્, જિવોઃ પછી પ્રમાણે.
 જીનંદુપ્-અનુબંધોપ, સ નો વ થઈ જીવુ સ્પતમી રૂપે । ખતે છે.
 વધારે પ્રક્રિયા મતિમાં જોઈ લેવી.

૦૫૧- ધેનુ યજ્ઞનાં રૂપે । મતિ પ્રમાણે કરતાં, મતિ માં ધેનુ.
 ધેનુઃ, ધેનુમાં ધેનુ ઉકાર છે. નદી સંગ્રાપણે, રૂપે સિદ્ધ કરતાં, મતિ-
 માં લાગતાં સૂત્રો લાગે છે, ને વિસંગ્રા વખતે હરિ માં લાગેલાં સૂત્ર
 લાગે છે. ધેનુનંદુ, અનુબંધોપ, સૂત્રા દુત્વ વિસર્ગ, થઈ ધેનુઃ, ધેનુનં-
 દુમાં પૂર્વસવર્ણદીર્ઘ ધેનૂ. ધેનુનંદુ જ્ઞકારનો અનુબંધોપ ઉકાર-
 રનો ગુણ ઓ, તેનો અન્ થઈ, સૂત્રા દુત્વ વિસર્ગ થઈ ધેનવઃ પ્રથમા
 ધેનુનંદુમાં પૂર્વરૂપ થઈ ધેનુમ્, ધેનુ-ઉપર પ્રમાણે. ધેનુનંદુ, જ્ઞનો
 અનુબંધોપ, પૂર્વસવર્ણદીર્ઘ, સૂત્રા દુત્વ વિસર્ગ, ધેનુઃ દ્વિતીયા. ધેનુનંદુ,
 અનુબંધોપ, યજ્ઞનંદુ નો વ્ = ધેન્વા ધેનુમ્યામ્ ધેનુમિઃ તૃતીયા. નદી સંગ્રા-
 પિત્ પ્રત્યયમાં વિઠણે કરવી ધેનુનંદુ અનુબંધોપ, ધેનુ-પ, આદ નો
 આગમ, ટ નો યોપ કરી; વૃદ્ધિ થઈ ધેનુનંદુ પછી યજ્ઞનંદુ નો વ્ ધેન્વૈ નદી-
 સંગ્રા ન થાય ત્યારે ' જોવોધ્યં " સૂત્રથી વિસંગ્રા, ' ધેવિતિ " સૂત્રથી
 ટ નો ગુણ ઓ, પછી તેનો જન્ થઈ ધેનવે, નદીસંગ્રાપણમાં મતિની ગ રૂક
 ધેન્વાઃ નદીસંગ્રા ન થાય ત્યારે, વિસંગ્રા, ટ નો ગુણ ઓ, " ડહિઠ-
 સોઘ " થી પૂર્વરૂપ, સૂત્રા દુત્વ વિસર્ગ થઈને ધેનાઃ ધેનુમ્યામ્, ધેનુમ્યઃ
 પંચમી. ધેનવાઃ, ધેનોઃ ઉપર ગુજ્ઞ. ધેનુનંદુમાં, નદો આગમ દિત્ હોવા-
 થી આદિમાં થઈ " નામિ " સૂત્રથી ઉકારનો દીર્ઘ ધેનૂનામ્, નદીસંગ્રા-
 પણમાં મતિ પ્રમાણે ધેન્વામ્, વિસંગ્રાપણમાં હરિ પ્રમાણે ધેના ધેનુનં

ધેન્વોઃ, ધેન્વોઃ ધેનૂનામ્ । ૭-ધેન્વામ્, ધેનો ધેન્વો, ધેનુષુ । હે
ધેનો । શેષં પ્રથમાવત્ । માતાપિતૃવત્ । શસિ-માનૃઃ ।
ઘૌર્ગોવત્ । इत्यजन्ताः स्त्रीलिङ्गाः ॥

॥ अथाजन्तनपुंसकलिङ्गः ॥

(૧૨૫) અતોઽમ્ । ૭।૨।૪ । અતોઽદ્વાત્ ક્લીવાત્ સ્વ-
મોરમ્ સ્યાત્ । “અમિ પૂર્વઃ” જ્ઞાનમ્ । एङ्ङस्वादिति म्
लोपः । हे ज्ञान । (૧૨૬) નપુસકાન્વ । ૭।૧।૧૯। ક્લીવાદોઙ્ઠઃ

ઓસ, યજ્ઞ, સ્ના રૂત્વ વિસર્ગ ધેન્વોઃ સ દિ. વ. ધેનુ+સુપ્. અત-
ન+ધક્ષોપ, સ્નો નો પૂ થઈ ધેનુષુ. સપ્તામી હે ધેનુ+સુ “દૂસ્વસ્ય” સ્ત્રીથી
હિનો ગ્રુથુ=ઓ, સુમાં અનુનંધક્ષોપ, “एङ्ङस्वा” સ્ત્રીથી સ્નો લોપ
થઈ હે ધેનો, હે ધેનૂ-પ્ર. દિવ પ્રમાણે હે ધેનવઃ સંબોધન પ્ર. બ. વ.
પ્રમાણે માતૃ શબ્દનાં રૂપો પિતૃ-ના જેવાં થાય છે. તે પિતૃમાં લાગતાં
દરેક સુત્રો માતૃ શબ્દમાં લાગે છે પરન્તુ દ્વિતીયા બહુવચનમાં પૂર્વ-
સવર્ણદોષ ક્યાં પછી સ્નો નકાર થતો નથી. પુર્લિંગમાં જ સ્નો
નકાર થાય છે, માટે આલિંગમાં સ્ના રૂત્વ વિસર્ગ થાય, માટે મૂળમાં
શનિ=રસ પ્રત્યય પરમાં હોય તો માતૃ. રપ બને છે. યો=રૂપનાં
રૂપો પુર્લિંગ મો-શબ્દના જેવાં સિદ્ધ કરવાં.

અજન્તા સ્ત્રીલિંગ શબ્દો પૂરા થયા.

અજન્તા નપુંસકલિંગ શરૂ

(૧૨૫) અર્થ-હસ્ત અકારાન્તા નપુંસકલિંગ અંગથી પર હ
અને અમ્ પ્રત્યયનો અમ્ આદેશ થાય.

(૧૨૬) અર્થ-નપુંસકલિંગ અંગથી પર ઔઙ્ (ઔ, ઔઙ્)
પ્રત્યયનો ઙી આદેશ થાય.

શી સ્યાત્ । અનુવન્ધલોપઃ ગુણ જ્ઞાને । જ્ઞાન+અસ
(૧૨૭) જગશસોઃ શિઃ । ૭।૧।૨૦ । વ્રલીવાદનયોઃ શિઃ
સ્યાત્ (૧૨૮) શિ સર્વનામસ્થાનમ્ । શિ સર્વનામસ્થાન-

સૂચના-નપુ સકલિંગમા પશ્ય સ્વપ્તની પ્રતિપાદિક સચા ' અર્થ
વદ્' સૂત્રથી કરી છુ વગેરે પ્રત્યયો લાવવા

૦૫।૦ (૧૨૫-૧૨૬) જ્ઞાન+સુમા 'અભિજ્ઞ' સૂત્રથી જ્ઞાન=
અકારાન્ત નપુ સકલિંગ અમ્ ક્ષોવાથી છુ નો અમ્ આદેશ કરી "અમિ
પૂર્વઃ" સૂત્રથી પૂર્વ૨૫ એક આદેશ કરી જ્ઞાનમ્ પ્ર એ વ તે જ
પ્રમાણે દિ એકવચ્નમા જ્ઞાન+અમ્ માં અમ્ નો અમ્ કરી, પૂર્વ૨૫ કરી
જ્ઞાનમ્ ૨૫ અને છે હે જ્ઞાન+સુમા "એકવચનમ્"થી સુતી સપ્તદિસચા
છુ નો અમ્ કરી, પૂર્વ૨૫ કરી, હે જ્ઞાનમ્માં "એકસ્વાત્" સૂત્રથી મ્
નો ક્ષોપ કરી હે જ્ઞાન સ એ વ ૨૫ અને છે જ્ઞાન+ઔ માં 'ત્રપુલ
કાચા" સૂત્રથી ઔ નો ફી આદેશ, છુનો અનુબધનોપ, જ્ઞાન+દ માં
ગત્તૈનો ગુણ એ યર્થ જ્ઞાને ૨૫ અને તે પ્રમાણે દિ દિવ સ દિવ
માં જ્ઞાને ૨૫ બનાવણ

નોંધ જ્ઞાન+દ બન્ધા ખાત્ર "યન્ચિ મમ્" સૂત્રથી જ્ઞાનની બ સચા
કરી "યસ્યેતિ ચ" સૂત્રથી જ્ઞાનના અકારનો લોપ થવા આવે છે
(બન્ને સૂત્રો મૂળમા નથી) પરન્તુ "ઔઢ દયામ્ પ્રતિષેધો વાચ્ય"
વાર્તિકથી તે અને લોપ થતો નથી તેથી ગુણ યર્થને જ્ઞાને ૨૫ બના
વેલ

(૧૨૭) અર્થ-નપુસકલિંગ અર્થથી પર રહેલા જન્ અને શત્
પ્રત્યયનો શિ આદેશ ચામ

(૧૨૮) અર્થ-શિ ની સર્વનામ સ્થાન સચા ચામ
નોંધ (મા શિ હ્રસ્વ છે-ઔ નો ધી દીર્ઘ છે)

સઙ્ગં સ્યાત્ । (૧૨૯) નપુંસકસ્ય જ્ઞલચઃ । ૭૧૧૭૨ જ્ઞલ-
ન્તસ્ય-અજન્તસ્ય ચ કલીવસ્ય નુમ્ સ્યાત્ સવનામસ્થાને ।
'૧૩૦) મિદચોઽન્ત્યાત્ પરઃ । ૧૧૧૪૭ । અર્ચાં મધ્યે ચોઽ-
ન્ત્યઃ-તસ્માત્પરઃ-તસ્યૈવ-અન્તાવયવોમિત્ સ્યાત્ । "સવનામ-
સ્થાને-ચાસમ્બુદ્ધૌ" इति-उपधादीर्घः ज्ञानानि । पुनस्त-
द्वत् । शेषं पुवत् । एवं घनवनफलादयः । त्यदाद्यत्वे शीत्वे-
गुणः-द्वे २

(૧૨૯) જ્ઞલ પ્રત્યાહારનો અક્ષર, અથવા અર્ચ પ્રત્યાહારનો અક્ષર
જેના અંતે હોય એવું જે નપુંસકલિંગ અંગ તેને નુમ્ નો આગમ
યાય, સર્વનામ સ્થાન પરમા હોય તે.

(૧૩૦) અર્થ-અર્ચ પ્રત્યાહારની છેલ્લો જે અર્ચ તેના પછી
તસ્યૈવ=તેના જ (સમુદાયના જ) અન્ત અભ્યપ્ત તરીકે મિત્=મહારની
પ્રતિસંચારણો આગમ યાય.

૦૫૧૦ (૧૨૭ થી ૧૩૦) જ્ઞાન+જસ જ્ઞાન+જસ 'જસ, જસ અહીં
'જદશસોઃ' સૂત્રથી બન્નેનો શિ આદેશ, જ ની પ્રતિસંચાર, હોય, 'શિ
સર્વ' સૂત્રથી શિ ની સર્વનામસ્થાન સંગ્રહ પછી 'નપુંસકસ્ય' સૂત્રથી
જ્ઞાન અંગને નુમ્ આગમ, અતુળધર્મોપ 'મિદચો' સૂત્રથી અન્ત્ય અર્ચ
નકારથી પર કરી જ્ઞાન+જસ 'સર્વનામસ્થાને ચા' સૂત્રથી ઉપધા=અક્ષર-
નો દીર્ઘ યદ, વર્ણો બેગા યના. પ્ર. દ્વિ. બ. વ. જ્ઞાનાનિ રૂપ બને છે.
જ્ઞાન+ચોટ્ પ્રથમા દ્વિ. વ. પ્રમાણે જ્ઞાનમ્ જ્ઞાને, જ્ઞાનાનિ દ્વિતીયા, જ્ઞાન+
ટા, ટાનો દ્વન, યમા બાદ યુજ્ઞુ દ્વ યદ જ્ઞાનેન, જ્ઞાનાભ્યામ્-જ્ઞાનેઃ ત્ જ્ઞાનાય
જ્ઞાનાભ્યામ્ જ્ઞાનેભ્યઃ ચ જ્ઞાનાત્+ન્દ્ જ્ઞાનાભ્યામ્ જ્ઞાનેભ્યઃ પં. જ્ઞાનસ્ય જ્ઞાને
જ્ઞાનાનામ્ પ જ્ઞાને જ્ઞાનયોઃ જ્ઞાનેષુ સ. બર્ધા રૂપો બાકીના રોમ સખ્દ
પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા, સંબોધનના બધા રૂપો પ્રથમા પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા.

(૧૩૧) સ્વર્મોર્નિપુંસકાત્ । ૭।૧।૨૩ । લુક્ સ્યાત્ ।
 લુક્=લોપઃ । વારિ । (૧૩૨) ઇકોઽચિ વિભક્તૌ । ૭।૧।૭૩ ।
 ઇગન્તસ્ય ક્લીવસ્ય નુમાગમઃ સ્યાદચિ વિભક્તૌ । વારિણી ।
 ઉપધાર્દીર્ઘે, વારિણિ । યુળે, દે વારે । આઠો ના, વારિણા ।

• એવં=એ પ્રમાણે, ધન, વન, ફલ, પાત્ર, કમલ, વગેરે નપુંસકલિંગનાં
 રૂપો યાન પ્રમાણે કરવાં.

૦૫।૦ ત્યદાદીત્વે-દ્વિ યજ્ઞમાં દિવચનના પ્રત્યયો પર રહેતાં
 “ત્યદાદીનામઃ” સૂત્રથી દનો અ કરી-પછી યજ્ઞ કરી દે અને છે.
 રોપ૦ ખાડીના પુરિલિંગ પ્રમાણે.

દ્વિ+ઝી માં “ત્યદાદી૦” સૂત્રથી દનો અ યર્થ દ્વિ+ઝીમાં “નપું-
 સકાવ૦” સૂત્રથી ઝી નો લી કરી, જ ની ઈસંચા, લોપ કર્યા ખાડ
 દ્વિ+ઈ નો યજ્ઞ એ યર્થ દે પ્ર. દ્વિ. ૫. અને છે. દે દ્વિ. ઉપર પ્રમાણે.
 દ્વિ+ઘ્યામ્માં ઈ નો અ-યર્થ, “સુપિ ચ” સૂત્રથી ટીપ્ યર્થ દ્વાઘ્યામ્-
 ૧. ૨. ૫. દિવચનનાં રૂપો અને છે દ્વિ+ઓસ્-દ નો અ, “ઑસિ ચ”
 સૂત્રથી ઇકાર, પછી અચ્, આદેશ યર્થ સ્વા દુત્વ, વિસર્ગ, યર્થ દ્વયોઃ
 ૫. સનાં રૂપો અને છે.

(૧૩૩) અર્થ-નપુંસકલિંગ અર્થથી પર રહેલાં છુ, અને અચ્
 પ્રત્યયનો લોપ થાય.

(૧.૨) અર્થ-ઇગન્ત=દ્રુ પ્રત્યાદારનો અક્ષર જેના અન્તે દોષ,
 ૧ નપુંસકલિંગ અર્થને નુમ્ નો આગમ થાય અઙાદિ અચ્ આરિ=
 સ્વદાદિ પ્રત્યય પરમાં લોપ તો, ઉપચા-ઉપમાનો દીર્ઘ યર્થ વારિણિ,
 યજ્ઞ યર્થ દે વારે, નાહનો ના યર્થ વારિણો, ધોર્ડ્ધિઃ સૂત્રથી યજ્ઞ
 પ્રાપ્ત થતા આઠો “દ્વિગ્ધો” નૃદિ, ઔત્વ, તુલ્યહમાવ, યજ્ઞનો પૂર્વ
 વિપ્રતિભેદથી નામ કરીને નુમ્ થાય. નુમ્=નુમ્નો ખાડ કરીને નુન્નો

વેદિતિ=ઇતિ ગુણે પ્રાપ્તે (વૃદ્ધૌત્વ-તૃજ્વદ્ધાવ-ગુણેભ્યો નુમ્
પૂર્વવિપ્રતિષેધેન) વારિણે । વારિણઃ ૨ । વારિણોઃ ૨ ।

આગમ થાય, હતાં હસાદિ (ભ્યામ્) આદિ વિભક્તિઓ પર રહેતા
હરિ ચન્દ્ર પ્રમાણે રૂપો થાય

૦૫૧૦ (૧૩૧-૧૩૨) વારિન્સુ, અમ્ "સ્વમોર્નં" સૂત્રથી સુ ને
અમ્નો લોપ કરી-વારિ-ઞ દ્વિ ઐ વ , વારિન્ઞોર્મા "નપુ સઘાય"
સૂત્રથી શી, અનુબંધલોપ "દ્વકોડ્ઞિચિં" સૂત્રથી જગન્ત અગ વારિને
તુમાગમ-અનુબંધલોપ, વારિન્નન્દ "અટ્ટકુવાહ્" સૂત્રથી ન્નો જ
યર્થ વારિણી, પ્ર. દ્વિ. દ્વિવ , વારિન્જમ્, શસ્. બન્નેનો "જઘાણોઃ"
સૂત્રથી શિ = અનુબંધલોપ "શિ સર્વનામં" સૂત્રથી શિની સર્વનામ
સ્થાનસંઘા વારિન્દ "નપુ સકસ્યં" સૂત્રથી નુમ્નો આગમ, અનુબંધ
લોપ વારિન્નન્દ "સર્વનામસ્થાને" સૂત્રથી ઉપધાનો દીર્ઘ, ન્નો જ
યર્થ વારિણિ, પ્ર દ્વિ બ વ હે વારિન્સુ "સ્વમો" સૂત્રથી સુ નો લોપ
"હત્વસ્યં" સૂત્રથી ચુચ્ચ, હે વારે નોટ- પ્રત્યયલોપે પ્રત્યયલક્ષણમ્"
(મૂળમાં નથી.) સૂત્રથી પ્રત્યય લક્ષણ માનીને ચુચ્ચ થયો છે. પન્તુ
' ■ હુમતાહસ્ય " (મૂળમાં નથી) સૂત્રથી પ્રત્યય લક્ષણનો નિષેધ થશે
તો ચુચ્ચ થશે નહિ, તેથી હે વારિ પચ્ચ રૂપ બને છે વારિ, વારિણી
વારિણિ, દ્વિતીયા પ્રથમા પ્રમાણે, ■ બોધનમાં દ્વિ બ વ પ્રથમા પ્રમાણે
વારિન્ઞા માં વારિણી "જ્યેષ્ઠાચસ્યિં" સૂત્રથી ચિ સઘા "આહો નાં"
સૂત્રથી આહનો ના-નકાર નો જકાર યર્થ વારિણા, વારિભ્યામ્, વારિભિઃ
વ વારિન્ઞેર્મા અનુબંધલોપ, ચિ સઘા, પછી "ઘર્દિનિ" સૂત્રથી ચુ વ
થના આપ્યો, 'વૃદ્ધૌત્વં' વાર્તિકથી ચુચ્ચનો બાધ કરીને "ઈન્ઞાડ
ચિં" સૂત્રથી નુમ્ નો આગમ, અનુબંધલોપ, ન્નો જ યર્થ વારિણે,
વારિભ્યામ્ વારિભ્યઃ અ તે પ્રમાણે પચ્ચમા, વારિના એકચયનમાં ચુચ્ચ-
નો બાધ કરી તુમાગમ કરી વારિણઃ વારિભ્યામ્ વારિભ્યઃ પં વારિણઃ
ઓન્ પરમાં રહેતાં પચ્ચ તુમાગમ, નકારનો જુકાર કરી વારિણોઃ, વારિન્

નુમ વાધિત્વા નુદ્, વારીણામ્ । વારિણિ હલાદૌ હરિવત્ ।
 હત્યજન્તા નપુંસકલિङ्ગાઃ

॥ અથ હલન્તાઃ પુલ્લિङ્ગાઃ ॥

(૧૩૩) ચતુરનડુહોરામુદાત્તઃ । ૭૧૧૯૮ । અનયો-
 રામુસ્યાત્ સર્વનામસ્થાને પરો યજ્ઞ, ચત્વારઃ । ચતુર્ભિઃ । ચતુ-
 ર્ભ્યઃ ૨ । (૧૩૪) પદ્ ચતુર્મ્યથઃ । ૭૧૧૫૫ । એભ્યઃ પરસ્ય

આમ્માં નુમનો આગમ વારિને થયા આન્થે પરન્તુ નુમચિરત્વજ્વદ-
 માયેભ્યો નુદ્ પૂર્વપ્રતિવેધેન (નૂળમાં નથી.) વાર્તિકના સહકારથી "દ્રુસ્વન-
 શાપોઃ" સૂત્રથી નુદ્નો આગમ, અનુજ્ઞાધલોપ, "નામિ" સૂત્રથી દીર્ઘ,
 નકારનો બુકાર થઈ વારીણામ્ ૫ વારિ+દિ, અનુજ્ઞાધલોપ, વારિ+નોઽ
 બન્ને પર રહેતા નુમાગમ, નકારનો બુકાર થઈ વારિણી, વારિણોઃ,
 વારિ+નુપૂર્માં અનુજ્ઞાધલોપ "આદેશઃ પ્રત્યઃ" સૂત્રથી સકારનો પકાર
 થઈ વારિણુ-સપ્તમી રૂપો બને છે.

નોટ-મધુ, વસુ, વજેરે ઉકારાન્ત ધાતુ, જ્ઞાતુ, વજેરે રકારાન્ત રૂપો
 વારિ પ્રભાણે પ્રયોગ= આકારાન્ત, મુનો= ઔકારાન્ત વજેરે નપુંસકલિંગના
 રૂપો હ્રસ્વ ઉકારાન્ત બની જાય છે માટે (પ્રયુ, મુજુ)નાં રૂપો મધુ
 પ્રભાણે બને છે ॥ ઓરસ્તુ ॥

અજન્તા નપુંસકલિંગ પૂરા થયા

હલન્તા પુલ્લિંગ શરૂ

(૧૩૩) અર્થ-ચતુર અને અનડુહ શબ્દને આમ્ થાય, સર્વનામ
 સ્થાન પરમાં હોય તેા.

(૧૩૪) પદ્ સંદ્યાવાળા શબ્દો તથા ચતુર શબ્દથી પર રહેલા
 આમ્ ને નુદ્નો આગમ થાય.

આમો જુહાગમઃ સ્યાત્ । (૧૩૫) રપામ્યાં નોળઃ સમાનપદે ।
 ૮।૪।૧ । ચતુર્ણામ્ । (૧૩૬) રોઃ સુપિ । ૮।૩।૧૬ । રોરેવ
 વેસર્ગઃ સુપિ । પત્યમ્, ચતુષ્ । (૧૩૭) કિમઃ કઃ । ૭।૩।
 ૧૦૩ । કિમઃ કઃ સ્યાદ્ વિમક્તૌ । કઃ કૌ, સર્વનામત્વાત્
 નસઃ શી + તતો ગુણઃ, કે સચવત્ । (૧૩૮) ઇદમો મ । ૭।
 ૨।૧૦૮ । સૌ પરે । ત્યદાદ્યત્વાપચાદઃ ॥

(૧૩૫) રેફ અને વકારથી પરમાં રહેલા નજારનો શુકાર થાય,
 જે એક પદમાં હોય તે।

(૧૩૬) સપ્તમી બહુવચન પર રહેતા ઉકાર ધત્સચક જે રફ
 તેનો જ વિસર્ગ થાય.

(૧૩૭) કિમના સ્થાનમાં ક થાય વિમક્તિ પરમાં હોય તે।
 સર્વં સર્વનામસંગક હોવાથી જલ્ નો છી કરી, યુષ્ ધર્ષ ક બને છે
 ખાકાનાં રૂપે। સર્વ શબ્દો જેવાં થાય છે.

(૧૩૮) અર્થ-ઇદમના મ્ નો મ રહે તુ પરમાં હોય તે। ત્યદા
 “ત્યદાસીનામઃ” મૂળનું અપવાદ બાધક બા મૂળ છે.

૦૫।૦ (૧૩૩ થી ૧૩૬) નોંઠ-કવન્ત શબ્દોમ પશ્ચ દરેક શબ્દની
 પ્રાતિપદિક સંગ્રા કરીને જ ॥ વગેરે પ્રત્યયો લાગવા. ચતુર=ચાર
 (પદમ્ = પાંચ = ૫-૪-૩-૨-૧) વગેરે શબ્દો બહુવચનમાં આસે છે, ખાટે બહુ-
 વચનના પ્રત્યયો જલ્ વગેરે લાગવા. ચતુર+જલ્-અનુનંદ “જ” નો લોપ
 “ચતુરનડું” સૂચથી ચતુના ઉકાર થકી પર બામ્ કરવો અનુનંદ, મૂળે
 લોપ ચતુ+અલ્-ઉ નો ચળ્ = વ્ ધર્ષ ચત્વારલ્, મૂળે રુલ્ વિસર્ગ
 ધર્ષ ચત્વાર પ્ર. ચતુર+અલ્. જ્ નો અનુનંદ લોપ, મૂળે રુલ્, વિસર્ગ.
 ચતુરઃ દ્વિ ચતુર્ભિઃ ત્ર ચતુર્થઃ ચ. પં. ચતુર+પ્રામ્-મા “પ્ર” ચતુરું
 મૂળમાં આમ્ ને નુદનો આગમ. અનુનંદનો પન્ નો જ ધર્ષ ચતુર્ણામ્

• (૧૩૯) इदोऽय् पुंसि । ७।२।१११ । इदम् इदोऽय्
 स्त्री परे पुंसि । इदम् + सु, सुलोपः, इदः अय्=अयम् । इदम्
 + औ त्यदाद्यत्वे (१४०) अतो गुणे । ६।१।६७ । अपदान्तादतो गुणे परदुपमेकादेशः स्यात् । वृद्धिः, इदौ । (१४१)

પ અહીં “અચોરહામ્યામ્” (મૂળમાં નથી) સૂત્રથી જન્મ દિત્વ થઈ
 ચતુર્ણામ્ ખીન્નું રૂપ પથ્ય બને છે. ચતુર+સુપ્-પૂનો અનુબંધસીપ “ચર-
 વસાનયોઃ” સૂત્રથી રૂનો વિસર્ગ થવા આખ્યો પરન્તુ “રોડસુપિ”
 સૂત્રથી ઉકાર ઇસગ્રહ રેફ ન હોવાથી વિસર્ગનો નિષેધ થયો. મૂનો
 પ થઈ ચતુર્થું સ. બંધન બને છે, ચતુર્થુંમાં પથ્ય ઉપરના સૂત્રથી પૂનું
 દિત્વ થવા આખ્યું “કરોડચિ” (મૂળમાં નથી) તેનો નિષેધ કરે છે
 તેથી દિત્વ થતું નથી.

(૧૩૯) અર્થ—ઈદમ્ના ઈદ બાગનો અય્ આદેશ થાય. સુ પરમાં
 હોય તો પુલિંગમાં.

(૧૪૦) અર્થ—પદના અન્તે નહીં રહેલા હ્રસ્વ અકારથી પર
 ગુણ્ય (અ, ઇ, ઓ) પર રહેતા પૂર્વને પરના સ્થાનમાં પરસ્વ એક આદેશ
 થાય, તોટ-આ સૂત્ર સુ પ્રત્યય સિનામના ઓ વગેરે રૂ-પ્રત્યયો પર
 રહેતાં લાગે છે.

(૧૪૧) અર્થ—ઈદમ્ના દકાર નો મકાર થાય વિભક્તિ પરમાં હોય
 તો, સર્વનાં સર્વનામસગ્રહ હોવાથી જન્મ નો સ્ત્રી કરી, ગુણ્ય કરવો,
 ત્યદાદેઃ ત્યદ્, તદ્ વગેરે સંજોડના સંજોડનનાં રૂપો બનતાં નથી.
 તેવાં સ્વભાવ છે.

વ્યાં (૧૩૭) કિમ્+સુ-અનુબંધસીપ “કિમઃ કઃ” સૂત્રથી.
 કિમ્ નો ક આદેશ થઈ કનસમાં મૂના દુત્વ, વિસર્ગ થઈ કઃ સૂચના—
 ઓ વગેરે બધા પ્રત્યયો પર રહેતાં “કિમઃ કઃ” સૂત્રથી ક આદેશ કરવો.

इदमो मः । ७।२।१०९ । इदमो दस्य मः स्यात् विभक्तौ ।।
मौ । सर्वनामत्वात् जशः शी, गुणः । त्यदादेः सम्बोधनं
नास्ति-इत्युत्सर्गः ।।

“મગ્ન સર્વનામ હોવાથી સર્વનામ સંગ્રા પ્રથમ કરવી વિમ્+ગી-
ક” આદેશ કરી, રૂઢિ થઈ કૌ, કિમ+ગુર્મા “જશઃ શી” સૂત્રથી
તે આદેશ, અનુબંધોપ, કન્+ર્મા યુથ્વ એ થઈ કે પ્ર કમ્ કૌ કાન્,
કે. કેન કામ્યામ્ કેઃ ત કસ્યે કામ્યામ્ કેભ્યઃ ચ. કસ્માત્+ન્દ કામ્યામ્,
ત્+ન્દઃ પં કસ્ય કયાઃ કેવામ્ ધ કસ્મિન્ કયાઃ કેતુઃ સ બધા રૂપે
સર્વ પ્રમાણે બનાવવાં

૦૫૧૦ (૧૩૮-૧૩૯) સૂત્રના = इदम् અર્થે સર્વાદિમાં હોવાથી,
પ્રાતિપદિક સંગ્રા, બાદ સર્વનામ સંગ્રા કરવી, “ત્યદાદીનામઃ” બધાપ
પ્રત્યયો પર રહેતા ધાગે છે. તે ખ્યાન રાખતુ इदम्+ગુ, મૂનો “ત્યદા”
સૂત્રથી જ થવા આંચો તેનો બાધ કરી “इदमो मः” સૂત્રથી મૂ નો
મૂજ રથો “इदोऽयम्” સૂત્રથી इदमना इद બાગનો અર્થ આદેશ
કરી, વર્થ મળતાં = अयम्+ગુ મા અનુબંધોપ કરી “इदोऽयम्”
સૂત્રથી મૂનો લોપ કરી અયમ્+પ્ર. એ વ. ૩૫ બને છે. इदम्+ગી, મૂ
નો જ થવા પછી “जतो गुणे” સૂત્રથી દ નો જ ને મ નો ને જ તે
બંનેનું પરરૂપ થઈ इद+ગી, “दथ” સૂત્રથી દ નો મ થઈ, રૂઢિ
કરી इसौ પ્ર દ્વિ વ. इदम्+ગુર્મા મૂ નો જ, પરરૂપ એક આદેશ,
इद+ગત્ “जशः शी” સૂત્રથી જશ નો શી, અનુબંધોપ, “दथ”
સૂત્રથી દ નો મ इम+ર્થ યુથ્વ એ થઈ इमे+પ્ર. બ વ, इदम्+ગુ, માં
મૂ નો જ, પરરૂપ એકાદેશ, “दथ” સૂત્રથી દ નો મ, इम+ગુ
“अगिर्गुः” સૂત્રથી પૂર્વરૂપ, इम, इसौ+પ્ર દ્વિ પ્રમાણે, इदम्+જશ,
અનુબંધોપ મૂ નો જ, પૂર્વરૂપ દ નો મ, પૂર્વસાધ્યદીર્ઘઃ, = इमार
“तस्मा-ल्लसो” સૂત્રથી સ નો ન્ = इमान् દ્વિતીયા.

(૧૪૨). અનાપ્યકઃ । ૭।૨।૧૨ । કકારહિતસ્ય
 इदम्-शब्दस्य-इद्भागस्य-अन्. स्यात्-अपि विभक्तौ । (टा)
 आ-इत्यारभ्य स्रुपः पकारपर्यन्तम् “आप्” प्रत्याहारः ।
 इदम् + टा, तदाद्यत्वं पररूपञ्च-अनादेशः, इनादेशः, गुणः ।
 अनेन । (१४३) हलि लोपः । ७।२।१३ । ककाररहितस्य-
 इदम्-शब्दस्य-इद्भागस्य लोपः स्यात्-अपि हलादौ विभ-
 क्तौ । “सुपि चे”ति दीर्घः । आभ्याम् । (१४४) नेदमद-
 सौरकोः । ७।१।११ । ककाररहितयोरिदमदसो भिस् ऐस् न ।

(૧૪૨) અર્થ-કકાર વગરના इदम्ના इद् ભાગનો અન્ આદેશ
 થાય. આપ્ વિભક્તિ પર રહેતા, (ટા) આ-इत्या० ટા ના આ થી લઈ
 સુપ્ = સપ્તમી ખ. વ.ના પ્ સુધી આપ્ પ્રત્યાહાર ગણવો.

(૧૪૩) અર્થ-કકાર વગરના इदम्ના इद्+ભાગનો લોપ થાય.
 આપ્=હેસાદિ વિભક્તિ પરમા હોય તો. નોટ-આમ્ બકારાદિ છ, અને
 સાતમો સુપ્, આ સાત વિભક્તિઓ આપિ=હસાદિ છે.

(૧૪૪) અર્થ-કકાર વગરના इदम्, અને અદસ્ શબ્દના ભિસ્
 નો ऐस् યતો નથી. “बहु०” સૂત્રથી અકારનો એકાર રહેવો. પબ્બન્
 (પાંચ) શબ્દ હોય તો બહુવચનમાં વપરાય છે.

• ૦યા૦ इदम्+टामा अनुपपद्यलोप, મૂ નો અ, પરરૂપ, इद्+આ
 “અનાપ્યકઃ” સૂત્રથી કકાર વગરનો इदम् શબ્દ હોવાથી इद् નો અન્.
 આદેશ આ, આપિ વિભક્તિ પર હોવાથી યઈ અન્+આ માં “टाडसि०”
 સૂત્રથી ટા ના આ નો ફેન આદેશ યઈ “आद्युणः” સૂત્રથી યુચ્ચ=૯
 યઈ અને, અને છે માટે-મૂળમાં (ટા) આ इत्या० ગુણઃ એમ લખ્યું
 છે. इदम्+आम (૩-૪-૫ દિ. વ)માં મૂ નો અ, પછી પરરૂપ, इद्+
 આમ્ “હલિ લોપ.” સૂત્રથી इद्+ભાગનો લોપ, અ+આમ્ “સુપિ ચ”

“વહુવચને કલ્પેત્” इति एत्वम्, एभिः । अस्मै । एभ्यः ।
अस्मात् । अस्य, अनयोः २। एषाम्, अस्मिन्, पठ्यन् शब्दो
नित्यं बहुवचनान्तः ।

સૂત્રથી અનો દીર્ઘ=આ ધર્ષ, આમ્યામ્ ત ય. પં.તા હિ વ ના રપો
ખને છે, અહીં રાંકા અ-અકારાન્ત અંગ નથી કેવલ અ છે, તો
“સુપિ ચ” સૂત્રથી દીર્ઘ થશે નહીં જવાખ “આયન્તવદેકસ્મિન્”
(પ્રજામાં નથી) સૂત્રથી અકારનો વ્યપદેશિત્વજ્ઞાવ માનીને દીર્ઘ થાય
છે નોટ-એક જ પુત્ર હોય, તેમાં મોટો ક્યો, વચેટ ક્યો, નાનો
ક્યો, તેના પ્રત્યુત્તરમાં આ જ, નાનો, આ જ મોટો, આ જ વચેટ
એવો જે વ્યવહાર કરવામાં આવે છે તેને વ્યવેદ્ય વ્યવહાર કહે છે.

इदम्+भिस्, मू नो अकार, परश्च, “अतोभिस्” सूत्रથી भिस्
નો એવ થવા આગ્યો “નેદમદતોઃ” સૂત્રથી કકાર વગરના ઈદમ્ યજ્ઞથી
પર શિષ્ હોવાથી એસનો નિષેધ કર્યો. “હલિ લોપઃ” સૂત્રથી इदનો
લોપ ધર્ષ અ+ભિન્મા “વહુવચ” સૂત્રથી અનો અં છતાં કુલ વિસર્ગ
કરી એમિઃ ત્રીયા, इदम्+કેમાં મૂ નો અ, પરશ્ચ. “સર્વનામ્નઃ” સૂત્રથી
કે નો સ્ત્રી ‘હલિ લોપઃ’ સૂત્રથી इदનો લોપ, ગત્તે, આમ્યામ્ ત હિ
પ્રમાણે. इदम्+અચ્ચ (અ. પં. બ. વ.) મૂ નો અ, પરશ્ચ इदનો લોપ,
“વહુવચ” સૂત્રથી ए, છતાં કુલ, વિસર્ગ, એભ્યઃ, અ. પ. બ વ
૨૧ ખને છે. इदम्+કસિ માં મૂ નો અ, પરશ્ચ “કસિદ્યા” સૂત્રથી
કસિ નો સ્માત્, इदનો લોપ, અસ્માત્=ત નો દ. દ નો વિકલ્પે ત ધર્ષ
અસ્માત્ રૂપ પચ ખને છે. આમ્યામ્-ત હિ. વ. પ્રમાણે-એભ્યઃ અ. બ.
વ. પ્રમાણે, इदम्+ક્ષમાં મૂ નો અ, પરશ્ચ “ટાકલિઃ” સૂત્રથી इस्નો
સ્ય, इदનો લોપ, અસ્ય, વ એ. વ. इदम्+ઓસ્, માં મૂ નો અ, પરશ્ચ,
“અનાવ્યકઃ” સૂત્રથી इद નો અન્ અન્+ઓસ્ “ઓસિ ચ” સૂત્રથી અ,

(૧૪૫) ધ્વાન્તાઃ વદ । ૧।૧।૨૪ । ધાન્તા નાન્તા ચ
સંજ્ઞા પદ સંજ્ઞા સ્યાત્ । (૧૪૬) પદ્મ્યો લુક્ । ૭।૧।૨૨
પદ સંજ્ઞકેભ્યઃ જશ્સર્ગોલ્લુક સ્યાત્ । પચ્ચ ૨ । પચ્ચભિઃ ।
પચ્ચમ્યઃ । નુદ, પચ્ચન્ + આમ્, (૧૪૭) નોપધાયાઃ ।

નો એ, તેનો અથ, સૂના રુત્વ, વિસર્ગ યર્થ અનયોઃ ૫. દ્વિ. ૧., હ્રસ્વ+
ઓછ, મૂ નો જ "આમિ સર્વનામ્મઃ" સૂત્રથી છુટ્ટો આગમ, ટિલ હોવાથી
આદિ, હ્રસ્વ+સામ્. માં હ્રસ્વો લોપ, જ નો એ, ૩ નો વ યર્થ એવામ્-૫.
ખ. વ હ્રસ્વ+ઠિમાં મૂ નો જ, ઠિનો સ્મિન્, હ્રસ્વો લોપ કરી અસ્મિન્
સ. ઐ.વ. અનયોઃ ૫. દ્વિ.વ. પ્રભાણે, હ્રસ્વ+સુપ્-અતુખલોપ, મૂ નો
અ, પરશ્પ, હ્રસ્વો લોપ અન્સુ, અકારનો એકાર, સ નો વ યર્થ એવુ-
સ. ખ વ નાં રૂપો બને છે.

(૧૪૫) અર્થ-વકાર અને નકાર, જેના અન્તે છે, એવા સખ્યા-
વાચક શબ્દોની પદસંજ્ઞા થાય.

(૧૪૬) અર્થ-વદ સંજ્ઞાવાળા શબ્દોથી પર રહેલા જશ્ ને જશ્
પ્રત્યયનો લોપ થાય

(૧૪૭) અર્થ-નકારાનંત અંગની ઉપધાનો. દીર્ઘ થાય, નામ્
પરમા હોય તો

વ્યા. ૦ (૧૪૫ થી ૧૪૭) નોટ--પચ્ચન્ શબ્દની રૂપો ખું ઐ.
ત્રણેય લિંગમાં સર્ગમાં જ થાય છે અને તે શબ્દ બહુવચનમાં
વપરાય ■

પચ્ચન્+જશ્, "ધ્વાન્તાઃ" સૂત્રથી પચ્ચન્ શબ્દની પદ સંજ્ઞા ન-
કારાન્ત હોવાથી કરી, "પદ્મ્યો" સૂત્રથી જશ્, ઘસ્ટોનો લોપ યર્થ.
ન લોપ. પ્રતિ. ૦" સૂત્રથી નકારનો લોપ યર્થ પચ્ચ, પ્ર. દ્વિ, ખ. વ.
પચ્ચન્+ભિષ્ ઉપર પ્રભાણે 'ન્' લોપ યર્થ, સૂના રુત્વ, વિસર્ગ, પચ્ચભિઃ

૬।૪।૭। નાન્તસ્યોપધાયા દીઘઃ સ્યાત્ નામિ। નસ્ય લોપઃ ।
 પચાનામ્ । પચ્ચમ્ । તત્ + સ્, ત્યદાદ્યત્વે, પરરૂપમ્ । (૧૪૮)
 તદોઃ સ સાવનન્ત્યયોઃ । ૭ રા ૧૦૬ । ત્યદાદીનાં તકાર-
 વ્કારયોઃ-અનન્ત્યયોઃ સઃ સ્યાત્ સૌ । સઃ, તૌ, તે । યત્

તુ બ વ પચન્+પચ્, ઉપર પ્રમાણે નૂનો લોપ, સ્, ના રૂપ,
 વિસર્ગ, પચ્ચમઃ ચ. પં બ. વ. પચન્+આમ્ પદ્ સંગા પચન્+
 હરી "પદ્મચતુર્થ્યથ" સૂત્રથી તુદનો આગમ દિત્ત હોવાથી આદિમાં
 હરીને પચન્+નામ્ મા "નાપધાયાઃ" સૂત્રથી ચમા રહેલા ઉત્થા અક્ષર-
 નો દીર્ઘ = આ હરી, "નલોપઃ" સૂત્રથી નૂનો લોપ હરી, પચાનામ્
 પ બ વ પચન્+સુર્મા અમ્ લોપ, નક્ષરનો લોપ, પચમ્ સ. બ.
 વ ર્ષેા બને છે.

નોંધ આ પ્રમાણે સત્તન્ = સાત. અષ્ટન્ = આઠ. નવન્ = નવ,
 વશન્ = દશ શબ્દોના ર્ષેા બને છે, ને તે પછી ત્રયેય ક્ષિપમાં
 સરખા છે અને તેમના ર્ષેા પચન્ પ્રમાણે સાપચા. અષ્ટન્ શબ્દનાં
 ર્ષેા અટ્ટી-પ્ર દ્વિ અટ્ટાભિઃ તુ અટ્ટાભ્યઃ ચ પ અટ્ટાનામ્ પ અટ્ટામ્
 સ માં વધારાનાં ર્ષેા બને છે.

(૪૮) ત્યદ્ તદ્. વગેરે શબ્દોના અન્ત્યમાં નદી રહેલા તકાર ને
 વકારનો સકાર ચાપ, સુ પરમાં હોય તો તત્+સુ માં 'ત્યદાદી' "
 સૂત્રથી તુનો અક્ષર 'અતાગુણે' સૂત્રથી પરસ્પર રેતુ.

વ્યા (૧૪૮) ત્યુગનાન્-દ્ શબ્દમાં "ત્યદાદી" સૂત્રથી જ.
 "અતાગુણે" ર્ષેા પચમ્ મધ્ય પત્યયો પર રહેલા બને છે તેથી જ રીતે
 ચદ્, અદ્માં પછી આસ માદ રાખવાની જરૂર છે.

તદન્+સુમાં "ત્યદાદી" સૂત્રથી તુનો જ "અતાગુણે" સૂત્રથી
 પરસ્પર, "તદોઃ સ." સૂત્રથી તુનો સ ધર્મ = તન્+સુ અનુવંદનોપ,

શબ્દસ્ય યઃ યૌ.યૌં । એતદ્શબ્દસ્ય ઇપઃ, ઇતૌં, ઇતે । શેષં
સર્વચત્ । (૧૪૯) કે પ્રથમયોરમ્ । ૭।૧।૨૮ । યુષ્મદસ્મદ્ભ્યાં
પરસ્ય કે ઇત્યેતસ્ય પ્રથમાદ્વિતીયયોશ્ચામાદેશઃ સ્યાત્ । (૧૫૦)
ત્વાહૌં સૌ । ૭।૨।૧૪ । અનયોર્મપયન્તસ્ય ત્વાહૌં-આદેશૌ સ્તઃ ।

છના ડુલ્લ વિસર્ગ ધર્ષ, સઃ પ્ર. એ. વ. બને છે. તદ્+ઝૌ, દ્વૌ. અ.
પર૩૫, પછી "વૃદ્ધિરેવિ" મૂળથી વૃદ્ધિ ઓ ધર્ષ તૌ પ્ર. દ્વિ. દ્વિ. વ.
તદ્+જસ્ર, દ્વૌ. ઓ, પર૩૫, જસ્રનો ફી, અનુબંધયોપ-ગ્રુથ, ધર્ષ ને
તે પ્ર. બ. વ.ના રૂપો બને છે. તમ્ તૌ તાન્ દ્વિ. તેન તાભ્યામ્ તૈઃ
૧. તસ્મૈ તાભ્યામ્ તેભ્યઃ ચ. તસ્માત્+દ્ તાભ્યામ્ ઇભ્ય. પં. તસ્ય તયોઃ
તેષામ્ ૫. તસ્મિન્ તયોઃ તપુ સ. વગેરે રૂપો-સર્વ પ્રમાણે કરવાં. ચદ્+સુ
ર્મા દ્વૌ. અ. પર૩૫, છના ડુલ્લ વિસર્ગ કરી યઃ યૌં ય, પ્ર. યમ્ યૌ
યાન્ દ્વિ. યેન યાભ્યામ્ યૈઃ ૧. યસ્મે યાભ્યામ્ યેભ્યઃ ચ. યસ્માત્+દ્
યાભ્યામ્ યૈભ્યઃ પં. યસ્ય યયોઃ યવામ્ ૫. યસ્મિન્ યયોઃ યેપુ સ.
બધાં રૂપો તદ્ પ્રમાણે કરવાં

(૧૪૯) અર્થ-યુષ્મદ્, અસ્મદ્, જીહ્વાથી પૂરે કે (ચ. એ વ.)
અને પ્રથમા, દ્વિતીયા (સુ-ઓ-જસ્ર, અમ્-ઓદ્-યસ્ર)ના રચાનમાં
અમ્ આદેશ યામ.

(૧૫૦) યુષ્મદ્, અસ્મદ્ના મપર્ષ-ના આગના રચાનમાં ૧૨ અને
અહ આદેશ યામ સુ પરમાં હોય તો.

(૧૫૧) અર્થ-યુષ્મદ્, અસ્મદ્ના ટિ(અદ્)મામનો લોપ યામ
નોટ -યુષ્મદ્, અસ્મદ્ના અન્ય દ્વૌ. લોપ યામ એમ બીજીને પણ
અર્થ ' રોગ લોપઃ ' મૂલનો યામ છે.

(૧૫૨) દ્વિતીયના ઉક્તિમા યુષ્મદ્. ને અસ્મદ્ ના મપર્ષ-ના
મામના યુદ્ ને બાવ આદેશો યામ, વિમક્તિ રમા હોય તો

(१५१) शेषे लोपः । ७।२।९० । एतयोष्टिलोपः । त्वम् ।
अहम् । (१५२) युवावी द्विवचने । ७।२।९२ । द्वयोस्तु-
क्तावनयोर्मपर्यन्तस्य युवावी स्तो विभक्तौ । (१५३) प्रथमा-
याश्च द्विवचने भाषायाम् । ७।२।८८ । औह्यन्तयोरात्यन्तां ।

(१५३) औह्=औ औह् परमां हेत्य तो, युष्मद्. ने अस्मद्ने
आकारादेश याव, मोक्षभाषाभा.

०५१० एतद् शुभः नी प्रातिपदिक स्या, सर्वनाम संज्ञा जाड
एतद्+सु, दूने अ, ५३३५, " तदोः सः० " सूत्रधी दूने स, " अ-
हम्० " सूत्रधी सुने य=एय+सुमा अनुमधसोप सूता दुत्प. वितर्ग
हरी एयः एतौ, एते प्र एत्स्, एतौ, एतान् द्वि एतेन एताभ्याम् एतैः
१ एतस्मै, एताभ्याम् एतभ्यः अ. एतस्मात्+इ एताभ्याम् एतभ्य. ५.
एतेस्य एतेषां एतेषाम् ५ एतस्मिन् एतयोः एतु स. इये। तद्
प्रभावे कर्त्तव्य.

०५१० (१४६ थी १५१) युष्मद्+सु. अस्मद्+सु. " हे प्रथमां० "
सूत्रधी सुने अम् " त्वाही० " सूत्रधी युष्मने त्व, अस्मने अह, आदेश
थमा ५७१ त्व+अद्+अम्, अह+अद्+अम्, अचोऽन्यथादि द्वि "
(सूत्रमां नथी) सूत्रधी अद्नी द्वि संज्ञा " शेषे लोपः " सूत्रधी द्वि=
अद्ने लोप, " अमिदुर्वः " सूत्रधी पूर्व३५ यर्ध त्वम्. अहम्, प्र.
ये ५. जने उ.

०५१० (१५२) युष्मद्+औ, अस्मद्+औ, प्र. द्वि. द्वि. ५. जौने
" हे प्रथमयोः " सूत्रधी अम्. ' युवावी द्वि० ' सूत्रधी युष्मने युव,
अस्मने अह. आदेश थमा जाड " अतो युष्मे " सूत्रधी जने दना
अ, ने अह, ना आकारने ५३३५ यर्ध=युवद्+अम्, अहद्+अम् " प्रथ-
मायाश्च० " सूत्रधी इ ने आकार, ५७१ " अहः सवर्णे० " सूत्रधी दीर्घ=

યુવામ્ । આવામ્ । (૧૫૪) યુવવયો જસિ । ૭૨।૧૩ ।
 અનયોર્મપર્યન્તસ્ય । યુયમ્ । વયમ્ । (૧૫૫) ત્માવે-
 કવચને । ૭૨।૧૭ । એકસ્યોક્તાવનયોર્મપર્યન્તસ્ય ત્વમૌ
 સ્તો વિભક્તૌ । (૧૫૬) દ્વિતીયાયાં ચ । ૭૨।૮૭ । અન-
 યોરાસ્સ્યાત્ । ત્વામ્ । મામ્ ।

યુવાનમ્ આતનમ્માં ' અભિપૂર્વઃ ' સૂત્રથી પૂર્વરૂપ મર્ધ યુવામ્,
 આવામ્, પ્ર દ્વિ દ્વિ. વ. બને છે.

(૧૫૪) અર્થ-યુષ્મદ્, ને અસ્મદના મપર્યન્ત જાગના યુય અને
 વય આદેશ થાય, જસ પરમાં હોય તે.

(૧૫૫) અર્થ-એકવચનના ઉક્તિમાં યુષ્મદ્ને અસ્મદના મપર્યન્ત
 જાગના ત્વ, ને મ, આદેશ થાય, વિભક્તિ પરમાં હોય તે.

(૧૫૬) અર્થ-યુષ્મદ્ને અસ્મદને આકાર આદેશ થાય, દ્વિતીયા
 વિભક્તિ પરમાં હોય તે.

(૧૫૭) આ બન્ને શબ્દથી પર શાસ્ત્રના સ્થાનમાં ન આદેશ
 થાય. (આ સૂત્ર) અમ્નેના આશ હૃ છે.

(૧૫૮) અર્થ-પરને જે કાર્ય કહેવું. તે તેના આદિના સ્થાન-
 માં જાયું.

(૧૫૯) સયોગ જેના બન્ને છે એના પદના બન્ને રહેલા
 અક્ષરનો લોપ થાય

વ્યાઙ (૧૫૪ થી ૧૫૬) યુષ્મદ્+જસ, અસ્મદ્+જસ " હેઃ પ્રવચન "
 સૂત્રથી જાણેના અમ્ = ' યુવવયો ' સૂત્રથી યુષ્મ્ને યુય, અમ્નેના વય
 આદેશ=યુય+અદ્+અમ્, વય+અદ્+અમ્, " હેયેલોપઃ " સૂત્રથી ટિ=અદ
 નો લોપ " અભિપૂર્વઃ " સૂત્રથી પૂર્વરૂપ=યુયમ્, વયમ્, પ્ર મ વ.

(૧૫૭) શસો નઃ । ૭।૧।૨૯ । આખ્યાં શસો નઃ સ્યા-
દમોષવાદઃ । (૧૫૮) આદેઃ પરસ્ય । ૧।૧।૫૪ । પરસ્ય
ન્દ્ વિહિતં તત્ તસ્યાદેઃ, યોઘ્યમ્ । (૧૫૯) સંયોગાન્તસ્ય
તેપઃ । ૮।૨।૨૩ । સંયોગાન્તં ચત્પદં તદન્તસ્ય લોપઃ સ્યાત્ ।
પ્માન્ । અસ્માન્ ॥

(૧૬૦) યોડચિ । ૭।૨।૮૯ । અનયોર્યકારાદેશઃ સ્યાદ-
તાદેશેડજાદૌ પરતઃ । ત્વયા । મયા ॥

ખતે છે. યુષ્મદ્+અમ્, અસ્મદ્ અમ્ “કેઃપ્રથમ૦” સૂત્રથી અમ્નેા અમ્
‘સ્વમાચેઢ૦’ સૂત્રથી યુષ્મ્નેા ‘ત્વ’ અસ્મ્ ‘મ’ આદેશ, “અતાગુને”
થી પરશ્વ ત્વદ્+અમ્+મદ્+અમ્માં “દ્વિતીયાયાં ચ” સૂત્રથી દનેા આ,
પછી સત્ત્વર્થદીર્ઘ મર્ધ, ત્વા+અમ્, મા+અમ્ ઉપર પ્રભાણે પૂર્વશ્ચ =
ત્વામ્, મામ્ દ્વિ. એ. વ. યુવામ્, જાવામ્ પ્રથમા દ્વિવચન પ્રભાણે,
યુષ્મદ્+શસ્, અસ્મદ્+શસ્ “કેઃપ્રથમ૦” સૂત્રથી શસ્નેા અમ્ થવા
માંગેા, તેનેા ખાધ કરી “શસો નઃ” સૂત્રથી શસ્ના સ્થાનમાં થવા
માંગેા “આદેઃ પરસ્ય” સૂત્રથી શસ્ના આદિ શ્ના સ્થાનમાં ન્ થયેા
યુષ્મદ્+ન્સ, અસ્મદ્+ન્સમાં “દ્વિતીયાયાં ચ” સૂત્રથી ખન્નેના હનેા
જાકાર=યુષ્મ+આ, ન્સ અસ્મ+આ ન્સ થવા પછી સત્ત્વર્થદીર્ઘ મર્ધ યુષ્મા-
ન્સ, અસ્માન્સ-માં “સંયોગાન્” સૂત્રથી સ્નેા લોપ કરી યુષ્માન્,
અસ્માન્ દ્વિ. બ. વ. ખતે છે. શંકા અહીં “ન લોપઃ પ્રાતિ૦” સૂત્રથી
નકારનેા લોપ થવો જોઈએ ? જવાબ હવેનાચિદ્સ (મૂળમાં નથી)
સૂત્રથી સંયોગાન્ત છકારનેા લોપ અસિદ્ધ થાય છે, માટે ન્ લોપ
થાય નહીં.

(૧૬૦) અર્થ—યુષ્મદ્ અને અસ્મદ્ શબ્દને ચકાર આદેય થાય,
આદેશ વચરના અજાદિ=સ્વરાદિ પ્રત્યયો પર રહેતાં.

(૧૬૧) યુષ્મદસ્મદોરનાદેશે । ૭ । ૨ । ૮૬ । અનયો
 રાત્સ્યાદનાદેશે ફલાદૌ વિમર્ક્તૌ । યુવાભ્યામ્ । આવાભ્યામ્ ।
 યુષ્માભિઃ । અસ્માભિઃ । (૧૬૨) તુભ્યમદ્યૌ ઠયિ । ૭ । ૨
 । ૯૫ । અનયોર્મપર્યન્તસ્ય । ટિલોપઃ । તુભ્યમ્ । મમ્મમ્ ।
 (૧૬૩) જ્યસોઽજ્યમ્ । ૭ । ૧ । ૩૦ । આભ્યામ્ પરસ્ય જ્ય-
 સોઽજ્યમ્ સ્યાત્ । યુષ્મજ્યમ્ । અસ્મજ્યમ્ । (૧૬૪) 'એક-

(૧૬૧) અર્થ—આ જન્મે શબ્દને આકાર આદેશ થાય, આદેશ
 પછરની હલાદિ વિભક્તિ પરમા હોય તેા.

(૧૬૨) આ જન્મે શબ્દના મપર્યન્ત કામનો તુભ્ય અને મયા,
 =આદેશ થાય, કે પ્રત્યય પર રહેતા.

(૧૬૩) આ જન્મે શબ્દથી પર આવેલા જ્યસના સ્થાનમાં અજ્યમ્
 =આદેશ થાય.

(૧૬૪) આ જન્મે શબ્દથી પર આવેલા ઠયિના સ્થાનમાં અત્
 =આદેશ થાય.

૦૫૧૦ (૧૬૦ થી ૧૬૪) યુષ્મદ+તા, અસ્મદ+તા "ત્વમાચેક"
 સૂત્રથી યુષ્મનો ત્વ, અસ્મનો મ આદેશ બદલા અકારનો "અતો ગુણે"
 સૂત્રથી પરપ=ત્વદ+તા, મદ+તા, ફનો અનુબંધોપ "ચોડજિ" સૂત્રથી
 જન્મેના ફનો ચ્ આદેશ=વર્ણ મળતા=ત્વયા, મયા, ત્વ એ વ. જને છે.
 યુષ્મદ+જ્યામ્, અસ્મદ+જ્યામ્માં "યુવાવૌ દ્વિ" સૂત્રથી યુષ્મનો યુવ,
 અસ્મનો આવ,=આદેશ, ઉપર પ્રમાણે પરપ, યુવદ+જ્યામ્ અસ્મદ+જ્યામ્
 "યુષ્મદસ્મવૌ" સૂત્રથી જન્મે વકારનો 'જા' કરી સ્વર્ણદીર્ઘ થઈ
 યુવાભ્યામ્, આવાભ્યામ્, ત્વ એ પ. દ્વિ. વ. યુષ્મદ+મિજ્, અસ્મદ+
 મિજ્માં ઉપર મુજબ જન્મે ફનો જા, સ્વર્ણદીર્ઘ, છતાં દુત્વ, વિસર્ગ

વચનસ્ય ચ । ૭।૧।૩૨ । આખ્યાં ઢસેરત્ । ત્વત્ । મત્ ॥

(૧૬૫) પશ્વમ્યા અત્ । ૭।૧।૩૧ । આખ્યામ્ પશ્વમ્યા
ચ્ચસોઽત્ સ્યાત્ । યુષ્મત્ । અસ્મત્ ॥ (૧૬૬) તવમમૌ ઢસિ ।
૭।૨।૧૬ । અનયોર્મપર્યન્તરય તવ-મમૌ સ્તો ઢસિ ॥

ધર્ધ યુષ્માભિઃ, અસ્માભિઃ જાને છે યુષ્મદ્+ઙે, અસ્મદ્+ઙેભાં "દેઃ પ્રથમ૦"
સૂત્રથી દેનો અમ્ આદેશ = "તુભ્યમદ્યૌ૦" સૂત્રથી યુષ્મનો તુભ્ય,
અસ્મનો મદ્=આદેશ, તુભ્ય+અદ્+અમ્, મદ્+અદ્+અમ્ "શેવે લોપઃ"
સૂત્રથી ટિ=અદ્નો લોપ, પછી "અમિ પૂર્વઃ" સૂત્રથી પૂર્વેપ ધર્ધ,
તુભ્યમ્, મદ્મ્, ચ. એ. ૫ યુવાખ્યામ્, આવાખ્યામ્ ત્ દિ. ૫. પ્રમાણે
યુષ્મદ્+ચ્ચ, અસ્મદ્+ચ્ચભાં "ચ્ચસોઽચ્ચમ્" સૂત્રથી ચ્ચસોનો અચ્ચમ્
=આદેશ, "શેવેલોપઃ" સૂત્રથી ટિ=અદ્નો લોપ ધર્ધ યુષ્મચ્ચમ્,
અમ્મચ્ચમ્ ચ. બ. ૫.નાં રૂપે જાને છે.

યુષ્મદ્+ઢસિ, અસ્મદ્+ઢસિ "ત્વમાયિક૦" સૂત્રથી બન્નેના મપર્યન્ત
જાગનો ત્વ, મ=આદેશ = "શેવે લોપઃ" સૂત્રથી ટિ=અદ્નો લોપ =
ત્વ+ઢસિ, મ+ઢસિ "દ્વચ્ચપ૦" સૂત્રથી બન્ને ઢસિના અત્=આદેશ
"અંતાગુણે" સૂત્રથી પરેપ ધર્ધ ત્વત્, મત્, પં. એ. ૫. (અહીં
તો "સત્રાંજશોઽન્ત" દ્વારે "વાચનાને" સૂત્રથી પિક્કરે ત્, ત્
ન યાપ ત્યાગે ત્વદ્-મદ્ પળ જાને છે.) યુવાખ્યામ્, આવાખ્યામ્ ત્.
દિ. ૫. મુજબ.

(૧૬૫) અર્થ-આ જાને ચ્ચથી પર આવેલા ચ્ચસોનો અત્
આદેશ થાય.

(૧૬૬) આ જાને ચ્ચના મપર્યન્ત જાગના ત્વ ને મમ
આદેશ થાય હમ્ પ્રત્યય પર રહેતાં.

(૧૬૭) યુષ્મદસ્મદ્ભ્યાંહસોઽન્ । ૭।૨।૧૭ અ સ્યાં
 પરસ્ય હસોઽન્ સ્યાત્ । તવ । મમ । યુવયોઃ આવયોઃ
 (૧૬૮) સામ આકમ્ । ૭ । ૧ । ૩૩ । આભ્યાં
 પરસ્ય, સામ આકં સ્યાત્ । યુષ્માકમ્ । અસ્માકમ્ ।

(૧૬૭) યુષ્મદ્, અને અસ્મદ્ શબ્દથી પર આવેલા હજુ પ્રત્યયનો
 અર્થ આદેશ થાય.

(૧૬૮) આ બન્ને શબ્દથી પર રહેલા સામ નો આકમ્ આદેશ
 થાય

૦યા૦ (૧૬૫ થી ૧૬૮) યુષ્મદ્+અભ્યસ્, અસ્મદ્+અભ્યસ્ માં “પચ્વા-
 મ્યાં” સૂત્રથી બન્નેના અભ્ય નો અત્=આદેશ “શેવે લોપઃ”, સૂત્રથી
 ટિ=અદ નો લોપ=યુષ્મત્, અસ્મત્. પ. બ. વ. અહીં (ત્વદ્, તદ્, ની
 માફક ત નો દ, દ નો વિહરે ત થઈ યુષ્મદ્ અસ્મદ્, પચ્. ૩૫૦
 બને છે.) યુષ્મદ્+હસ્, અસ્મદ્+હસ્ “તવમમો” સૂત્રથી યુષ્ નો
 તવ, અત્ નો મમ આદેશ=તદ્+અદ્+હસ્, મમ+અદ્+હસ્=“શેવેલોપઃ”
 સૂત્રથી ટિ=અદ નો લોપ “યુષ્મદ્” સૂત્રથી બન્નેના હસ્ નો અદ્=
 આદેશ થયો, હ નો અનુબંધલોપ, શ્ચાઃ ઈત્ બંને લોવાથી “અનેકાલ્-
 શિત્ત્વ” સૂત્રથી શ્ચૂર્ણ હસ્ ના સ્થાનમાં થઈ ત્વ+અ, મમ+અ=“
 અતોગુણે” સૂત્રથી પરરૂપ થઈ તવ, મમ, પ. બ. વ. યુષ્મદ્+ઓસ્,
 અસ્મદ્+ઓસ્ માં બન્નેના મપર્થ-ત્વ લાગેનો યુવ, આવ=આદેશ ધર્ષ=
 યુત્+અદ્+ઓસ્, આત્+અદ્+ઓસ્ માં “અત્યગુણે” સૂત્રથી પૂર્વરૂપ
 “યોઽધિ” સૂત્રથી દ્ નો ય્ આદેશ, ધર્ષ મળતાં સ્ ના રૂત્વ, ટિર્થ
 ધર્ષ=યુવયોઃ, આવયોઃ પ. સ. દિ. પ. બને છે. યુષ્મદ્+આમ્, અમદ્
 આમ્ માં “શેવેલોપઃ” સૂત્રથી કેવલ દ્ નો લોપ (જીભ અર્થ
 પ્રભાષે) ઠરી, ધર્ષનામ સંજ્ઞા લોવાથી “આમિર્થર્થ” સૂત્રથી ગુદ્-
 નો આગમ, અનુબંધ લોપ, ટિલ્ લોવાથી આદિ બ્રહ્મી યુષ્મ+આમ્

મિ । મયિ । યુવયોઃ આવયોઃ । યુષ્માસુ ॥ ઇતિ હલન્તા
લિઙ્ગાઃ ॥

॥ અથ હલન્તાઃ સ્ત્રીલિઙ્ગાઃ ॥

ચતસ્રઃ । ચતસ્રણામ્ । ચતસ્રણુ । “કિમઃ કઃ” કાદેશે
સ્ત્રેયાં ટાપ્ “હલદ્વ્યાબ્યો” ઇતિ સુલોપઃ । કા કે કાઃ ।
તેપં સર્વવત્ (૧૬૯) યઃ સૌ । ૭૨।૧૧૦ । इदमो दस्य यः

અસ્મ+સામ્ “સામઆકમ્”, સૂત્રથી બન્નેના સામ્ નો આસ્મ=આદેશ,
અર્થથી દીર્ઘ=યુષ્માકમ્, અસ્માકમ્, પ. બ. નાં રૂપો બને છે. યુષ્મદ+ઙિ,
અસ્મદ+ઙિ “સ્વમાયેક” સૂત્રથી યુષ્મ નો સ્વ, અસ્મ નો મ=આદેશ,
અદ નાં અ નો ૫૨૩૫=ત્વદ+ઙિ, મદ+ઙિ, અનુગમ્યોપ “યોઙિ”
સૂત્રથી ‘દ નો યુ, વર્થ મળતા સ્થિતિ મયિ, સ. એ. વ. યુવયોઃ,
આવયોઃ ૫ ‘દ વ. પ્રમાણે યુષ્મદ+સુપ્ અસ્મદ+સુપ્, પ નો અનુગમ,
યોપ ‘યુષ્મદસ્મદાં” સૂત્રથી દ નો આ, અર્થથી દીર્ઘ થઈ યુષ્માસુ,
અસ્માસુ, સપ્તમીનાં રૂપો બને છે.

હલન્તા પુલિંગ શરૂ થયા

(૧૬૯) અર્થ-દામ્ શબ્દના દશરનો ચકાર થાય તુ પરમાં
હોય તો.

૦૫૧--સૂચના સ્ત્રીલિંગમાં પણ પ્રથમ દેકે શબ્દની પ્રતિપદિક
સગા કરીને ન પ્રત્યયો આવે. ચતુર=જસ “ત્રિચતુરોઙિ” સૂત્રથી
ચતુર નો ચતસ્ર=આદેશ, જ કરારનો અનુગમ્યોપ ચતસ્ર+અસ્ર, જ કરારનો
ચણ, પૂર્વસર્વથી દીર્ઘ, “જતાઙિ” થી યુષ્મ, ત્રણેયનો આપ કરીને

સ્પાત્ સૌ પરે । ઇયમ્ । ત્યદાઘત્વમ્, પરૂપમ્, ટાપ્,
 દસ્ય મઃ, ઔઙ્ શી, ગુણઃ । ઇમે । ઇમાઃ । ઇમામ્ । અનયાં

“અવિરઙ્ગનઃ” સૂત્રથી ક્ર નો રૂ, વર્ણો મળતાં ચતસ્રસુ, માં સુ ન
 રૂત્ત, વિસર્ગ યર્ષ ચતસ્રઃ=ચાર, પ્ર દ્વિ બ વ ચતુર+ભિસ્ મા ચતસ્ર
 આદેશ, સુ ના રૂત્ત, વિસર્ગ=ચતસૃભિઃ ત બ વ ચતુર+ભ્યસુ=ચતસ્ર
 આદેશ; સુ ના રૂત્ત, વિસર્ગ ચતસ્રઃ ચ પં બ ન, ચતુર+આમ્=
 ચતસ્ર=આદેશ, આમ્ ને તુદ્ નો આગમ થવા આભ્યો, તેનો બાધ
 કરીને “અવિરં” સૂત્રથી રેફ=આદેશ થવા આભ્યો (નુમચિરતુજવદ-
 માવેન્દ્યો તુદ્ પૂર્વવિપ્રતિષેધેન મૂળમાં નથી) વાર્તિકથી પૂર્વવિપ્રતિષેધથી
 તુદ્ નો આગમ દિલ્ હોવાથી આદિમાં ચતસ્ર+ન.મ્ માં “નામિ”
 સૂત્રથી ટીર્થ થવા આવે, પણ “નતિસુચતસ્ર” સૂત્રથી નિષેધ,
 “ઙ્ગદર્ગન્નિ” વાર્તિકથી ન નો ણ યર્ષ ચતસ્રણામ્ ધ બ વ. ચતુર+સુપ
 અનુબધનોપ, ચતસ્ર. આદેશ, સુ નો ધ, યર્ષ ચતસ્રસુ સ બ વ રૂપો
 બને છે.

- નોટ—અજન્ત સીસિમમાં ત્રિ નો તિસ્ર આદેશ યર્ષ તિસ્ર.
 તિસૃભિઃ, તિસૃભ્યઃ તિસૃણામ્, તિસૃકુ. રૂપો ચતસ્ર પ્રમાણે યર્ષ થાય છે.
 કિન્ન+સુ “કિમઃ કઃ” સૂત્રથી “ક” આદેશ “અજાણતઘાપ્” થી,
 ટાપ્ પ્રત્યય અનુબધનોપ, સવર્ણટીર્થ=કાન્સુ, અનુબધનોપ “હલ-
 યાન્યા” સૂત્રથી સુ નો લોપ, કા પ્ર બે વ બને છે. ઉપર પ્રમાણે
 કા રૂપ કરી બાકીનાં બધાં રૂપો સર્વા પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા, કા કે કા-
 પ્ર, કામ્ કે કાઃ દ્વિ, કયા કામ્યામ્ કામિઃ તુ, કસ્યે કામ્યામ્ કામ્ય-
 ય, કરયાઃ કામ્યામ્ કામ્યઃ પં, કસ્યાઃ કયાઃ કાસામ્ ધ, કરતાં
 કયાઃ કામુ સ., કોપે સર્વાવત્=બાકીનાં સર્વા પ્રમાણે

૦૫૧૦ (૧૬૯) હદમ્+સુ “ત્યદાવીના” સૂત્રથી મ્ નો ‘અ’
 થવા આભ્યો “હદમોમઃ” સૂત્રથી મ્ નો મ્ જ રણો. “યઃ સૌ”

હલિ લોપઃ, આન્ધ્યામ્ । આભિઃ । અસ્યૈ । અસ્યાઃ ૨ ।
 મનયોઃ ૨ । આસુ । ત્યદાઘત્વમ્, ટાપ્, તદોરિતિ સઃ ।

સૂત્રથી વ નો ય યર્ષ દ્યમ્+ગુ=અનુગંધસોપ, “હૃદ્યાન્દ્યો” સૂત્રથી
 મ્ નો લોપ=દ્યમ્ । દ્યમ્+ઐ મ્ નો “ત્યદાઘી” સૂત્રથી જ, તેનો પરશ્વ
 “અઙાઘતઘાપ્” સૂત્રથી ટાપ-ટ-પ-અનુગંધસોપ સર્વર્થ દીર્ઘ,=દા
 +ઐ “ઘૌઢ આપઃ” સૂત્રથી ઐ નો જી, અનુગંધસોપ, “વથ” સૂત્રથી
 નો મ=દમા+દૈ-ગુચ્ચ-૯ દમે, પ્ર. દ્વિ દ્વિ વ. દ્યમ્+ઙમ્-શસ્, અનુ-
 ધસોપ, મ્ નો જ, પરશ્વ, ટાપ્, સર્વર્થ દીર્ઘ, વ નો મ,=દમા+ઙમ્,
 સર્વર્થ દીર્ઘ, સ્ ના ડુત્વ વિસર્ગ દમાઃ પ્ર. દ્વિ જ વ દ્યમ્+ઙમ્, મ્
 નો જ, પરશ્વ, ટાપ્. વ નો મ, “અભિર્વૈઃ” થી પૂર્વે દ્યમામ્, દમ,
 દમાઃ દ્વિ. ટા થી યર્ષ સુપ્ સુધીના પ્રત્યયો પર રહેતા. “ત્યદાઘીના”
 સૂત્રથી મ્ નો અઙાર “અંતોગુણે” સૂત્રથી પરશ્વ, ટાપ્ સર્વર્થ દીર્ઘ કરી,
 દદા+ટા, “અનાપ્યઃ” સૂત્રથી દ્વ નો અન્=અના+ટા “આઙિચાપઃ”
 સૂત્રથી આપ્ ના આ નો ઇકાર, દ્ નો અનુગંધસોપ, ૯ નો અગ આરેશ
 અનયા, દદા+ન્ધ્યામ્, મિસ્ર+ન્ધ્ “હરિલોપઃ” સૂત્રથી દ્વ નો લોપ,
 આન્ધ્યામ્, ત. ચ. પં દ્વિ. વ દ્યમ્+મિસ્ર અને ધ્યમ્ માં મ્ નો અઙાર,
 પરશ્વ, ટાપ્ અનુગંધસોપ. સર્વર્થ દીર્ઘ થઈ દ્વ નો લોપ યર્ષ બન્ને
 સ્ ના સ્તવ વિસર્ગ યર્ષ આભિઃ તુ આન્ધ્યઃ ચ પં જ કે,
 દતિ, દસ્. દિમાં, દ્ નો અનુગંધસોપ, મ્ નો જ, તેનું પરશ્વ, ટાપ્.
 દ્. ૯ નો અનુગંધસોપ, સર્વર્થ દીર્ઘ યષ્=દદા બન્ધ્યા પછી “સર્વનામ્”
 સ્વાટ્” સૂત્રથી સ્વાટ્ નો આગમ દ્વિ હોવાથી આદિમાં કરી, આપ નો
 ધ્યમ્, દ્વ નો લોપ યષ્, અન્ધ્યાન+૯ માં દ્વિ યષ્ અસ્યૈ ચ=દદા+ન્ધ્યાન-
 ધ્યમ્-માં ધ્યમ્, દ્વ નો લોપ સ દી. યષ્ સ્ ના ડુત્વ વિસર્ગ યષ્ અન્ધ્યા,
 પં. ૫. ઐ. વ. દદા આમ્ માં સુટ્ નો આગમ દ્વિ હોવાથી નાંદ-
 માં કરી દ્વ નો લોપ યષ્ આસામ્ ૫૦ ૫૦ ૫૦ દદા+દ્વિ માં દિ નો
 આમ્, સ્વાટ્ દ્વિ હોવાથી આદિમાં મૂકી આપ્ નો ધ્યમ્ દ્વ નો લોપ યર્ષ

સા તે તાઃ । એવમ્-એવા, “તદોરિતિ સઃ” એતે, એતાઃ ।
શેષં સર્વાવત્ ॥ इति हलन्ताः स्त्रीलिङ्गाः ॥

અવર્ણદીર્ઘ અસ્યામ્, સ્ત્રી. વ. ઓસ માં હવ નો અન્ન થઈ “આદિ-
વાપઃ” સૂત્રથી અના ના ૧૦૨નો એકાર=તેનો “અય” આદિય થઈ
સૂ ના દુત્વ વિસર્ગ થઈ અન્યોઃ પ સ દ્વિ વ હતાન્સુ. -અનુબંધોપ,
હવ નો લોપ, આમ સંપત્તી રપો બને છે.

સૂચના—તદ્ અઽર્થમાં પશ્ય “ત્વદારીનામઃ” સૂત્રથી દ નો અ
દરેક પ્રત્યયો પર રહેતા કરવો, ને “અતોગુણો” થી પરરૂપ=અન્ને અ
નો અકાર જ થાય. પછી “ટાપ્” કરવો હવ નો અનુબંધોપ
કરી, સર્વર્ણદીર્ઘ થાય છે. તે ખાસ ખ્યાન રાખવું. તદન્સુ, દ નો અ
પરરૂપ, ટાપ. અનુબંધોપ તાન્સુ અનુબંધોપ “તદોઃ સઃ” સૂત્રથી
ત્વ નો સ્ “હલ્લવાન્” સૂત્રથી ત્વ નો લોપ તા, સુચના પ્રમાણે તાન્સુ,
ઔ નો સ્ત્રી, અનુબંધોપ, યજ. ત, સુચના મુજબ તાન્સુ, અનુ-
બંધોપ, સર્વર્ણદીર્ઘ, સૂતા દુત્વ વિસર્ગ, તાઃ પ્રથમા, બાકીના તામ્,
તે તાઃ દ્વિ. તયા, તાન્સામ્ તામિઃ ત્રી. તસ્યે તાન્સામ્ તાન્સઃ ચ તસ્યા
તાન્સામ્ તાન્સઃ પં. તસ્યાઃ તયોઃ તાસામ્ તસ્યો તયોઃ તામ્, સપ્તમી,
એવન્=આ પ્રમાણે એતદન્સુ માં દ નો અ, પરરૂપ, ટાપ. અનુબંધોપ,
સર્વર્ણદીર્ઘ = તદોઃ સઃ” સૂત્રથી ત્વ નો ત સુ નો લોપ હવ નો મુજબ,
હવ નો વ થઈ એવા, એત એતાઃ પ્ર એતામ્. એવ એતાઃ દ્વિ. એતયા એતા-
ન્સામ્ એતામિ. ત્રી. એતરવ એતાન્સામ્ એતાન્સઃ ચ. એતયાઃ એતાન્સામ્
એતાન્સઃ પં. એતસ્યાઃ એતયોઃ એતસામ્ ચ. એતસ્યમ્ એતદોઃ એતમ્
એતન્સામ્ એતન્સઃ સપ્તમી બની રપો બને હવ ૧૦૨. ૧૧ યા, ય યાઃ પ્ર. યામ્ યે યાઃ
સપ્તમીના બની રપો બને હવ ૧૦૨. ૧૧ યા, ય યાઃ પ્ર. યામ્ યે યાઃ
દ્વિ તયા યાન્સામ્ યામિઃ ત્રી. યસ્યે યાન્સામ્ યાન્સઃ ચ યસ્યાઃ યાન્સામ્
યાન્સઃ પં. યસ્યાઃ યયોઃ યયામ્ ય યયા યનો યમ્ યાન્સામ્ રપો
રુદઃ પ્રત્યે લિહ બતા. ॥ આન્સુ ॥
હલન્તા ઓપિંગ રાખે પૂરા થયા

॥ અથ હલન્તા નપુંસકલિંગાઃ ॥

ચતુર + જસ, શિ, “ચતુરનડુહો” ઇત્યામ્, ચત્વારિ
૨ । ચતુર્ભિઃ । ચતુર્ભ્યઃ ૨ । ચતુર્ણામ્ । ચતુર્ણુ । વિભક્તર-
ભાવાન્ન કાદેશઃ, કિમ્, કે, કાનિ । શેપં પુંવત્ । इदम्, इमे,
इमानि । शेषं पुंवत् । स्वमोर्लुङ्, “नलोपःप्रतिपदिकान्तस्ये”-

હલન્તા નપુંસકલિંગ સહ

૭૫૧૦ સૂચના—આ પ્રકરણમાં ૫થુ રૂઝેક શબ્દોની પ્રાતિપદિક
સંઘા, ઉપરાંત સર્વનામ સહકે સંખ્યોની સર્વનામ સહા કરી સુ-
પગેરે પ્રત્યયો લાવવા. ચતુર+જસ માં “જસસેત.” સુત્રથી જસનો શિ,
તેની “શિ સર્વનામ” સુત્રથી સર્વનામ સંઘા, અનુગમનોપ, ‘ચતુર-
નડુહો” સુત્રથી ઉચાર પછી મિત્ર હોવાથી આમ્ કરવો=ચતુર+ગા+દ,
ઉચારનો ગળ=ચ થઈ પછો મળતાં ચત્વારિ પ્ર. દ્વિ ૫ વ. ચતુર્ભિઃ
ચતુર્ભ્ય માં બન્ને સૂના રૂપ, વિષર્ગ થતાં ચતુર્ભિઃ તુ ચતુર્ભ્યઃ ચ
૫ ચતુર+ગામ્માં “વજ્ર-નુર્ભ્ય” સૂત્રથી આમ્ ને વજ્રનો આગમ, ટિલ
હોવાથી આદિ=ચતુર+જ+આમ્, જ નો “અટ્ટજ્ઞા” સૂત્રમાં જ થઈ
વળો મળતાં ચતુર્ણામ્ ૫ ચતુર શ્રુત્, ૫ નો અનુગમનોપ, ‘આદેશ-
પ્રચયો” સૂત્રમાં સૂ નો ૫ થઈ ચતુર્ણુ સર્ના રૂપો બને છે. વિભક્તે
(ચુ અમ્ વગેરે) વિભક્તિસંઘકે પ્રત્યયોનો લોપ થવાથી કિમ્ નો
“ક” આદેશ થતો નથી.

કિમ્+નુ અમ્, “લનોર્નપું” સુત્રથી નુ. અને અપનો લોપ
થયો = કિમ્: વઃ” સુત્રથી વિચક્તિ પરમાં ન હોવાથી ‘ત’ આદેશ
થયો નહી, કિમ્-પ્ર. દ્વિ એ. ૧ કિમ્+ગામાં “કિમ્: ક” સુત્રથી
ક=આદેશ “નપુંસકા” સૂત્રથી ઝોના છી, નપુંસકલોપ = ક + દં.
“આર્ગુણઃ” સુત્રથી આર્ગુણ-કે પ્ર દ્વિ દ્વિ ૫. કિમ્+જસ, જસ=

તિ નસ્ય લોપઃ । દણ્ડિ, દણ્ડિની, દણ્ડીનિ । દણ્ડિના, દણ્ડિ-
 યામ્, દણ્ડિભિઃ । દણ્ડિને । દણ્ડિનઃ ૨ । દણ્ડિનોઃ ૨ ।
 દણ્ડિનામ્ । દણ્ડિણુ । હે દણ્ડિન્ ! તત્, તે, તાનિ, । યત્,

કિન્ના 'ક', આદેશ "જશ્વસોઃ"થી જસ, ઘસનો શિ આદેશ
 "તપુસકસ્ય"થી તુમ્નો આગમ, અનુબંધોપ, અને તે અંત્ય અચ્ચી
 પર=કન્+હ "સર્વનામસ્થાને" સૂત્રથી ઉપધાદીર્ઘ ધર્ષ કાનિ પ્ર.
 દિ. બ. વ. બને છે. કેન કાઞ્યામ્ કૈઃ વગેરે રૂપો પુરિલ્લખ પ્રમાણે
 સિદ્ધ કરવા.

હદમ્માં પશુ ઉપર પ્રમાણે સુ, અમ્નો લોપ. હદમ્ પ્ર દિ એ
 વ. હદમ્+ઝો "ત્વદાહીનામઃ"થી મ્ નો અ= "ઋતોગુણે"થી પરૂપ,
 ઝો નો ઉપર મુજબ ઘી, અનુબંધોપ=હદ+હ "લઘ" સનથી ર નો
 મ, યુજ્ય ધર્ષ રમે પ્ર. દિ. દિ. વ. હદમ્ જ્ઞ, ઘ્ઞ, મ્ નો ઝ, પરૂપ,
 ર નો મ. જ્ઞ, ઘ્ઞ, નો શિ, તેની સર્વનામસ્થા ઉપર મુજબ તુમ્નો
 આગમ, ઉપધા દીર્ઘ, ધર્ષ દમાનિ, પ્ર. દિ. બ. વ. બને છે. અને
 કાઞ્યામ્ એમિઃ વગેરે રૂપો પુરિલ્લખ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા.

દણ્ડિન્ સખમાં સુ, ને શમ્નો લોપ ઉપર પ્રમાણે કરી "નલોપઃ"
 સનથી ન્નો લોપ કરી દણ્ડિ. પ્ર. દિ. એ. વ. દણ્ડિન્ ઓ,માં ઓ નો
 ઘી, ઉપર મુજબ, અનુબંધોપ, વર્ણ મળતાં દણ્ડિની. પ્ર. દિ. દિ. વ.
 દણ્ડિન્ જમ્ને ઘસનો શિ=કરી ઉપધા ર નો દીર્ઘ ર ધર્ષ દણ્ડીનિ પ્ર.
 દિ. બ. વ. દણ્ડિન્ ટા=અનુબંધોપ, વર્ણ મળતાં દણ્ડિના, હે દણ્ડિ
 હસ, ઓમ્, ઓમ્, હિ આ પ્રત્યયોમાં વકારનો અનુબંધોપ કરી દણ્ડિન્
 ના નકારમાં મળી જતાં, મના રત્ન, વિસર્ગ ધર્ષ, દણ્ડિને, દણ્ડિનઃ ૨,
 દણ્ડિનોઃ ૨; દણ્ડિનામ્ યામ્-નિષ વગેરે ૭ અકારાદિ અને તુવ્, પ્રત્યય
 પર રહેતાં દણ્ડિન્ની પદમાં "વાદિપ્યસર્વનામસ્થાને" સૂત્રથી કરી
 "ન લોપઃ" સૂત્રથી નકારનો લોપ ધર્ષ દણ્ડિયામ્, ૨ દણ્ડિભિઃ,

યે યાનિ । શેષ યુવત્ । પયઃ, પયસી, પયાંસિ । પયસા, પયો-
ખ્યામ્, પયોમિઃ । પયસે, પયોખ્યામ્, પયોખ્યઃ । પયસઃ ૨ ।

દષ્ટિભ્યઃ ૨, સુપનાં વનો ભોપ કરી, સહારનો પહાર કરી દષ્ટિવુ સ.
હે દષ્ટિનુમાં સુનો ભોપ કર્યા બાદ "સમ્યુદ્ધો નવુલકાનાં નવોવોં વા
વાવ્યઃ" વાર્તિકથી વિહસ્યે નુનો ભોપ યતાં હે દષ્ટિનુ, હે દષ્ટિ જે
રૂપો, બાકીનાં પ્રથમા પ્રમાણે સિદ્ધ બને છે.

તદ્વત્સુ, અમ્ બન્નેનો ઉપર મુજબ ભોપ (ચરણને । મૂળમાં
નથી) સૂત્રથી જ નો વિહસ્યે જ કાર થઈ તદ્વત્સુ, બાકીનાં બો વગેરે
પ્રત્યયો પર રહેતાં જ નો અકાર, અને પરરૂપ કરી તત્ત્વો નો છી, છ
નો ભોપ, ગ્રહ થઈ ત, તદ્વત્સુ પર મુજબ તત્ત્વ માં છિ, તેની સર્વ-
નામ સત્તા, તુમ્ નો આગમ, ઉપધાદીર્ઘ, ઉપર પ્રમાણે કરી, તાનિ
પ્રથમા, તે જ રીતે તદ્વત્સુ, ત, તાનિ દ્વિતીયા બને છે તન તાખ્યામ્
તૈઃ વગેરે પુલિંગ પ્રમાણે રૂપો સિદ્ધ કરવા, તે જ પ્રમાણે વ્યત્સુ,
યે યાનિ, જ દ્વિતાં રૂપો બનાવી બાકીનાં પુલિંગ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા.

પયસત્સુ, અમ્-બન્નેનો ઉપર મુજબ ભોપ, છ ના દુત્વ વિસર્ગ,
પયઃ ઓ નો છી, અનુબંધભોપ રૂં વર્ણ મળી જનાં પગલી, પયમ્ત્વજમ,
શમ્, નો છિ, અદ્વી સત્ત્વ હોવાથી તુમ્ નો આગમ, " (સાન્તમહતા
સંયોગસ્ય, મૂળમાં નથી) સૂત્રથી, જ ની ઉપધાનો દીર્ઘ થઈ, જ નો
અનુસાર, વર્ણ મળતાં પયાસિ, પ્ર. દ્વિ., ટા, દે. કમિ, કમ્, ઓવ, આમ્,
દિ ઓવ બા પ્રત્યયોમાં જ નો અનુબંધભોપ, સહારના દુત્વ વિસર્ગ, વર્ણ
મળતાં, પયસા, પયસે, પયસઃ ૨, પયસોઃ, પયસામ્, રૂપો, ખ્યામ્, ક,
મિમ્, ખ્યમ્ ૨, સુપ્, આ પ્રત્યયો પર રહેતાં સુ નો ક, ડ નો અનુબંધ
ભોપ, " હચિ જ " સૂત્રથી ડન્વ, ગુજ, થઈ પયોખ્યામ્ ૩, પયોમિઃ,
પયોખ્યઃ ૨, રૂપો બને છે. સુપ ના વનો ભોપ, પયમ્ ના સુ દુત્વ,

પયસોઃ ૨ । પયસામ્ । પયસિ, પયસોઃ, પયસ્ય ।

॥ ઇતિ હલન્તનપુંસિકલિંગઃ ॥

॥ અથાવ્યય-પ્રકરણમ્ ॥

(૧૭૦) સ્વરાદિનિપાતમવ્યયમ્ । ૧।૧।૩૭ । સ્વરા-
દયો નિપાતાથાવ્યયસઙ્ગાઃ સ્પુઃ ૧-સ્વર્, ૨-અન્તર્, ૩-
પ્રાતર્, ૪-પુનર્, ૫-ઉચ્ચૈસ્, ૬-નીચૈસ્, ૭-શનૈસ્, ૮-
યુગપત્, ૯-પૃથક્, ૧૦-હાસ્, ૧૧-શ્ચસ્, ૧૨-સાયમ્,

વિસર્ગ, “વિસર્જનીય” સૂત્રથી વિસર્જનો સ્ થર્ક પયસ્ય (વા શરિ
=મૂળમાં નથી) વિઙ્કયે વિસર્જનો વિસર્જ રહે ત્યારે પયઃસુ પથ્ય
૧૫ અને છે. ॥ શીરસ્ય ॥

હલન્ત નપુંસકલિંગ પ્રકરણ પૂરું થયું.

(૧૭૦) અર્થ -સ્વર્ વગેરે, અને ચ, વા વગેરે નિપાતાની
અવ્યયસંગ્રહ યામ.

નોટ—સ્વર્ વગેરે અવ્યયોની પ્રાતિપદક સંગ્રહ કરી, સુ વગેરે
૨૧ પ્રત્યયો આવે છે. પરન્તુ “અવ્યયાદાપ્ સુપઃ” (મૂળમાં નથી.)
સૂત્રથી આપ્, અને સુપ્ પ્રત્યાદારના સુ વગેરેનો લોપ યામ છે.

અવ્યયાર્થ—(૧) સ્વર્ (૨) મધ્ય, વ્યવધાન (૩) સરાસ (૪)
કરીથી (૫) ઊંચું. જીએથી (૬) નીચું. જીએથી (૭) ધીર, ધીરથી
(૮) એક સાથે (૯) જુદું, વિન્ન (૧૦) ગર્ભ કાલે (૧૧) આત્મી

૧૩-ચિરમ્, ૧૪-ઈપત્, ૧૫-તૂષ્ણીમ્, ૧૬-વહિસ્, ૧૭-
-સ્વયમ્, ૧૮-ઘૃયા, ૧૯-નક્તં, ૨૦-ન, ૨૧-વત્, (ગ્રાહ્ય-
ણવત્) ૨૨-તિરસ્, ૨૩-અન્તરેણ, ૨૪-શમ્, ૨૫-સહસા,
૨૬-વિના, ૨૭-નાના, ૨૮-સ્વસ્તિ, ૨૯-અલમ્, ૩૦-
મૃપા-મિથ્યા, ૩૧-ગુણ, ૩૨-પુરા, ૩૩-પ્રાક્, ૩૪-
મિથસ્, ૩૫-પ્રાયસ, ૩૬-મુહુસ, ૩૭-સાકમ્, ૩૮-સા-
ર્ધમ્, ૩૯-નમસ, ૪૦-મા, इति स्वरादयः । (આકૃતિગણો-
ડ્યમ્) અથાતશ્ચાદયોઽન્યાનિ શાવ્યયાનિ।(ચ, વા, હ, ઇત્યા-
દિશ્ચાદયઃ) ૪૧-એવમ્, ૪૨-એવ, ૪૩-નૂનમ્, ૪૪-ભૂયસ

કાલે (૧૨) સાંજે (૧૩) સાંખા કાલે, વિષયથી (૧૪) થોડું, (૧૫)
મોન, થૂપચાપ (૧૬) બહાર (૧૭) પોતે (૧૮) નકામું બ્યર્થ (૧૯)
શત્રુ (૨૦) નહો, નિર્ગેન (૨૧) જેવું, માલગુના જેવું (૨૨) વાકું,
નિરસ્કાર (૨૩) વગર, રહિત (૨૪) સુખ, કલ્યાણ, શાન્તિ (૨૫)
એકદમ, વગર નિચાર્યો, તત્કાલ, (૨૬) વગર (૨૭) અનેક પ્રકારે
(૨૮) કલ્યાણ, આશીર્વાદ (૨૯) બસ, પૂરવું સમર્પ, શક્તિ (૩૦)
અસાધ્ય, શૂંઠું. (૩૧) નકામું, ફેગટ, બ્યર્થ (૩૨) પહેલાં (૩૩) પરપર,
અ-યોગ્ય (૩૪) ધણું કરીને, અધિક, મોટે ભાગે (૩૫) વારંવાર
(૩૬-૩૮) સાથે, (૩૯) નમસ્કાર, વંદન, (૪૦) નિર્ગેન-इति० આ,
૨૧૨૧૬ ગણે છે. નોટ—સ્વરાદિ=મા આદિ પરથી જીભ પડે સર્વ
શકાય છે. ૬૦ કામમ્=કમ્ અ પ્રમાણે પ્રકાર=મૂળ, વધુ પ્રમાણમાં
મૂયસ=કરીથી સામ્યત્વમ્=કમચ્છા, યોગ્ય, પરમ્=કિન્તુ. પરન્તુ માધાત્=
પ્રત્યક્ષ, વગેરે સ્વરાદિ=આકૃતિગણ છે તેથી જીભ પડે કમ્ (અન્યથો)
તેમાં આવે. અથાતશ્ચા= ૬૧ ચ=નગેરે, તથા જીભ અન્યથો બનાવે
છે (૪૧) એ પ્રમાણે (૪૨) નિશ્ચય, ૪૩ (૪૩) નિશ્ચય, નક્કી (૪૪).

૪૫-વેત્, ૪૬-યાવત્, ૪૭-તાવત્, ૪૮-તથાહિ, ૪૯-
 સ્વપ્તુ, ૫૦-સહ, ૫૧-અકસ્માત્, ૫૨-અગ્રતઃ; ૫૩-અતઃ,
 ૫૪-અતિ, ૫૫-અન્ન, ૫૬-અઘ, ૫૭-અધુના, ૫૮-અન્ય-
 ન્ન, ૫૯-અપિ, ૬૦-અવશ્યમ્, ૬૧-સકૃત્, ૬૨-અસકૃત્,
 ૬૩-આદિ, ૬૪-ઇતઃ, ૬૫-ઇદानीમ્, ૬૬-ઇહ, ૬૭-ઇવ
 ૬૮-ઉપરિ, ૬૯-एकदा, ૭૦-કયમ્, ૭૧-કદા, ૭૨-
 કિમ્, ૭૩-કિञ्चित્, ૭૪-કૃતઃ, ૭૫-કુન્ન, ૭૬-ચ, ૭૭-
 તતઃ, ૭૮-તન્ન, ૭૯-તથા, ૮૦-તદા, ૮૧-નિત્યમ્,
 ૮૨-પથાત્, ૮૩-પુનઃ, ૮૪-અમિતસ, ૮૫-પ્રાયેણ, ૮૬-
 ચતઃ, ૮૭-યન્ન, ૮૮-યથા, ૮૯-યદા, ૯૦-ઝીઘમ્, ૯૧

ફરીયા (૪૫) જે (૪૬) જ્યાં સુધી (૪૭) ત્યાં સુધી, (૪૮) જેમકે,
 રજૂઆતની રીતગાત (૪૯) સારું, કીકે (૫૦) નિશ્ચય, નિષ્કેષ, (૫૧)
 અમાનકે (૫૨) આગળથી (૫૩) આથી, એથી, એટલા માટે, એ માટે
 (૫૪) અત્યંત પૂજા, અતિશય, ઉત્સાહન કરવું (૫૫) અડી (૫૬)
 આજ, આતારે (૫૭) હમણી (૫૮) ખીજા જગ્યાએ (૫૯) પણ
 (૬૦) જરૂર (૬૧) એક વખત (૬૨) વારંવાર (૬૩) પ્રારંભ, શરૂ
 આત (૬૪) અહીંથી (૬૫) અત્યારે, હમણાં (૬૬) અહીં (૬૭)
 સરખું, માફક (૬૮) ઉપર (૬૯) એક સગલ (૭૦) કેવી રીતે, કેમ
 (૭૧) ક્યારે (૭૨) કાલ, રૂં (૭૩) જરા, કશિકે (૭૪) ક્યાંથી (૭૫)
 ક્યાં (૭૬) અને, સમુચ્ચય (૭૭) ત્યાર પછી (૭૮) ત્યાં (૭૯) ॥
 પ્રમાણે, તે પ્રકારે (૮૦) ત્યારે (૮૧) હમેશાં (૮૨) પછી (૮૩)
 ફરીયા (૮૪) જાને જાણુથી (૮૫) વહું કરીને (૮૬) જ્યાં (૮૮)
 જેવી રીતે, જે પ્રકારે (૮૯) જ્યારે (૯૦) એક, સારું, (૯૧) જગ્યાથી

વરમ્, ૯૨-સદા, ૯૩-સઘઃ, ૯૪-સમ્પ્રાપ્ત, ૯૫-સમ-
તમ્, ૯૬-સમ્યક્, ૯૭-સહસા, ૯૮-સત્યમ્, ૯૯-સમ-
ન્તતઃ, ૧૦૦-સહ, ૧૦૧-અથ । અવ્યય-લક્ષણમ્=સદૃશ-
ત્રિપુ લિન્નેપુ સર્વાસુ ચ વિમક્તિપુ । વચનેપુ ચ સર્વેપુ યક્ષ વ્યેતિ
તદવ્યયમ્ ॥ इत्यव्ययानि ।

॥ अथ विभक्तयर्थाः ॥

(૧૭૧) પ્રાતિપદિકાર્થલિંગપરિમાણવચનમાત્રે પ્રથમા ।

(૬૨) ક મેશા, નિપ (૬૩) તસ્ત જ (૬૪) અત્પારે (૬૫) યોગ્ય,
હીક, (૬૬) સારી રીતે (૬૭) એકદમ, અચાનક (૬૮) અધુર સ્પી-
નગ કરનામાં, સાત, ખડુ (૬૯) ચારે તરફથી (૧૦૦) સાથે (૧૦૧)
ખારબ, પછી આ સિવાય બીજા પાંચ અવ્યયો છે (બુઝો વૈં સિં
હૌં અવ્યય પ્રકરણ) હિતિં એ પ્રમાણે અવ્યયાનિ=અવ્યયો ખતાવ્યા.

અવ્યયનું લક્ષણ=ત્રણેય લિંગમાં, સાતેય વિભક્તિમાં, અને
ત્રણેય વચનોમાં જે રૂપો બદલાતા નથી; તેના શબ્દોને અવ્યય કહે-
વાય છે “ ધીરસ્તુ ”

અવ્યય પ્રકરણ પૂરું થયું

(૧૭૧) અર્થ-નિયતો નિયતા નિયમેન=ઉપસ્થિતિ. યસ્ય સઃ (૫
અ વ.) નિયતાપરિધતિકઃ=જે પ્રાતિપાદક=શબ્દને બોલના જે અર્થનું
નિપમથી શકા વગર જાન થાય તે શબ્દના અર્થને=પ્રાતિપદિકાર્ય કહે
વાય દા -રામ શબ્દના ઉચ્ચારણ કરવાથી, દશરથ રામના પુત્ર રામચંદ્ર

૨।૩।૪૬ । નિયતોપસ્થિતિક પ્રાતિપદિકાર્થઃ । માત્રશબ્દ-
સ્ય પ્રત્યેકં યોગઃ । પ્રાતિપદિકાર્થમાત્રે લિઙ્ગમાત્રાધિક્યે પરિ-
માણમાત્રે સંખ્યામાત્રે ચ પ્રથમા સ્યાત્ । પ્રાતિપદિકમાત્રે-
ઉચ્ચૈઃ, નીચૈઃ, કૃષ્ણઃ, શ્રીઃ, જ્ઞાનસ્ । લિઙ્ગમાત્રે-તટઃ, વટી,
તટસ્ । પરિમાણમાત્રે-દ્રોણો વીરિઃ । વચનં સંખ્યા । એક, ૧
દ્વૌ, વહનઃ ।

૩૫૧ અર્થનું નિશ્ચય જ્ઞાન થાય છે તેથી તે અર્થ ' પ્રાતિપદિકાર્થ '
 કહેવાય છે માત્ર ૦ માત્ર શબ્દનો પ્રત્યેક શબ્દોની સાથે સંબંધ છે

નોટ—“ દ્વન્વાન્તે દ્વન્વાદૌ વા ધ્રુવમાર્ણં વદ પ્રત્યેકમ્ભિસમ્યદ્વપદ ”
 ૬-૬ સમાસની અન્તે, અથવા યદ્યાત્મા સમજાતા પદનો દરેક
 પદોની સાથે સંબંધ થાય છે પ્રાતિપદિક ૦ સૂત્રમાં ૬-૬ સમાસ છે ને
 માત્ર શબ્દ તેના અર્થમાં છે

(૧૦૩) અર્થ—પ્રાતિપદિકાર્થમાં જ, સિંગની અધિકતામાં જ,
 પરિમાણ=માપ વાચક શબ્દમાં જ અને સંખ્યા=ગણનામાં જ ' પ્રથમ '
 વિભક્તિ થાય

૦૫૧૦ (૧૭૧) પ્રાતિપદિકસ્ય-અર્થ -પ્રાતિપદિકાર્થ એ એવે દ્વિતી
 પ્રાતિપદિકાર્થમાત્ર તસ્મિન્ પ્રાતિપદિકાર્થમાત્રે =પ્રાતિપદિકાર્થ માનનાં
 લિઙ્ગાદયો=ઉચ્ચ ઓચી નીચે=નીચુ, કૃષ્ણ=શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા, શ્રી
 =અદમી શેષા, જ્ઞાનમ્=જ્ઞાના ઉદાહરણો ઓચી નીચુ વગેરે અર્થ
 પ્રાતિપદિકાર્થ હોવાથી પ્રાતિપદિક ૦ સૂત્રમાં પ્રથમા કરી છે ૧-૨
 ઉદાહરણ અભ્યાસ હોવાથી મુના ' અભ્યાસદર્શન ' સૂત્રથી મુનો નોંધ કરી
 રાજેન્ નીચેના મુના રૂપ વિસ્તર ૩-૪ ઉદાહરણ પ્રથમાનો મુ, ઉ,
 નો અનુગમનોપ મુનો રૂપ વિસ્તર ૫-ઉદાહરણ મુનો " બતાવ્યું "
 સૂત્રથી અમુ થઈ, પૂર્વે ૩૫ કરી મૂળમાં બતાવેલાં ૩૫૧ અને છે

(૧૭૨) સમ્બોધને ચ । ૨।૩।૪૭ । પ્રથમા સ્યાત્ ।
 હે રામ । (૧૭૩) કર્તુરીપ્સિતતમં કર્મ । ૧।૪।૪૯ । કર્તુઃ
 ક્રિયયા-આપ્તુમિષ્ટતમં કારકં કર્મ સઠ્ઠં સ્યાત્ । (૧૭૪)
 કર્મણિ દ્વિતીયા । ૨।૩।૨ । અનુક્ટે કર્મણિ દ્વિતીયા સ્યાત્ ।
 હરિં મજતિ ।

(૧૭૨) અર્થ-સંબોધનમાં પણ “ પ્રથમા ” યાપ.

નોટ—જે શબ્દોનાં લિંગ હોતાં નથી (અર્થાત્ અબ્યયો) અને
 જે શબ્દો એક જ લિંગમાં યાસતાં હોય તે પ્રાતિપદિબંનાં ઉદાહરણો,
 જે શબ્દ ત્રણેય લિંગમાં યાસતાં હોય તે લિંગમાનાનાં ઉદાહરણો,
 તટઃ, તટી, તટમ્, કિનારો ત્રણેય લિંગમાં છે. તેથી તેમાં લિંગમાદ્યા-
 ચિન્નયમાં પ્રથમા. આ સૂત્રથી થઈ, તે તે રૂપો નિયમ પ્રમાણે બનાવવાં.
 પરિમાણંતુ ઉદાહરણઃ=પાંચ શ્વેર, વીહિઃ=કામર=પાંચ શ્વેરથી માપેલી
 કામર, માં માપવાયક દોળ શબ્દ હોવાથી તે અર્થમાં પ્રથમા આ સૂત્રથી
 થઈ છે. વચ્ચનં સંખ્યા=પ્રાચીન આચાર્યોએ વચ્ચનનો અર્થ સંખ્યા કરેલો
 છે. તેથી એક=એક, દ્વૈ=બે, વહવાઃ=ધણી, સંખ્યા અર્થમાં આ સૂત્રથી
 પ્રથમા થઈ છે. માટે સંખ્યાવાચકનાં તે ઉદાહરણો છે. અને તેનાં રૂપો
 પૂર્વલિંગમાં સિદ્ધ કરેલાં જ છે તે પ્રમાણે સિદ્ધ કરવાં.

બ્યાહ (૧૭૨) હે રામ=હે રામ અહીં આવો । હે રામ સંબો-
 ધન હોવાથી પ્રથમા “ સમ્બો ” સૂત્રથી થઈ છે. અને “ एह् हस्वां ”
 સૂત્રથી તેનો લોપ થયેલ છે. સંબુદ્ધિના અર્થ માટે “ एह् हस्वां ”
 સૂત્ર જુઓ.

(૧૭૩) અર્થ-કર્તાને ક્રિયા દ્વારા સંબંધ કરાવવા માટે અત્યંત
 જે ધનિષ્ઠકારક તેની “ કર્મ ” સંજ્ઞા યાપ.

(૧૭૪) અનુક્રાન્ત=કર્મથી ઉકત નહીં થયેલાં કર્મમાં દ્વિતીયા યાપ.

(૧૭૫) સ્વતન્ત્રઃ કર્તા ૧૧૪૧૫૪ । ક્રિયાયાં સ્વાતં-
ત્ર્યેણ વિવક્ષિતોઽર્થઃ કર્તા સ્યાત્ । (૧૭૬) સાધકતમં કરણં
૧૧૪૧૪૩ । ક્રિયાસિદ્ધૌ પ્રકૃષ્ટોપકારકં કરણસંઘં સ્યાત્ ।
(૧૭૭) કર્તૃકરણયોઃ તૃતીયા ૧૨૩૧૧૮ । રામેણ વાણેન
હતો વાલી ।

(૧૭૫) અર્થ—ક્રિયામાં સ્વતન્ત્રપદ્ધતી બોલવાની ઇચ્છાવાળા
અર્થની " કર્તા " સંઘા થાય.

(૧૭૬) ક્રિયાની સિદ્ધિમાં (સધનતામાં) અત્યંત ઉચ્ચારક
કારકની કસ્ય સંઘા થાય.

(૧૭૭) અનુક્રમ=ક્રમથી ઉક્ત નહીં થયેલાં કર્તા, અને કસ્યમાં
તૃતીયા થાય.

૦૫૧૦ (૧૭૩) (દેવવ્રતઃ) હરિં ભજતિ = દેવવ્રત હરિને સેવે છે.
અહીં ભજ્ વાતુનો કર્તા દેવવ્રત છે, તેનો અજ્ઞાન ક્રિયા દ્વારા સંબન્ધ
કરવા માટે ખૂબ જ ઇષ્ટ હરિ છે, તેથી તેની " કર્તુરીક્ષિત " સૂત્રથી
' કર્તા ' સંઘા કરી પછી " કર્મણિ " સૂત્રથી હરિની દ્વિતીયા ધર્મ.
નિયમ પ્રમાણે હરિમ્ ૩૫ બને છે.

૦૫૧૦ (૧૭૩ થી ૧૭૬) રામેણ વાણેન હતો વાલો=રામે ખાંજૂરી
વાલી માથે. અહીં મારવાની ક્રિયામાં સ્વતન્ત્ર રામ છે, તેથી તેની
સ્વતન્ત્રઃ " સૂત્રથી કર્તુ=સંઘા ધર્મ અને મારવાની ક્રિયામાં ખૂબ જ
યોગી સાધન બળ છે, તેથી તેની કરણ=સંઘા " સાધકતમં "

ધર્મ, બાદ " કર્તૃકરણયોઃ " સૂત્રથી તૃતીયા વિબક્તિ થવાથી
રામેણ, અને વાણેન ડપો, નિયમ પ્રમાણે બને છે. નોંધ—દુનઃજ્ઞ, ર્નો.
અનુબંધોપ, કિત્ દોરાથી " અનુક્રમો " સૂત્રથી હરના નીકારનો
સોપ ધર્મ દત્તઃ ૩૫ બને છે. " ઉપે કર્મણિ પ્રથમા " કા ૫.૧૫થી

(૧૭૮) કર્મણા યમભિમૈતિ સમ્પ્રદાનમ્ । ૧૧૪।૩૨ ।
 નસ્ય કર્મણા યમભિમૈતિસ સમ્પ્રદાનસઙ્ગં સ્યાત્ । (૧૭૯)
 સમ્પ્રદાને ચતુર્થી । ૨।૩।૧૩ । વિપ્રાય ગાં દદાતિ । (૧૮૦)
 નમઃ સ્વસ્તિ સ્વાહા સ્વધાલં વપદયોગાચ્ચ । ૨।૩।૧૬ ।
 રમિયોંમે ચતુર્થી । હરયે નમઃ । પ્રજામ્યઃ સ્વસ્તિ । અગ્નયે
 સ્વાહા । પિતૃમ્યઃ સ્વધા । અલમિતિ પર્યાપ્ત્યર્થસ્યગ્રહણમ્ ।
 તેન દૈત્યેભ્યો હરિરલં પ્રશ્નઃ, સમર્થઃ, શક્ત ઇત્યાદિ ।

કર્મ ઉક્ત યવાધી હત શબ્દનો પ્રથમા થર્મ, હરિ મજતિ વગેરે પ્રયોગ-
 માં મજતિ પાતુમાં કર્તા ઉક્ત છે અને કર્મ હરિમ્ અનુક્ત છે તેથી
 તેની દ્વિતીયા થયેલી છે તે રીતે શ્રેષ્ઠ જગાએ સમજી લેવું

(૧૭૮) અર્થ—“ દા ” પાતુના કર્મની સાથે કર્તા, જેને
 સમજ કરાવવા ઇચ્છે છે, તે કારકની સંપ્રદાન થયાં થાય

(૧૭૯) “ સમ્પ્રદાન ” અર્થમાં ચતુર્થી વિભક્તિ થાય
 ને ૧૮—“ સમ્પ્રદીયતે-અસ્મે-ઇતિ સમ્પ્રદાનમ્ ” જેને કાર્ધ આપ

માં આવે તે ચતુર્થીમા મૂકાય

(૧૮૦) અર્થ—નમસ્ સ્વસ્તિ, સ્વાહા, સ્વધા, અગ્નિ, વપદના
 પ્રમા થાય અલમિતિ અલમ્ શબ્દનો પર્યાપ્તિ અર્થ છે તેથી તે
 થર્મ જણાવનારો, પ્રશ્ન, શક્ત, સમર્થ શબ્દોના યોગનાં પણ ચતુર્થી
 માં છે

વ્યાખ્યા (૧૭૮ થી ૧૮૦) ઉ ૧૦ વિપ્રાય ગાં દદાતિ = રાગ
 , કાળને ગાય આપે છે દા=પાતુનો કર્તા રાગ, ગો=ગાયરૂપી કર્મની
 સાથે વિપ્ર=પ્રાણીઓનો સમજ કરાવે છે. તેથી વિપ્ર શબ્દની સંપ્રદાન
 થયાં “ કર્મણા યમભિ ” સત્તી થર્મ “ સમ્પ્રદાને ” સત્તી ચતુર્થી
 થઈને વિપ્રાય ગાં દદાતિ બને છે તેથી જ રીતે શ્રેષ્ઠી દીનાય વર્ણ

(૧૮૧) ધ્રુવમણાયેડપાદાનામ્ । ૧।૪।૨૪ । અપાયો= વિશ્લેષસ્તસ્મિન્સાધ્યે યદ્ ધ્રુવમવધિભૂતં કારકં તદપાદાનં સ્યાત્ । (૧૮૨) અપાદાને પશ્ચમી । ૨।૩।૨૮ । અપાદાને પશ્ચમી સ્યાત્ । ગ્રામાદાયાતિ । ધાવતોડશ્વાત્ પતતીત્યાદિ ।

વદાતિ, વાલકેન્ધ્યો મોદક વદાતિ વગેરે પ્રયોગો સમજવા ઉં હરયે નમ=હરિને નમસ્કાર, પ્રજામ્ય સ્વસ્તિ=પ્રજાનુ કલ્યાણ થાય અગ્નયે સ્વાહા=અગ્નિને અર્પણ ધી, જવ, તલ, પાલસ, વગેરે અર્પણ કરવામાં સ્વાહા શબ્દ વપરાય છે પિતૃમ્ય. સ્વધા=પિતૃઓને અર્પણ, પિતૃઓને દૂધ, જવ, તલ, પુષ્પ વગેરે આપવામાં સ્વધા શબ્દ વપરાય છે દૈત્યેન્ધ્યો હરિ. અભૂ, પ્રભુ. દૈત્યોને માટે હરિ પ્રર્પિત છે, સમર્થ છે અહીં નમસ્ ના યોગમાં હરિની “ નમ. સ્વસ્તિ” સૂત્રથી ચતુર્થી થઈ છે તે રીતે સ્વસ્તિ, ના યોગમાં પ્રજામ્ય, સ્વાહા ના યોગમાં અગ્નયે માં સ્વધા ના યોગમાં પિતૃમ્ય માં અભૂ ના યોગમાં દૈત્યેન્ધ્ય માં “ નમ સ્વસ્તિ” સૂત્રથી ચતુર્થી થઈ છે, ને તે તે પ્રયોગો નિયમ પ્રમાણે અનેકા છે તેની જ રીતે શિવાય નમ, ગવે સ્વસ્તિ, હન્દ્રાય સ્વાહા, પિતા મતૃમ્ય સ્વાહા, કુષ્ટેમ્ય વિષ્ણુ શક વગેરે પ્રયોગો જનાવવા

નોંધ—નમસ્ વગેરે અન્યો છે, સમગ્રદાન સદા કર્મો વિના તેમ જ યોગમાં ચતુર્થી થાય, માટે આ સૂત્ર જનાવેલું છે અભૂ શબ્દ નો પર્પિતરૂપી અર્થ ન રચીકર્મો હોત તો તેના યોગમાં ૪મી થઈ જત

(૧૮૧) અથ—અપાય=પિતૃતેન-શુદ્ધ પડવુ શુદ્ધ ડગાની ક્રિયા માલુમ પડતી હોય તો તે વસ્તુની સાથે ધ્રુવ-ઠ વધિ=રિશર હદ જત-વતારા કારકની “ અપાદાન ” સદા થાય

(૧૮) અર્થ—અપાદાનમાં પશ્ચમી વિશક્તિ થાય

(૧૮૩) પૃષ્ઠી શેષે । ૨૧૬।૫૦ । કારકપ્રાતિપાદકાર્ય-
વ્યતિરિક્તઃ સ્વસ્વામિભાવાદિ સમ્બન્ધઃ શેષસ્ત્ર પૃષ્ઠી સ્યાત્ ।
રાજઃ પુરુષઃ ।

(૧૮૩) અર્થ-કારક, પ્રાતિપદિકાર્યથી જિનન સ્વસ્વામિભાવાદિ
સંબન્ધમાં પૃષ્ઠી થાય.

વ્યાખ (૧૮૧-૮૨) ઉદા. પ્રામાત્ આવાતિ (જનઃ) માણસ
ગામભાષી આવે છે. અહીં માણસને જુદા પાડવાની ક્રિયાની સ્થિતિ
હવે બતાવનાર ગામ છે તેથી "ધ્રુવમપાયે" સૂત્રથી પ્રામ શબ્દ ધ્રુવ
અધિભૂતકારક હોઈ તેની અપાદાન સંજ્ઞા કરી "અપાદાને" સૂત્રથી
તેની પચમી થતાં તે પ્રયોગ બને છે ધાવતઃ મથાત પતતિ=તે દોડતા
થોડા ઉપરથી પડે છે. અહીં પડવાની ક્રિયાની હવે અર્થ બતાવે છે
તેથી તેની ઉપર પ્રમાણે અપાદાન સજ્ઞા થયા બાદ પચમી થઈ છે.
તેનું વિશેષણ ધાવતઃ છે તેથી તે પણ પચમીમાં મૂકયો છે. આ રીતે
રક્ષાત્ પર્ણાનિ પતન્તિ=ઝાડ ઉપરથી પાંદડાં પડે વગેરે પ્રયોગો સમજવા.

સૂચના-ચલિજ્ઞ ચદ્વચન યા ન વિમક્તિવિશેષ્યસ્ય । તલ્લિજ્ઞ તદ્
વચન સા ન વિમક્તિવિશેષ્યસ્યાપિ । જે લિંગ, જે વચન, જે વિમક્તિ
વિશેષ્યની હોય તે લિંગ, તે વચન, તે વિમક્તિ વિશેષ્યની પણ મૂકાય
છે માટે ધાવતઃ પચમીમાં મૂકયું છે.

વ્યાખ (૧૮૩) ઉદા. રાજઃ પુરુષ=રાખનો પુરુષ, અહીં રાખ
અને પુરુષના સ્વસ્વામિભાવ સબન્ધ હોવાથી "પૃષ્ઠીશેષે" સૂત્રથી
સ્વામિવાચક રાજન્ શબ્દથી પૃષ્ઠી થઈ. તે પ્રયોગ બને છે, કૃષ્ણસ્ય
મજ્ઞઃ, આગ્રસ્ય ફળં વગેરે પ્રયોગો બાળવા.

નોટ—કર્તા કર્મ કરણ સમ્પ્રદાન તથૈવ ન । અપાદાનાધિકરણ-
મિત્વાનુઃ કારકાણિ પટ્ ॥ કર્તા, કર્મ, કરણ, સમ્પ્રદાન, તેની જ રીતે
અપાદાન, અને અધિકરણ=આ છે કારક છે. ઘટ્ટવાઃ કારકત્વ નાસ્તિ

(૧૮૪) આધારોઽધિકરણમ્ । ૧।૪।૪૫ । કર્તૃકર્મદ્વાર
તદ્વિષ્ટક્રિયાયા આધારઃ કારકમધિકરણસઙ્ગસ્યાત્ । (૧૮૫)
સપ્તમ્યધિકરણે ચ । ૨।૩।૩૬ । અધિકરણે સપ્તમી સ્યાત્,

પટ્ટપર્યઃ સમ્બન્ધઃ, શુભ્રો મહાભાષ્ય, તેથી પછીનો અર્થ સંબંધ છે.
ઉક્તાદન્યઃ શેષઃ, પ્રથમા, દ્વિ ત. ચ પં.સ. ૬=વિભક્તિ કરનાર
શુભ્રો બતાવ્યા છે, તેથી બાકી રહેલ શેષ કહેવાય, તેથી સ્વસ્વામિભાવ,
જન્યજનકભાવ, અવયવઅવયવિભાવ, સાપ્તમાપકભાવ, વગેરે સમધી
શેષ શબ્દથી સ્પર્શ થકામ છે. વિસ્તાર માટે શુભ્રો અમારું બે. (સિ.
કો. ૬।૨૬ પ્રકરણ).

(૧૮૬) અર્થ—કર્તા અને કર્મ દ્વારા કર્તા ને કર્મમાં રહેનારી
ક્રિયાના આધાર=આધેયજન કારકની “અધિકરણ” સંજ્ઞા થાય.

(૧૮૫) અર્થ—અધિકરણ અર્થમાં સપ્તમી થાય, વકારાત્
સૂત્રમાં રહેલા ચકારથી દ્વારાર્થક, અને સમીપાર્થ સંબંધથી પણ સપ્તમી
વિભક્તિ થાય. ઔપચ્છેયિ૦ (૧) ઔપચ્છેયિક=સંબંધ દ્વારા કરેલો
સંયોગ (૨) વૈયયિક=વિયય દ્વારા કરેલો સંયોગ, અને (૩) અધિ-
વ્યાપક=સર્વ જગત્માં રહેલા, આ ત્રણ પ્રકારના આધાર છે

વ્યા૦ (૧૮૪-૧૮૫) (૧) કર્તા દ્વારા ઔપ૦ આધારજનું ઉદા૦
કટે આસ્તે=તે સાંધી ઉપર બેઠો છે. અહીં બેસવાની ક્રિયાનો આધાર
=આત્રય કટ છે. બેસનાર પુરુષ કર્તાના=તેની સાથે સંયોગો હોવાથી,
“આધારો” સૂત્રથી કટની અધિકરણ સંજ્ઞા થઈ “સપ્તમ્ય૦”
સૂત્રથી સપ્તમી યર્ષને કટે આસ્ત પ્રયોગ બને છે. (૨) કર્મદ્વારા ઔ.
ઉદા૦ સ્વાત્માં પત્નિ, તે તયેનીમા રામે ૩. રામનાની ક્રિયાનો આધાર
સ્વાલી છે. અને તે યોખા (મર્મ)ની સાથે સંયોગ સંબંધ ધરાવતી
હોવાથી, “આધારો” સૂત્રથી સ્વાલીની અધિકરણ સંજ્ઞા “સપ્તમ્ય૦”
સૂત્રથી સપ્તમી યર્ષને તે પ્રયોગ બને છે. (૩) વૈય૦ આ૦ ઉદા૦ મોક્ષે

ચકારાદ્ દૂરાન્તિકાર્યેભ્યઃ । ઔપશ્લેષિકો, વૈપયિકોઽધિવ્યા-
પકથેત્યાધારસ્ત્રિધા । કટે આસ્તે । સ્થાલ્યાં પચતિ । મોક્ષે
ઈચ્છાસ્તિ । સર્વસ્મિન્નાત્માસ્તિ । વનસ્ય દૂરે, અન્તિકે વા ॥

॥ इति विभक्त्यर्थः ॥

॥ अथ समासप्रकरणम् ॥

समसनं समासः तत्र १-प्रायेणोच्चरपदार्थप्रधानस्तत्पुरुषः ।

જ્ઞા, અસ્તિ=મોક્ષ વિષયક ઇચ્છા (ઇચ્છાની) છે. અહીં ઇચ્છાની
ઇચ્છા મોક્ષ વિષયની છે (મારો મોક્ષ થાય) તેથી તેની ઉપર પ્રમાણે
પ્રમાણે અધિકરણ સગા, અને અધિકરણમાં સમગ્રી થઈ તે પ્રયોગ
બને છે (૪) સર્વસ્મિન્નાત્માસ્તિ=(આભિવ્યાં અનુ ઉદા-) આત્મા
સર્વ સ્થળે વ્યાપ્ત છે, અહીં આત્મા કતાં છે-તે બધી જગ્યાએ વ્યાપ્ત
છે તેથી સર્વ શબ્દની અધિકરણ સગા, અને અધિકરણમાં સમગ્રી,
ઉપર મુગ્ધ થઈ તે પ્રયોગ બને છે દૂરાન્તિકનુ ઉદા- વનસ્ય દૂરે,
અન્તિકે વા=વનથી દૂર, બગીચા પાસે, નાથી દૂર અર્થ સૂચવનાર દૂર,
અને પાસે, નજીક, અર્થ સૂચવનાર અન્તિક શબ્દથી (સપ્તમ્ય-)
સૂત્રમાં જ શબ્દ મૂકેલા છે. તેથી, તેનાથી સમગ્રી થઈને તે પ્રમાણે
બનેલા છે. “ ધીરસુ ”

કારક પ્રકરણ પૂરું થયું.

समास प्रकरणं शब्द

(૧૮૬) અર્થ-“ કઢારાઃ કર્મધારયે ” સૂત્રના પદેલ
અધિકાર ચાલે છે.

(તત્પુરુષમેદઃ કર્મધારયઃ) ૨-પ્રાયેણાન્યપદાર્થપ્રધાનો વહુ-
ત્રીદિઃ । ૩-પ્રાયેણોભયપદાર્થપ્રધાનો દ્વન્દ્વઃ । (૧૮૬) પ્રાક્-
હારાત્, સમાસઃ । ૨૧૧૩ । અધિકારોડ્યમ્ । તત્પુરુષઃ
૨૧૧૨૨ । અધિકારોડ્યં પ્રાગ્વહુત્રીદિઃ । (૧૮૮) દ્વિતીયા-
શ્રિતાતીતપતિતગતાત્યસ્તપ્રાપ્તાપન્નૈઃ । ૨૧૧૨૪ । દ્વિતીયાન્તં
શ્રિતાદિભિઃ સુવન્તૈઃ સહ સમસ્યતે વા, સ ચ તત્પુરુષઃ ।
કૃષ્ણં શ્રિતઃ (કૃષ્ણ-અમ્, શ્રિત-સુ) કૃષ્ણશ્રિતઃ ।

(૧૮૭) “જહુત્રીદિ” સમાસના પહેલાં તત્પુરુષનો અધિકાર
આલે છે. આ બંને અધિકાર સ્વયં છે.

(૧૮૮) અર્થ-દ્વિતીયાન્ત પદનો શ્રિત, અતીત. વગેરે પદની સાથે
વિકલ્પે સમાસ થાય છે. તે તત્પુરુષ કહેવાય છે.

વ્યાખ્યાન સમસર્ગ. અનેક પદો જેમાં યર્થ બનેલું એક પદ. સમા-
સોર્ગા-(૧) ઉત્તર-ગ્રીષ્મ પદનો અર્થ જેમાં મુખ્ય હોય, તેને “ તત્પુ-
રુષ ” તત્ત્વ તત્પુરુષનો એક કર્મધારય છે. (૨) મોટા ભાગે બીજા જ
પદનો અર્થ જેમાં પ્રધાન હોય, તે “ જહુત્રીદિ ” કહેવાય. અર્થાત્-
સમાસ કરતાં બંને પદોનો અર્થ ગૌણ બને, અને તે સિવાયના પદનો
અર્થ મુખ્ય હોય તેને જહુત્રીદિ સમાસ કહે છે. (૩) ધક્કું કરીને
બંને પદોનો અર્થ જેમાં મુખ્ય-પ્રધાન હોય તે દ્વન્દ્વ સમાસ કહેવાય.

નોટ-પોતા સમાસઃ સંદેષાદૃષ્ટાવિશતિષા યુગઃ । નિત્યાનિત્યરયોગેત
લગભગત્વેન ચ દ્વિગા ॥ મુખ્ય સમાસ-(૧) તત્પુરુષ (૨) કર્મધારય (૩)
જહુત્રીદિ (૪) દ્વિગ (૫) દ્વન્દ્વ (૬) અબધીનાદ-એમ છ પ્રકારના છે,
આમાંથી કેટલાક નિત્ય સમાસ, કેટલાક અનિત્ય સમાસો છે. અમુક-તુર
અનુક-૨૧૨૩-એમ તેમના બે ભેદો છે. જુઓ સમાસચક્ર
વ્યાખ્યાન (૧૮૯) રજાશ્રિતઃ લોકેક વિમદ છે. રૂપને આશ્રિ

(૧૮૯) સુપો ધાતુપ્રાતિપદિકયોઃ । ૨।૪।૭૧ । एतयोर्व-
 खस्य सुपो लृक् (૧૯૦) कर्तृकरणे कृता बहुलम् । २।१।३२
 कर्तरि करणे च तृतीया कृदन्तेन बहुलं समस्यते । हरिणा

રહેલા પુરુષ. કૃણ અમ્, ખિત સુ, અલૌકિક વિગદ છે કૃણં = દ્વિતી-
 યાન સુખન્તનો ખિતાદિ મુખન્ત ખિતઃની સાથે " દ્વિતીયાખિતાં " સૂત્રથી
 સમાસ થયો " કૃતદિતસમાં " સૂત્રથી (૧૯૦) અમ્, ખિત સુ) સમા-
 સની પ્રાતિપદિક સંજ્ઞા થઈ " સુપો ધાતુઃ " સૂત્રથી મુપ્ = અમ્, સુ,
 ખન્તનો લોપ થઈ, સુ લાગી તેના પુનઃ, વિસર્ગ કરી કૃણખિતઃ રૂપ
 મને છે, રામ જેવા રૂપો આવે છે. છી કૃણંખિતા = કૃણખિતા = રૂપને
 આધિત રહેલી સ્ત્રી-રૂપો રમા પ્રમાણે કૃણંખિતં = કૃણખિત = રૂપો યાન
 પ્રમાણે આવે છે.

નોંધ-લૌકિક વિગદ = સમાસનો પ્રયોગ થઈ શકે છે. અલૌકિક
 વિગદ = સમાસનો લોકમાં પ્રયોગ થઈ શકતો નથી-કૃણંખિતઃ, લૌકિક, કૃણ
 અમ્, ખિત સુ, અલૌકિક છે. તે રીતે દરેક સમાસોમાં ખાસ ખ્યાન રાખવું.

(૧૮૯) અર્થ-ધાતુ અને પ્રાતિપદિકના અવયવ સુપ્ પ્રત્યયનો
 લોપ થાય.

(૧૯૦) અર્થ-તૃતીયાન્ત કર્તા અને કર્મ અર્થમાં રહેલા પદોનો
 રૂદન્ત પદોની સાથે बहुलं = બહુલું કરીને સમાસ થાય.

(૧૯૧) અર્થ-અનુધ્વન્ત પદનો તદર્થ, અર્થ, ખસિ, દિન, મુખ,
 રક્ષિત શબ્દોની સાથે विकल्पे સમાસ-થાય.

વ્યાખ્યા (૧૮૬-૧૯૦) हरिणा घातः = हरिघातः = हरिमे ज्ञायाग्यो.
 અહીં હરિણા તૃતીયાન્ત પદ કર્તાનાં હોવાથી અને घात पदं રૂદન્ત
 હોવાથી = कर्तृकरणे " સૂત્રથી સમાસ થયો, સમાસત્વાદ્ = સમાસ થયો
 હોવાથી (कृतदितं " સૂત્રથી પ્રાતિપદિક સંજ્ઞા કરી " સુપો ધાતુઃ "
 સૂત્રથી મુપ્ = અમ્, સુ નો લોપ કરી-इन्द्रियात यथा आह सु लायी अनु.

જાતઃ-હરિજાતઃ । નસૈર્મિન્નઃ-નસૃભિન્નઃ । (૧૧૧) ચતુર્થી
તદર્થાર્યવલિહિતસુખરસિતૈઃ । ૨ । ૧ । ૩૬ । ચતુર્ધ્યન્તં
તદર્થાર્યદિભિર્વા સમસ્યતે ।

બંધશેષ કરી, સ્ના રૂપ વિચર્ગ કરી હરિજાતઃ ૩૫ બને છે અને તેના ત્રણેય ભિન્નર્થ, રામ, રમા, જ્ઞાન, પ્રમાણે રૂપો બને છે. તે રીતે નસૈઃ ભિન્નઃમાં નસૈઃ કરણમાં વૃત્તિવા, ભિન્નઃ, કૃત્ત્વ હોવાથી ઉપર પ્રમાણે સમાસ, પ્રાતિપદિક સંજ્ઞા, સુપૂનો લેખ, સુ નાં, ડ નો લેખ મ્ નો રૂપ વિચર્ગ=નરવભિન્નઃ ૩૫ બને છે, રૂપો ઉપર પ્રમાણે થાય છે.

નોંધ—ત્રૈદ પાસને (૧-ગણ)થી કર્મભિજ્યૂતમાં જ-પ્રત્યય, અનુ-બંધ દેનો લેખ, ઐના ઓઠારને “આદેશ ઉપદેશે” સૂત્રથી આ, સુ લાવી=જાતઃ કર્મ જ પ્રત્યયથી ઉજ્જ હોવાથી પ્રથમા અને “સ્વન્ન” સૂત્રથી રક્ષણ કરનારા હરિની કર્ત્વ સંજ્ઞા, “કર્ત્વકરણ” સૂત્રથી તૃતીયા ચયેલી છે. મિદિર=દ્વૈવિકરણે=ભેદી નાખવું-જુદું કરવું. ડમેા ગણથી ઉપર પ્રમાણે જ પ્રત્યય અનુબંધલેખ “રતાભ્યા” સૂત્રથી ધાતુના દત્તો અને ત બન્નેનો ન ચર્ધ ભિન્નઃ, બેદવામાં નખ સાધન હોવાથી “સાધ-ક્રમ” સૂત્રથી કરણસંજ્ઞા કરી. “કર્ત્વકરણ” સૂત્રથી તૃતીયા ચયેલી છે.

૦યા૦ (૧૬૦) ચૂપાવ દાહ=ચૂપદાહ=પચસ્તંભ માટે લાકડું. અહીં ચતુર્ધ્યન્તં રૂપ છે તદર્થ=પચસ્તંભ માટે કાષ્ઠ દાહ છે. “ચયુર્ધ્યન્ત-ધર્મ” સૂત્રથી બન્નેનો સમાસ નિઃકલ્પે થયો, સમાસ થયો હોવાથી, પ્રાતિપદિકસંજ્ઞા, “સુપોષાતુ” સૂત્રથી ડે-જુ. બન્નેનો લેખ ચર્ધ, નપુંસકમાં સુ લાવી “સ્વમોર્જવું” સૂત્રથી તેનો લેખ કરી ચૂપદાહ બને છે. રૂપો મધુ પ્રમાણે-સમાસ ન થાય ત્યારે ચૂપાવ દાહ=વાક્ય રહે છે.

(૧૯૨) પન્નમી મયેન। ૨।૧।૩૭। પન્નમ્યન્તં મયેન સહ
સમસ્યતે। ચોરાદ્-મયં-ચોરમયમ્। (૧૯૩) પઠી। ૨।૨।૩૭
પઠ્યન્તં સુવન્તેન સમસ્યતે। રાજઃ પુરુષઃ=રાજપુરુષઃ। સૂર્યસ્ય=

નોટ-તસ્મૈ અર્થઃ, તદર્થઃ= પ્રકૃતિને માટે, તદર્થ= સ્વરૂપથી પ્રકૃતિ-
વિકૃતિ થાય કીધેલો છે. જુઓ વૈં સિંહ કોં તત્પુરુષ પ્રકરણ.
રાજ=કાળ છે, તેનો વિકાર રાજા અનેલો છે-તેથી તદર્થમા સમાસ
કરવો નહીં તેા ચલિ, હિતં વગેરે નકામા જાય.

દ્વિજાર્થઃ= આઠાજીને માટે શુભ. = હાળ, અહીં “ અર્થેન નિત્યસમાસો
વિશેષ્યલિંગતા ચ ” વાર્તિકના સદકારથી અણપદ=સ્વપદની સાથે નહીં તેવા
અર્થ= પદની સાથે દ્વિજાય અર્થ અર્થ સ્વરૂપે જોધકનો વિકારપે “ ચતુર્થી-
તદર્થાર્થં ” સૂત્રથી સમાસ પ્રાતિપદિક સંચા, શુભનો લોપ, કરી વિશેષ્ય=
શુભઃ હોવાથી પુરિતમમા શુ લાવી, નિયમ પ્રમાણે દ્વિજાર્થઃ અને છે.
સ્ત્રીલિંગમાં દ્વિજાય અર્થ= દ્વિજાર્થ યયાગ, નપું. દ્વિજાય અર્થ=
દ્વિજાર્થમ્, પયઃ વિમલ કરીને રૂપો અને છે, અને તેના બધા રૂપો રામ,
રામા, જ્ઞાન પ્રમાણે.

મૂતાય વતિ., મૂતાવલિઃ= મૂતાને માટે બહિરાન, ગવે હિત=ગોહિતમ્=
ગાયને માટે હિતકારી, ગવે શુચમ્=ગોશુચમ્, ગવે રક્ષિતમ્= ગોરક્ષિતમ્ =
ગાયને માટે રક્ષણ કરેલું. આ ઉદા.માં મૂત, ગો વગેરે અતુલ્યન્ત
વાળે માટે રક્ષણ કરેલું. આ ઉદા.માં મૂત, ગો વગેરે અતુલ્યન્ત
વતિ, હિત, વગેરેની સાથે “ ચતુર્થીતદર્થાર્થં ” સૂત્રથી સમાસ કરી,
પ્રાતિપદિકસંચા, શુભનો લોપ, ઉપર મુજબ ચતા મૂતાવલિઃ વગેરે રૂપો
અને છે.

(૧૯૨) -અર્થ-પન્નમ્યન્ત સુગન્તનો અપાર્થક સુગન્તની સાથે
સમાસ થાય છે.

(૧૯૩) અર્થ-પઠ્યન્ત સુગન્તનો સુગન્તની સાથે સમાસ
થાય છે.

उदयः=सूर्योदयः । क्षत्रियस्य-बलम्=क्षत्रियबलम् । (१९४)
सप्तमी शौण्डैः । २।१।४० । सप्तम्यन्तं शौण्डादिभिः सम-

(૧૯૬) અર્થ-સપ્તમ્યન્ત સુખન્તનો શૌણ્ડાદિભિઃ લખેલા સુખન્તની સાથે સમાસ થાય છે.

૦૫૧૦ (૧૯૨) ચોરાદ્ ભયમ્=ચોરભયમ્=ચોરથી ડર. અહીં પંચમ્યન્ત ચોરાદ્નો અપાર્થક મયમ્ સુખન્તની સાથે “વચ્ચી” સૂત્રથી સમાસ થઈ, સમાસ થતાથી પ્રાતિપદિક સંઘા, સુપ્=હસિ=હુ નો “સુપોષાતુ” સૂત્રથી લોપ કર્યા બાદ સુ લાવી તેનો નપુંસંમાં “જાતાડમ્” સૂત્રથી જમ્ થઈ, પૂર્વરૂપ થઈ ચોરભયમ્ રૂપ બને છે. જ્ઞાન=પ્રમાણે રૂપો કર્તા.

નોંધ—“ભયમીતમીભિરિતિ તાત્પર્યમ્” જુઓ. બૈ. સિ. કૌ. તરુણપ. વાર્તિકથી વૃથિકાત્ભયમ્ = વૃથિકાભયમ્, વૃથિકાત્મીતઃ, વૃથિકામીતઃ, વૃથિકાત્ મીતઃ, વૃથિકામીતઃ માં પછી સમાસ થઈ, પ્રાતિપદિક સંઘા, સુપ્નો લોપ, સુ. લાવી નિયમ પ્રમાણે ન. પું. જી નાં રૂપો બની શકે છે.

૦૫૧૦ (૧૯૩) રાજઃ પુરુષઃ રાજપુરુષઃ = રાજાનો પુરુષ. અહીં પદ્યન્ત રાજઃનો સુખન્ત પુરુષઃની સાથે “વચ્ચી” સૂત્રથી સમાસ થઈ; સમાસ થતાથી પ્રાતિપદિક સંઘા, ઉપર પ્રમાણે સુરૂ ડસ્, સુ નો લોપ કરી, પૂર્વરૂપ રાજન્ ના ન્ નો “નલેપઃ પ્રાતિ” સૂત્રથી ન્ નો લોપ કરી, સુ, લાવી, અનુલંબલોપ, યના રૂત્વ, વિસર્ગ કરી રાજપુરુષઃ રૂપ બને છે. બધા રૂપો રામ પ્રમાણે. સૂર્યસ્ય ઉદયઃ=સૂર્યોદયઃ=સૂર્યનો ઉદય, ક્ષત્રિયસ્ય વલ્લમ્ = ક્ષત્રિયવલ્લમ્=ક્ષત્રિયોત્તમજા. બન્નેમાં ઉપર મુજબ સમાસ પ્રાતિપદિક સંઘા, સુપ્ નો લોપ, સૂર્ય+ઉદય માં યુજ્ઞ=આ થઈ સૂર્યોદય અહીં સુ. લાવી તેનો વિસર્ગ કરી સૂર્યોદયઃ બને છે રામ

સ્યતે । અક્ષેપુ-શૌણ્ડઃ=અક્ષશૌણ્ડઃ । (૧૯૫) તત્પુરુષઃ સમા-
નાધિકરણ કર્મધારયઃ । ૨।૧।૫૮ । સમાનવિભક્તચન્તપદ-
વિપયકઃ તત્પુરુષઃ કર્મધારયસઙ્ગ સ્યાત્ । (૧૯૬) વિશે-
ષણં વિશેષ્યેણ વહુલમ્ । ૨।૪।૧૭ । વિશેષણં સમાનાધિકરણેન

અને શાન પ્રમાણે અનકમે રૂપે બનાવવાં

નોટ— નહિતૈરપદ નિત્યા નિત્યા ઘાતુપસર્મયો । નિત્યા સમાસે
ધારય તુ સા વિવશામપેક્ષત ॥ સમાસમાં સહિતા નિત્ય મારી છે
રાગન્ માં નૂનો લોપ પ્રયત્નશ્ચ માનીતે કરવે ।

વ્યાઠ (૧૯૪) અક્ષેપુ શૌંડ = અક્ષશૌંડ = પાસા રમવામા નેશ્ચિ-
ધાર અર્થો સપ્તમ્યન્ના અક્ષેપુ સુગન્તનો શૌંડ. સુગન્ત ની સાથે
' સપ્તમી શૌંડે ' સૂત્રથી સમાસ કરી, ઉપર પ્રમાણે પ્રાતિપત્તિ
સગા સુપ્ સુપ્+સુ બન્નેને લોપ કરી ગુ લાવી નિયમ પ્રમાણે
અક્ષશૌંડ પ્રયોગ બન છે રામ પ્રમાણે રૂપો કરવાં તે રીતે કર્મણિ-
કુશલ = કર્મકુશલ પગેરે બને

નોટ— તત્રાષ્ટધા તત્પુરુષ - જુઓ સમાશ્રિત. તત્પુરુષ સમાસ
આઠ પ્રકારનો છે ' દ્વિતીયાન્ ' મૂત્રથી થઈ " સપ્તમી શૌંડેઃ " સુધી
દ્વિ ત ત ત ત ત પ ત પ ત સ ત નમ્. તત્પુ પ્ર. ત તુ ઉદા.
અર્ધમૂર્ષીપ્ત્યાન્=અર્ધમૂર્ષીપ્ત્યાન્ = પીપરનો અર્ધો જામ, " અર્ધ મૂર્ષીપ્ત્યાન્ "
સૂત્રથી સમાસ થઈ ઉપર પ્રમાણે કાર્ય કરવું ન જાણના અમાદાનઃ,
ખાદ્ય જોવા, ન અથ અનથ = ઘોડાના જોવા " નમ્ " સૂત્રથી સમાસ
થઈ ઉપર મૂળના કાર્ય કરવું આ રીતે ૮ પ્રકાર તત્પુરુષના .
જુઓ ડી. સિ. કો. તત્પુરુષ પ્રકરણ

(૧-૫) અર્થ-સમાન=તુલ્ય વિશક્ત્યન્ત પદો ■ વિપય જેનો
એવા જે તત્પુરુષ સમાસ તેની ' કર્મધારય " સગા થાય

વિશેષ્યેણ વહુલં સમસ્યતે । નીલમ્-ઉત્પલમ્=નીલોત્પલમ્ ।
 થુલ. પટઃ=થુલપટઃ ॥ ઇતિ તત્પુરુષઃ ॥

(૧:૬) અર્થ-વિશેષ્યનો સમાન અધિકરણવાળા વિશેષ્યની સાથે
 ધણું કરીને સમાસ થાય. (આ સમાસ કર્મધાર્ય સમાસ કહેવાય છે)

૦૪૧. (૧૬૫-૧૯૬) નીલમ્-ઉત્પલમ્= નીલોત્પલમ્= શુરુ' કમલ,
 શુક્ર: પટઃ=શુક્રપટઃ સફેદ વસ્ત્ર. અહીં નીલમ્. વિશેષ્યનો ઉત્પલમ્=
 વિશેષ્યની સાથે = વિશેષણ=" સૂત્રથી સમાસ થઈ, સમાસ હોવાથી
 પ્રાતિપદિકસ દ્વા "સુપોધાનુ" સૂત્રથી જન્મેના સુનો સોપ થઈ નીલોત્પલ
 થી સુ લાવી, તેનો અમ્ કરી, પૂર્વરૂપ થઈને નીલોત્પલમ્ પ્રયોગ બને
 છે રૂપો જાણ જેના કરના શુક્ર: વિશેષ્યનો પટઃ વિશેષ્યની સાથે ઉપર
 પ્રમાણે સમાસ વગેરે દ્રેક કર્મ કરી, સુ લાવી. નિવચ મુજબ શુક્રપટઃ
 પ્રયોગ બને. રૂપો રામ પ્રમાણે આ રીતે પુર્વિનગે કૃષ્ણસર્પઃ, બ્રીહિગે
 રક્ષલતા વગેરે રૂપો બનાવવા

નોંદ-સ વાતો કર્મધાર્યા=સમાસથકના આધારે નીલં જ
 તત્ ઉત્પલં જ નીલોત્પલમ્, શુક્રવાસો પટથ શુક્રપટઃ, રક્ષા વાસો લતા
 જ રક્ષલતા, આ રીતે સમાસ થઈ શકે છે. ને આ સમાસ જ યોગ્ય
 ગણાય.

વહુલમ્=ઘનિત્વ પ્રવૃત્તિઃ ઘનિદપ્રવૃત્તિઃ, ઘનિદ્વિભાષા ઘનિદન્યદેવ
 વિધેર્લિપાન વહુલા સમીક્ષ્ય ચતુર્વિધે વાહુલક વદન્તિ । વહુન્ ગર્ભાન્
 ભ્રાતીતિ વહુલમ્=ધણા જ અર્થેની લાવે તેને બહુલ કહી યકાય તે રીતે
 માર્ક વખત સમાસ પછી થાય નહીં દા ત રામઃ જાગદન્યઃ, અહીં
 સમાસ યયો નથી. જુઓ અનારુ કાવકપ્રકરણ. ॥ બીરલુ ॥
 તત્પુરુષ સમાસ પૂરો થયો.

॥ અથ વહુત્રીહિઃ ॥

(૧૯૭) શેષો વહુત્રીહિઃ । ૨ । ૨ । ૩ । અધિકારોઽયમ્
ભગ્વદ્વદાત્ । (૧૯૮) અનેકમન્યપદાર્થે । ૨ । ૨ । ૨૪ । અનેક
પ્રથમાન્ત—અન્યસ્ય પદસ્યાર્થેવર્તમાનં વા સમસ્યતે સ વહુત્રીહિઃ

બહુત્રીહિ સમાસ

(૧૭) અર્થ—આ અધિકાર મન છે દ્વન્દ્વ સમાસની સરખાત
સુખી આ અધિકાર માને છે

નોંધ—શેષ-ઉચ્ચાદન્ય શેષ=દ્વિતીયા શ્રીતાતીતં વગેરે સૂત્રોથી
મળ્ય પદોનો વિશેષ સમાસ કલ્પો નથી તેથી શેષ=પ્રથમાન્ત પદો
કહેવાય છે

(૧૯૮) અર્થ—અનેક પ્રથમાન્ત પદોનો અન્યં ખીજ પદના
અર્થમાં વર્તમાન હોય તો તેનો વિકલ્પે સમાસ થાય, તે બહુત્રીહિ
સમાસ કહેવાય ॥

(૧૯૯) અર્થ—ત્રીહિમા નિજા પ્રત્યયાન્ત રૂઢોનો પૂર્વ=પ્રથમ
પ્રયોગ થાય

૦૫૦ (૧૯૮) પીતાનિ=પીઠા-અમ્બરાણિ=વજ્રો યસ્ય=જેના છે,
તે પીતામ્બર=દરિ વિષ્ણુ અહીં પીતાનિ અને અમ્બરાણિ બને પ્રથમા
ન્ત પદોનો ' અનેકમન્યં ' સૂત્રથી અન્ય=ખીજ પદાર્થ હરિના અર્થમાં
વર્તમાન હોવાથી સમાસ થયો. ' સમાસત્વાત્ ' ' કૃત્તદ્વિતં ' સૂત્રથી
પ્રાતિપદિક સંગ્રા ' સુષોધાતુ ' સૂત્રથી સુપ્=મનેના જસૂ નો લોપ,
૩ સાવી; અનુમધનોપ, સૂના રૂત્વ વિસર્ગ કરી પીતામ્બર. પ્રયોગ બને
છે પટિતવિચ=જેણે વિદ્યા બાણી છે તેનો વિદ્વા । વ ગ સ મૂળમાં
બતાવેલ છે પટિતા ને વિદ્યા બને પદો પ્રથમાન્ત હોવાથી, બને
પદો વિદ્વાનરૂપી અન્ય પદાર્થમાં વર્તમાન હોવાથી " અનેકમં "

પીતાનિ, અમ્બરાણિ यस્ય સઃ પીતામ્બરઃ । પઠિતા વિદ્યા યેન
 સ્થ પઠિતવિદ્યઃ । (૧૯૯) નિષ્ઠા । રારાઙ્ઙ૬ । નિષ્ઠાન્ત વહુ-
 ગ્રીહો પૂર્વે સ્વાત્ । યોગો યુક્તો યેન સ યોગયુક્તઃ ॥

॥ ઇતિ વહુગ્રીહઃ ॥

સૂત્રથી સમાસ થયા બાદ, સુપ્ વગેરેનો લોપ ઉપર મુજબ કરી
 “શ્રિયાઃ પુર્વા ભાસિતપુસ્કાવન્દ્ સમાનાધિકરણે શ્રિયામપૂરણીશ્રિયાદિપુ”
 (ભૂળભા નથી) સૂત્રથી પઠિતા નો પુરુષ બાવન્નપઠિત, “ગોશ્રિયોરુપ-
 સર્જનસ્ય” (ભૂળભા નથી) સૂત્રથી વિદ્યા નો હ્રસ્વ થઈ નિયમ પ્રમાણે
 પઠિતવિદ્યઃ બને છે. બંનેનાં રૂપો પુ રામ, સી રમા, નપું માન
 પ્રમાણે કરવાં

યુક્તયોગ.-જેણે યોગ જોડ્યો છે તેવો યોગી પુરુષ. અહીં યુક્ત ને
 યોગઃ બંને પ્રથમાન્ત પદો અન્ય પદાર્થ(યોગી)રૂપ અર્થમાં વર્તમાન
 હોવાથી “અનેકમ” સૂત્રથી સમાસ થયા બાદ ઉપર પ્રમાણે પ્રક્રિયા
 થતા “નિષ્ઠા” સૂત્રથી નિષ્ઠા પ્રત્યયાન્ત યુક્તો પ્રથમ પ્રયોગ કર્યા
 બાદ સુ બાવીને નિયમ પ્રમાણે યુક્તયોગઃ પ્રયોગ બને છે

નોંધ-સપ્તઘાત વહુગ્રીહઃ સાત પ્રકારનો બહુગ્રીહ સમાસ છે.
 (૧) દ્વિપદ (૨) ત્રિપદ (૩) સદ્ગુર્વપદ (૪) સંસ્કૃતપદ (૫) સંદ્યોમય-
 પદ (૬) દિગન્તરાલક્ષણ (૭) વ્યક્તિહારલક્ષણ ॥ દ્વિપદમાં પથ્ય પ્રાપ્તારકઃ
 માં દ્વિતીયા બહુગ્રીહઃ, નિર્જિતકામઃમાં ત. બ. દત્તસુપઃ માં, ચ. બ. ૦
 ઉદ્દત્થનં, પ. બ. ચક્રપાણિઃ પ. બ. વીરપુરુષઃ સ. બ. નરપૂર્વ ० અધિષ્ઠાઃ
 આ પ્રયોગોમાં બહુગ્રીહ સમાસ થયેલો છે જુઓ સમાસચક્ર ॥ શ્રીરસ્તુ ॥

બહુગ્રીહ સમાસ પૂરો થયો.

॥ અથ દ્વન્દ્વઃ ॥

(૨૦૦) ચાર્થે દ્વન્દ્વઃ । ૨।૨।૨૯ । અનેકં મૃદન્તમિતરે-
તરયોગરૂપે ચાર્થે વર્તમાનં વા સમસ્યતે સ દ્વન્દ્વઃ । મિલિતા-
નામન્યયઃ=ઇતરેતરયોગઃ । રામથ લક્ષ્મણથ=રામલક્ષ્મણો
(ગચ્છતઃ) (૨૦૧) દ્વન્દ્વે ધિ । ૨।૨।૩૨ । દ્વન્દ્વે ધિસઙ્ગં પૂર્વ
સ્પાત્ । હરિહરૌ । (૨૦૨) અજાઘદન્તમ્ । ૨ । ૨ । ૩૩ ।

(૨૦૦) અર્થ—અનેક સુગન્ત પદ ઇતરેતરયોગરૂપ જના અર્થમાં
વર્તમાન હોય તો તેમનો વિકલ્પે સમાસ થાય છે અને તે દ્વન્દ્વ
સમાસ કહેવાય છે. મિલિતા= મળેલાં જુદાં જુદાં પદોનો એક ક્રિયાની
સાથે સંજન્ય તેને ઇતરેતરયોગ કહે છે.

(૨૦૧) અર્થ—દ્વન્દ્વ સમાસમાં ધિ સંજનનો પ્રથમ પ્રયોગ થાય.

(૨૦૨) અર્થ—અજ્ઞ પ્રત્યાહારનો અક્ષર આદિમાં હોય અને ધ્વજ
અક્ષર અન્તે હોય તેવા સંજનો દ્વન્દ્વ સમાસમાં પ્રથમ પ્રયોગ થાય.

નોંધ—ચાર્થે=ચના (૧) સમુચ્ચય (૨) અન્વાયય (૩) સમૂહ (૪)
ઇતરેતરયોગ, આ ચાર અર્થો છે એકત્રીજની અપેક્ષા રાખ્યા વિના
અનેક રચનાં પડેનો એક ક્રિયામાં સંજન્ય થાય તે સમુચ્ચય કહેવાય.
ઉદા. હંધર ગુરુ વ મજસ્વ=હંધર અને ગુરુને સેવ, નન્તે રથને એકાર્થી
વાવરથી સામર્થ્ય ન હોય તેને અન્વાયય. ઉદા. મિશામ્-મટ, ગાં વ,
જાનય, શિક્ષા માટે કરી આવ, અને ચાપને લેતો આવ, અને પદાર્થોનો
એક સમૂહાય જને ને તે નપુસંગલિંગમાં આવે તેને સમુચય. ઉદા. મત્રા
વ પરિભાષા વ જનયોઃ નમાદ્વાર=મત્રાપરિભાષાનુ=સંજનને પરિભાષાનો
સમૂહ. પરસ્પર જુદા જુદા પદાર્થોનો એક ક્રિયામાં સંજન્ય તેને ઇતરેતર-
યોગ. ઉદા. રામલક્ષ્મણો ગચ્છતઃ=રામ અને લક્ષ્મણ જાય છે. જુઓ વે,
સિ. કી. દ્વન્દ્વ પ્રકરણ ચવારકુલો દ્વન્દ્વઃ=જેમાં વ વળી આવે તેને
દ્વન્દ્વ કહે છે. જુઓ સમાસચક્ર

અજાદિ-અકારાન્તં દ્વન્દ્વે પૂર્વં સ્યાત્ । ईशकृष्णौ । (૨૦૩)
 અલ્પાચ્છરમ્ । ૨।૨।૩૪ । અલ્પાચ્છર દ્વન્દ્વે પૂર્વમ્ । શિવકેશવૌ
 (૨૦૪) પરવલ્લિઙ્ગં દ્વન્દ્વતત્પુરુષયોઃ । ૨।૨।૨૬ । દ્વન્દ્વે તત્પુરુષે
 ચ પરસ્યેવ લિઙ્ગં સ્યાત્ । મયૂરીકુલકુટૌ-૨મૌ । કુલકુટમયુયૌ

૦૫૧૦ (૨૦૦) રામઃ ચ રુષ્ણઃ ચ=રામકૃષ્ણૌ. રામ ને કૃષ્ણ
 (જાપ છે) અહીં બન્ને પહેલો "ચ" દ્વારા એક ક્રિયામાં સંબંધ
 દેવાથી ચાર્વે દ્વન્દ્વઃ સૂત્રથી સમાસ કરી, પછી પ્રાતિ-
 પદિકસંગ્રા, સુપ્=જને સુનો લેાપ કરી બે હોવાથી દ્વિ. વ. ઓલાવી,
 નિયમ પ્રમાણે જુદિ=ઓ થતાં રામકૃષ્ણૌ પ્રયોગ બને છે. તે રીતે
 શિવકેશવૌ, પાર્વતીપરમેશ્વરૌ રૂપે બને.

૦૫૧૦ (૨૦૧) હરિઃ ચ હરઃ ચ=હરિહરૌ=વિષ્ણુ ને શકર સ્તઃ=
 છે. અહીં બન્નેનો "ચાર્વે દ્વન્દ્વઃ" સૂત્રથી સમાસ કરી, પ્રાતિપદિકસંગ્રા,
 સુપ્ નો લેાપ, ક્યાં બાદ "દ્વન્દ્વેષિ" સૂત્રથી ધિ સંગ્રહ હરિનો જ પૂર્વ
 પ્રયોગ કરી, ઓ લાવી નિયમ પ્રમાણે હરિહરૌ પ્રયોગ બને છે.

૦૫૧૦ (૨૦૨) ईशः च कृष्णः च=ईशकृष्णौ=શકર ને કૃષ્ણ
 (છે.) અહીં બન્નેનો ઉપર પ્રમાણે સમાસ, સુપ્ નો લેાપ, ક્યાં બાદ
 "અજાદં" સૂત્રથી ईश શબ્દ અન્-આદિ, અને અદન્ત હોવાથી પ્રથમ
 મૂળી, ઓ લાવી નિયમ પ્રમાણે ईशकृष्णૌ પ્રયોગ બને છે.

(૨૦૩) અર્થ-ઓઠા અન્ પ્રત્યાહારના અક્ષતાળા પડેનો દ્વન્દ્વ
 સમાસમાં પૂર્વ પ્રયોગ થાય.

(૨૦૪) અર્થ-દ્વન્દ્વ અને તત્પુરુષ સમાસમાં પર પડના જેવું
 તાલગ થાય

૦૫૧૦ (૨૦૩) શિવઃ ચ કેશવઃ ચ=શિવકેશવૌ=શકર ને વિષ્ણુ
 (છે)=અહીં બન્ને પહેલો "ચાર્વે દ્વન્દ્વઃ" સૂત્રથી સમાસ કરી સમાસસ્વાત્
 "કૃત્તદિ" સૂત્રથી પ્રાતિપદિકસંગ્રા "સુપોઘાતુ" સૂત્રથી બન્નેના
 સુપ્=સુનો લેાપ કરી "અલ્પાચ્છર" સૂત્રથી શિવમાં બે "અન્"

इमे । तत्पुरुषे यथा-चोरभयम् । (२०५) पितामात्रा । मात्रा
सहोक्तौ पिता वा शिष्यते । माता च पिता च पितरौ माता-
पितरौ वा ॥ इति द्वन्द्व ॥ इति समासप्रकरणम् ॥

હોવાથી તેનો પ્રથમ પ્રયોગ યર્ષ, ઓ લાવી નિયમ પ્રમાણે-૬૬ યર્ષ
શાપકેશનો પ્રયોગ બને છે

વ્યાખ (૨૦૪) મયૂરી ચ કુવકુટૌ ચ = મયૂરીકુવકુટૌ = ઢેલ અને
ફૂલો. અહીં ઉપર પ્રમાણે સમાસ, પ્રાતિપદિકસગ્રા, છુપ્તો લોપ =
“ પરવલ્લિ” સૂત્રથી ૬-૬ સમાસ હોવાથી પર ૫૬ કુવકુટ પુરિતમ
૩૫, ઓ લાવી ઉપર મુજબ યર્ષ મયૂરીકુવકુટૌ અને તે જ રીતે
કુવકુટમયૂરીનાં મયૂરી = સ્ત્રી હોવાથી સ્ત્રીલિંગનું લિંગ કરી, ઓ લાવી
ફૂલો. યજ્ઞ = ય યર્ષ વર્ણો મળતા, કુવકુટમયૂરી પ્રયોગ બને ॥ મૂળમાં
પુરિતમ, અને સ્ત્રી ને સમ્યવતા અનકમે દમો, ને દમે પદો મૂલો છે.

તત્પુરુષ તાપરુપનું ઉદા. “ ચોરભયમ્ ” અહીં પંચમી તત્પરુષ
છે ને કાવચાળ નિપુસક હોવાથી “ પરવલ્લિ” સૂત્રથી નિપુસકલિંગ
થયું છે.

વ્યાખ (૨૦૫) વિમદ મૂળમાં બતાવેલ છે પિતરૌ, અથવા માતા-
પિતરૌ = માતા અને પિતા (છે) ઉપર મુજબ સમાસ, પ્રાતિપદિકસગ્રા,
છુપ્તો લોપ યર્ષ “ પિતામાત્રા ” સૂત્રથી પિતૃ શબ્દનો વિકલ્પે શેષ રહ્યો
બને એ વ્યક્તિ હોવાથી દ્વિ વ. ઓ લાવી, “ ષડ્ઠો” સૂત્રથી ક્ર્ડનો
જુજ, ૨૫૨ = અર્ધ યર્ષ. “ ઓ ” માં મળતા પિતરૌ, એક શેષ ન રહે ત્યારે
‘ માતાપિતરૌ ’ માં “ આનદ્ ષડ્ઠો દ્વ-દ્વ ” (મૂળમાં નથી) સૂત્રથી માતૃ
જા ના રુદારને આનદ્ આદેશ કર્યો છે, અનુગધલોપ, અને ઉપર હોવાથી
અન્તે યર્ષ માતાનનાં નરુદારને લોપ યર્ષ ને તે પ્રયોગ બને છે. એ
પ્રમાણે ૬-૬ સમાસ પૂરો થયો ॥ ચીરસ્તુ ॥

સમાસ પ્રકરણ પૂરું થયું

॥ અથ તદ્વિતાઃ પ્રત્યયાઃ ॥

(૨૦૬) સમર્થાનાં પ્રથમાદ્વા । ૪૧૧૮૨ । इदं पदत्रयम्
અધિક્રિયતે । (૨૦૭) તસ્યાપત્યમ્ । ૪૧૧૯૨ । पष्ठयन्तात्कु-
तसन्धेः समर्थाद् अपत्येऽर्थे प्रत्ययाः स्युः (૨૦૮) અપત્યં પૌત્ર-
પ્રભૃતિ ગોત્રમ્ । ૪૧૧૯૨ । अपत्यत्वेन विवक्षितं पौत्रादि
ગોત્રસંજ્ઞં સ્યાત્ । (૨૦૯) ગર્ગાદિમ્બો યન્ । ૪૧૧૯૫ ।
ગોત્રાપત્યે । (૨૧૦) તદ્વિર્તેષ્વચામાદેઃ । ૭૨૧૧૭ । मिति

(૨૦૬) અર્થ—સમર્થાનામ્, પ્રથમાદ, વા-આ નધ્ય પદોનો અધિ-
કાર આસે છે.

(૨૦૭) અર્થ—જેને સધિકાર્ય થયેલું છે, એવા સમર્થ પદ્યન્ત
પદ્યો અપત્ય અર્થમાં અળ વગેરે પ્રત્યયો થાય. નોટ અપત્ય=પુત્ર
અગર પુત્રી બન્ને માટે વપરાય છે.

(૨૦૮) અર્થ—અપત્યપદ્યો વિવક્ષિત પૌત્ર=પુત્રનો પુત્ર વગેરેની
“ગોત્ર” સંજ્ઞા થાય.

(૨૦૯) અર્થ—“ગર્ગાદિમ્બ”માં પઠિત શબ્દોમાં “ગોત્રાપત્ય”
અર્થમાં યજ્ પ્રત્યય થાય,

(૨૧૦) અર્થ—જ્ઞકાર, અથવા જ્ઞકારની ધ્વસંજ્ઞા થતી હોય તેના
પ્રત્યય (અળ, યજ્) પર રહેતા અવોના આદિ=પ્રથમ અવની વૃદ્ધિ થાય.

(૨૧૧) અર્થ—દીર્ઘં દ્વિતર, અને તદ્વિત પરમાં હોય તેા સસંઘઠ
અકાર, દ્વિતરનો લોપ થાય.

(૨૧૨)—અર્થ—પષ્ઠયન્ત પદ્યો દ્વિતર અર્થમાં અળ વગેરે પ્રત્યયો
થાય.

વ્યાા (૨૦૬ થી ૨૧૨) ગર્ગસ્ય ગોત્રાપત્યં ગાર્યં.=અર્થ ગોત્રમાં
ઉપન્ન થયેલ-પુત્ર, અથવા પુત્રી. અહીં ગર્ગ શબ્દ પષ્ઠયન્તયા “ગર્ગા-

નિતિ ચ તદ્વિતે ચામાદેરચો વૃદ્ધિઃ । (૨૧૧) યસ્યેતિ ચ ।
 ૬।૪।૧૪૮ । ઈકારે તદ્વિતે પરે મસ્યેવર્ણાવર્ણયોર્લોપઃ । ગર્ગ-
 સ્ય ગોત્રાપત્યં ગાર્ગ્યઃ । વત્સસ્ય ગોત્રાપત્યં વાત્સ્યઃ (મૃપોલ્કુ)
 ૨૧૨) તસ્યેદમ્ । ૪।૩।૧૨૦ । ઇન્દ્રસ્યેદમ્ ऐन्द्रम् । અણ-
 ત્યયઃ । (૨૧૩) પિતૃવ્યમાતુલમાતામહપિતામહાઃ । ૪।૨।
 ૮૬। एते निपात्यन्ते । पितुर्भाता-पितृव्यः । मातुर्भाता-

દિવ્યો” સૂત્રથી ચન્ પ્રત્યય, સ્ફારનો અનુગધતોપ તદ્વિતાન્ત હોવાથી
 “તદ્વિત” સૂત્રથી ગર્ગસ્ય+ગની પ્રાતિપદિકસંઘા “મુપોધાતુ” સૂત્રથી
 “પ” હસ્તેનો લોપ= ગર્ગ+ય “ચચિમમ્” સૂત્રથી ગર્ગની બસઘા
 ‘યસ્યેતિ ચ’ સૂત્રથી ગર્ગના અન્ત્ય “અ”નો લોપ “તદ્વિત”
 સૂત્રથી ચિત્ પ્રત્યય પરમા હોવાથી ગર્ગના આદિ ગતા અઠારની વૃદ્ધિ=
 આ થઈ વર્ધુ મળતા ગાર્ગ્ય, છુ, લાવી, નિયમ પ્રમાણે રૂપ વિસર્ગ
 થઈ= ગાર્ગ્યઃ પ્રયોગ બને છે વત્સસ્ય ગોત્રાપત્યમ્ વાત્સ્યઃમા ચન્ પ્રત્યય,
 પ્રાતિપદિકસંઘા, મુપનો લોપ, અક્ષરનો લોપ સુ લાવી ઉપર મુગ્ધ
 તસ્યઃ બને છે. રૂપો બન્નેનાં તમ પ્રમાણે જોલિજે, ગાર્ગ, રૂપો નહી
 માણે, નમુસકલિંગ જ્ઞાન પ્રમાણે બને છે

૯યા૦ (૨૧૨) ઇન્દ્રસ્યેદમ્ ऐन्द्रम्= ઇન્દ્ર સબન્ધી આ (દવિ
 ૬) અહીં “તસ્યેદમ્” સૂત્રથી અણ અનુગધતોપ, પ્રાતિપદિકસંઘા,
 મુપનો લોપ, અક્ષરનો લોપ, આદિ ચન્ “દ”ની વૃદ્ધિ તે ઉપર મુગ્ધ
 કરી છુ લાવી તેનો અમ્ કરી ऐन्द्रम् બને છે

(૨૧૩) અર્થ—પિતૃવ્ય માતુલ, માતામહ, અને પિતામહ
 ચળો નિપાતથી બને છે

નોટ—જે કાર્ય સૂત્રથી ન થઈ શકે, તે કાર્ય નિતાનથી કરવું.
 = ગ્રામણિસ્મપિ કિંચિત્કાર્ય નિપાતનત્ત્વ ન્યયત-જુઓ. વો. (સ કીમુદી
 “કલિગ્દશક” સૂત્ર.

માતુલઃ । માતુઃ પિતા, માતામહઃ । પિતુઃ પિતા પિતામહઃ
 “ પિતુર્ગ્રાતરિ વ્યત્ ” પિતૃવ્યઃ । માતુઃ “ ગ્રાતરિ ડુલ્લચ્ ”
 માતુલઃ । “ માતૃપિતૃભ્યાં ઢામહચ્ ” ઢિતિ ટિલોપઃ । માતા-
 મહઃ । પિતામહઃ । (૨૧૪) ગ્રામજનવન્ધુભ્યસ્તલ્ ૪૨।૪૩।
 પન્ધ્યસ્તલ્ । સ્યાત્ તલન્ત્ સ્ત્રિયામ્ । ગ્રામતા । જનતા ।

(૨૧૪) અર્થ-ગ્રામ, જન, બન્ધુ, શબ્દથી તલ પ્રત્યય યાય.

વ્યાઠ (૨૧૪) પિતુઃ ગ્રાત્તા=પિતૃવ્યઃ=પિતાનો ભાઈ કાકા -અહીં
 “ પિતૃ શબ્દથી ભાઈના અર્થમાં ચત્ પ્રત્યય, અનુબધતોપ, તદ્વિતાન્ત
 હોવાથી પ્રાતિપદિક સંચા, સુપ્, ઇત્નો “ સુપોષાતુઃ ” સૂત્રથી સોપ,
 સુ લાવી નિયમ પ્રમાણે રુત્ત. વિસર્ગ થઈ પિતૃવ્યઃ માતુઃ, ગ્રાત્તા=માતુલઃ
 માતાનો ભાઈ=મામા. અહીં માતૃ શબ્દથી ભાઈના અર્થમાં ડુલ્લચ્
 પ્રત્યય, અનુબધ્ ઇત્નો સોપ, તદ્વિતાન્ત હોવાથી પ્રાતિપદિક, સુપનો સોપ,
 માતૃન્ડુ લજ્ઞમાં “ સુદ્ ” સૂત્રથી પ્રત્યયના આદિ ર્નો સોપ, ક્વિ
 હોવાથી માતૃના રુકારનો ‘ ટિ ’ સોપ, વર્ણ મળતાં માતુલ=સુ લાવી,
 નિયમાનુસાર રુત્ત, વિસર્ગ થઈ, =માતુલઃ માતુઃ પિતા=માતામહઃ=
 માતાના પિતા પિતુઃ પિતા=પિતામહઃ=પિતાના પિતા=દાદા અહીં
 માતૃ. પિતૃ શબ્દથી “ માતૃપિતૃભ્યાન્ ” સૂત્રથી પિતા અર્થમાં ઢામહચ્=
 પ્રત્યય ડ, આદિ, લૂ-અન્ત્ય, બન્નેનો સોપ, માતુઃ ગામહ, પિતુઃ ગામહ,
 ની તદ્વિતાન્ત માતૃ પ્રાતિપદિક સંચા, “ સુપોષાતુઃ ” સૂત્રથી સુપ્=
 ઇત્નો સોપ કરી, ક્વિ હોવાથી બન્નેના ટિ “ ઝ ”નો સોપ, વર્ણ
 મળી સુ લાવી, નિયમાનુસાર રુત્ત. વિસર્ગ થઈ=માતામહઃ, પિતામહઃ
 પ્રયોગ બને છે. રામ જેવાં રૂપો કરવા

નોટ-કિલ્લતામર્ચ્યાદમસ્યાપિ ટેલોપેઃ=રૂકાર ધ્વજ=કિલ્લતા સામર્થ્ય
 થકી લાસંકે ન હોય તો પણ ટિ સોપ યાય. તેથી અહીં ઝ નો ટિ
 સોપ=ગામહચ્ કિલ્લ હોવાથી થયેલ છે.

વન્ધુતા (૨૧૫) યુષ્મદસ્મદોરન્યતરસ્યાં સ્વન્ ચ । ૪।૩।૧ ।
 ચાચ્છઃ । પક્ષેઽણ્ । (૨૧૬) આયનેયીનીયિયઃ ફઠસ્વજ્ઞઘાં
 પ્રત્યયાદીનામ્ । ૭।૧।૨ । પ્રત્યયાદેઃ ફસ્ય આયન્, ઢસ્ય ઇય
 સ્વસ્ય ઈન્, છસ્ય ઈય્, ઘસ્ય ઈય્ સ્યાત્ । યુવયોર્યુષ્માકં
 વાયં યુષ્મદીયઃ । અસ્મદીયઃ । (૨૧૭) તસ્મિન્નણિ ચ યુષ્મા-
 કાસ્માકૌ । ૪।૩।૨ । યુષ્મદસ્મદોરેતાવાદેશો સ્તઃ સ્વન્, અણિ
 ચ । આદિ વૃદ્ધિઃ । યૌષ્માકીણઃ । આસ્માકીનઃ । યૌષ્માક ।

અર્થ (૨૧૪) પ્રામાણી સમૂહઃ= પ્રામાતા= મામેનો સમુદાય અર્થો
 " પ્રામજન " સૂત્રથી મામ શબ્દથી તત્ પ્રત્યય થયો તદ્વિતાન્ત હોવાથી
 પ્રાતિપત્તિ સઘા. " હુષોધાતુ " સૂત્રથી હુષ્= આમનો હોપ, સૂક્ષ્મનો
 અનુગધોપ " તલન્ત સ્ત્રિયામ્ " (ડણાદિસૂત્ર) થી તલ પ્રત્યયાન્ત આસિંગમાં
 આદે તેથી= પ્રામત શબ્દથી " અજ્ઞાતશાય" સૂત્રથી ટાપ્ થઈ, અનુ-
 ગધોપ, છ હાવા, નિયમ પ્રમાણે તેનો હોપ થઈ= પ્રામાતા પ્રયોગ.
 જનાના સમૂહો= જનતા= માણસોનો સમુદાય, વન્ધુનામ્ સમૂહો= વન્ધુતા=
 બાઈઓને સમુદાય બન્ને જગ્યાએ ઉપર મુજબ તત્, પ્રત્યય, અનુ-
 ગધોપ સુપ્તો હોપ, આસિંગ હોવાથી ટાપ્-અનુગધોપ થઈ જનતા,
 વન્ધુતા, પ્રયોગો બને છે. રૂપો રમા શબ્દ પ્રમાણે આને

(૨૧૫) અર્થ-યુષ્મદ, અને અસ્મદ શબ્દથી હસ્મ અર્થમાં
 વિકરણે સ્વન્ થાય. ચ કારણી છે અને પક્ષમાં અર્ણ, પ્રત્યય પશ્ય થાય છે.

(૨૧૬) અર્થ-પ્રત્યયના આદીમાં ફ, ઢ, છ, ઇ, ષ્ હોપ તો
 તેમની જગ્યાએ ફનો આયન્, ઢનો ઇય, છનો ઈન્, છનો ઈય્, ષ્
 નો ઈય્ આદેશ થાય.

(૨૧૭) અર્થ-યુષ્મદને અસ્મદ શબ્દના સ્થાનમાં અનુક્રમે યુષ્માક,
 અસ્માક, આદેશ થાય સ્વન્ ને અણ, પ્રત્યય પરમાં હોપ તો.

આસ્માકઃ । (૨૧૮) તવકમમકાવેકવચને ! ૪।૩।૩ । એકાર્થવાચિનોયુષ્મદસ્મદોસ્તવકમમકૌસ્તઃ સ્વચ્ચિ અણિ ચ તાવ-

૦૫।૦ (૨૧૫ થી ૨૧૬) યુવચોઃ અયમ્=યુષ્મદીયઃ=અમારો, અહીં ઉપરની તદ્વિત વ્યુત્પત્તિમાં “યુષ્મદસ્મ” સૂત્રથી વકારાત્ છ પ્રત્યય ફલમ્ અર્થમાં થયો. “આચનેયી” સૂત્રથી છ નો ફલ્ આદેશ, અ મળતાં યુવચોઃનફલ, તદ્વિતાન્ત ઢોવાથી પ્રાતિપદિક સંઘા સુપ્=જોમ્ નો લોપ. યુષ્મદ્નફલ, બાદ નિયમ પ્રમાણે સુ. તેના રુત્વ વિસર્ગ મર્ધ યુષ્મદીયઃ । આવદોઃ અયમ્=અસ્મદીયઃ=અમારો. અહીં યયુઃ છ પ્રત્યય, પ્રાતિપદિક સંઘા વગેરે ઉપર મુજબ કાવં થતાં અસ્મદીયઃ પ્રયોગ બને છે. અહીં વ્યુત્પત્તિમાં દિવચનમાં શબ્દ છે. યુષ્માઃ, વા અસ્માકમ્ અયમ્—અ વ. વ્યુત્પત્તિમાં યયુ ઉપર પ્રમાણે જ રૂપો બને છે.

૦૫।૦ (૨૧૭) ઉપર પ્રમાણે દિવચન, બહુવચનની વ્યુત્પત્તિમાં “યુષ્મદસ્મ” સૂત્રથી રામ્, પ્રત્યય આ રૂપી ફલમર્ધ માં થયો, અનુ-બંધલોપ છ નો “આચનેયી” સૂત્રથી ફલ્ અક્ષર મળતાં ફલ, તદ્વિ-તાન્ત ઢોવાથી પ્રાતિપદિક સંઘા સુપ્=જોમ્ નો લોપ. યુષ્મદ્નફલ માં “તદ્વિચન” સૂત્રથી યુષ્માક આદેશ. “તદ્વિચન” સૂત્રથી આદિ અષ્, યુ ના ઉકારની તદ્વિ=જો મર્ધ, “ચચિમ્” સૂત્રથી બસંઘા, “ચચેતિ ચ” સૂત્રથી અ નો લોપ, વર્ણો મળતાં યૌષ્માકીનયા ॥ કાલી નિયમ પ્રમાણે રુત્વ, વિસર્ગ મર્ધ, “અદ્ઋજ્વાહ” સૂત્રથી ન નો રૂકાર કરી યૌષ્માકીનઃ અસ્મદ્ શબ્દમાં યયુ ઉપર પ્રમાણે પ્રક્રિયા કરી અસ્માક આદેશ, આદિ તદ્વિઃ સુ લાગી, નિયમ પ્રમાણે રુત્વ, વિસર્ગ મર્ધ આસ્માકીનઃ પ્રયોગ બને છે. બહુવચનની વ્યુત્પત્તિમાં યુષ્માઃ અયમ્ અસ્માકમ્ અયમ્ આ વ્યુત્પત્તિમાં યયુ ઉપર પ્રમાણે જ રૂપો બને છે રૂપો રામ જેવા બાને.

(૨૧૮) અર્થ—એકવચન વાચક યુષ્મદ. અને અસ્મદ ની જગ્યાએ તવક, મમાદ=આદેશ માય, મમ્ કે અજ પ્રત્યય પરમાં ઢોપ નો.

કીનઃ, તાવકઃ । મામકીનઃ, મામકઃ । (૨૧૯) મધ્યાન્મઃ ।
 ૪।૩।૮ । મધ્યમઃ । (૨૨૦) તેનતુલ્યં ક્રિયા ચેદ્વતિઃ । ૫।૧।
 ૧૧૫ । બ્રાહ્મણેન તુલ્યં બ્રાહ્મણવત્ અધીતે । ક્રિયા ચેદિતિ-
 કિમ્-ગુણતુલ્યે માભૂત, પુત્રેણ તુલ્યઃ સ્થૂલઃ । (૨૨૧) તત્ર

(૨૧૯) અર્થ-મધ્ય શબ્દથી જ્ઞતાદિ અર્થમાં જ પ્રત્યય થાય

(૨૨૦) તૃતીયાન્નાદી "વૃદ્ધિ" અર્થમાં તતિ પ્રત્યય થાય, વૃદ્ધિ-
 નો અર્થ જો ક્રિયા થતો હોય તો.

(૨૨૧) સપ્તમ્યન્ના અને '૧૦૫-૧' શબ્દથી દ્વન્=સાદૃશ્ય અર્થમાં
 વતિ પ્રત્યય થાય.

૦૫।૦ સુત્રોઃ જયમ્ ઔગાઠઃ અદી "યુષ્મદસ્મદોઃ" નાના
 અર્થ પ્રત્યય, અનુગત્ય લેા । તદ્વિતાન્નાની પ્રાતિપદિક સંઘા સુપ્તો નો લેા ।
 "તદ્વિત્ત્વવા" સૂત્રથી યુગ્મદ નો યુષ્માઠ આદેશ "તદ્વિત્ત્વવા"
 સૂત્રથી આદિ યુના ઉકારની વૃદ્ધિ= 'ઓ' થઈ યૌષ્મદ્+અ, "તાવ-
 કમ્" સૂત્રથી અકારની બસંઘા, "ચત્વરેતિ ચ" સૂત્રથી જ કારનો
 લેાપ, અણવાળો અ મળ્યા બાદ સુ, લાવી, નિપમાનુસાર દુત્વ, વિસર્ગ
 યૌષ્માઠઃ પ્રયોગ મને છે. તે રીતે આવયોઃ, અસ્માકં વા અયમ્=આસ્મા-
 કીનઃ માં ઉપર મુજબ અર્ પ્રત્યય, અનુગત્ય લેાપ, અસ્મદ્નો બસ્માઠ
 આદેશ, બસંઘા આદિ વૃદ્ધિ ઓ, વર્ચ્ મળતા સુ, લાવી, દુત્વ, વિસર્ગ
 થાય છે. બનેના રૂપો રામ જેવા નાલે ને સિદ્ધ પશુ થઈ શકે છે.

૦૫।૦ તત્ર અયમ્ તાવકીનઃ, તાવકઃ=તારો. આ એક વ. બ્યુ-
 ત્પત્તિમાં "યુષ્મદસ્મદોઃ" સૂત્રથી સુપ્ત પ્રત્યય અને પક્ષમાં અર્ પ્રત્યય
 કરી, બન્નેનો અનુગત્ય લેાપ તદ્વિતાન્ના નાની પ્રાતિપદિક સંઘા સુપ્ત
 નો લેાપ, "તત્કમમકા" સૂત્રથી એકાર્થવાચી યુષ્મદ્ શબ્દનો તત્ક
 આદેશ. "તદ્વિત્ત્વ" સૂત્રથી આદિ તકારના અકારની વૃદ્ધિ ઓ થઈ
 તાવદ્+અ તારકન્+અ "જાયનેની" સૂત્રથી જ નો દ્વન્ થઈ, બસંઘા

તસ્યેવ । મથુરાયામિવ મથુરાવત્ સુઘ્ને પ્રાકારઃ । ચૈત્રસ્યેવ=
ચૈત્રવત્ત્મેત્રસ્ય ગાવઃ । (૨૨૨) તસ્ય ભાવસ્ત્વતલૌ । ૫૧૧૧૨૯
પ્રકૃતિજન્યવોધે પ્રકારો ભાવઃ ગોર્માવઃ-ગોત્તમ્ । ગોતા ।

અને કકારના અકારનો લોપ ઉપર મુજબ યર્થ, સુ લાવી નિયમાનુસાર
રુત્વ, વિસર્ગ યર્થ, તાવકીનઃ, તાવકઃ । મમ એ મમકીનઃ, મમકઃ=
મારો, અહીં અસ્મદ્ નો મમક આદેશ યર્થ, જાડીની પ્રક્રિયા ઉપર
મુજબ થાય છે રૂપો રામ પ્રભાણે.

૦૫૧૦ (૨૧૬) મધ્યે જાતઃ મધ્યમ-વચ્ચેદ - વચ્ચે અહીં
“ મધ્યાન્મઃ ” સૂત્રથી મ પ્રત્યય જાત અર્થમાં કરી, તદ્વિતાન્ત માની
પ્રાતિપદિક સંગ્રાહ “ સુપોધાતુઃ ” સૂત્રથી સુપ્ ઢિ નો લોપ, સુ, લાવી,
નિયમ પ્રમાણે રુત્વ, વિસર્ગ યર્થ મધ્યમઃ રૂપ અને છે. રૂપો રામ નેવાં.

૦૫૧૦ (૨૨૦) પ્રાદ્યણવત્ અધીત = બ્રાહ્મજુની મારફત બણે છે.
અહીં પ્રાદ્યણેન તુલ્યમ્ તૃતીયાન્ત હોવાથી “ તન તુલ્ય ” સૂત્રથી અધ્યય-
ન ક્રિયારૂપી સદૃશ્ય અર્થમાં વતિ પ્રત્યય, અનુજાધ લોપ, તદ્વિતાન્ત
માની પ્રાતિપદિક સંગ્રાહ. “ સુપોધાતુઃ ” સૂત્રથી સુપ્=ટા નો લોપ યર્થ
પ્રાદ્યણવત્ બ્રાહ્મજુની મારફત ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર બણે છે. જે ક્રિયાનું
સાદૃશ્ય પાછું ન હોય તો વતિ પ્રત્યય થાય નહીં તેથી પુત્રેણ તુલ્યઃ
સ્થૂલઃ । અહીં રથૂલ સૂચનું સાદૃશ્ય છે. માટે વતિ યથો નહીં.

૦૫૧૦ (૨૨૦) મથુરાયમિવ, મથુરાવત્ સુઘ્ને પ્રાકારઃ= મથુરામાં
જેવો કિલ્લો છે તેવો સુઘ્ન દેશમાં છે. અહીં “ તત્ર તસ્યેવ ” સૂત્રથી
દ્વ અર્થમાં સપ્તઅન્ત મથુરા સજ્ઞથી વતિ પ્રત્યય, અનુજાધ લોપ,
તદ્વિતાન્તમાની પ્રાતિપદિક સંગ્રાહ, સુપ્ ઢિ નો લોપ યર્થ, મથુરાવત્
પ્રયોગ અને છે.

(૨૨૨) અર્થ- ‘જયન્તી ભાવ અર્થમાં ત્વ, તત્ત્વ=પ્રત્યય થાય.
પ્રકૃતિઃ પ્રકૃતિ=મૂળ સજ્ઞની ક્રિયાન્ત યથેશ જ્ઞાનના પ્રકાર=જે વિશેષજ્ઞ

તાન્તં ક્લીવમ્ (૨૨૩) યત્તદેતેભ્યઃ પરિણામે મતુષ્ । ૫૧૨।૩૯
 યત્પરિમાણમસ્ય યાવાન્ । તાવાન્ । ઇતાવાન્ । (૨૨૪) કિમિ-
 દંભ્યાં વો ષઃ । ૫૧૨।૪૦ । આખ્યામ્ વતુષ્, વકારસ્ય ઘથ્ ।

જાતિ, વગેરેને બાવ કહે છે દા ત ગો. = માપ બ્યક્તિનો માવ = જે
 ધર્મ = ગો. જાતિ, ગોત્ર

(૨૨૩) અર્થ—યદ્, તદ્, ઇતદ્ સ્પષ્ટથી પરિણામ-માપ અર્થમાં
 મતુષ્ પ્રત્યય થાય

(૨૨૪) કિમ્, અને દસમ્ સ્પષ્ટથી પરિમાણ = માપ અર્થમાં
 વતુષ્ થાય, અને “વ” નો “ઘ” થાય

બ્યા૦ (૨૨૨) ચૈત્રસ્ય દવ = ચૈત્રવત્ ચૈત્રસ્ય ગાવ = ચૈત્રના જેવી
 મૈત્રની ગાયો છે અહીં “તત્ તસ્યવ” સૂત્રથી પછ્યન્ત ચૈત્ર સ્પષ્ટથી
 ઉવાર્થમાં વતિ પ્રત્યય, અનુબધ્નોપ તદ્વિતાન્ત માની પ્રાતિપદિક
 સઘા, હુપ્ = ઇસુ નો લોપ, ધર્મ ચૈત્રવત્ પ્રયોગ અને છે

નોટ—પ્રાણવત્, મધુરાવત્, ચૈત્રવત્ માં વતિ પ્રત્યય હોવાથી
 ‘સ્વરાદિનિવાં’ સૂત્રથી અભ્યય સઘા, “અગ્નયાદાપ્” સૂત્રથી હુ,
 વગેરે પ્રત્યયનો લોપ થાય છે, અને તે અભ્યયો કહેવાય છે

બ્યા૦ (૨૨૨) ગો. માવ. ગોત્રમ્, ગોત્રા = ગાયનો ધર્મ = જાતિ,
 અહીં “તસ્ય માવ.” સૂત્રથી પછ્યન્ત ગો સ્પષ્ટથી ત્વ, અને ત્વ પ્રત્યયો,
 કરી, લૂકારનો અનુબધ્નોપ, તદ્વિતાન્ત માની પ્રાતિપદિક સઘા, હુપ્
 = ઇસુ નો લોપ “તાન્તં” ઉચ્ચાદિ સૂત્રથી ન્પુસકલિંગ ચવાથી સ્ લાવી,
 તેનો “અતાઙ્” સૂત્રથી ઙમ્ કરી, પરસ્પ એકાદેશ ચર્ધ ગોત્રમ્ શાન
 જેવા રૂપો છે “સન્તં” ઉચ્ચાદિ સૂત્રથી સ્ત્રીલિંગ થતા “અજાયતઙાપ્”

वस्य घः, घस्यइ य । (२२५) इदं किमोरीशकी । ६।३।९० ।
दृग्दशवतुषु इदम ईश्, किमः किः । “यस्येति च” इति-
ईकारलोपे, इयान् । कियान् । (२२६) तस्य पूरणे उट् ।

सुत्रधी टाप्, अनुपपत्तोप, सवर्जुदीर्घं यर्ध, सु क्षाती, तेनो सोप
“हलङ्गान्नो” सुत्रधी करी गेता, रमा प्रभाजे इषो करी।

०५।० (२।३) क् परिमाणम् अस्ति, अस्य, वा अस्मिन्-एतावान्
नेट्ठुं. अर्धो यत् ६०६धी परिमाण् अर्थभा “यत्तदेतन्मयः” सुत्रधी
वतुषु=प्रत्यय, अनुपपत्तोप, तद्धितान्त भागी प्रातिपदिक संध्या, सुप्
सु नो सोप यर्ध=यत्तन्मय भा “आ सवर्नामः” सुत्रधी द नो आ करी
सवर्जुदीर्घं यर्ध-यादत्, सु क्षाती “अगतस्तस्य चापाताः” (भूयर्ध
नधी) सुत्रधी वर ना आशनेो दीर्घं “उदिद्वी सवर्नामः” (भूयर्ध
नधी) सुत्रधी सुप् नो आत्म, उ. सु नो अनुपपत्तोप सोप=यादत् ए
सु, भा उ नो अनुपपत्तोप करी सु नो “हलङ्गान्नो” सुत्रधी सोप
‘संध्या-नान्तस्य स्याः’ सुत्रधी न नो सोप यर्ध यादत् जने के. ते रीते
तद् परि. माणम् अस्ति अस्य, वा अस्मिन्-एतावान्-नेट्ठुं. एतद् परिमाणम्
अस्ति अस्य, वा अस्मिन्-एतावान्-आट्ठुं. त. व्य भा यत्तु प्रातिपदिक
संध्या, सुप् नो सोप, द नो आ, सवर्जुदीर्घं, क्त्वा आशनेो दीर्घं,
सुप् नो आत्म, अनुपपत्तोप, सुप् नो, सुप् नो सोप, पमेरे प्रक्रिया
उपर प्रभाजे करीते ॥ इषो जने के. पुं. यद्वत् ६०६ नेट्ठो, ओ-
मितभा लान्, यादत्, एतादृक्, नदि प्रभाजे. नपुंसकसिद्धभा यद्वत्,
गाद्वत्, एतादृक्, यद्वत् प्रभाजे इषो करी।

(२२५) अर्थ-दृक्, इष्ट. ने यत्तु प्रत्यये फर्मा आने ते
इष्टनो ईश्. ने ईष्टनो कि आरेक याव.

(२२६) अर्थ-२३५-६ ६०६।३।९० ६०६।३।९० अर्थभा
६०६ प्रत्यय याव.

૫૧૨।૮ એકાદશાનાં પૂરણ એકાદશઃ । (૨૨૭) નાન્તાદ-
સંસ્થાદર્મદ । ૫૧૨।૪૯ । હટો મહાગમઃ । પશ્ચાનાં પૂરણઃ

(૨૧૭) સપ્થા આદિર્મા ન હોય તેવા નૂકારાન્ત સપ્થાવાચી
શબ્દોથી પર રહેલા હટ ને મળેના આગમ થાય

૦૫૧૦ (૨૨૪) હદમ્ પરિમાણમ્ અસ્તિ અસ્ય દ્યન્=આનુ
કિમ્ પરિમાણમ્ અસ્તિ અસ્ય કિયાન્ = કેન્દ્ર ત ંપુ માં હદમ્ બને
કિમ્ શબ્દથી ' કિમિદંબ્યાં' સૂત્રથી પરિમાણ અર્થમાં યતુપ હવ
નો અનુબંધલોપ, તદ્વિનાન્ત માની પ્રાતિપદિકસચા ' સુપોધાતુ' "
સૂત્રથી બળ્નેના છનો નોપ હદમ્+ચત્, કિમ્+ચત્મા ' હદકિમો. "
સૂત્રથી હદમ્ નો દ્વિચ=છ નો અનુબંધનો । શિવ હોવાથી આખા
હદમ્ના સ્થાનમાં હ ને કિમ્ના સ્થાનમાં બનકાલ્ હોવાથી કિ આદેશ
બળ્નેની " યન્તિ મમ્ " સૂત્રથી બસચા, ' યલ્લયિ ચ " સૂત્રથી હ, નો
અને કિના ' હ'નો લોપ વર્ણ મળતા હયત્, કિયત્, માં યાવાન્
પ્રમાણે યના આકારનો દીવ, છ પર રહેલા કરી, છનો નોપ, તનો
સપોગાન્તલોપ થઈ દ્યન્, કિયાન્ બને રૂપો ભગવત્ પ્રમાણે પુલિ
ગર્મા, ળીંમાં નદી પ્રમાણે નપુ જગત્ પ્રમાણે કરવાં.

૦૫૧૦ (૨૨૬) ત ંપુ મૂળમાં લખેની છે એકાદશ =અગિયાર
રમેા અહીં એકઃ ચ દશ ચ " ચાર્યે દ્વ દ્વ. " સૂત્રથી દ્વ-દ્વ સમાસ, સુપ્
નો લોપ કરી " પ્રાણેકાદશમ્. " (સૂત્ર મૂળમાં નથી) સૂત્રના નિર્દેશથી
એકના અકારતુ આત્વ કરી; ન્ લોપ કરી મૂલમાં બ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે
એકાદશ શબ્દથી = તસ્ય પૂરણે" સૂત્રથી હટ્, દ્વ-રનો અનુબંધનોપ,
તદ્વિનાન્ત માની પ્રાતિપદિક સચા ઉપર પ્રમાણે સુપ=આમ્નો લોપ થઈ,
એકાદશાન્તઅર્મા અન્=ટિનો લોપ થઈ, " જ્' મા અકાર મળી જઈ
સુ લાવી નિમગ પ્રમાણે રૂત્વ, વિસર્ગ થઈ એકાદશ બને છે

બ્યુત્પત્તિ મૂળમાં છે પશ્ચમ = પાંચમેા અહીં પચન્ શબ્દથી
" તસ્ય પૂરણે" સૂત્રથી હટ્ અનુબંધનોપ, અ બાકી રહેતાને " નાન્તા-

પશ્ચમઃ । અસંખ્યાદેઃ કિમ્-एकादशः । (૨૨૮) તિ વિશ્વતે-
 ઢિતિ । ૬૧૪૧૪૨ । વિશ્વતેર્ગસ્ય તિશ્વન્દસ્ય લોપો ઢિતિ
 પરે । વિશઃ । (૨૨૯) પદ્કતિકતિપયચતુરાં ધુક્ । ૫૧૨૫૧

દસં" મૂળથી નાન્ત્ સંખ્યાવાચી પચન્થી પર આવેલા વદ્ ને મદ્ નો
 આગમ દ્ નો અનુગમનોપ રિત્ દોવાથી આદિમાં મૂળી, મ નો અ
 બોલના માટે છે, તદ્વિતાન્ત માની પ્રાતિપત્તિસંજ્ઞા સુપ=આમ્ નો લોપ,
 નુકારનો લોપ ધર્મ મૂળી વદ્ નો અ મળી જતાં, સુ લાવી, નિયમ
 પ્રમાણે રુલ્, વિષર્ગ ધર્મ, પચમઃ અને, સી. પચમી, ન. પંચમન્ અને.

નોટ= પૂરક અને રૂઢક એમ સંખ્યાના બે પ્રકાર છે. એક, બે,
 ત્રણ=રૂઢક છે. પહેલો, બીજો, ત્રીજો= પૂરક છે. " વિશ્વત્યાશઃ સર્વકાયે "
 વચન પ્રમાણે વીસથી ઘર થતા સંખ્યાવાચક રૂઢો એકવચનમાં આવે
 છે. અષ્ટોત્તરશતમ્= ૧૦૮ તેમાં આઠ એક પહેલો ને સોનો આઠ પછી
 " અઘ્નાં વામતો ગતિઃ " સરુનના નિયમ પ્રમાણે પહેલી સંખ્યા સોથી
 -છેલ્લી-તે રીતે ગણતરીમાં સમજવું. ઘ. ન. પચવિંશત્યપિકૈશ્વતમ્
 -૧૨૫, એકસો પચીસ, તે રીતે રેરેક સંખ્યામાં ગણવું.

(૨૨૮) અર્થ-અમંગલ વિશતિ રૂઢના તિ નો લોપ ધાપ રિત્
 પ્રત્યય પર રહેતાં.

(૨૨૯) વદ્, કતિ, કતિપય, ને વતુદ રૂઢોને વદ્ પર રહેતાં
 ધુક્ નો આગમ યાવ.

વ્યાઠ (૨૨૭) एकादशः માં " तस्य पूर्वेण " મૂળથી एकादशન્
 રૂઢથી વદ્ પ્રત્યય, અનુગમનોપ, સંખ્યાવાચી રૂઢ રૂઢ આદિમાં
 દોવાથી " नान्तादमं " મૂળથી વદ્ ને મદ્ નો આગમ ન થયો, ખાડીની
 પ્રક્રિયા (૨૨૬) યતની આખ્યા પ્રમાણે કરી, માટે મૂળમાં જાગવગમેઃ
 કિમ્=સંખ્યા આદિમાં ન દોપ તો મદ્ નો આગમ યાવ. એમ રહેતું છે.

વ્યાઠ (૨૨૮) વિશ વિશ્વ પૂર્વ. = વિ. = વિશ્વો. અર્થ = વિશ
 " અમળી વિશતિ રૂઢથી વદ્ પ્રત્યય કરી, અનુગમનોપ, તદ્વિ-

एणां शुभागमः स्यात् इति । पण्यां पूरणः=पणः । कतिथः
 कतिपयशब्दस्यासंख्यात्वेऽपि, अत एव ज्ञापकाद्भट्ट । कति-
 पयथः । चतुर्थः । (२३०) द्वेस्तीयः । ५।२।५४ । डटोऽप-
 वादः । द्वयोः पूरणो द्वितीयः । (२३१) इम्यणः सम्प्रसार-

તાન્ત માની પ્રાતિપદિક સહા ઘુવ્=આમ્ નો લોપ કરી, = ચચિ નમ્ (" સુનથી નિષ્ક્રિયાની વાસંઘા માદ તિરિગ્ગતઃ" સુનથી ટિ નો લોપ, ઘુ લાવી, નિમખાનુસાર રૂ.૪, નિસર્ગ કરીને વિષાઃ બને રૂપો રામ પ્રમાણે.

૦૫।૦ (૨૨૬) ઘળાં પૂર્ણઃ=વળ્=હ્યો અદી "તદ્વ પૂર્ણઃ"
 સૂત્રથી વળ્ શબ્દની ડટ પ્રત્યય અનુગમલોપ, તદ્વિતાન્ત માની પ્રાતિ-
 પદિકસહા, ઘુવ્=આમ્ નો લોપ થઈ, વળ્+અ માં "વટકતિ" સૂત્રથી
 વળ્ ને ઘુક્નો આગમ અનુગમલોપ કિવ્ હોવાથી અન્નર્થા મુકી,
 "વળ્+વળ્+અ" માં "વુનાટ્ઠઃ" સૂત્રથી વળ્ નો ઘુ થી "ટ કાર
 થઈ, ઘુ લાવી, રૂ.૫, વિસર્ગ કરીને વળ્ઃ બને રૂપો રામ જેતાં બી.
 વળ્ ની વળ્ ને કર્તાનામ્ પૂર્ણઃ=કતિથઃ=એકલાભો/ કતિપવાતાં
 પૂર્ણઃ= કતિપયથઃ=એકલાભો વર્તુર્નામ્ પૂર્ણઃ=ચતુર્થઃ=ચોથો પ્રક્રિયા
 જગાએ ઉપર પ્રમાણે ડટ, અનુગમ લોપ, તદ્વિતાન્ત માની પ્રાતિપદિક
 સંઘા, ઘુવ્=આમ્ નો લોપ ઘુક્ નો આગમ, અનુગમલોપ, ઘુ લાવી,
 રૂ.૪ 'વસર્ગ' થઈને રૂપો બને છે.

૨।૬।-કતિપય શબ્દની સખ્યા સહા ચતી નથી તેા ડટ પ્રત્યય
 બને ઘુક્ નો આગમ થરી નહીં જવાગ-"વટકતિ" સૂત્રમાં કતિપય-
 શબ્દ, મદ્ય કરેલુ છે. તેના યાપનથી (ડટ, ઘુક્) બન્ને થઈ યો છે.

(૨૩૦) વડવળ્ દ્વિ શબ્દથી પૂરણ અર્થમાં તીવ્ર પ્રત્યય યાપ.
 ઢટાં ઢટ્નો અપવાદ છે.

(૨૩૧) અર્થ-જગ્ના સ્થાનમાં જગતો જે દક તેની અડધા અ
 સહા યાપ.

ળમ્. ૧।૧।૪૫ । યણઃ સ્થાને પ્રયુજ્યમાન ઇક્ સમ્પ્રસારણ-
સઙ્ગઃ સ્યાત્ । (૨૩૨) સમ્પ્રસારણાચ્ચ । ૬।૧।૧૦૮ । સમ્પ્ર-
સારણાદચિ પૂર્વરૂપમેકાદેશઃ સ્યાત્ । (૨૩૩) ત્રેઃ સમ્પ્રસારણં
ચ । ૫।૨।૫૫ । તૈયમ્ત્યયે રેફસ્ય ઋ, ઇકારસ્ય પૂર્વરૂપમ્,
તૃતીયઃ ॥

(૨૩૨) સંપ્રસારણથી અર્થ પરમા આવે તેા તે બન્નેનો પરરૂપ
એક આદેશ થાય

(૨૩૩) ૫૦૪મ્ત ત્રિ રૂઢી પૂરણ અર્થમાં તૈય પ્રત્યય થાય,
અને તૈય પ્રત્યય પરમા આવે તેા ત્રિ રૂઢનું સંપ્રસારણ થાય.
રેફસ્ય૦ રેફનો ઋ, યર્ધ્ ઇકારનું પૂર્વરૂપ થાય.

બ્યા૦ (૨૩૦) દ્વયોઃ પૂરણઃ દ્વિતીયઃ = બીજો. ત. બુ માં ત્રિ
રૂઢી "તસ્ય પૂરણે" સૂત્રથી ઠટ્ થવા આવ્યો તેનો અપવાદ = બાધ
કરીને "દ્વેતીયઃ" સૂત્રથી તૈય પ્રત્યય થયો. તદ્વિતાન્ત માની પ્રાતિ-
પદિકસયા "સુષોધાતુ" સૂત્રથી મુપ્ = આત્નો લોપ. તુ લાવી, અનુ-
બધનોપ કરી, સ્તા રુલ, નિસર્મ યર્ધ્ દ્વિતીયઃ બને. રૂપો પુ. રામ,
સી. રમા, ન. જ્ઞાન જેવાં બને.

બ્યા૦ (૨૩૧ થી ૨૩૩) ત્રયાણાં પૂરણઃ તૃતીયઃ = ત્રીજો ત.
બુ.માં ત્રિ રૂઢી ઠટ્ ઉપર મુજબ થવા આવ્યો. તેનો બાધ કરી
"ત્રેઃ સમ્પ્રસારણં" સૂત્રથી પૂરણ અર્થમાં તૈય પ્રત્યય થયો. અને ત્રિના
રેફનું સંપ્રસારણ = "ઋ ત્ + ઋ + ઋ + આમ્ + તૈય" માં "દાયણઃ સ૦"
સૂત્રથી ણ્ = રેફના સ્થાનમાં થયેલા ઋની સંપ્રસારણ સંજ્ઞા = "સમ્પ્ર-
સારણાચ" સૂત્રથી ઋ અને રૂનો પૂર્વરૂપ ઋ = એકાદેશ યર્ધ્, ત્માં નગનાં
ત્ + આમ્ + તૈયની તદ્વિતાન્ત માની પ્રાતિપદિકસયા "રુલદિત૦" સૂત્રથી
કરી મુપ્ = આમ્નો લોપ યર્ધ્, તુ. લાવી અનુબધનોપ કરી, સ્તા રુલ,
નિસર્મ કરી તૃતીયઃ બને. રૂપો પુ. રામ, સી. તૃતીયા, રમા, ન.
તૃતીયમ્. જ્ઞાન પ્રમાણે કરવાં.

॥ અથ પ્રાગ્દિશીયપ્રત્યયાઃ ॥

(૨૩૪) પ્રાગ્દિશો વિભક્તિઃ । ૫।૩।૧ । દિગ્શબ્દેભ્યઃ
 इत्यतः प्राग् वक्ष्यमाणाः प्रत्ययाः विभक्तिसंज्ञा स्युः । (२३५)
 पञ्चम्यास्तसिल् । ५।३।७ । पञ्चम्यन्तेभ्यः किमादिभ्य-
 स्तसिल् वा स्यात् । किम्, कसि + तत्, सुपोधातुप्रातिपदि-
 कयोरिति सुपो लुक् । (२३६) कुतिहोः । ७।२।१०४ । किमः
 कुः स्यात्तादौ हादौ च विभक्तौ परतः । कस्मात् = कुतः ।
 (२३७) इदम् इश् । इदम् शब्दस्य इश् आदेशः स्यात् ।

હવે પ્રાગ્દિશીય પ્રત્યયો સહ થાય છે.

નોંદ—આ પ્રત્યયોવાળા શબ્દો પ્રાયઃ અભ્યયો કહેવાય છે.

(૨૩૪) અર્થ—આ સૂત્રથી લઈને “ દિગ્શબ્દેભ્યઃ સપ્તમીપદ્ધતી-
 પ્રથમાભ્યો દિગ્દેશકાલ્પસ્તાનિઃ ” સૂત્રથી પહેલાં જે જે પ્રત્યયો કહેવાશે,
 તે પ્રત્યયોની વિભક્તિ સંજ્ઞા થાય છે. નોંદ—સુષ્, અને તિહૂ ની
 વિભક્તિસંજ્ઞા છે. તે જ રીતે તલ્લિત પ્રત્યયોનો પણ વિભક્તિ સંજ્ઞા
 થાય છે. આ અધિકાર “ દિગ્શબ્દેભ્યઃ ” સૂત્રી જાય છે તેથી તે
 પ્રત્યયોને પ્રાગ્દિશીય કહેવાય છે.

(૨૩૫) પંચમ્યન્ત ઈમ્ વગેરે શબ્દોથી તસિલ્ પ્રત્યય વિદ્યે
 થાય.

(૨૩૬) કિમ્ ના સ્થાનમાં કુ=આદેશ થાય તકારાદિ અથવા
 હકારાદિ પ્રત્યય પરમાં હોય તો.

(૨૩૭) અર્થ—ઇદમ્ ના સ્થાનમાં ઇશ્=આદેશ થાય. (પ્રાગ્દિશીય
 પ્રત્યય પરમાં હોય તો.)

બ્યા૧૦ (૨૩૫-૨૩૬) કસ્માત્ इति कुतः=કયાંથી, સાથી. અહીં

શિલાત્ સર્વાદેશઃ ।। इतः । (२३८) अन् । ५।३।५ । एतद्
 शब्दस्य “अन्” आदेशः स्यात्, प्राग्निदीक्षीये परे । प्राग्निदीक्षोऽ-
 धिकारः । अनेकालखात्सर्वादेशः । “न लोपः प्रातिपदिकान्त-
 स्ये”ति नकारलोपः । अतः । अमुतः । यतः । बहुतः ।

કિમ્ શબ્દ પંચમ્યન્તથી “પચમ્યાસ્ત” સૂત્રથી તસિલ્ પ્રત્યય
 “પ્રાગ્નિદિશો” સૂત્રથી તેની વિભક્તિ સંજ્ઞા, અનુબંધભોષ, કિમ્+હસિ
 ન્તસૂત્રની તદ્વિતાન્ત માની પ્રાતિપદિક સંજ્ઞા “સુપોષાતુ” સૂત્રથી
 સુપ્=હસિ નો ભોષ થયા બાદ “કૃતિહોઃ” સૂત્રથી કિમ્ નો તદ્વિદિશાદિ
 પ્રત્યય પર હોવાથી “કૃ” આદેશ યર્ષ સૂત્રના રૂત્વ, વિસર્ગ યર્ષને
 કૃતઃ, તસિલ્ ન થાય ત્યારે અસ્માત્ ૩૫ રહે છે.

વ્યા.૦ (૨૩૭) અસ્માત્ इति=इतः=अद्धी. પંચમ્યન્ત શ્વમ્
 શબ્દથી “પચમ્યાસ્ત” સૂત્રથી તસિલ્, અનુબંધભોષ, તદ્વિતાન્ત માની
 પ્રાતિપદિક સંજ્ઞા, પ્રત્યયની વિમળિ સંજ્ઞા ઉપર પ્રભાષે કરીને સુપ્=
 હસિ નો ભોષ=શ્વમ્+તમ્ માં “શ્વમ્ શ્વ” સૂત્રથી શ્વમ્ નો શ્વ
 આદેશ, અનુબંધ ભોષ, શ્વ કાર ધત્ હોવાથી “અનેકાલ્” સૂત્રથી
 શ્વમ્=આખાનો “શ્વ” યર્ષ=શ્વમ્ માં સૂત્રનો રૂત્વ વિસર્ગ યર્ષને શ્વઃ
 ૩૫ બને, તસિલ્ ન થાય ત્યારે અસ્માત્ ૩૫ રહે છે.

નોંદ—તસિલ્ વગેરે પ્રત્યયાન્ત શબ્દોથી સુ, ઔ, વગેરે વિભ-
 ક્તિઓ આવે છે. પરંતુ તે અવ્યયો હોવાથી “અવ્યયાદા” સૂત્રથી
 સુ વગેરેનો ભોષ થાય છે.

(૨૩૮) एतद्ना स्थानमा अन् आदेश थाय, प्राग्निदीक्षीय प्रत्या
 परमा होय तो. प्राग्निदीक्षोऽनो अधिकार છે.

વ્યા.૦ (૨૩૮) एतस्माद् इति=उतः=अद्धी. “पचम्याः”
 સૂત્રથી एतद् શબ્દથી તસિલ્ પ્રત્યય કરી. અનુબંધભોષ, “પ્રાગ્નિદિશો”
 સૂત્રથી વિભક્તિસંજ્ઞા, તદ્વિતાન્ત માની પ્રાતિપદિકસંજ્ઞા, “સુપોષાતુ”

(૨૩૯) પર્યમિમ્યાં ચ । ૫૩।૧ । આમ્યાં તસિહ્ સ્યાત્ ।
 પરિતઃ=સર્વતઃ, इत्यर्थः । અમિતઃ=ઉભયત इत्यर्थः । (૨૪૦)
 સપ્તમ્યાસ્ત્રહ્ । ૫૩।૧૦ । કુષ્ટ, મૃપો છુલ્કિ, કિમ્+ત્ર,
 इत्यत्र “कुतिहोः” इति कु आदेशः । यत्र । तत्र । यत्र, तत्र

સૂત્રથી છુપ્=હસિનો લોપ, “મન્” સૂત્રથી એતદ્ નો અન્ આદેશ,
 “અનેકાકૃ” સૂત્રથી એતદ્ના સ્થાનમાં મન્ કરી અન્+નસિહ્માં “ન
 લોપઃ” સૂત્રથી અન્ના નુકારનો લોપ થઈ, સ્ના રૂત્વ, વિસર્ગ થઈને
 અતઃ પ્રયોગ બને છે. તસિહ્ ન યાચ ત્યારે એતસ્માત્=૩૯ છે.

અમુખ્યાત્ इति અમુતઃ= પેલાયાં. અહીં પંચમ્યન્ત અદત્ શબ્દથી
 ઉપર મુજબ તસિહ્ અનુગમનોપ, વિભક્તિસંગ્રા, છુપ્=હસિનો લોપ,
 “ત્યદાવીના” સૂત્રથી દુકારનો અકાર “અતોગુણે” સૂત્રથી ૫૨૩૫,
 એકાદેશ= “અદસોડસેર્વાદુદોમઃ” સૂત્રથી દ નો મૂ ને જ નો ડ થઈ
 અમુત્તર્માં સ્ના રૂત્વ, વિસર્ગ થઈ અમુતઃ ૩૫ બને છે.

(૨૪૯) અર્થ-પરિ, ને અમિ= બને ઉપસર્ગોથી ૫૨ તસિહ્ પ્રત્યય
 થાય.

૦૫।૦ યસ્માત્ इति= યતઃ જેથી, જેનાથી ઉપર મુજબ તસિહ્
 પ્રત્યય, અનુગમનોપ વિભક્તિસંગ્રા, તદ્વિતાન્ત માની પ્રાતિપદિકિસંગ્રા,
 મુપ્=હસિ નો હમિ નો લોપ “ત્યદાવીનામઃ” સૂત્રથી દુકારનો અકાર
 ૫૨૩૫, દુકારના રૂત્વ, વિસર્ગ થઈ યત બને છે.

૦૫।૦ શ્વોઃ इति= વહુતઃમા ઉપર પ્રમાણે તસિહ્, વિભક્તિસંગ્રા
 છુપ્=હસિનો લોપ, સ્ના રૂત્વ, વિસર્ગ થઈ વહુતઃ બને છે.

૦૫।૦ પરિતઃ=સર્વતઃ આરે બાબુથી અમિતઃ=ઉભયતઃ બન્ને
 બાબુથી. અહીં પરિ અમિ બન્નેની “ઉપસર્ગોઃ ક્રિયાબોને” સૂત્રથી ઉપ-
 સર્ગ સંગ્રા. “પર્યમિમ્યાં ચ” સૂત્રથી તસિહ્ પ્રત્યય, અનુગમનોપ સ્ના
 રૂત્વ, વિસર્ગ થઈ પરિતઃ, અમિત બને છે.

ઇન્યાદો વિભક્તિભાવે “ત્યદાદીનામઃ” વહુત્ર । (૨૪૧)
 હદમો હઃ । ૫૧૩।૧૧ । ત્રલોડપવાદઃ “હદમ્ હશ્” ઇતિ હશ્,
 શિત્વાત્ સર્વાદેશઃ । હહ । (૨૪૨) કિમોડત્ । ૫૧૩।૧૨ ।
 વા ગ્રહણમપકુપ્યતે । સપ્તમ્યન્તાત્ કિમોડદ્વા સ્યાત્ । પક્ષે
 ત્રલ્ । (૨૪૩) કાતિ । ૭।૨।૧૦૫ । કિમઃ કાદેશઃ સ્યાદતિ

(૨૪૦) અર્થ—સપ્તમ્યન્ત કિમ્ પક્ષે ચુદ્ધિથી ત્રલ્ પ્રત્યય થાય.

(૨૪૧) સપ્તમ્યન્ત હદમ્ ચુદ્ધિથી હ પ્રત્યય થાય. ત્રલોં ત્રલ્
 નો અપવાદ છે. હદમ્ નો હશ્ યદ્ તે શિત્=શ્ચાર ધત્ હોવાથી સર્વ
 આખા હવન્ના સ્થાનમાં થાય.

(૨૪૨) અર્થ—સપ્તમ્યન્ત કિમ્ ચુદ્ધિથી અત્ પ્રત્યય વિઠ્ઠપે થાય.
 વાગ્રહણે=સૂત્રમાં “વાહચ્છન્દસિ” સૂત્રમાંથી વા ચુદ્ધિને ખેંચી લાવ્યા
 છે. પક્ષેં અત્ ન થાય ત્યારે ત્રલ્ થાય.

નોંધ—(૧) પારાગ્રવાહન્યાય=પાશ્વિના રેલાની માફક અનુવૃત્તિ
 આવે છે. (૨) મળ્લકપ્લુતિ=રેડકાની માફક, એકાદ બે સૂત્રને ઊડીને
 ત્રીજા ૪ સૂત્રમાં અનુવૃત્તિ આવે તે. (૩) અપકર્ય=પાછળના સૂત્રમાંથી
 આગળના સૂત્રમાં ખેંચીને પદ આવે તે. આ રીતે અનુવૃત્તિના તથ્ય
 પ્રકારો છે.

(૨૪૩) અર્થ—કિમ્ના સ્થાનમાં ક આદેશ થાય, અત્ પ્રત્યય
 પરમાં આવે તો.

વ્યા. (૨૪૦) કસ્મિન્ ઇતિ કુત્ર=ક્યાં. અહીં સપ્તમ્યન્ત કિમ્
 ચુદ્ધિથી “સપ્તમ્યાઘ્લ” સૂત્રથી ત્રલ્ પ્રત્યય, અનુબંધ લેનો લેાય,
 વિભક્તિસંજ્ઞા, મુષ્=દિનો લેાય થઈ કુત્ર બને છે. યસ્મિન્ ઇતિ=યત્ર
 ન્યાં. તસ્મિન્ ઇતિ તત્ર ત્યાં. અહીં ચદ્, તદ્ ચુદ્ધિથી ત્રલ્, અનુબંધ-
 લેાય તદ્વિનાન્ત માની પ્રાતિપદિક સંજ્ઞા કરી મુષ્=દિનો લેાય વિભક્તિ-

ક, કુત્ર । (૨૪૪) સર્વેકાન્યર્કિયત્તદઃ કાલે દા । ૫।૩।૧૫
 સપ્તમ્યન્તેભ્યઃ કાલાર્થેભ્યઃ સ્વાર્થે વા પ્રત્યયઃ । (૨૪૫)
 સર્વસ્ય સોઽન્યતરસ્યાં દિ । ૫।૩।૬ । દાદો પ્રાગ્ દિશીયે
 સર્વસ્ય સો વા સ્યાત્ । સર્વસ્મિન્ કાલે સદા, સર્વદા । અન્યદા
 “દા” પ્રત્યયસ્ય વિભક્તિતાત્ “કિમઃ કઃ” યદા । તદા ।
 કાલે કિમ્ સર્વત્ર દેશે ।

સંજ્ઞા દોષાથી “ત્વદાસીના” સૂત્રથી જાનેના દ ના જ, ૫૪૩૫ યર્થ,
 ચત્ર, તત્ર, બને છે. સ્થૂં કુત્રુ વા=કુત્ર=ધણી જગાએ, અહીં કેપર મમાણે
 જત્ પ્રત્યય, સુપ્=હિ, નો સોપ, અનુનધસોપ યર્થ, કુત્ર જાને છે

૦૫૧૦ (૨૪૧-૨૪૨) અસ્મિન્નુ ઇતિ=હત્મા જત્નો બાધ કરી
 “હત્મો હ” સૂત્રથી હ વિભક્તિસંજ્ઞા પ્રાતિપદિકસંજ્ઞા, સુપ્=હિનો સોપ,
 “હત્મ હ” સૂત્રથી હત્મને હા, આદેશ, અનુનધસોપ સાત્ દોષાથી
 “અનેકાલ” સૂત્રથી આખા હત્મની જગાએ યર્થ હત્મ રૂપે બને છે.

૦૫૧૦ (૨૪૩) કલ્પિન્નુ ઇતિ=ક, કુત્ર=કર્તા. અહીં કિન્નુ
 સૂપ્=ધી “કિનો ગત્” સૂત્રથી નિકષે ગત્ પ્રત્યય, તનો અનુનધસોપ,
 તદ્વિતાન્ત માની પ્રાતિપદિકસંજ્ઞા, સુપ્=હિનો સોપ, “કલ્પિ” સૂત્રથી
 કિન્નુ નો ક-આદેશ ક+ગ= “ગતા ગુણ”થી ૫૨૩૫ ક, બને છે ગત્ ન
 થાય ત્યારે જત્ વચેરે કેપર મુજબ કર્તા બાદ “કુતિ દોઃ” સૂત્રથી
 કિન્નુ નો ક યર્થ કુત્ર જાને.

(૨૪૬) અર્થ-કાલ અર્થમાં વર્તમાન સંપ્રત્યયના સર્વ, દક, અન્ય, કિન્નુ, જત્ -બને તદ્ સંજ્ઞાથી સ્વાર્થમાં દા પ્રત્યય થાય

(૨૪૫) દક્ષરાદિ પ્રાગ્દિશિભ પ્રત્યય પરમાં હોય તો સર્વ ના
 સ્થાનમાં સ આદેશ વિકષેપે થાય “દા” પ્રત્ય-દા=પ્રત્યયની વિભ-
 ક્તિ સંજ્ઞા દોષાથી “કિમઃ કઃ” સૂત્રથી કિન્નુ નો ક આદેશ.

(૨૪૬) इदमोर्हिह । ५।३।४ । सप्तम्यन्तात् । काले
इत्येव । (२४७) एतेतो रथोः । ५।३।५ । इदम् शब्दस्य
एत इत् इत्यादेशो स्तः क्रमेण रेफादौ धकारादौ प्राग्दिशीये
परे । अस्मिन् काले एतर्हि काले इत्येव ।

(૨૪૬) “કાલ ” અર્થ સુચવનારા સપ્તમ્યન્ત દ્વમ્ શબ્દથી
સ્વાર્થમા હિહ પ્રત્યય થાય, કાલેઁ કાલાર્થમા જ

(૨૪૭) અર્થ—ઇદમ્ ના સ્થાનમાં एत्, इत्=આદેશ થાય અતુકમે
રેફાદિ, અને ધકારા વિ પ્રાગ્દિશીય પ્રત્યય પરમાં હોય તો કાલાર્થમા જ.

વ્યાઁ (૨૪૪-૨૪૫) सर्वस्मिन् काले सदा, सर्वदा=६ भेदा,
एत पञ्चत अर्था सर्व शब्दधी “सर्वैकान्य” सूत्रधी स्वार्थमा दा
प्रत्यय, विभक्ति संज्ञा, तद्धितान्त भानी प्रातिपदिक संज्ञा, सुप्=ङि नो
लोप सर्वन्दा भा “सर्वस्य लो०” सूत्रधी सर्वतो स आदेश यर्ध-सदा,
ए आदेश न थाय त्पारे सर्वदा भने છે. अन्यસ્મિન્ કાલે અન્યદા=
અન્ય સમયે. અહીં ઉપર પ્રમાણે દા પ્રત્યય, વિભક્તિ સંજ્ઞા, પ્રાતિ-
પદિક સંજ્ઞા, સુપ=ઙિ નો લોપ યર્ધ અન્યદા અને છે તે પ્રમાણે एक-
स्मिन् કાલે एकदा=એક સમયે કસ્મિન્ કાલે कदा=આરે યસ્મિન્
કાલે यदा=જ્યારે. तस्मिन् કાલે तदा-ત્યારેમાં પણ દા પ્રત્યય ઉપર
સુગ્ગન, વિભક્તિ સંજ્ઞા, પ્રાતિપદિક સંજ્ઞા, સુપ=ઙિ નો અણેય મા લોપ,
કિમ્પન્દા મા “નિમઃ કઃ” સૂત્રથી ક આદેશ યર્ધ કરતા. यन्+દા
અને तद्+દા મા “ત્યદાવીનામ” સૂત્રથી નને રૂનો જ “અતાગુણે”
સૂત્રથી જાને અનુ પરસ્પ યર્ધ યદા તદા રૂપો જાને છે. કાલેકિમ્
સૂત્રમા કાલે મહત્ત્વ ન કથું હોત તો सर्वस्मिन् દેશે=મર્વંત્ર દેશ
અર્થમાં પણ દા યર્ધ જાત, દા ન યર્તા દેશ અર્થમાં “સપ્તમ્યાઃ”
સૂત્રથી પ્રલ્ યર્ધને સર્વંત્ર અને.

(૨૪૮) અનવતનેર્હિલન્યતરસ્યામ્ । ૫૧૨।૨૧। કર્હિ,
 કદા । યર્હિ, યદા । તર્હિ, તદા । (૨૪૯) એતદઃ । ૫૧૩।૫
 એત્ત ઇત્ એતૌસ્તઃ ક્રમેણ રેફાદૌ થાદૌ ચ પ્રાગ્દિશીયે । એત-
 સિન્ કાલે-એતર્હિ ।

૦૫૧૦ (૨૪૬-૨૪૭) અસ્મિન્ કાલે એતર્હિ=એ વખતે. અહીં
 હમ્ સંખ્યા સ્વાર્થમાં "ઇદમેર્હિલ્" સૂત્રથી હિલ્ પ્રત્યય, અનુ-
 મધલોપ, વિભક્તિ સંઘા, પ્રાતિપદિક સંઘા, સુપ્=દિ નો લોપ કરી,
 ઇદમ્+ર્હિ મા "એત્તૌ=" સૂત્રથી ર કાર્ત્વિ પ્રત્યય હોવાથી ઇદમ્ નો
 એત્ત આદેશ થઈ એતર્હિ બને છે.

(૨૪૮) અર્થ-અવતનકાલ અર્થમાં રહેલા કિમ્, યદ, -જેર
 સંખ્યાથી હિલ્ પ્રત્યય વિકસે થાય.

નોટ- "અતીતાયાઃ રાત્રેઃ વધાર્થેન, આગમિ-યા. રાત્રેઃ પૂર્વર્થેન
 ચ મહિતઃ કાલઃ અવતનઃ, તદ્મિન્નઃ, અનવતનઃ= મર્હિ રાત્રિના ૧૨ પછી
 આવતી રાત્રિના ૧૨ સુધી=૨૪ કલાકનો કાલ (અગ્રેષ્ઠ તારીખ
 માર્ક) અવતન કાલ કહેવાય. આ સિવાયનો કાલ અનવતન કહેવાય,
 મર્હિ રાત્રિના બાર વાગ્યા પહેલાનો કાલ=અનવતન જૂન, અને આવતી
 રાત્રિના બાર વાગ્યા પછીનો કાલ=અનવતન જનિત્ય છે, અવતનકાલ
 ૨૪ કલાકમાં હમણી થયો=સામાન્ય જૂન. હમણી યથે સામાન્ય
 જનિત્ય= થાય છે, તે વર્તમાનકાલ કહેવાય.

(૨૪૯) કાલાર્થમાં વર્તમાન સંપ્રત્યન્ત એતદ્ સંખ્યા મ્યાનમાં
 એત્, ઇત્=આદેશો થાય. હમણી રેફાદિ અને યકારાદિ પ્રાગ્દિશીય
 પ્રત્યય પરમા આવે તો.

નોટ- "એત્તોડ્" (૨૪૮)મ્ સૂત્ર છે. તેના બે ભાગ કરીને
 ના અર્થ અહીં મૂકેલો છે. તેથી તેનો મૂલક=૫૩૫૫ કરી આપેલો

(૨૫૦) પ્રકારવચને થાલ્ । ૧।૩।૨૩। પ્રકારવૃત્તિભ્યઃ
 કિમાદિભ્યસ્થાલ્ સ્યાત્ સ્વાર્થે । “ત્યદાદીનામઃ” યેન પ્રકાર-
 રેણ=યથા । (૨૫૧) इदमस्यमुः । ५।३।२४ । થાલોઽપવાદઃ
 एतदोऽपि घाच्यः । इदम एतदथ “इत्” इत्यादेशः । अनेन
 एतेन वा प्रकारेण-इत्यम् ।

ઉ. અષ્ટાધ્યાયીમાં યોગવિભાગ= કહેવામાં આવે છે. બન્ને સૂત્રો એક
 જ હોવાથી શંકા ન થાય માટે સમાધાન આપેલું છે.

(૨૫૦) અર્થ-“પ્રકાર” અર્થને જણાવનારાં કિમ્ વગેરે
 શબ્દોથી સ્વાર્થમાં થાલ્ પ્રત્યય થાય.

(૨૫૧) “પ્રકાર” અર્થને કહેનારાં इदम् શબ્દોથી સ્વાર્થમાં
 ધમ્ પ્રત્યય થાય થાલ્નો અપવાદ છે. एतदો एतद् શબ્દોથી પણ
 પૂર્વોક્ત અર્થમાં ધમ્ પ્રત્યય થાય છે.

● ૫।૦ (૨૪૮-૨૪૯) एतस्मिन् काले= एतर्हि= આ વખતે અહીં
 एतद् શબ્દોથી “અન્યતને” સૂત્રથી हिन्= પ્રત્યય અનુબંધલોપ, વિશક્તિ
 સંઘા, સુપ્=ટાનો લોપ થઈ “ एतद्- ” સૂત્રથી एतद्નો વિકલ્પે एत=
 આદેશ થઈ एतर्हि. एत આદેશ ન થાય ત્યારે एतस्मिन् કાલે એમ જ રહે.

● ૫।૦ (૨૫૦) येन प्रकारेण= यथा= જે પ્રકારે, જે રીતે તેન
 प्रकारेण तथा= તે રીતે, તે પ્રકારે. અહીં चद्, तद्- શબ્દોથી “પ્રકાર-
 વ” સૂત્રથી થાલ્ પ્રત્યય, અનુબંધલોપ, વિશક્તિસંઘા, પ્રાતિપદિક
 ઇંઘા સુપ્=ટાનો લોપ “ત્યદાદી” સૂત્રથી બન્નેના દ નો અ “અતો-
 જો” સૂત્રથી પરસ્પ એકાદેશ થઈ યથા, તથા બને છે, તે રીતે
 નન્યથા, સર્વથા પણ બની શકે.

● ૫।૦ (૨૫૧) अनेन वा एतेन प्रकारेण= इत्यम्= આ રીતે. એ
 રીતે. અહીં एतद्, इदम् બન્નેથી “इदमस्यमुः” સૂત્રથી ધમ્ પ્રત્યય,

(૨૫૨) કિમથ । ૫।૩।૨૫ । કેન પ્રકારેણ-કથમ્
 " કિમઃ કઃ" । ॥ ઇતિ તદ્વિત પ્રત્યયાઃ ॥

॥ અથ સ્ત્રીપ્રત્યયપ્રકરણમ્ ॥

(૨૫૩) સ્ત્રિયામ્ । ૪।૧।૩ । અધિકારોડયમ્ । (૨૫૪)
 અજાદ્યતપ્તાષ્ । ૪।૧।૪ । અજાદિભ્યોડકારાન્તેભ્યથ સ્ત્રીસ્વે

અનુબધવોપ, વિભક્તિસંગ્રા, તદ્વિ० પ્રાતિપદિકસંગ્રા " દત્તા" ॥
 મુખ્યથી બન્નેનો હતુ આદેશ યર્થ હતુમ્ અને છે.

(૨૫૨) " પ્રકાર " અર્થને કહેનારાં કિમ્ રૂપથી યમુ પ્રત્યય
 સ્વાર્થમાં થાય.

વ્યા० (૨૫૨) " કેન પ્રકારેણ=કથમ્=કેવી રીતે ? આ રીતે ?
 અહીં કિમ્ રૂપથી " કિમથ " મુખ્યથી યમુ પ્રત્યય. અનુબધવોપ,
 પ્રાતિપદિકસંગ્રા. તુપ્=તાનો ધોપ વિભક્તિસંગ્રા યર્થ " કિન. ક. "
 મુખ્યથી કિમ્ નો કઃઆદેશ યર્થ કથમ્ અને છે. ॥ શ્રીરત્ન ॥

તદ્વિત પ્રત્યય પૂરા થયા.

સ્ત્રીપ્રત્યય પ્રકરણ

નોટ-ટાર, ડીપ્, ડીવ, ડહ વગેરે પ્રત્યયો સ્ત્રીલિંગ છોતક છે.
 તેથી તે પ્રત્યયાન્ત શબ્દો સ્ત્રીલિંગમાં આવે. " પ્રાતિપદિકમ્હને લિટ્-
 વિશિષ્ટસ્યામિમ્હણમ્ " આ પરિમાપાથી નિમ જોષક પ્રત્યય વિશિષ્ટની
 પ્રાતિપદિક સંગ્રા કરી તુ, વગેરે પ્રત્યયો લાવવા.

(૨૫૩) અર્થ-સ્ત્રિયામ્=સ્ત્રીલિંગમાં=આ પદનો અધિગર આખા
 પ્રકરણમાં આલે છે

ઘોત્યે ટાપ્ સ્યાત્ । અજાદયો યથા—અજા, ઇડકા, અશ્વા,
ચટકા, મૂપિકા, ચાલા, વત્સા, મન્દા, વિલાતા, મેધા ।
અકારાન્તેભ્યો યથા ગજા, સર્વા, રમા । (૨૫૪) ઉગિતશ્ચ ।

(૨૫૪) સ્ત્રીલિંગ જણાવું હોય તેા અજ વગેરે શબ્દોથી અને
અકારાન્ત શબ્દોથી ટાપ્ થાય.

(૨૫૫) અર્થ—સ્ત્રીલિંગમાં ઉગિદન્ત=ઉક્ પ્રત્યાહારના અક્ષરની
પ્રસંગા થતી હોય તેવા પ્રાતિપદિક થકી ટીપ્ પ્રત્યય થાય.

વ્યા૦ (૨૫૪) અજાદિ ગણમાં પઠિત શબ્દોનું ઉદા૦ અજા=
અકરી, ઇડકા=મેડી, અશ્વા=ધોડી, ચટકા=ચઢી, મૂપિકા=ઉંદરી,
ચાલા=હોઠરી, વત્સા=વાહરી, મન્દા=મૂખ સ્ત્રી, વિલાતા=નવપુવતી
સ્ત્રી, મેધા=ધુડિ, અકારાન્ત=શબ્દોના ઉદા૦ ગજા=ગંગા નદી, સર્વા=
બધી, રમા=લક્ષ્મી, મા=લક્ષ્મી, ઉપમા=સરખામણી વગેરે.

અજવજાતિવિશિષ્ટા સ્ત્રી=અજા૦ અદી અજ શબ્દથી બહરી.
૧પી અર્થ જણાવવા માટે “અજાદયઃ” સૂત્રથી ટાપ્=પ્રત્યય, દ. પ
તેા અનુબંધનોપ=અજ+આ માં સર્વર્થ દીર્ઘ યર્થ અજા ૧પ બને. ૧પેા
રમા પ્રમાણે કરવા. તે રીતે ઇડકા. વગેરે બધા શબ્દોથી ટાપ, અનુ-
બંધનોપ, સર્વર્થદીર્ઘ, કરી તે ૧પેા બને છે. અજ, ઇડક,ની પ્રાતિ-
પદિક,સંગા “અર્થવદ” સૂત્રથી યર્થ દેતી. “પ્રાતિપદિક” ઉપર
બનાવેલી પરિભાષાથી અજા વગેરેની પણ પ્રાતિપદિક સંગા કર્યા પછી
કુ વગેરે લાગીને રમા પ્રમાણે શબ્દો સિદ્ધ કરવા.

ગજા શબ્દ અકારાન્ત હોવાથી ટાપ્, અનુબંધનોપ, સર્વર્થ દીર્ઘ
ઉપર પ્રમાણે કરી ગજા, સર્વા, રમા, વગેરે બને. ૧પેા રમા પ્રમાણે.

વ્યા (૨૫૫) મૂ પાઠ (૧) ગણ હ્રુ. તેની જગ્યાએ “લટઃ
દત્ત” સૂત્રથી દત્ત પ્રત્યય છે, જ બન્નેનો અનુબંધનોપ સાર્વભાવક
સંગા કરી, દત્ત પ્રત્યય, દ્, પ,નો અનુબંધનોપ, તેની સાર્વભાવક સંગા,

૪૧૧૬ । ઉગિદન્તાત્રાતિપદિકાત્ સ્ત્રિયાં ઢીપ્ સ્યાત્ ।
 ભવન્તી । પચન્તી । દ્વિવ્યન્તી । (૨૫૬) ટિઙ્ઠાણઞ્-દ્વયસ-
 જ્ઞદ્ધનઞ્માત્રચ્-તયપ્-ઠઙ્-ઠઞ્-કઞ્-કરપઃ । ૪૧૧૧૫ ।

"સાર્વધાતુકાર્થમાણુ" સૂત્રથી મૂનો ગુખ = મોં+જ+અત્નો અર્થ આદેશ,
 યર્થ ભવ = પરરૂપ યર્થ મયત્ વર્તમાન કૃદંત, અન્યું છે. શત્રુનો
 જ્ઞ = ઉક્ પ્રત્યાહારમા આવે છે તેથી મયત્ સ્વરૂપી "ઉગિતય"
 સૂત્રથી ઢીપ્ પ્રત્યય, અનુનધસોપ, "સપદ્યનો" સૂત્રથી નુમ્નો આગમ,
 અનુનધસોપ, અન્ત્ય અચ્થી પર યર્થ ભવન્તી અને છે રૂપો નહી
 જેવાં કરવાં.

પચ્ ધાતુ (૧) મધ્ચ-લટ્, તેની જગાએ શત્રુ પ્રત્યય ઉપર મુજળ,
 અનુનધસોપ, સાર્વધાતુક સંઘા શપ્, અનુનધસોપ પરરૂપ યર્થ =
 પચત્ = વર્તમાન કૃદંત, દિવ્ ધાતુ (૪) મધ્ચ-લટ્ શત્રુ પ્રત્યય ઉપર
 મુજળ સાર્વધાતુક સંઘા, રચન્ પ્રત્યય, અનુનધસોપ, 'હલિ ચ'
 સૂત્રથી વિદ્ના દ્ધારનો દીર્ઘ દીવ્ય+અત્ પરરૂપ યર્થ દીવ્યત્ વર્તમાન
 કૃદંત, અન્તેને ઉપર મુજળ નુમ્નો આગમ, અન્ત્ય અચ્થી પર કરીને
 ઉગિત હોવાથી "ઉગિતય" સૂત્રથી ઢીપ્ અનુનધસોપ કરી, પચન્તી =
 રીષતી આ, દીવ્યન્તી = ક્રીડા કરતી આ અને, રૂપો નહી જેવાં કરવાં.

(૨૫૬) અર્થ-ઉપસર્જન રહિત જે ઠકાર ધ્વ = ટિટ્ તે છે
 અન્તે જેના એવું જે હ્રસ્વ અકારાન્ત પ્રાતિપદિક, તથા વ, ળ, અળ,
 અઙ્, દ્વયસચ્, દામચ્, માત્રચ્, તયપ્, ઠઙ્, ઠઞ્, કઞ્ અને કરપ્
 પ્રત્યય જેના અન્તે છે, એવું જે હ્રસ્વ અકારાન્ત પ્રાતિપદિક તેનાથી
 આલિંગમા ઢીપ્ પ્રત્યય થાય

નોટ-દ્ધારની ઇસંઘા થતી હોય તેને ટિટ્ કહેવાય, ટિટ્ = પ્રાતિ-
 પદિક અને પ્રત્યય "

અનુપસર્જનં યદ્વિત્ તદન્તં ઢાદિપ્રત્યયાન્તં ચ યદદન્તં પ્રાતિ-
પદિકં તતઃ સ્ત્રિયાં ઢીપ્ સ્યાત્ । નદદ્=નદી, 'દેવદ્=દેવી,
કુરુચરી' । ઢાદિપ્રત્યયાન્તાઃ યથા-સૌપર્ણેયી, એન્દ્રી, ઔત્સી,

૦૫૧૦ (૨૫૬) ટિલ્ પ્રાતિપદિકનું ઉદા० નદદ્=નદી, દેવદ્=દેવી,
બન્નેમાં ઢની ઇસંગા અને લોપ યતાં નદ, દેવ, મા 'ટિલ્લાણ્' "
સૂત્રથી ઢીપ્ પ્રત્યય કરી, અનુગંધલોપ થઈ "યચિ મમ્" સૂત્રથી તે
બન્નેની ભસંગા, નદ+ઈ, દેવ+ઈમાં "યસ્યેતિ ચ" સૂત્રથી અકારનો
લોપ થઈ, વર્ણ મળતાં નદી, દેવી, થી મુ લાવી ' "હલ્લવાખ્યો"
સૂત્રથી ઢીર્ ઢીરૂ થી પર મુ નો હ્ દલ્લ હોવાથી લોપ થઈ, નદી,
દેવી, પ્ર. એ. વ. સ્ત્રીલિંગે બને છે. બાકીના રૂપો ગૌરી પ્રમાણે કરવાં.

ટિલ્ પ્રત્યયનું ઉદા० કુરુષુ ચરતિ=કુરુચરી=કુરુ દેવમાં કરનારી
સ્ત્રી. અહીં "ચરેટઃ" સૂત્રથી ટ પ્રત્યય, અનુગંધલોપ, "ઉપપદ-
મતિહ્" સૂત્રથી ઉપપદ સમાસ, સમાસ થયો હોવાથી પ્રાતિપદિક સંગા,
મુપ્નો લોપ થઈ કુરુચર, ટિલ્ પ્રાતિપદિક હોવાથી "ટિલ્લાણ્" "
સૂત્રથી ઢીપ્, અનુગંધલોપ, ભ સંગા, અકારનો લોપ ઉપર મુજબ
થઈને કુરુચરી શબ્દ બને છે. રૂપો ગૌરી પ્રમાણે કરવાં.

ઢાદિ પ્રત્યયોમાં ઢનુ ઉદા० મુપર્ણાયાઃ અપત્યમ્ = ત. વ્યુ. સૌપ-
ર્ણેયી = મુપર્ણાની પુત્રા. મુપર્ણા શબ્દથી "હીખ્યો ઢહ્" સૂત્રથી ઢહ્ =
પ્રત્યય, અનુગંધલોપ, તદ્વિતાન્ત માની પ્રાતિપદિક સંગા, મુપ્ = ઢસ્યનો
લોપ, = આયનેયીની૦" સૂત્રથી ઢનો એચ, ભસંગા, આકારનો લોપ,
"ક્ષિતિ ચ" સૂત્રથી આદિ મુની વૃદ્ધિ=સૌર્ણેય=માં "ટિલ્લાણ્" "
સૂત્રથી ઢીપ્ અનુગંધલોપ, ભસંગા, અકારનો લોપ, મુલોપ, સૌર્ણેયી
બને છે. રૂપો ગૌરી પ્રમાણે.

અણ્નું ઉદા० ઇન્દ્રઃ દેવતા અસ્તિ, અસ્યા = એન્દ્રી = ઇન્દ્ર દેવતા-

ઋદ્ધયસી, ઋદ્ધઘ્ની, ઋદ્ધમાત્રી, પચ્ચતયી, આક્ષિકી, લાઘ-
ણિકી, ચાદ્ધસી, રૂઢયસી ।

વાળા ત ંયુંમા ઇન્દ્ર ચ્ચૈથી “સાસ્યદેવતા” સૂત્રથી અણ, અનુ-
બંધનોપ, પ્રાતિપદિક સંગ્રા, છુપ્તો લોપ, બસગા, અકારનો લોપ,
“તદ્વિત્તવામાદઃ” સૂત્રથી આદિ ઇતી વૃદ્ધિ એ ચવાથી = દેન્દ્રથી
ઉપર પ્રમાણે ઢીપ્ અનુબંધનોપ, બ-સંગ્રા, અકારનો લોપ, સૂલોપ,
યર્ષ દેન્દ્રી અને રૂપો ગૌરી પ્રમાણે.

જણુ ઉદા० ઉત્સે મવા=ઔત્સી=ઔત્સદેશર્મા જ-મેથી, અહીં
ઉત્સ ચ્ચૈથી “ઉત્સાદિબ્યોઙ્” સૂત્રથી અણ પ્રત્યય, અનુબંધનોપ,
વગેરે ઉપર પ્રમાણે કરી ઔત્સથી ઢીપ્, અનુબંધનોપ વગેરે ઉપર મુજબ
કરી ઔત્સી અને છે રૂપો ગૌરી જેવાં

દ્વયસચ્, દમ્નચ્, માત્રચ્ના ઉદા० ઋદ્ધ પ્રમાણમ્ અસ્તિ અઘ્યાઃ
=ઋદ્ધયસી=સાધળ સુધી ત. ંયુંમા ઋદ્ધ ચ્ચૈથી “પ્રમાણ દ્વયસચ્-
દમ્નમાત્રચઃ” (મૂળમા નથી) સૂત્રથી અનુક્રમે દ્વયસચ્, દમ્નચ્,
માત્રચ્ પ્રત્યયો કરી, અનુબંધનોપ કરી, પ્રાતિપદિક સંગ્રા છુપ્=ઔ નો
લોપ, ક્યાં આદિ ‘ટિઙ્ઠાણન્’ સૂત્રથી ઢીપ્ પ્રત્યય, અનુબંધનોપ,
બસગા, અકારનો લોપ, ઉપર પ્રમાણે ચર્તા, સુ બાવી, તેનો લોપ
કરી, ઋદ્ધયસી, ઋદ્ધઘ્ની, ઋદ્ધમાત્રી, બધે ■ રૂપો ગૌરી જેવા

તયપૂનુ ઉદા० પચ્ચ અવચવા સન્તિ, અઘ્યાઃ પચ્ચતયી=પાંચ અવ-
ધનોવાળા નં ંયુંમા “સહવાયા અવચવે તયપ્” સૂત્રથી પચ્ચન્ ચ્ચૈને
તયપ્ પ્રત્યય, અનુબંધનોપ, પ્રાતિપદિક સંગ્રા, છુપ્તો લોપ, ‘ન
લોપઃ’ સૂત્રથી ન્ લોપ, ‘ટિઙ્ઠાં’ સૂત્રથી તયપ્ પ્રત્યયાન્ત માની
ઢીપ્- અનુબંધનોપ, બસગા, અકારનો લોપ ચર્ષ પચ્ચતયી અને, રૂપો
ગૌરી જેવાં.

(૨૫૭) પિદ્ગૌરાદિભ્યશ્ચ । ૪ । ૧ । ૪૧ । પિદ્ભ્યો
ગૌરાદિભ્યશ્ચ ડીપ્ સ્યાત્ । નર્તકી । ગૌરી ।

(૨૫૮) અર્થ—પ્રકારની ઇત્સંગા, ચત્વી હોય એવા પ્રાતિપદિક
શબ્દથી અને ગૌરાદિ ગણના પદ્ધિત શબ્દોથી ડીપ્ પ્રત્યય થાય.

નોટ—ઢીપ્ મા ઙ્, ાપ્ જન્મેની ઇત્સંગા, લોપ થાય છે.

૦૫૧૦—ઢક્તું ઉદ્દા૦ અણિઃ લીલ્યતિ, આશિક્તો = પાસાથી
ખેલનારી સ્ત્રી ત. બ્યુ.માં અણ શબ્દથી “તર્ લીલ્યતિ” સૂત્રથી
ઢક્, ક નો અનુબંધ લોપ પ્રાતિપદિકસંગા, ડુપ્ = મિલ્નો લોપ,
“ઢલ્યેકઃ” સૂત્રથી ઢ નો ફક્ આદેશ “કિતિ ચ” સૂત્રથી અણ
ના આદિ અક્ષરની વૃદ્ધિ=આ યર્થ ઢક્ પ્રત્યયાન્ત હોવાથી ઉપર મુજબ,
ઢીપ્, અનુબંધ લોપ, ભસંગા, અક્ષરનો લોપ, વગેરે થઈને તે રૂપ
જને. રૂપો ગૌરી જેવાં.

ઢક્તું ઉદ્દા૦ લવણં પચ્ચમ્ અસ્તિ, અસ્યાઃ લાઘણિકો = મીઠું
લેખનારી સ્ત્રી ત. બ્યુ.માં “લવણાત્ ઢલ્” સૂત્રથી ઢલ્, અનુબંધ-
લોપ, ઢ નો ઉપર પ્રમાણે ફક્ આદેશ, પ્રાતિપદિકસંગા, ડુપ્-લોપ,
આદિ વૃદ્ધિઃ, ભસંગા, અક્ષરલોપ, વગેરે ઉપર મુજબ યર્થ તે રૂપ
જને. રૂપો ગૌરી જેવાં.

કાત્તું ઉદ્દા૦ વઃ ફર વલ્યતિ=ચાલતી=જેની માથે જોનારી
સ્ત્રી રૂદ્ધા બ્યુ.માં વદ્ધપૂર્વક દશ માત્રથી “ત્વદાદિપુ દસો-” સૂત્રથી
ક્ત્, ક-જ્ જન્મેનો અનુબંધલોપ, પ્રાતિપદિકસંગા, ડુપ્ નો લોપ
“આ લર્ણનામ્” સૂત્રથી વદ્ ના ક્ષારનો આયત્ત્યા સર્વર્થદીર્ઘ યર્થ
= વાલ્લ મા ઢીપ્ કરી ઉપર મુજબ દરેક કાર્યો કરીને તે રૂપ જને
છે. રૂપો ગૌરી જેવાં.

કરપ્તું ઉદ્દા૦ ઇતિ લક્ષ્મીના ઇતિ=દૃત્યવી = જવાના સ્વભાવ.

(૨૫૮) વયસિ પ્રથમે । ધા૧।૨૦ । પ્રથમવયોવાચિનો-
ડદન્તાત્ સ્ત્રિયાં ડીપ્ સ્યાત્ । કુમારી ।

વાળા સ્ત્રી. ત. યુ માં “હ્રસ્વજિજિસર્તિભ્યઃ ડાપ્” સૂત્રથી હ્રા ધાતુથી
કરપ્, ડુ-પૂ નો અનુબધસોપ, “હ્રસ્વસ્ય વિતિકૃતિ કુક્” સૂત્રથી ક નો
કુક્ નો આગમ, અનુબધસોપ, હ્રસ્વ મા ડીપ્, અનુબધસોપ વગેરે
ઉપર મુજબ કરી તે રૂપ બને છે. રૂપો ગૌરી જેવાં.

વ્યાસ (૨૫૭) વિત્ પ્રત્યયાન્તનું ઉદા. નૃત્યનિ ત-છીલા =
નર્તકી = નાચનારી સ્ત્રી ક. યુ માં નૃત્ (૪ મથુ) ધાતુથી “શિલ્પિનિ-
ષ્ટુન્” સૂત્રથી ષ્ટુન્ પ્રત્યય, ષ-નૂ નો અનુબધસોપ, “આર્ધધાતુક લોપઃ”
સૂત્રથી ષ્ટુન્ ની આર્ધધાતુકસંતા, “પુગન્તલઘુપદસ્ય ચ” સૂત્રથી જ
નો યુથ, ૨૫૨ ધર્ધ = નર્તનયુ માં “યુવોરનાકો” સૂત્રથી યુ નો અક
= આદેશ, ષ્ટુન્ = વિત્ હોવાથી. “વિદુર્ગૌરાદિ” સૂત્રથી ડી, પ્ અનુબધ
ક, પ્ નો લોપ, અસંતા, અકારસોપ, ધર્ધ તે રૂપ બને. રૂપો ગૌરી
જેવાં.

ગૌરી = સફેદ વર્ણવાળા સ્ત્રી, પાર્વતી, કસ વર્ણની ડોકરી ગૌર
પ્રાતિપદિકથી “વિદુર્ગૌરા” સૂત્રથી ડીપ્, ઉપર પ્રભાણે કાપ્ ધર્ધ
તે રૂપ બને રૂપો ગૌરી જેવાં.

(૨૫૮) અર્થ-પ્રથમ ઉમરવાચક હ્રસ્વ અકારાન્ત પ્રાતિપ-
દિકથી લોલિખમાં ડીપ્ યામ.

વ્યાસ (૨૫૮) કુમાર પ્રાતિપદિકથી “વયસિ પ્રથમ” સૂત્રથી
ડીપ્ પ્રત્યય ડ-પૂ નો અનુબધસોપ “યન્નિ મ્” સૂત્રથી અસંતા
“યસ્યેતિ ચ” સૂત્રથી કુમારના અકારનો લોપ, સુ લાવી, તેનો લોપ
ધર્ધ કુમારી = ડોકરી, રૂપ બને. રૂપો ગૌરી જેવાં.

(૨૫૯) દ્વિગોઃ । ઇા૧૧૨૧ । અદન્તાદ્ દ્વિગોઃ ઢીપ્
 સ્યાત્ । ત્રિલોકી । (૨૬૦) વર્ણાદિનુદાતાત્તોપધાત્તો નઃ ।
 ઇા૧૧૩૯ । વર્ણવાર્ચો યોઽનુદાતાન્તસ્તોપધસ્તદન્તાદનુપસ-
 ર્જનાત્ પ્રાતિપદિકાદ્વા ઢીપ્ સ્યાત્ નકારશ્ચાન્તાદેશઃ । ધની
 પ્તા । રોહિણી, રોહિતા । (૨૬૧) વોત્તો ગુણવચનાત્ ।
 ઇા૧૧૪૫ । ઉકારાન્તાત્ ગુણવાચિનો વા ઢીપ્ સ્યાત્ મૃદ્ધી,
 મૃદુઃ ।

(૨૫૯) અર્થ—અકારાન્ત દ્વિગુ સમાચાન્ત પ્રાતિપદિક શબ્દથી
 ઢીપ્ પ્રત્યય થાય.

(૨૬૦) અન્તર્માં અનુદાત્ત સ્વર થતો હોય, અને તકાર ઉપ-
 ધામાં હોય, એવી વર્ણવાચક ઉત્સર્ગનિમિત્ત પ્રાતિપદિક શબ્દથી
 વિશષ્ટે ઢીપ્ અને તકારનો નકાર આદેશ થાય

નોઽ-ઢીપ્ થાય તો ન ન થાય, ને ઢીપ્ ન થાય ત નો ન
 થાય નહીં

(૨૬૧) અર્થ—ઉકારાન્ત ગુણવાચક પ્રાતિપદિક શબ્દથી વિશષ્ટે
 ઢ પૂ પ્રત્યય થાય

વ્યાખ (૨૫૯) ત્રયાણી ગેઘર્ણી સમદ્વાર, ત્રિલોકી=ત્ર્યલોકમા.
 “તદિત્યાય તર” (શૂનર્માં નથો) શૂનર્થી સમાદાત્તર્થર્માં સમાસ કરી,
 પ્રાતિપદિકસસા, મુપ્=મૂપા લોપ, ત્રિગલ શબ્દથી “તંદવાત્તા”
 શૂનર્થી દ્વિગુ સંઘા “દ્વિગોઃ” શૂનર્થી ઢાપ્, અનુગધનો, અસસા,
 અકારનો ધાપ, મુ બારી, તેનો લોપ ધર્મને તો રૂપ અને ઉ. રૂપ
 મૌરી જેવાં. આ રીતે પદ્યવદી, શબ્દપથ, વગેરે જાની શરે.

(૨૬૨) પુંયોગાદાસ્ત્યાયામ્ । ૪।૧।૪૮ । યા પુમાસ્ત્યા,
પુંયોગાત્ સ્ત્રિયાં વર્તતે તત્તો હીપ્ સ્યાત્ । ગોપસ્ય સ્ત્રી-ગોપી ।
બ્રાહ્મણસ્ય સ્ત્રી-બ્રાહ્મણી । (૨૬૩) સ્વાદ્વાચ્ચોપસર્જનાદસંયો-

પત્ત શબ્દ વર્ધ્યવાચી તે અકારાન્ત હોવાથી તથા તકાર ઉપધામા
છે તેથી વર્ણદિતુવાન્” સૂત્રથી હીપ્ અને ત નો નકાર કરી, વિકલ્પે
અનુગધનોપ ધર્ધ એનઈ, મા, ઊસંતા અન્ત્ય અને લોપ, = એની સફેદ
મૃગલી ચિત્રાચિત્ર શિશોળી તે રૂપ અને છે રૂપો મોરી જેવા. જ્યારે
હીપ્ ન થાય ત્યારે “અજાણતપ્તાય” સૂત્રથી ટાપ, અનુગધનોપ એતન્
આમાં સવર્ધ્યદીર્ધ ધર્ધ પતા રૂપો રમા જેવા

રોહિત શબ્દથી ઉપર મુજબ હીપ્ નો ક્રન્ધ નો અનુગધનોપ,
તકારનો નકાર ન નો જ ધર્ધ રોહિણી = શાલ રંગવાળી રૂપો મોરી
જેવા હીપ્ના અજાણતા ઉપર મુજબ ટાપ વગેરે કાચો ધર્ધ રોહિતા
રમા જેવા રૂપો

મૃદુ શબ્દ ઉકારાન્ત મુખ્ય ક્રોમળ, વાચી હોવાથી “વોતોગુણ”
સૂત્રથી વિકલ્પે હીપ્. અનુગધનોપ ડ ગો ગળ્ = વ્ ધર્ધ મૃદ્વી = ક્રોમળ,
પોચી તે રૂપ અને, હીપ્ ન થાય ત્યારે મૃદુ: રૂપો મેલુ જેવા તે રીતે
ચુરતુ ગુર્ગી, ઘુરતુ પૃથ્વી વગેરે રૂપો સમજવા

(૨૬૨) અર્થ-જે પુલ્લિંગ શબ્દ પુનઃવચના સંબંધથી સ્ત્રીલિંગમાં
આવે છે. તેથી હીપ્ થાય

(૨૬૩) અર્થ-સયોગ ઉપધામાં ન હોય અને ઉપસર્ગનીમૂળ
સામવાચક શબ્દ જેને અન્તે હોય તેવા ક્ષર અકારાન્ત પ્રતિપદિક
શબ્દથી સ્ત્રીલિંગમાં હીપ્ વિકલ્પે થાય.

ગોપધાત્ । ૪।૧।૫ । અસંયોગોપધં ઉપસર્જનં યત્ , 'સ્વાર્ઙ્ગં
તદન્તાદદન્તાત્ સ્ત્રીયાં હીપ્ વા સ્યાત્ । ચન્દ્રમુક્તી, ચન્દ્ર-
મુક્તા । (૨૬૪) જાતેરસ્ત્રીવિષયાદયોપધાત્ । ૪।૧।૬૩ '

(૨૬૪) અર્થ—જે જાતિવાચક હોય અને નિત્ય ઔલિંગમાં
હોય તથા વૃક્ષાર ઉપધામાં ન હોય એવા પ્રાતિપદિક શબ્દથી ઔલિંગમ
હીપ્ થાય.

બ્યા૦ (૨૬૨) ગોપસ્ય સ્ત્રી=ગોપી=ગોપી, ગોવાળીયમાં ગોપ
શબ્દ પુલિંગ થવાથી તે શબ્દથી ઔલિંગમાં "ગુંચાગાવા" સૂત્રથી
હીપ્ થયો. જુ. પુનો અનુબંધોપ, ગોપનાં જાસંઘા, વના અક્ષરનો
ભોપ થઈ, મુ. ભાવી, તેનો ભોપ કરી, ગોપી બને છે. રૂપો ગૌરી પ્રમાણે.
તે રીતે વ્રાહ્મણસ્ય સ્ત્રી=વ્રાહ્મણી=બ્રાહ્મણની પત્નીમાં પણ ઉપર પ્રમાણે
હીપ્. અનુબંધોપ, જાસંઘા, અક્ષરનો ભોપ, મુ, તેનો ભોપ, કાયો
થઈને તે રૂપ બને. રૂપો ગૌરી જેવાં.

બ્યા૦ (૨૬૩) ચન્દ્રવત્ મુપ ચસ્યાઃ સા=ચન્દ્રમુક્તી=જેવું મુખ
ચન્દ જેવું છે તેવી સ્ત્રી. અહીં ચન્દ્રમુક્ત શબ્દમાં ખક્ષર ઉપધામાં છે
અને સયોગ વગરનો છે અને સ્વાંગવાચક છે, તથા બદુર્વીદિસમાસ
અન્ય પદનું વિશેષણ હોવાથી ઉપસર્જનીભૂત છે. તેથી "રાત્રાષો" સૂત્રથી
વિદ્યપે હીપ્ થયો, ઉપર મુખજ અનુબંધોપ, જાસંઘા, જાસ-
રનો ભોપ, મુ, તેનો ભોપ કાયો થઈ તે રૂપ બને છે. રૂપો ગૌરી જેવાં.
જ્યારે હીપ્ ન થાય ત્યારે ટાપ્ થઈ, અનુબંધોપ, સર્જાદીપ, મુ
ભોપ થઈ ચન્દ્રમુક્તા રૂપો રમા જેવાં બને. તે રીતે કુશોદરી, હસોદરા,
વગેરે રૂપો પણ બને.

બ્યા૦ (૨૬૪) તટી=કિનારો. તટ શબ્દ જાનિવાચક છે અને
ત્રણેય લિંગમાં આવે છે, તેથી નિત્ય ઔલિંગ નથી, તેમજ ઉપધામાં

જાતિવાચિ યન્ન ચ સ્ત્રિયાં નિયતમ્ તતઃ સ્ત્રિયાં હીપ્ સ્યાત્ ।
તટી । ઘૃણી । કઠી ।

(૨૬૫) ઇતો મનુષ્યજાતેઃ । ૪।૧।૬૫ । મનુષ્યજાતિ-
ચાત્રકાદિકારાન્તાત્ સ્ત્રિયાં હીપ્ સ્યાત્ । દાક્ષી ।

અકાર નથી મટિ " જાતેરહીં" સૂત્રથી હીપ્ યર્ધ, અનુબંધોપ,
બસંઘા, અકારોપ, છુ, તેનો સોપ યર્ધ= તટી બને. રૂપે ગૌરી જેવાં.
તેવી જ રીતે ઘૃણી= ઘૃણ સ્ત્રી. નીચ સ્ત્રી, માં સદૃશ જાતિવાચક ઘૃણ
સપ્થ હોવાથી. ઉપર મુજબ હીપ્. અનુબંધોપ, બસંઘા, અકારોપ,
સુહોપ, વગેરે કાયો યર્ધને લે બને છે. રૂપે ગૌરી જેવાં. કહેન પ્રોક્તમ્-
અધીત= કઠી= કઠંયાખાતું અધ્યયન કરનારી સ્ત્રી માં કટ સપ્થથી ઉપર
પ્રમાણે હીપ્. અનુબંધોપ, અકારોપ, સુહોપ યર્ધને કઠી બને.
રૂપે ગૌરી જેવાં.

નોંદ-" ગોત્ર ચ ચરણૈઃ સહ " વાર્તિક (મૂળમાં નથી) તટ
સપ્થની જાતિ સંઘા થાય છે. " સકૃદાદ્યાતનિર્વાણાઃ " " લિહ્નાનાથ
ન સર્વભાક્ " જાતિનું લક્ષણ બતાવેલું છે. ભુઓ વૈ સિ. કો. " જાત-
રહીં" સૂત્ર.

નૈયાયિક " નિત્યત્વે સતિ, અનેક સમવેતત્ત્વમ્ જાતિત્વમ્= જાતિનું
લક્ષણ માને છે. ભુઓ. " તકં સંમદ મુક્તાવલિ " ન્યાયના પ્રત્યે.

(૨૬૫) અર્થ-કરત્ર પકારાન્તા મનુષ્ય જાતિવાચકથી આલિંગમાં
હીપ્ થાય.

વ્યાસ (૨૬૫) દક્ષસ્ય અપત્યમ્ સ્ત્રી= દાક્ષો= દક્ષની પુત્રી. દક્ષ
સપ્થથી અપત્ય અર્થમાં " અત્ત ઇત્ " સૂત્રથી ઇત્ પ્રત્યય, અનુબંધ

(૨૬૬) શાર્ક્રસ્વાધઓ હીન્ । ઠાશાઉ૩ । શાર્ક્રસ્વાદે-
રજન્તાચ્ચ જાતિવાચિનો હીન્ સ્યાત્ । શાર્ક્રસ્વી, વૈદી
(તુનરયોર્વૃદ્ધિચ) નારી । . . .

લોપ, આદિ અકારની "તદ્વિત્ત્વં" સૂત્રથી વૃદ્ધિ, યર્ષ, પંથ, મળતા
દાક્ષિ ઇકાશન્ત મનુષ્ય જાતિનાચક હોવાથી "હતો મનુષ્યં" સૂત્રથી
હીન્, અનુબંધલોપ, ઇસંઙા, ડુકારનો લોપ, દાક્ષી સ્ત્ર, તેના લોપ
યર્ષ, દાક્ષી બને છે ૩૫૦ ગૌરી જેવાં.

(૨૬૬) શાર્ક્રસ્વ ગણ પદ્ધિ અને જન્ પ્રત્યયાન્ત જાતિવાચક
શબ્દથી સ્ત્રીજાતિમાં હીન્ થાય.

તુનરયોઃ (ગણસૂત્ર) નું અને નર શબ્દથી પથ્ય હીન્ થાય,
અને વૃદ્ધિ થાય.

૮૫૧૦ (૨૬૬) ઇંગરોઃ ગોત્રાપત્યં સ્ત્રી શાર્ક્રસ્વીઃ શુંગરુના ગોત્રમાં
જન્મેથી પુત્રો. "તસ્યાપત્યમ્" સૂત્રથી અજ પ્રત્યય, અનબંધલોપ,
આદિવૃદ્ધિ, ઇસંઙા, "ભોર્ગુણઃ" સૂત્રથી ઉનો મુથ્ય જન્ આદેશ યર્ષ
શાર્ક્રસ્વ શબ્દની "ગોત્રં ચ વરણઃ" વાર્તિકથી જાતિસંઙા "શાર્ક્રસ્વં"
સૂત્રથી હીન્, અનુબંધલોપ, ઇસંઙા, અકારનો લોપ, સુલોપ, કાર્યો
પદ્ધિને શાર્ક્રસ્વી, ૩૫૦ ગૌરી જેવાં. વિવસ્વ ગોત્રાપત્યં સ્ત્રી = વૈદી =
બિહના ગોત્રમાં જન્મેથી પુત્રી. "અનુષ્ઠાનન્તર્યે" (મૂળમાં નથી)
સૂત્રથી જન્, અનુબંધલોપ, ઇસંઙા, અકારલોપ આદિવૃદ્ધિ = કાર્યો યર્ષ
વૈદ જન્ અન્તમાં હોવાથી "શાર્ક્રસ્વાં" સૂત્રથી હીન્, અનુબંધલોપ,
ઇસંઙા, અકારલોપ, સ્ત્ર, તેના લોપ કાર્યો યર્ષ, વૈદી બને ૩૫૦
ગૌરી જેવાં.

૮૫૧૦ નૃત્વ-ના નરત્વ-જાતિવિશિષ્ટા સ્ત્રી = નારી = સ્ત્રી માં નું
શબ્દથી 'તુનરયોઃ' વાર્તિકથી હીન્ અને નૃતી વૃદ્ધિ, ૨૫૨ યર્ષ

(૨૬૭) યુનસ્તિઃ । ઇશિ૭૭ । યુવન્સન્દાત્ ત્રિયાં
તિપ્રત્યયઃ સ્વાત્ । યુવતિઃ ।

॥ इति स्त्रीप्रत्ययाः ॥

નાર નરનો આદિ વૃદ્ધિ નાર, અનુગધ્નોપ, યર્થ નારી નારનર્દમા વસણા
અકારનો લોપ, નારી, બન્નેથી સુ લાવી, તેનો લોપ કરી. તે ૨૫ બને
ઉ ૩પો ગૌરી જેવા.

(૨૬૮) અર્થ-યુવન્ સન્દાત્ ઔચિંમમાં તિ પ્રત્યય ધાવ

વ્યા૦ (૨૬૭) યુવન્ સન્દાત્ ' જન્નેભ્યાઃ ઠાપ્ ' મૂત્રથી ઠાપ્
થવા આ-યો, પાન્તુ તેનો બાધ કરી ' યુનસ્તિઃ ' મૂત્રથી તિ પ્રત્યય
' સ્પાદિષ્વસર્વઃ ' મૂત્રથી યુવન્નો પદસણા, ' ન લોપપ્રાતિઃ ' મૂત્રથી
નૂનો લોપ સુ લાવી, અનુગધ્નોપ, રૂન નિસર્ગ યર્થ યુવતિઃ ૨૫
બને ઉ ૩પો મતિ જેવા

નાદ=દીર્ઘ ફંકારાન્ત યુવતી સન્દ પશ્ય ઉ યુ ધાતુ ૨-જો ગણ,
સત્ પ્રત્યય, અનુગધ્નોપ, ડવડ્ આદેશ કરી યુવત્માં ' ડગિત્થ '
મૂત્રથી ઠાપ્, અનુગધ્નોપ મુલોપ, યર્થ યુવતી. ૩પો ગૌરી જેવા

સ્ત્રી પ્રત્યયો પૂરઃ થયા પૂર્વાધ પશ્ય પૂરો થયો.

दयाशङ्करनिर्मिता पूर्वार्धस्य सुशोधिता ॥

समाप्ता विजया टीका गुर्जरलिम्बोदरमा ॥

॥ थोरस्तु ॥

પ્રારંભિક પાણિનીય = પરમવધુકોમુદીના પૂર્વાર્ધની નરીન
સરકરજીવાગી અને ખૂન જ સર્વ મુજોના મનને આન આપનારી
દયાશંકર શાસ્ત્રીએ બનાવેલી " વિજયા " નામની ગુજરાતી
ટીકા પૂરી યર્થ.

शुद्धिपत्रम्

पृष्ठाङ्कः	पंक्तिः	अशुद्धिः	शुद्धिः
१	२१	सिद्धाप्रत	सिद्धान् हेत
२	१८	आ सूत्रोप्या...धत्सता धत्ते (२)	आ जन्ते (१) (२) सूत्रोप्या " धत्सता धत्ते (४)
४	■	ननुनासिकवाभ्याम्	ननुनासिकवाभ्याम्
६	१२	न श	न श
६	१६	उ लृ	उ ऋ लृ
१४	२	वर्णानामतिसन्निधि	वर्णानामतिशयित. सन्निधि.
१७	१	बट+नक्ष.	बटो+नक्ष.
२३	८	मदागमनम्	मदागमनम्
३१	३	(४७) रोदि	(४७) रोदि । ८।३।१८ ।
३१	५	पूर्वस्याणो	पूर्वस्याणो
३२	२	एतत्तदो.	एतत्तदाः
३५	१३	द्वेकयोद्वि	द्वेयकयोद्वि-
४६	१८	नीये, त्यद्	नीये स्व=पोतावु अन्तर= तक्षेपत, त्यद्
४७	१४	अरती प्रथम	अरती वभते प्रथम
४७	१५	सर्वानि०	सर्वादीनि०
४८	१८	सर्वनाम०	सर्वनाम्न०
७३	२२	ज्ञानस्य ज्ञाने	ज्ञानस्य, ज्ञानयो
७६	५	परो यण	स चोदात्त
७६	१४	रक्षारान्त	रक्षारान्त
८१	१४	—	ह्रस्वन्त पुत्रि ग पूरा यया
८१	११	ह्रस्वन्त पुत्रि ग	ह्रस्वन्त औलि ग
१३५	११	दिग्द्वन्द्वेभ्यः.	दिग्द्वन्द्वेभ्यः
१३७	२०	तसिस्	तसिस्

॥ अथ तिङ्प्रत्ययः ॥

॥ अथ तिङ्प्रत्यये भ्वाद्यः ॥

(२६८) धातोः ३। १। ११ इत्यधिकारः, आतृतीयाऽभ्याय-
समाप्तेः । (२६९) भूषादयो धातवः १। ३। १। क्रिया-
धात्विनो भ्यादयो धातु-संज्ञाः स्युः । लट् । लिट् । लुट् ।
लृट् । लेट् । लोट् । लङ् । लिङ् । लुङ् । लृङ् । एषु पञ्चमो
लकारश्छन्दोमात्रगोचरः । लकारा दश । लिङ् च द्विविधः ।
(२७०) लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः २। ४। ६९ ।
लकाराः सकर्मकेभ्यः कर्मणि कर्तरि च स्युरकर्मकेभ्यो भावे

(उत्तरार्द्धं प्रकरणम्)

(इति गणः पञ्चमो १३ यथा)

(२६८) अर्थ— आ अधिकार सूत्र છે. તૃતીય અધ્યાયની
સમાપ્તિ થાય ત્યાં સુધી ધાતો. આ પદનો અધિકાર દરેક સૂત્રમાં જાય છે.

(૨૬૯) અર્થ— ક્રિયાને કહેનાગ મૂ, ભદ, વગેરે રૂપોની
ધાતુ સંજ્ઞા થાય છે. લટ લિટ વગેરે મૂળમાં જતાવેલા દશ લકારો છે.

નોટ—વર્તમાન, પગેશ્વરૂત, અનવતનભવિષ્ય, સામાન્ય
ભવિષ્ય, આઠાથ લક્ષતન ભૂત, વિધર્થ-પ્રેરણા, આશીર્વાદ, સામાન્ય
ભૂત, અનવતન ભવિષ્ય. આ પ્રકારના કાગને સૂચવનારા દશ લકારો છે.
લિટ્=લકાર વિધિલિંગ અને આશીર્વાદને એ રીતે બે પ્રકારનો છે.

(૨૭૦) અર્થ—(૬૯), સમારે સકર્મક ધાતુઓથી કર્મ અને
કર્તામાં થાય અને અકર્મક ધાતુઓથી ભાવ અને કર્તામાં થાય.

(૨૭૨) તિષ્-તસ્-શિ-સિષ્-યસ્-ય-મિષ્-યસ્-મસ્-તા-
 ડતાં-શ્ચ-થાસાડ્ઠ્યાં-ધ્વમિદ્-વહિ-મહિદ્ ૩ । ૪ । ૭૮ ।
 વતેડ્ઠાવશ લાવેશાઃ સ્યુઃ । (૨૭૩) લઃ પરસ્મૈપદમ્ ૧ ।
 ૪ । ૧૧ । લાવેશાઃ પરસ્મૈપદસંજ્ઞાઃ સ્યુઃ । (૨૭૪) તદ્જ્ઞાના-
 ઘત્તમનેપદમ્ ૧ । ૪ । ૧૦૦ । તદ્ઘમત્યાદ્વાદઃ જ્ઞાનચૂકાનચૌ

પરસ્મૈપદી

આત્મનેપદી

(૨૭૨) અર્થ—

એ. વ. દિ. વ. ખ વ.
 તિષ્ - તસ્ - શિ
 સિષ્ - યસ્ - ય
 મિષ્ - યસ્ - મસ્

એ. વ. દિ. વ. ખ વ.
 ત - માતામ્ - શ્ચ
 થાસ - માયામ્ - ધ્વમ્
 હિદ - વહિ - મહિદ્

પ્રથમ પુરુષ
 મધ્યમ પુરુષ
 ઉત્તમ પુરુષ

આ અઠાર પ્રત્યયો

લક્ષરના સ્થાનમાં થાય.

નોંદ—જેમ (સુપ્=પ્રત્યાહાર પ્રથમાના સુ થી લઈને સપ્તમીના સુપ્=ના પકાર સુત્રી લેવાય છે, તે રીતે તિષ્=પ્રત્યાહાર પશુ તિષ્=પ્રત્યયના તિ થી લઈને મહિદ્ ના ઙ્ગાર સુધી તિષ્ પ્રત્યાહાર બને છે. તેમાં તિષ્ થી ૯ પ્રત્યયો પરસ્મૈપદના અને ત થી લઈ ૯ પ્રત્યયો આત્મનેપદને જણાવનારા હોય છે.

(૨૭૩) ~ ધ્—લક્ષરના સ્થાનમાં ધયેલા ૧૮ પ્રત્યયોની પરસ્મૈ-પદ સંજ્ઞા થાય.

નોંદ—પરસ્મૈપદ—ગીજને માટે જે ક્રિયા થતી હોય તે પરસ્મૈપદ કહેવાય.

(૨૭૪) અર્થ—તદ્= (ત થી લઈને મહિદ્ ના ઙ્ગાર સુધીના નવ) પ્રત્યાહાર જ્ઞાનચૂ અને કાનચૂ જે બધાયની આત્મનેપદ સંજ્ઞા થાય. (જે ક્રિયા પોતાને માટે થતી હોય તે આત્મનેપદી કહેવાય.) પૂર્વ- પૂર્વ = પહેલી બનાવેલી પરસ્મૈપદ સંજ્ઞાનો આ સુત્ર બાધ કરે છે.

આત્મનેપદસંજ્ઞા સ્યુ । પૂર્વસંજ્ઞોપવાદઃ । (૨૭૫) અનુદાત્તહિત
 આત્મનેપદમ્ ૧ । ૪ । ૧૨ । અનુદાત્તેતો હિતેશ્ચ ધાતોરાત્મનેપદ
 સ્યાત્ । (૨૭૬) સ્વરિતઞ્ચિત્તઃ કર્ત્રભિપ્રાયે ક્રિયાફલે ૧ । ૩ ।
 ૭૨ । સ્વરિતેતો ચિત્તેદં ધાતોરાત્મનેપદ્ સ્યાત્કર્તૃગામિનિ
 ક્રિયાફલે । (૨૭૭) શેપાત્કર્તારિ પરસ્મેપદમ્ ૧ । ૩ । ૭૮ । આત્મ
 નેપદનિમિત્તહીનાદ્ધાતોઃ કર્તારિ પરસ્મેપદ્ સ્યાત્ (૨૭૮) તિડ-
 સ્ત્રીણિ ણિણિ પ્રથમમધ્યમોત્તમા ૧ । ૪ । ૧૦૧ । તિડ ઉમયો
 પદપોષ્ટપાલિકાઃ ક્રમાવેતરસંજ્ઞાઃ સ્યુ । (૨૭૯) તામ્યેકવચન-
 દ્વિવચનવક્રવચનામ્યેકશ ૧ । ૪ । ૧૦૨ । લઘ્વપ્રથમાદિ
 સંજ્ઞાનિં તિડસ્ત્રીણિ ણિણિ (વચનાનિ) પ્રત્યેકમેકવચનાદિ

(૨૭૫) અર્થ—અનુદાત્ત ઇત્ સઙ્ગા ધાતી દોષ અથવા રૂકારની
 ઇત્ સઙ્ગા ધાતી દોષ એવા જ ધાતુથી આત્મનેપદના પ્રત્યયો થાય

(૨૭૬) અર્થ—સ્વરિતની ઇત્ સઙ્ગા ધાતી દોષ અથવા જૂની
 ઇત્ સઙ્ગા ધાતી દોષ એવા ધાતુથી આત્મનેપદના પ્રત્યયો થાય ને
 ક્રિયાત્ ૬૫ કૃતિને અણત્ દોષ તે

(૨૭૭) અર્થ—આત્મનેપદના નિશ્ચિત્ત = કારણ-વગરના ધાતુથી
 કર્ત્વિ અર્થમાં પરસ્મેપદના પ્રત્યયો થાય

(૨૭૮) અર્થ—તિડ્ પ્રત્યાહારના બન્ને (પરસ્મેપદ અને
 આત્મનેપદ) પદોના ત્રણ ત્રણના ભેદકાંતી પ્રથમ મધ્યમ અને ઉત્તમ
 સઙ્ગા થાય છે જુઓ સૂત્ર ૨૭૨

(૨૭૯) અર્થ—પ્રાપ્ત કરી છે પ્રથમ મધ્યમ, ઉત્તમ, સઙ્ગા
 નેમણે એવા તિડના ત્રણ વચનોની અનુક્રમે એકવચન, દ્વિવચન અને
 બહુવચન સઙ્ગા થાય છે

સંજ્ઞાનિ સ્યુઃ । (૨૮૦) યુગ્મયુગ્મપદે સમાનાધિકરણે સ્થાનિન્યપિ
મધ્યમઃ ૧ । ૪ । ૧૦૨ । તિઙ્ણાદ્યકારુકવાદિત્તિ=(તિઙ્ણા
ધાત્યં યત્ કારકં કર્તૃરૂપં કર્મરૂપં વા તદ્વાચકે) યુગ્મદિ
પ્રયુજ્યમાનેઽપ્રયુજ્યમાને ત્વ મધ્યમઃ । (૨૮૧) અસ્મદ્યુત્તમઃ ૧ ।
૪ । ૧૦૭ । તથાભૂતેઽસ્મદ્યુત્તમઃ । (૨૮૨) દોષે પ્રથમઃ ।
૧ । ૪ । ૧૦૮ । મધ્યમોત્તમયોરધિપયે પ્રથમઃ સ્યાત્ । ધ્વ તિ,
હતિ જાતે । (૨૮૩) તિઙ્ણ શિત્ સાવંધાતુકમ્ ૩ । ૪ । ૧૧૩
તિઙ્ણઃ શિતક્ર્મ ધાત્વધિકારોક્તા પતત્સંજ્ઞાઃ સ્યુઃ । (૨૮૪) કર્તૃદિ
શબ્ ૩ । ૧ । ૬૮ । કર્તૃથં સાવંધાતુકે પરે ધાતોઃ શબ્ ।
અયં વિકરણો ધાતુપ્રત્યય-મધ્યવાતી । (૨૮૫) સાવંધાતુકાર્થ-

(૨૮૦) અર્થ—તિઙ્ણો અર્થ કારક = કર્તા અને કર્મ, તેને
કહેનારો યુગ્મદ્ શબ્દ તેનો પ્રયોગ કર્યો હોય, અથવા પ્રયોગ ન કર્યો
હોય, તે પછી ધાતુથી મધ્યમ પુરુષના પ્રત્યયો થાય

(૨૮૧) અર્થ—તિઙ્ણો અર્થ કારક = કર્તા કર્મ તેને કહેનારો
અસ્મદ્ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો હોય અથવા ન કર્યો હોય તે પછી ઉત્તમ
પુરુષના પ્રત્યયો થાય.

(૨૮૨) અર્થ—મધ્યમ અને ઉત્તમ પુરુષના પ્રત્યયોનો અર્થ
વિષય ન હોય ત્યાં પ્રથમ પુરુષના પ્રત્યયો થાય.

વ્યાખ્યા—તેથી મૂળ-અને હતું ત્યાં છતી જગ્યાએ પ્રથમ પુરુષ
એકવચનનો પ્રત્યય તિઙ્ણ ચૂકીને જ નો અનુગ્રહ હોય કરો મૂલ્તિ
એવું ૩૫ પૃષ્ઠ.

(૨૮૩) અર્થ—ધાતુના અધિકારમાં કહેલા તિઙ્ણ અને શિત્
શકારની ઇત્સદા કર્તા હોય તેવા પ્રત્યયોની “સાવંધાતુક” સંજ્ઞા થાય.

(૨૮૪) અર્થ—કર્તા અર્થમાં થયેલા સાવંધાતુક પ્રત્યય પર
રહેતા ધાતુથી શબ્ પ્રત્યય થાય. અર્થ આ શબ્-પ્રત્યયને રિકરણ પ્રત્યય
કહેવામાં આવે છે તે ધાતુ અને પ્રત્યયની વચમાં ચૂકાય છે.

ઘાતુકયોઃ ૭ ૩ । ૮૪) અનયોઃ પરયોરિગન્તાક્ષર્ય ગુણઃ । અવા-
દેશઃ । ભવતિ । ભવતઃ । (૨૮૬) હ્યોઽન્તઃ ૭ । ૧ । ૩ ।
પ્રત્યયાવયવસ્ય ક્ષસ્યાન્તાદેશઃ । અતો ગુણે । ભવન્તિ । ભવસિ ।

(૨૮૫) અર્થ—સાવંધાતુક અને આધંધાતુક પર રહેતા
ક્ષગ્નત ધંદ પ્રત્યાહારનો અક્ષર અન્તમા હોય એવા અગ્નેઃ ગુણ ધાપ.

અર્થાપચ્છા શૂ શબ્દની “મૂલાદયોઃ” સૂત્રથી ધાતુ સંગ્રા કરી,
કર્તાની વિવક્ષામા “વર્તમાને ભદ્ર” સૂત્રથી ભદ્ર=વકાર લાવી દ, અને અ
ની મતસંગ્રા લોપ કરી પ્રથમ પુરુષના એકવચનમા “તિપ્તસ” સૂત્રથી
સૂ ના સ્થાનમા તિપ્ પ્રત્યય કરી, વકારનો અનુબંધ લોપ કરી, તેની
‘તિહ્શિદ્’ સૂત્રથી સર્વધાતુક સંગ્રા કરી, મૂળતિ રૂપ બન્યા પછી
‘ક્તરિ શપ્’ સૂત્રથી શપ્ પ્રત્યય કરી, શકાર પકારનો અનુબંધ લોપ
કરી, મૂળમન્તિ થયા બાદ ફરીથી શપ્ના અની સાવંધાતુક સંગ્રા કરી
સાર્વધાતુકાર્થ” સૂત્રથી મૂળ જાહેરનો ગુણ (ઓ) કરી=મો+અન્તિ
થયા પછી ‘એચોડયવાઃ” સૂત્રથી ઓનો અર્ આદેશ કરી, વર્ણો
મગતા ભવતિ રૂપ પ્રથમ પુરુષ એકવચનનું સિદ્ધ અને છે મૂની ઉપર
મુજ્જન ધાતુ સંગ્રા કરી, ભદ્ર લકાર લાવી ઉપર પ્રમાણે કાર્ય કરી,
પ્ર. પુ. ઢિ. ૦-વ. ૦ ની વિવક્ષામા લગ્ન સ્થાનમા “તિપ્તસ” સૂત્રથી
તસ પ્રત્યય કરીને, ઉપર પ્રમાણે સાવંધાતુકસંગ્રા, શપ્ પ્રત્યય, અનુબંધ
લોપ, ફરીથી સાવંધાતુક સંગ્રા, ઉપર પ્રમાણે ગુણ કરી, અર્ આદેશ
કરી, ભવન્તસ થયા બાદ સ્ મારના રૂત્વ અને વિસર્ગ કરીને ભવતઃ
પ્રથમ પુરુષ દિવચનનું રૂપ બને છે

(૨૮૬) અર્થ—પ્રત્યયના અવયવ ક્ષ ના સ્થાનમા અન્ત આદેશ

૧૮
 મયથઃ । મયથ । (૨૮૭) અતો દીર્ઘો યજિ ૭ । ૬ । ૧૦૧ ।
 અતોઽક્લસ્ય દીર્ઘો યજાદો સાર્વધાતુકે । । મવામિ । મવાઃ ।
 મવામ । સ મવતિ । તૌ મવત । તે મવન્તિ । ત્વ મવસિ ।
 યુવા મવથઃ । યૂય મવથ । અહ મવામિ । આવા મવાઃ । વય

સાર્વધાતુક સહા કરો, યપ્ર પ્રત્યય, અનુબધ લોપ, ફરીથી સાર્વધાતુક સહા, ઉપર મુજબ ગુણ, અવાદેશ થયા બાદ મવન્તિ થયા પછી "ક્લોઽસ્ત" સૂત્રથી જ નો મન્ત આદેશ કરી "મતો ગુણે" સૂત્રથી પરરૂપ એક આદેશ કરી મવન્તિ મં પું બં વં નુ રૂપ બને છે

મૂતી ધાતુ સહા કરી, જ્ઞ તેના સ્થાનમાં મં પું એં વં ચિપ્, ફરારની ઇત્સયા લોપ, ઉપર પ્રમાણે સાર્વધાતુક સહા, જ્ઞ, જ્ઞ ફરારનો અનુબધ લોપ, ફરીથી જ્ઞની સાર્વધાતુક સહા, મૂતો ગુણ મો યધ, મોન્મન્સિ થયા બાદ મો નો મજ્ આદેશ કરીને મવસિ મં પું એં વંનુ રૂપ બને છે

મૂ ધાતુ સહા, જ્ઞ, તેના સ્થાનમાં મં પું દિં વં વસ, સાર્વધાતુકસહા, જ્ઞ અનુબધ નોપ, ફરીથી જ્ઞની સાર્વધાતુક સહા, ગુણ, મજ્ આદેશ, મજને મજ્જત્થ મજા બાદ જ્ઞાનુત્વ વિસર્ગ કરીને મવથ. રૂપ બને છે

મૂ જ્ઞ, મં પું બં વં માં ય, ઉપર મુજબ બધું કાપી કરીને મવથ રૂપ બનાવવું

(૨૮૭) અર્થ—અકારાન્ત અ અને દીર્ઘ થાય જ્ઞ આદિ સાર્વધાતુક પર રહેતાં

વ્યાખ્યા—મૂતી ધાતુસહા જ્ઞના રથ ને ઉપમ પ્રમાણે મલ્લેય વચનમાં અનુક્રમે ચિપ્, વસ મસ પ્રત્યય લાવી, ફરારની સાર્વધાતુક સહા, જ્ઞનો અનુબધ લોપ, જ્ઞ, અનુબધ લોપ, સાર્વધાતુક સહા કરના

भवामः । (२८८) परोक्षे लिट् ३ । २ । १२५ । भूतानद्यतन-
परोक्षार्धवृत्तेर्धातोर्लिट् स्यात् । लस्य तिवाक्यः । (२८९)
परस्मैपदानां णलतुसुस्थलथुसणत्वमाः ३ । ४ । ८२ । लिट्-
स्तिवाचोर्ना नवानां णलादयः स्युः । तिपो णल्, तसः, अतुस्,
ज्ञेः उस्, सिपः थल्, थसः अथुस्, थस्य अ, मिपो णल्,
वसः व, मसः म । भू म, इति स्थिते । (२९०) भुवो वुष्
लुङ्-लिटोः ६ । ४ । ८८ । भुवो वुगागमः स्यात् लुङ्-

અનુચી મત્ર-અંગના જ-કારનો દર્શ કરી અવામિ, અને તેના રૂપ
વિચ્છન્ને કરી મવાવઃ, મવામઃ ઉત્તમ પુરુષનાં રૂપો બને છે .

સુથતા—યુક્તદ્, અસ્મદ્ રબ્દના પ્રયોગ વિના ઉપરનાં રૂપો
સિદ્ધ કરેલાં છે અને તેના પ્રયોગ સાથે નીચે પ્રમાણે રૂપો પદ્ય સિદ્ધ
કરી શકાય છે. અર્થમાં કોઈ ફરક પડતો નથી. (જુઓ ૨૮૦, ૨૮૧,
૨૮૨ સૂત્રના અર્થો.)

હઃ મવતિ તે થાય છે. તૌ મવતઃ તે બે થાય છે, તે મવન્તિ
તેઓ બંધા થાય છે. ત્વાં મવતિ તું થાય છે. યુવામ્ મવથઃ તમે બે
થાઓ છો. વ્યયમ્ મવથ તમે બધા થાઓ છો, મદમ્ મવામિ હું
થાઉં છું. આવામ્ મવાવઃ અમે બે થઈએ છીએ. વદમ્ મવામઃ અમે
બધા થઈએ છીએ.

(૨૮૮) અર્થ—ભૂત અનવતન પરોક્ષ અર્થમાં વર્તમાન ધાતુથી
લિટ્ લકાર થાય. લસ્ય-લ્લની જગ્યાએ તિષ્ઠ તદ્દ વગેરે નવ આદેશો
થાય.

(૨૮૯) અર્થ—લિટ્ના સ્થાનમાં તિષ્ઠ, તદ્, વગેરે નવ
પ્રત્યયો તેમના સ્થાનમાં અનુક્રમે જલ્, અતુષ્, ઝલ્, થલ્, અપુલ્, મ
જલ્, વ, મ, આ નવ આદેશો થાય છે.

(૨૯૦) અર્થ—મૂ ધાતુને વુક્ નો આગમ થાય તદ્ અને
લિટ્ સંબંધી મજ્ પદમાં દોષ થો.

લિટોરચિ ૧ (૨૯૧) લિટિ ઘાતોરનભ્યાસસ્ય ૬ । ૧ । ૮ ।
 લિટિ પરે અનભ્યાસઘાત્યવયવસ્યૈકાચઃ પ્રથમસ્ય દ્વે સ્ત
 આદિભૂતાદચઃ પરસ્ય તુ દ્વિતીયસ્ય । યુક્તસહિતસ્ય ભુવો
 દ્વિત્વમ્ । ભૂય ભૂય જ, ઇતિ સ્થિતે । (૨૯૨) પૂર્વોઽભ્યાસઃ
 ૬ । ૧ । ૪ । અથ એ દ્વે વિદિતે તપોઃ પૂર્વોઽભ્યાસસંઘઃ
 સ્યાત્ । (૨૯૩) હલાદિઃ ક્ષેપ ૭ । ૪ । ૬૦ । અભ્યાસસ્યાઃ
 વિર્વિલ્ શિખ્યતે, અન્યે હલો લુપ્યન્તે । ઇતિ વલોપઃ । (૨૯૪)
 હ્રસ્વઃ ૭ । ૪ । ૫૨ । અભ્યાસસ્યાચ્ચો હ્રસ્વઃ સ્યાત્ । ક્ષીર્ણ
 સતિ તસ્ય હ્રસ્વવિધાનં કાર્યમ્ । (૨૯૫) ભવતૈરઃ ૭ । ૪ ।
 ૭૩ । ભવતૈરભ્યાસસ્યોકારસ્ય ઃ સ્યાલિટિ । (૨૯૬)
 અભ્યાસે ચર્ચ ૮ । ૪ । ૫૪ । અભ્યાસે જશઃ જશઃ ચર્ચા

(૨૯૧) અર્થ—લિટ પર રહેતાં અભ્યાસામના ધાતુનો
 પ્રથમ અવયવ એક અર્થ તેનું દ્વિત્વ થાય, (અનેકાચ ધાતુમાં) આદિ-
 (પ્રથમનો) ને અર્થ તે થકી પર અક્ષરનું દ્વિત્વ થાય. યુક્તસહિ-યુક્ત
 આમમ નહિત મૂ ધાતુનું દ્વિત્વ કરવું તેથી મૂય મૂય જ એ રીતે
 રિપ્રતિ થઈ

(૨૯૨) અર્થ—અહીંયા (હલ અભ્યાસમાં) ને એ કહેલા
 છે તેમનામાંથી (દ્વિત્વ થયેલા રૂપમાંથી) પૂર્વની અભ્યાસ સંગા થાય.

(૨૯૩) અર્થ—અભ્યાસનો પ્રથમ હલ = વ્યંજન અક્ષર બાકી
 રહે છે અને બીજા હલ = વ્યંજન અક્ષરોનો ક્ષેપ થાય છે. (અર્થાત્
 તે જાડી જાય છે.) એ પ્રમાણે વૃ કારનો ક્ષેપ થયો.

(૨૯૪) અર્થ—અભ્યાસનો ને અર્થ તેનો હ્રસ્વ થાય, ક્ષીર્ણ
 સતિ ક્ષીર્ણ રૂપ લેાય તે તેનું હ્રસ્વરિધાન કરવું.

(૨૯૫) અર્થ—મૂ ધાતુના અભ્યાસના ઉકારને બકાર થાય,
 લિટ પરમાં હોય તે

(૨૯૬) અર્થ—અભ્યાસમાં જશના સ્થાનમાં જશ થાય, અને
 ચર્ચના સ્થાનમાં ચર્ચ થાય.

સ્યેદ્ ઘલાદેઃ ૭।૨। ૩૫। ઘલાદેરાધંધાતુકસ્યેદાગમઃ સ્યાત્।
 ઘમૂવિથ ઘમૂવથુઃ। ઘમૂવ। ઘમૂવ। ઘમૂવિથ। ઘમૂવિમ।

(૨૬૮) અર્થ—જલ્દ પ્રત્યાહારના ૫ કાર જેના આદિમા ઈ ગોવા
 આર્ધધાતુકને દદનો આગમ થાય.

(આગમ મિત્રવત્-મિત્રની માફક થાય, અને આદેશ જાત્રુવત્-જાત્રુના
 જેવો થાય છે. અર્થાત્ આગમ પાસે બેસે, ને આદેશ તેના સ્થાન-
 મા બેસે છે. (જુઓ પૂર્વાર્ધ, હલસધિ તથા વે. સિં. ઈ. હલ-
 સધિ અમારી સુધી ગુજરાતી ટીકા)

આ.૦—મૂ ધાતુથી લિટ ઉપર પ્રમાણે લાવી, તેના સ્થાનમા
 મં. પુ. એ. વં નો સિપ્ આદેશ કરી “લિટ ચ” સૂત્રથી તેની આર્ધ-
 ધાતુક સંગા, “વસ્ત્વેપદાનાં” સૂત્રથી ઘસ્ટ આદેશ, જ નો અનુનધ-
 લોપ, “માર્ધધાતુકસ્યેદ” સૂત્રથી ધ ને દ્વ નો આગમ, રનો અનુનધ
 લોપ, દિત્ હોવાથી આદિમા મૂકી મૂન્દથ થયા બાદ “મુવો વુક્” સૂત્રથી
 વુક્નો આગમ, અનુનધ લોપ, ક્યો બાદ મૂન્દથ માં પ્રથમ પુન્યતી
 માફક દિત્વ, અભ્યાસ સંગા, ચ્નો લોપ, રીર્ધ ઉકારનો હ્રસ્વ ઉકાર,
 ઉકારનો અકાર, અને મ નો વ કરીને ઘમૂવિથ ૩૫ બને છે.

મૂ ધાતુથી લિટ તેના સ્થાનમા મં. પુ. દિં. વં માં વસ્ટ,
 આર્ધધાતુકસંગા, ઘસ્ટના સ્થાનમા મયુસ્ટ આદેશ, વુક્ નો આગમ,
 દિત્વ, અભ્યાસસંગા, ચ્ લોપ હ્રસ્વ, ઉકારનો અકાર, મ નો વ
 કરી સ્ ના રૂત્વ વિસર્ગ કરીને મં. પુ. દિં. વંનું ઘમૂવથુઃ ૩૫ બને છે.

મં. પુ. બં. વં લિટના સ્થાનમાં ધ લાવી “વસ્ત્વેપદ નાદ”
 સૂત્રથી તેનો અ-આદેશ કરીને ઉપર પ્રમાણે, વુક્, દિત્વ, અભ્યાસ
 સંગા વગેરે કાર્ય કરીને ઘમૂવ ૩૫ બને છે.

લિટ લકારના ઉપરામ પુરુષ એ. દિં. બં. વં માં મિપ્-વસ્ટ,
 મસ્ટની જગ્યાએ “વસ્ત્વેપદાનાં” સૂત્રથી અનુક્રમે જલ્, વ, મ, આદેશ
 આર્ધધાતુકસંગા, જ. મ. ને કરીને આગમ કરી વધ

(૨૯૯) અનવતને લુટ્ । (૩૦૧) મવિષ્યત્યનવતનેડથે ધાતો-
લુટ્ । (૩૦૦) સ્વતાસી લુ-લુટોઃ । ૩ । ૧ । ૩૩૧ । ધાતોઃ
સ્વતાસી પત્તી પ્રત્યયોઃ ક્તો લુ-લુટોઃ પુરતઃ । શ્વોઽપવાવઃ ।
લુટ્ રતિ લુટ્-લુટોઃ ગ્રંથણમ્ । (૩૦૧) આર્ધધાતુકં ક્ષેપઃ ૩ ।

હિત્વ, અભ્યાસસગ્તા, વ્તોપ, હસ્ત, ઉદ્ધરનો અકાર, મ નો મ
વગેરે ઉપર ખતાવેલ યુત્તો લગાડીને વમૂવ, વમૂચિવ, વમૂવિમ
રપો સિદ્ધ કરવાં.

નોટ—લિટ્ લઘરને પરાશ્વ જૂતકાળ કહેવામાં આવે છે. તેનો
વિગ્રહ, અહિઞ્યામ્ પરાઃ, રતિ પરાશ્વઃ જ આખથી ન દેખાય તે, જેમ
રામ રાજા થયા હતા, આત્માના નાના બાળકાએ મહાત્માજીને જોયા
ન હતા તેથી બાળકો ખોથી થકે કે મહાત્મા આવીશ એ ભારતને
સ્વતંત્ર ક્યું હતું. મહાકવિ કાલિદાસ થયા હતા, પાણિન્ય મુનિ થયા
હતા વગેરે ઉદાહરણોમાં આ લઘર વપરાય છે.

અર્થ—તે થયો હતો. તે બે થયા હતા. તેઓ બધા થયા હતા.
પ્રથમ પુરુષનો અર્થ હતો. તમે બે હતા, તમે બધા હતા. મધ્યમ
પુરુષનો અર્થ હતો, અમે બે હતા, અમે બધા હતા. ઉત્તમ પુરુ-
ષનો અર્થ બરાબર ક્યારે સંભરી થકે કે તે હિન્મત અવસ્થામાં હોય,
અથવા સ્વપ્ન અવસ્થામાં હોય ત્યારે કહી શકે છે કે, હું હતો—
જુઓડું કિલ ચિત્તભાવ, જુઓ પૈં ફિસિ- કીમુદી લઘરામ્ પ્રકરણ

(૨૯૯) અર્થ—અવિષ્ય અનવતન અર્થમાં ધાતુથી લુટ્ લઘર થાય.

(૩૦૦) અર્થ—ધાતુથી સ્વ અને તાત્ પ્રત્યયો થાય લુ અને
લુટ્ પરમાં હોય તો. (લુટ્ પરમાં આવે તો સ્વ અને લુટ્ પરમાં આવે
તો તાત્ પ્રત્યય થાય.) આ શ્રવણ કરીને જાણ કરે છે અર્થમાં શ્રવ
થતો નથી.

(૩૦૧) લિટ્ અને ડિટ્-લઘરની ઇતિહાસ થતી હોય તેથી
મિ-ન ધાતુથી કરેલા પ્રત્યયની આર્ધધાતુક સંજ્ઞા થાય.

૪ । ૧૫૪ । તિહશિદ્ધ્યોડ્યો ઘાતોરિતિ વિદિતઃ પ્રત્યય
પતત્સંઘઃ સ્યાત્ । ૬૬ । (૩૦૨) હુટઃ પ્રથમસ્ય હારૌરસઃ
૨ । ૪ । ૮૫ । ઢિત્વસામ્યદિમસ્યાપિ, ટેહોપ . । મવિતા ।

(૩૦૨) અર્થ—હૃદના પ્રથમ પુરુષના સ્થાનમાં અનુક્રમે
હા-રૌ-રસ આદેશો થાય ઢિત્વસામ્ય્યાં હા માં હારની ઇતિસંઘા કરી
છે તેના સામ્ય્યાંથી બસઠક ન હોય તો પણ ઢિ નો લોપ થાય

અર્થ—મૂળાવૃત્તિ “અનવ્યત્ને” સૂત્રથી હૃદ બહાર તેના
સ્થાનમાં પ્ર૦ પુ૦ એ૦ વ૦ નો તિવ્ર પ્રત્યય કરી, તિવ્ર ની સાથે ધાતુક
સંઘા, “ક્તૈરિ ઘર્” સૂત્રથી ઘર્ થવા આવ્યો, પરંતુ તેનો આધ-
કરી ‘રયતાસી’ સૂત્રથી તાસ પ્રત્યય ધાતુથી કર્યો, મૂ + તાસ + તિવ્ર,
‘આર્ધધાતુક’ સૂત્રથી તાસ ની આર્ધધાતુક સંઘા ‘આર્ધધાતુકસ્યેહ’
થી તાસ ને હૃદ નો આગમ, દ્ર અનુબંધ લોપ ઢિત્વ હોવાથી આદિમાં
મૂળને ‘સાવંધાતુકાર્થ’ સૂત્રથી મૂળો મુખ્ય મો ઘર્-મા + ૬ તાસ +
તિવ્ર ‘વચોઽયવા’ સૂત્રથી અવ્ર આદેશ, ‘હુટ પ્રથમસ્ય’ સૂત્રથી
તિવ્ર નો હા આદેશ મવિતાસ + હા થવા પછી ‘હુટ’ સૂત્રથી
હારની ઇતિસંઘા “તસ્ય ઓપ” સૂત્રથી લોપ, ઢિત્વ હોવાથી મવિતાસ-
ની બસઠા ન હોવા છતાં ઢિત્વના સામ્ય્યાંથી ઢિ = આસ નો
લોપ કરી મવિતા પ્ર૦ પુ૦ એ૦ વ૦ તુ ૩૫ બને છે પ્ર૦ પુ૦ ઢિ૦
વ૦ અને બ૦ વ૦ માં હૃદના સ્થાનમાં તસ, અને ક્ષિ આદેશ
માં આદ ઉપર પ્રભાણે તાસ, આર્ધધાતુક સંઘા, હૃદ નો આગમ,
ગુણ અવાદેશ કરી મવિતાસ + તસ, મવિતાસ + ક્ષિ થવા આદ
“હુટ પ્રથમ” સૂત્રથી તાસ નો રૌ અને ક્ષિ નો રસ આદેશ કરીને
“રિ ચ” સૂત્રથી તાસના સ્ત્રો લોપ મવિતારૌ, રસના સ્ત્રો ઉત્ત
વિસર્ગ કરી અવિતાર, ૩૫ બને છે

મધ્યમ પુરુષ અને ઉત્તમ પુરુષમાં પણ મૂળાવૃત્તિ હૃદ બહાર
ધાવી તેના સ્થાનમાં તિવ્ર, ઘર્, ય, મિષ્ટ, ઘર્, મસ, આદેશો

(૩૦૩) તાસસ્ત્યોર્લોપઃ ૭ । ૪ । ૫૦ । તાસેરસ્તેઽ લોપઃ
 સ્યાત્સાદૌ પ્રત્યયે પદે । (૩૦૪) રિચ ૭ । ૪ । ૫૨ । રાદૌ
 પ્રત્યયે તાસેરસ્તેઽ સ્વસ્ય લોપઃ । મવિતારી । મવિતારઃ ।
 મવિતાસિ । મવિતાસ્યઃ મવિતાસ્ય । મવિતાસ્મિ । મવિતા-
 સ્વઃ । મવિતાસ્માઃ । (૩૦૫) લ્લદ્દ શોષે ચ ૩ । ૩ । ૨૩ । મવિ-

કરીને વ નો અનુબધ્ લોપ, તાસ પ્રત્યય, તેની આર્ધધાતુકાસઘ, ધૂનો આગમ, યુજ, અવાદેય કરી સિપ્ પર રહેતાં સ્ કારનો લોપ કરી મવિતાસિ, અને યસ, વસ, મસ, ના સ્કારના રૂત્વ વિસર્ગ કરી મૂળમાં બતાવેલાં રૂપો ઉપર યુજન સિદ્ધ કરવા. ત્રણેય પુરુષના મવિતા વગેરે રૂપોનો અર્થ—તે યશે, તે બે યશે, તે બધા યશે. તું યશ્સિ, તમે બે યશો, તમે બધા યશો. હુ યશ્સિ, અમે બે યશ્સિ, અમે બધા યશ્સિ. "

નોટ—મંત્રીતાયા રાત્રેઃ પદ્યાદૈન આવામિન્યાઃ પૂર્ણર્થેન સહિતઃ કાલઃ અચતનઃ તદ્ભિન્નઃ અનચતનઃ—રાત્રી ગયેલી રાત્રિના બાર વાગ્યા પછી તથા આવનારી રાત્રિના બાર વાગ્યા સુધીનો સમય તે અચતન કહેવાય છે. તેથી ભિન્ન થઈ ગયેલો કાળ તેને અનચતન મૂત કહેવામાં આવે છે તેના લક્ષ્ બહાર વપરાય છે. યુજરાત્રીમાં તેને દ્વિસ્તનમૂતકાળ કહેવામાં આવે છે અને આવતી રાત્રિના બાર વાગ્યા પછીનો કાળ અનચતન મવિષ્ય કહેવાય છે તેમાં આ છદ્દ બહાર વપરાય છે.

(૩૦૩) અર્થ—તાસ અને અસ ના સ્કારનો લોપ થાય સ્કાર આદિમાં છે તેવા પ્રત્યય પરમાં લોપ તો.

(૩૦૪) અર્થ—રકાર = રેષ નો આદિમાં છે તેવા પ્રત્યય પર રહેતાં પદ્ય તાસ, અને અસ ના સ્કારનો લોપ થાય.

(૩૦૫) અર્થ—મવિષ્ય = યશે અર્થમાં વર્તમાન ધાતુથી લ્લદ્દ

અવધાતોર્લુદક્રિયાર્થાયાં ક્રિયાયાં સત્યામસત્યાં વા । સ્યઃ ।
 ર્દ્ । મવિષ્યતિ । મવિષ્યતઃ । મવિષ્યન્તિ । મવિષ્યસિ । મવિ-
 પ્યથા । મવિષ્યથ । મવિષ્યામિ । મવિષ્યાવઃ । મવિષ્યામઃ ।

લક્ષર થાય, ક્રિયાર્થક (ક્રિયા છે પ્રયોજન જનુ એવા) ક્રિયા ધતો-હોય
 અથવા ન થતી હોય તો પછી.

૦૫૧૦—મૂ-ધાતુથી ‘લુદક્ષેષે ચ’ સૂત્રથી લુદ લાવી, તેના
 સ્થાનમાં તિષ્ લાવી, અનુગમે લોપ કરો, સાર્વધાતુક સંગ્રા કરો, ક્ષય
 થવા આવે તેના બાધ કરી, “સ્વતાસી” સૂત્રથી સ્વ પ્રત્યય કરી
 “આર્ધધાતુ” સૂત્રથી સ્વનો આર્ધધાતુકસંગ્રા કરી, “આર્ધધાતુ-
 કસ્યે” સૂત્રથી ફક્તો આગમ દિત્ હોવાથી આદિમા મૂળી મૂ +
 ઇ + સ્ય + તિ બન્યા બાદ “સાર્વધાતુકા” સૂત્રથી મૂ નો ગુણ મો
 થઈ “અચોડ્યવા” સૂત્રથી બો નો અર્ચ આદેશ કરી “આદેશ-
 પ્રત્યયયોઃ” સૂત્રથી સ્વ નો સ્ કરારનો વ્ કરી મવિષ્યતિ પ્ર- પુ-
 એ- વ- તુ’ રૂપ બને છે. તે રીતે પ્ર- પુ- દ્વિ- વ- બ- વ-માં
 સ્ત્વ. ક્ષિ, લાગ્યા બાદ ઉપર મુજબ સ્વ, આર્ધધાતુક સંગ્રા, ર્દ્ નો
 આગમ, દ્ નો લોપ, ગુણ અર્ચ આદેશ સ્ નો વ્ કરી સ્ત્વ ના સ્ત્વો
 રુત્વવિસર્ગ કરી, મવિષ્યતઃ, બ- વ- ક્ષિ નો “ક્ષોન્તઃ” સૂત્રથી
 અન્તિ આદેશ કરી “અતો ગુણે” સૂત્રથી પરરૂપ કરીને મવિષ્યન્તિ
 રૂપ બને છે મધ્યમપુરુષમાં સિષ્, ષ્, ય, લાવી ઉપર મુજબ
 પ્રક્રિયા કરીને મૂળમા લખેલાં રૂપો સિદ્ધ બનાવવા, લીટમ પુરુષમાં
 મિષ્, ષ્, મસ્, લાવી ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા કર્યા બાદ “અતોદીર્ઘા”
 સૂત્રથી મિ ષ્, મષ્, પર રહેતા સ્વ ના અક્ષરને દીર્ઘ કરવો ને બન્નેન્દ્ર
 ય્ કરના રુત્વ વિસર્ગ કરીને મૂળમાં આપેલાં રૂપો સિદ્ધ કરવા. આ
 ત્રણ પુરુષના રૂપોનો અર્થ હ્રદ લક્ષરના અર્થ પ્રમાણે જ છે.

નોટ—આને સામાન્ય લવિષ્ય કહેવામાં આવે છે. કેટલા
 તેને બીજા લવિષ્યકાળ કહે છે. યદ્ રાત્રિના બારથી આવતી રાત્રિના

૩ । ૪ । ૮૭ । લોટઃ સેર્હિઃ સોઽપિચ્ચ (૩૧૩) અતો હેઃ
 ૬ । ૪ । ૧૦૫ । અતઃ ધરસ્ય હેર્લુક્ । મવ, મવતાત્ । મવ-
 તમ્ । મવત । (૩૧૪) મેર્નિઃ ૩ । ૪ । ૮૯ । લોટો મેર્નિઃ
 સ્યાત્ । (૩૧૫) આદ્યુત્તમસ્ય પિચ્ચ ૩ । ૪ । ૧૨ । હિન્યોચ-
 ત્વમ્ ન, હત્યોચ્ચારણસામર્થ્યાત્ । (૩૧૬) નિત્યં જિતઃ ૩ ।
 ૪ । ૧૯ । સકારાન્તસ્ય જિતુત્તમસ્ય નિત્યં લોપઃ । અલો-

(૩૧૩) અર્થ—હસ્ત અક્ષરથી પર જે હિ તેના લોપ થાય.

(૩૧૪) અર્થ—લોટ ના સ્થાનમાં થયેલો મિવ તેના નિ આદેશ

થાય.

(૩૧૫) અર્થ—લોટ ના ઉત્તમ પુરુષને આદ આગમે થાય,
 અને તે પિત્ત હેવાપ, હિ, અને નિ ના પ્રકાર નો “વદ.” સૂત્રથી
 ઉત્પ થતું નથી. કેમકે પાણિનિ મુનિએ મૂળ સૂત્રમાં છંકારનું જ ઉચ્ચા-
 રણ કરેલું છે તેથી. “મેર્નિ” સૂત્રની જગ્યાએ મેર્નુ. । અને “હેર્લુ”-
 ની જગ્યાએ “હેર્લુ” એમ ઉચ્ચારણ કરેલ માટે મૂળમાં હિન્યો. એમ
 બજેલું છે.

(૩૧૬) અર્થ—સકાર જેવા છેડે છે તેવા લોટના ઉત્તમ પુરુષને
 હંમેશા લોપ થાય, “મલોન્યસ્ય” સૂત્રથી વર્ત, મલતા અન્ત્ય ત્તો
 લોપ થાય.

૦૫૧૦—મૂ ધાતુથી લોટ તેના ચિત્, ઉપર મુજબ. સાવંધાતુક-
 સંતા, યપ, અનુનંધ લોપ ગ્રજ, મો+મન+ધિ અર આદેશ મવ+ધિ,
 “હેર્લુપિચ્ચ” સૂત્રથી તિનો હિ આદેશ થઈ “તુલોસ્તા” સૂત્રથી હિ
 નો વિકલ્પે તાતલ આદેશ અનુનંધ લોપ, મવતારત્ તાતલ ન થાય
 ત્યારે “અતો હેઃ” સૂત્રથી હિનો લોપ થઈ મવ રૂપ નેને છે. મ-પુ-
 દિ-વ- અને ન-વ- માં વર્ત, થ બાવી ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા કરી
 મવ+ધિ મવ+ધિ જન્યા જાડ “વત્પત્વમિપો” સૂત્રથી વર્તતે ત્તને
 બની ત કરીને મવતમ્ મવત રૂપે નેને છે.

અન્યસ્યેતિ સસ્ય લોપઃ^૧ । भवानि । भवाव । भवाम् ।^૨ (૩૧૭) -
 अनघतने लङ् ३ । २ । १११ । अनघतनभूतार्थवृत्तेर्घातोर्लङ्
 स्यात् । (૩૧૮) लङ् लङ् लङ् स्वङ् वात्तः ६ । ४ । ७१ पञ्चङ्
 स्यात् । (૩૧૯) इतश्च ३ । ४ । १०० । द्वितो लस्य
 पदस्मेपदमिकारागतं यत्तदस्तस्य लोपः । अभवत् । अभव
 ताम् । अभवम् । अभवः । अभवतम् । अभवत । अभवम्

ઉત્તમ પુરુષમા લોકના મિષ્ટ, વસ, મસ, આદેશ કરી, ઉપર પ્રમાણે
 સાર્વધાનુક સચા, ઘણ, યુષ્ઠ અવ આદેશ કરી “જોઈ” સૂત્રથી મિ
 ના મિ ક્યાં બાદ અવનિ માં “ભાવુત્તમસ્ય” સૂત્રથી બાદ નો આગમ
 દિત્ત હોવાથી નિના પહેલા મૂકી “અક ચર્વેન્” સૂત્રથી દીર્ઘ કરી
 ભવાનિ રૂપ બને છે વસ, મસ, મા ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા કર્યા બાદ
 ‘નિત્ય કિત’ સૂત્રથી બન્નેના સ્થારનો લોપ કરી ભવાવ, ભવામ્,
 રૂપો બને છે.

નોટ—લોદ્ધ લકાર દિત્ત છે કિત નથી માટે “લોદો લ્ઘ્વત્”
 સૂત્ર તસ, યસ, ય મિષ્ટ, યસ, મસમા અવશ્ય લગાવવું બીને
 હિદ્વદ્ભાવ કહેવાય છે.

(૩૧૭) અર્થ—અનઘતન ભૂતના અર્થમાં રહેલા ધાતુથી લ્ઘ્
 લકાર ધાય—(અઘન, અનઘતન—અર્થ માટે અનઘતને લદ) સૂત્ર વ્યુત્પા.
 ૧

(૩૧૮) અર્થ—લ્ઘ્, લઘ્, લ્ઘ્ લકાર પર રહેતા અંગને
 અદ્વનો આગમ ધાય, અને તે ઉઘાત ધાય

(૩૧૯) અર્થ—કિત જે લકાર તેના સ્થાનમાં થયેલા પરસ્મે-
 પદસંગ્રહ સ્વ ધકારાન્ત જે સ્વરૂપ તેના અન્તનો લોપ ધાય,
 (અર્થાત્ “અતોડન્યસ્ય” સૂત્રથી અન્ત ધકારનો લોપ ધાય) કિત્
 લકાર ધત્સંગ્રહ લકારો ર્ઘ્, કિર્ઘ્, લ્ઘ્, અને લ્ઘ્ આ મુજબ છે લોદ્ધ
 ને હિદ્વદ્ભાવ ધાય છે ને બીજો કિત્ આસીર્વાત્માં યજ્ઞ વપરાય છે.
 વ્યાન—મૂ ધાતુથી “અનઘતને” સૂત્રથી લ્ઘ્, તેના સ્થાનમાં
 તિર, અનુનધ લોપ, “નિર્લિન્” સૂત્રથી સાર્વધાનુકસમા.

અમવાય । અમવામ । (૩૨૦) વિધિનિમન્ત્રણામન્ત્રણાધીષ્ટ

લુહ૦" સત્રથી મૂ અજને મદ્ નો આગમ દિત્ત હોવાથી આદિમાં મૂકી, મૂ + તિ થયા બાદ ચણ, અનુબધ લોપ મૂનો શુદ્ધ મો 'એવો' ડચવા૦" સત્રથી મદ્ આદેશ અમવતિ રૂપ બન્યા બાદ "ફતથ" સત્રથી પ્રકારનો લોપ કરી અમવત્ રૂપ બને છે મૂ ના પ્ર૦ પુ૦ દિ૦ વ૦ મા તત્ત્વ૦ બ૦ વ૦ મા સિ લાભ્યા બાદ ઉપર મુજબ મદ્ નો આગમ, સાર્વધાતુક સયા, ચણ અનુબધ લોપ, શુદ્ધ, મદ્ આદેશ કરી "તસ્પસ્વ૦" સત્રથી તસ્ ના રચાનમાં તામ્ આદેશ અમવતામ્ કિ નો "ક્રોડન્ત" સત્રથી અન્નાદેશ, પરરૂપ, ઉપર મુજબ પ્રકારનો લોપ "સંયોગાન્ત૦" સત્રથી ત્ નો લોપ કરી અમવન્ રૂપ બને છે.

અમમ પુરુષમાં રહ્ની જગ્યાએ ચિપ્, ચણ, ય, લાવી, ઉપર મુજબ સાર્વધાતુક સયા, મદ્, ચણ, શુદ્ધ મદ્ આદેશ, પ્રકારનો લોપ ત્ ના રૂત્વ વિસર્ગ કરીને અમવ, ચણ, ઉપર મુજબ કાપ-ક્યા બાદ મદ્ નો તમ્ અને ય નો ત ઉપર પ્રમાણે ધર્ષને અમવતમ્ અમવત રૂપો બને છે.

ઉત્તમ પુરુષમાં રહ્ની જગ્યાએ ચિપ્, વસ, મસ લાભ્યા બાદ મૂ ને મદ્ નો આગમ, સાર્વધાતુક સયા, ચણ અનુબધ લોપ, શુદ્ધ મદ્ આદેશ, "તસ્પસ્વ૦" સત્રથી ચિપ્ નો મમ્ આદેશ કરી "મમિ પૂર્વ" સત્રથી પૂર્વરૂપ ધર્ષ અમવમ્, વસ મત્ પર રહેતા ઉપર પ્રમાણે કાપ કરી, "મતો દીર્ઘ૦" સત્રથી અમવના પ્રકારને દીર્ધ કરી, "નિત્ય કિત્" સત્રથી બન્નેના ત્ નો લોપ કરી અમવામ, અમવાવ રૂપ બને છે ત્રણેય પુરુષનો અમ્ તે યયો, તે બે યયાર, તે બધા યયા, તુ યયો, તમે બે યયા, તમે બધા યયા, કુ યયો, અમે બે યયા, અમે બધા યયા.

નોટ—આ સહ લક્ષાર્ને ઘસતનજૂતકાગ રહેવામાં આવે છે.

(૩૨૦) અર્થ—વિધિ = પ્રેરણા આપવી, નિમન્ત્રણ = આવરવકે માંદ બોલનાદિમા બાણેભેને બોલાવવા, આમન્ત્રણ = નોકર (જુલ)

लीलोः - ली (३२१) लिङ् ३ । ३ । १६१ । एवर्थेषु धातुलिङ् ।
 (३२१) यासुद् परस्मैपदेषुदात्तो लिङ् ३ । ४ । १०३ ।
 - लिङः परस्मैपदानां यासुदागमो लिङ् । (३२२) लिङः सलो-
 पोऽनन्त्यस्य ७ । २ । ७२ । सार्वधातुकलिङोऽनन्त्यस्य सस्य
 लोपाः । इति प्राप्ते (३२३) अतो येयः ७ । २ । ८० । अतः
 परस्य सार्वधातुकाद्यवस्य 'यास्' इत्यस्य इय् । गुणः ।
 (३२४) लोपो व्योर्वलि ४ । १ । १६ । भवेत् । भवेताम् ।
 (३२५) हेतुस् शोऽऽऽऽऽऽऽ लिङो हेतुस् स्यात् । भवेयुः । भवेः ।

वर्धने आया आपयी, अधीष्ट = सकारपूर्वकं किया करवी, सम्प्रत्यय
 प्रत्ययान्तो, अने, आर्थनाम्नागण्यो करवी, आ आर्थनां धातुधी
 लिङ् लकार थाय.

(३२१) अर्थ - लिङ्, न्य, स्थानमा गृहेषा परस्मैपदस्य लिङ्
 भूतयो, तेभ्यो यासुदतो आगम, थाय, अने ते, लिङ्, थाय, लिङ्, थाय

(३२२) अर्थ - सार्वधातुकां लिङ्-तेना अन्त्यमां शब्दां
 सन्तो लोप, थाय, १२ प्रती, १२०० १२२५ १६२१ १०७

(३२३) अर्थ - अकारधी-पर-सार्वधातुकेतोऽ अवेयव यास्
 तेना इय् थाय, १२ १२०० १२२५ १६२१ १०७

(३२४) अर्थ - च कर्तुं य् लार ने लोपाथाय, वत् परस्मैपदस्य

(३२५) अर्थ - लिङ्-ने स्थानमां ने मि तेने जल थाय.

(८) व्या० - भू धातुधी "विधिनिमन्" अथवा विधि लिङ्, तेना,
 स्थानमां तिप्, अनुजध लोप, सार्वधातुक संज्ञा, थय, अनुजध लोप,
 शुभ्य, अय आदेश, हरी, भव + ति, यथा नां "यासुद् परस्मै" अथवा
 यासुद् ने आगम, अनुजध लोप, लिङ् लोपाधी आदिमां भूने भव +
 यासु + ति, "अतोयेयः", अथवा, यासो इय् आदेश, "भावणः"

મવેતમ્ । મવેત । મવેયમ્ । મવેવ । મવેમ । (૨૨૬) લિટાશિષિ
૩ । ૪ । ૧૧૬ । આશિષિ લિટસ્તિહાર્ધઘાતુકર્સણઃ સ્યાત્ ।
(૨૩૭) કિલાશિષિ ૩ । ૪ । ૧૦૨ । આશિષિ લિટો યાસુદ્ધ

સૂત્રથી તિના ઇકારનો લોપ કરીને મવેત્ રૂપ બને છે પ્ર-પુન્ દિન્
વૃન્ બન્ વન્ ફિણેને તત્ અને શિ આદેય ક્યા પછી ઉપર, પ્રમાણે
સાર્ધધાતુક સઘા, યાપ, અનુબધ્ લોપ, યથ્ અવ્ આદેય કરી, યાસુદ્ધ
અનુબધ્ લોપ, રૂપ આદેય, યથ્, ય્ લોપ કરી, મવે + તત્, મા,
“તત્સવ્ય” સૂત્રથી તત્ નો ઘાતુ ચર્ધ મવેતામ્ રૂપ બને, અને શિ,
નો “લેજ્જુલ” સૂત્રથી હ્રસ્વ આદેય કરી “હ્રદ” સૂત્રથી જ્ ઇકારની ઇત્સઘા,
કરીને આકોવાં વલ્લ પરમા ન હોવાથી વ્ નો લોપ થાય નહિ આકો
ઉપર મુજબ બધું કાર્ય થાય છે. મવેયુત્ ના સ્વરનો રૂપ અને વિસર્ગ
મવેયુઃ રૂપ બને છે

મધ્યમ પુરુષના લિટ્ ની જગ્યાએ મિપ્, યત્, ય, ક્યા પછી
ઉપર પ્રમાણે બધું કાર્ય કર્યા બાદ “રૂપ” સૂત્રથી ઇકારનો લોપ કરી
મવેઃ અને યત્ ને યતી જગ્યાએ “તત્સવ્ય” સૂત્રથી અનુક્રમે તત્
ને ત આદેય કરી મવેતમ્, મવેત રૂપ બને છે.

ઉત્તમ પુરુષના લિટ્ ની જગ્યાએ મિપ્, યત્, યત્ લાવી, ઉપર
મુજબ પ્રક્રિયા કરી મિપ્ નો “તત્સવ્ય” સૂત્રથી તત્ નો મઠાર વલ્લ
પરમા નથી તેથી ય્ નો લોપ ન થતાં બાકીનું કાર્ય ચર્ધ મવેયમ્
અને યત્, યત્મા ય્ લોપ વલ્લ પરમા હોવાથી યાપ્ છે પરન્તુ
“નિત્યસિત” સૂત્રથી બન્નેના સ્ નો લોપ કરી મવેજ્, મવેમ્ રૂપો
બને છે તથા પુરુષના (૧) અથો તે યાત્, તે બે યાપ, તે બધા યાપ, (૨)
પુ યાપ, તમે બે યાવ, તમે બધા યાવ (૩) હુ યથ્, અને બે
ચર્ધ, અને બધા ચર્ધ.

(૩૨૬) અર્થ—આકોવાંદમાં લિટ્ના સ્થાનમાં મવેલા આદેય
લિટ્ની આર્ધધાતુકસઘા યાપ.

(૩૨૭) અર્થ—આકોવાંદ અર્ધમાં મવેલ લિટ્ને ને યાસુદ્ધ

અપ નમ જેવાં । ન પૂર્તિવિરોધ રૂપિ

કિત્ । (૩૨૮) સ્કોઃ સંયોગાદ્યોરન્તે ચ ૮ । ૨ । ૨૯ । પદાન્તે
 જ્ઞલિ ચ યઃ સંયોગઃ તદાદ્યોઃ સ્કોર્લોપઃ । (૩૨૯) કિઙ્ગિતિ ચ
 ૧ । ૧ । ૫ । ગિત્ કિત્ કિઙ્ગિતિ નિમિત્તે દ્વગ્લક્ષણે ગુણવૃદ્ધી ન સ્તઃ ।
 મૂયાત્ । મૂયાસ્તામ્ । મૂયાસુઃ । મૂયાઃ । મૂયાસ્તમ્ ।
 તેનો કિત્વદ્ભાવ થાય.

(૩૨૮) અર્થ—પદાન્તર્માં અને ક્ષર પર રહેલા ને સંયોગ
 તેના આદિ ને સંકાર, અને ક્ષાર, તેનો લોપ થાય.

(૩૨૯) અર્થ—ગિત્, કિત્ કિત્ છે નિમિત્ત જેવું એવા
 ધ્વગ્નતલક્ષણ અંગને યુજ્ય અને શકિ થતી નથી.

૦યા૦—મૂયાતુથી “આશિપિ લિઙ્” સૂત્રથી લિઙ્ અનુબંધ
 લોપ, તેના સ્થાનમાં તિષ્, અનુબંધ લોપ “લિઙ્ગિતિ” સૂત્રથી તિની
 આધિધાતુક સંગ્રા, (તેથી ક્ષર ન થયો) “યાસુદ” સૂત્રથી તિ ને
 યાસુદનો આગમ, અનુબંધ લોપ કિત્ હોવાથી આદિમાં મૂકી, મૂ-
 લાસન્તિ થયા બાદ “વાર્ષધાતુક” સૂત્રથી યુજ્ય થવા આવ્યો, પરંતુ
 “કિદાશિપિ” સૂત્રથી યાસુદનો કિત્ આ બાદ “કિતિ ચ” સૂત્રથી યુજ્યનો
 નિષેધ “હતચ” સૂત્રથી ઇકારનો લોપ “સ્કોઃ સંયોગ” સૂત્રથી
 યાત્ વાનો સંકાર પદાન્તર્માં સંયોગના આદિ હોવાથી તે સ્ત્રો લોપ
 કરી મૂયાત્ રૂપ અને ૩૦ પ્ર૦ ધ્રુ૦ દિ૦ વ૦ અને ૪૦ વ૦માં તત્
 સ્તિ લાવી ઉપર પ્રમાણે આધિધાતુક સંગ્રા, યાસુદ અનુબંધલોપ, કિત્,
 યુજ્યનો નિષેધ, “તસ્યસ્ય” સૂત્રથી તસનો દ્રાગ્ કરી મૂયા-
 સ્તામ્ સ્તિ નો “શેર્જસ” સૂત્રથી જુષ આદેશ કરી, જૂની ઇસંસા
 “ચુદ્” સૂત્રથી કરી. તેનો લોપ કરી પદાન્ત સ્ત્રા રૂત્વ વિસર્ગ કરી
 મૂયાસુઃ રૂપ બને છે.

મધ્યમ પુરુષમાં લિઙ્ના સ્થાનમાં યિષ્ થત્ થ લાવી ઉપર
 પ્રમાણે પ્રક્રિયા કરી, સ્ત્રિના ઇકારનો લોપ કરી—યાસના સ્ત્રો લોપ કરી,
 સ્ત્રો વિસર્ગ કરીને મૂયાઃ અને થત્ ને થ ની જગ્યાએ “તસ્યસ્ય”

ભૂયાસ્ત । ભૂયાસ્તમ્ । ભૂયાસ્વ । મૂયાસ્મ । (૩૩૦) લુઙ્
 ૩ । ૨ । ૧૧૦ । મૂતાર્યે, ધાતોર્લુઙ્ સ્યાત્ । (૩૩૧) ક્લિ
 લુઙિ ૩ । ૧ । ૪૩ । શ્વાધપવાદઃ । (૩૩૨) ક્લેઃ, સિચૂ
 ૩ । ૧ । ૪૪ । ઇચાવિતો । (૩૩૩) ગાતિ-સ્થા-ધુ-પા-મૂમ્યઃ,
 સિચ.પરસ્મૈપદેષુ ૨ । ૪ । ૭૭ । મમ્ય. સિચો લુઙ્ સ્યાત્ ।
 ગાપાવિદ્દેનાદેશ-પિવતી શૃણોતે । (૩૩૪) મૂસુવોસ્તિહિ ૭ ।
 ૩ । ૮૮ । મૂ સૂ પતયોઃ સાર્વધાતુકે તિહિ પરે શુભો ન ।
 અમૂત્ । અમૂતામ્ અમૂવન્ । અમુઃ । અમૂતમ્ । અમૂત ।

સૂત્રથી અનુક્રમે તેમ ને ૪ આદેશ કરી મૂયાસ્તમ્ મૂયાસ્ત ૩૫
 બને છે.

ઉત્તમ પ્રકારમાં ઉપર પ્રમાણે, કાપ કરી 'મિપ્તો ભૂમ્' આદેશ
 'લક્ષણ' સૂત્રથી કરી મૂયાસ્તમ્ વગર મત્તમ્ 'નિત્યજિત' સૂત્રથી
 લેતો લેખ કરી મૂયાસ્વ, મૂયાસ્મ ૩૫ બને છે. અર્થ લોક લક્ષણ
 અર્થ જેવો ન કરવો (આ લક્ષણ આયોગોદયક કહેવાય છે) .

(૩૩૦) અર્થ—જૂઠા અર્થમાં ધાતુથી છૂટ લક્ષણ થાય .
 (૩૩૧) અર્થ—ધાતુથી ક્લિ, અત્પય થાય. શ્વાપાં આ, સૂત્ર
 શરૂનો પ્રાધ કરે છે.

(૩૩૨) અર્થ—ક્લિનાં સ્થાનમાં સિચ્ આદેશ થાય. ઇચાં
 સિચ્માં ઇકાર, ચકારની ઇતસદા થાય છે.

(૩૩૩) અર્થ—જૂઠા સ્થાનમાં થયેલા ગા ધાતુ, સ્થા ધાતુ,
 ધુ સદૃશ ધાતુઓ, પા ધાતુ અને મૂ ધાતુથી પર રહેલા સિચ્નો લેખ
 થાય. ગાપાં આ સૂત્રમાં જૂઠા સ્થાનમાં થયેલો ગા આદેશ, અને
 પાના સ્થાનમાં થયેલો પિવ આદેશ તેમને ધાતુઓ ન લેવાય. (મતિ
 અર્થવાળો ગાજ અને પા રજણ કરવું અર્થવાળો લેવો નહિ)

(૩૩૪) અર્થ—નૂ અને રૂ ધાતુને સાર્વધાતુક તિહિ પર રહેતા
 થાય નહીં.

અમૂવન્ । અમૂવ । અમૂમ । (૩૩૫) લિટ્નિમિત્તે લઙ્ઙ
ક્રિયાતિપત્તૌ ૩ । ૩ । ૩ । હેતુદેતુમદ્વાવાદિ 'લિટ્નિમિત્ત'
તથ ભવિષ્યત્યથે લઙ્ઙ સ્યાત્ ક્રિયાયા અનિવૃત્તૌ ગમ્યમા-

૦૫૧૦—મૂ પાતુથી લઙ્ઙ લઙ્ઙર “લઙ્” સૂત્રથી લાવી તેના
જગાએ વિષ્ આદેશ કરી પૂનો લોપ કરી સાર્વધાતુક સગ્તા કરી, જણ
યના આબો પેણુ તેનો બાધ કરી “લિટ્ લુઙિ” સૂત્રથી લિટ્ પ્રત્યય
“લ્લે વિચ્” સૂત્રથી વિચ્ આદેશ, અનુબધ લોપ ‘લ્લલ્લલ્લલ્લલ્લ’
સૂત્રથી મૂને બદલ આગમ, દનો અનુબધ લોપ જ નૂ વૃ+તિ બન્યા
પછી “ગતિસ્થા” સૂત્રથી લિચ્ના લઙ્કારનો લોપ થયો. “સાર્વધા-
તુકા” સૂત્રથી મૂનો ગુણ થવા આબો, “મૂમુવો.” સૂત્રથી ગુણનો
નિષેધ, “હતથ” સૂત્રથી ઇકારનો લોપ થઈ અમૂવ્ ૩૫ બને છે હિ.
અને બ. વચનમાં લઙ્ઙના સ્થાનમાં ઠમ્ ને લિટ્ કરી ઉપર મુજબ લિટ્,
તેનો વિચ્, અનુબધ લોપ, બદલો આગમ, લિચ્નો લોપ કરી તત્ત
નો “તલ્લલ્લલ્લ” સૂત્રથી ‘લોમ્’ આદેશ કરી અમૂતામ્ ‘૩૫’ બને ઉપર
પ્રમાણે બધું કરી સિનો ભવિષ્ય આદેશ કરી, અમૂતનન્નિ થઈ પછી
“મુનેવુહ” સૂત્રથી ‘વુહ’નો આગમ, અનુબધ લોપ, “હતથ” સૂત્રથી
ઇકારનો લોપ, સૂનો સયોગાન્તે લોપ કરી અમૂવન્ ૩૫ બને છે.

. મધ્યમ પુરુષમાં ઉપર પ્રમાણે પ્રક્રિયા કરી વિષ્, ધત્, ધમાં
જ અનુબધ લોપ કરી, ઇકારનો લોપ કરી, છતાં રૂત્વ વિસર્ગ કરી
અમૂ + ધત્ને થવા સ્થાનમાં અનુક્રમે તમ્, અને ■ આદેશ કરી
અમૂતમ્ અમૂત ૩૫ બને છે ઉત્તમ પુરુષમાં મિષ્નો અમ્ આદેશ
કર્તા બાદ ઉપર મુજબ વુહનો આગમ, અનુબધ લોપ કરી, અમૂ-
વમ્ અને વત્, મલના સૂનો ‘નિત્યે લિટ્’ સૂત્રથી લોપ કરી અમૂવ,
અમૂમ ૩૫ બને છે અર્થ(૧) તે થયો, તે બે થયા, તે બધા થયા,
(૨) ■ થયો, તમે બે થયા, તમે બધા થયા, (૩) હું થયો, અમે
બે થયા, અમે બધા થયા આ લઙ્કાર સામાન્ય બૂત કહેવાય છે.

નાયામ્ । અભવિષ્યત્ । અભવિષ્યતામ્ । અભવિષ્યન્ । અભ-
વિષ્યઃ । અભવિષ્યતમ્ । અભવિષ્યત । અભવિષ્યમ્ । અભ-
વિષ્યાવ । અભવિષ્યામ । સુવૃદ્ધિદૃષ્ટૈર્અભવિષ્યત્તદા સુમિશ્રમભ-
વિષ્યત્ । इत्यादि ज्ञेयम् । गद् व्यक्तायां यच्च ॥२॥ गदति
गदतः, गदन्ति । गदसि, गदथः गदथ । गदामि, गदायः,

વગેરે લિટ્ નિમિત્ત (કારણ) જ્યાં હોય ત્યાં કવિષ્ય અર્થમાં ધાતુથી
લટ્ બકાર થાય, કિંવાની અસિદ્ધિ જણાતી હોય તો.

- છુદ્ધિ- જો સારી વૃદ્ધિ થશે તો સારી ફસલ થશે (સારો વર-
સાદ થશે નહીં તેથી સારી ફસલ થઈ નહીં) (અહીંયાં જો, તે તો
સાધે આવવાથી “અસ્તી અવિષ્યકાળ” કહેવાય છે. આનો પ્રયોગ
ખૂબ જાણે થાય છે.)

૦૫૫૫—મૂ ધાતુથી “લિટ્નિમિત્તે” સૂત્રથી લટ્ બકાર,
અનુજધસોપ તેના સ્થાનમાં તિર્ અનુજધસોપ “લટ્લટ્” સૂત્રથી
મૂને બદલે આગમ, દનેા અનુજધસોપ “સ્વતાલી” સૂત્રથી સ્વ
મત્સ્ય “આર્ધ્યાતુર્લ” સૂત્રથી આર્ધધાતુકે સયા, “આર્ધ્યાતુર્લ”
સૂત્રથી સ્વ ને છદ્નેા આગમ, અનુજધસોપ, “સાર્ધ્યાતુ” સૂત્રથી મૂ
નેા થય, અમો+દ+સ્વ+તિ થયા બાદ “વૃષોડ્યવા” સૂત્રથી અ
આદેય ‘સ્તથ’ સૂત્રથી તિના છકારનેા લોપ, યર્ધ, અમવિષ્યત્
રૂપ બને છે. પ્ર૦ પુ૦ દ્વિ. અને જ૦ ૧૦ માં ઉપર પ્રમાણે કાર્ત્ત કરી
હાલેા ‘તથસ્વ’ સૂત્રથી તાન્ આદેય કરી અમવિષ્યતામ્ જિ-
નેા અન્ત આદેય કરી છકારનેા લોપ રનેા સયોગાન્ત લોપ કરી
અમવિષ્યન્ રૂપ બને છે ૩૦ પુ૦માં ઉપર મુજબ કાર્ત્ત પાડી ચિરનેા
અનુજધ લોપ, છકારનેા લોપ, રણા રુત્વ પિસમ કરી, અમવિષ્ય,
થાને ન થ ની જગત્ને અનુક્રમથી તમ્, અને ત આદેય “તથ-
સ્વ” સૂત્રથી કરી અમવિષ્યતમ્ અમવિષ્યત રૂપો બને છે.

ગદામઃ । (૩૩૬) કુહોદયુઃ ૭ । ૪ । ૬૨ । અભ્યાસકર્મ-
 ઘ્વાયોઽષ્ટવર્ગાદિશઃ । इति जकारे कृते । (૩૩૭) અત ઉપ-
 ઘાયાઃ ૭ । ૨ । ૧૧૬ । ઉપઘાયા અતો વૃદ્ધિઃ સ્યાત્ત્વ મિતિ
 ણિતિ ચ પ્રત્યયે પરે । જગદ્ । જગદયુઃ । જગતુઃ । જગ-
 વિથ । જગદયુઃ । જગદ્ । (૩૩૮) જલુચ્ચમો ઘા ૭ । ૧ ।
 ૯૧ । ઉચ્ચમો જલ્ ઘા ણિત્સ્યાત્ । જગદ્, જગદ્ । જગ-
 વિથ । જગવિમ । ગદિતા, ગદિતારી, ગદિતારઃ । ગદિતાસિ.

ઉત્તમ પુરુષના ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા કરી મિપ્નેા અમ્ આદેશ
 કરી, “અમિપૂર્વે” સ્વત્થી પૂર્વરૂપ કરી, અમ્નચિવ્યામ્ અને વસ્ વસ્
 પર રહેતાં સ્વનાં બહારનાં “અતો લીઘો” સ્વત્થી લીધ્ કરી “નિત્વં ણિતઃ”
 સ્વત્થી સ્તો લોપ કરી અમ્નચિવ્યાવ, અમ્નચિવ્યામ રૂપે બને છે. ત્રલોપ
 પુરુષના અર્થે લઢ લઘકાર પ્રમાણે જ થાય છે, તે થશે વગેરે.

(૩૩૬) અર્થ—અભ્યાસના ૬ વર્ગ—ક, ખ, ગ, ઘ, ઙ, અને
 અને લઘકાર તેના સ્થાનમાં ચ વર્ગ—ચ, છ, જ, ઝ, ઞ, આદેશ થાય છે. આ
 એ પ્રમાણે જકાર થયો.

(૩૩૭) અર્થ—ઉપધાના હરવ અકારની ટકિ થાય નિત્
 અને નિત્ પ્રત્યય પર રહેતાં.

(૩૩૮) અર્થ—ઉત્તમ પુરુષના એક વચનમાં થયેલો જલ્
 આદેશ વિકલ્પે નિત્ થાય.

૧૧ રૂઝના—મૂં પાત્રના દરેક લઘકારની પ્રક્રિયા બરાબર ક્રિત્ કરવાની
 છે. તેમાં જે સૂત્રો લાગે છે. તે બધાં સૂત્રો બીજા પાત્રોમાં પણ
 લાગે જ છે. અને વધારાનાં જે સૂત્રો સાધનિકા વખતે પ્રાગૃશે. તેના
 ઉલ્લેખ કરી, દરેક સૂત્રનાં દરેક જગ્યાએ ઉલ્લેખ કરવાથી પુરતક
 મોટું બની જાય અને ખર્ચને પહોંચી શકાય નહીં. માટે મૂં પાત્ર
 અવશ્ય માફ કરવા જાણીને અમારો આગ્રહ છે.

ગદ્ પાત્રથી લઢ લાવી તેના સ્થાનમાં તિપ્ કરી, સાવધાતક

ગદિતાસ્થ, ગદિતાસ્થ, ગદિતાસ્મિ, ગદિતાસ્વઃ, ગદિ-
તાસ્મ. ગદિષ્યતિ. ગદિષ્યતઃ, ગદિષ્યન્તિ. ગદિષ્યસિ,
ગદિષ્યથઃ, ગદિષ્યથ. ગદિષ્યામિ, ગદિષ્યાવ, ગદિષ્યામઃ.
ગવતુ-ગવતાત્. ગવતામ્, ગવન્તુ. ગવ-ગવતાત્, ગવતામ્.
ગદત્, ગદાન્તિ, ગદાચ, ગદામ્. અગદત્, અગદતામ્, અગ-

ઉ. તો રીતો ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા કરી ગવત્ આ સ્ત્રી રૂત્વ વિસર્ગ
કરી ગવતઃ તે, સિનેક અન્ત આદેશ કરી "અતોગુણે" સૂત્રથી પરસ્પ
એકાદેશ કરી ગવન્તિ રૂપ અને છે. તે બોલે છે, તે બે બોલે છે, તે
અથા બોલે છે. પચેરે, અર્થે, સમજી લેવા મધ્યમ પુરુષમાં સાવધાન
સગાં કરા, અનુબધ્નોપ, ગદ અર્થે, અનુ, અ, ય, યા આદ પતો.
લોપ કરી, ક્ષત્, ના, સ્ત, ના કેવલ વિસર્ગ કરી ગવન્તિ ગવધ્- ગવધ્
રૂપે અને છે. ઉત્તમે પુરુષમાં ક્ષપ્, અનુબધ્નોપ, મિષ્ ના પતો લોપ કરી આદ,
ગદ+અ+મિ, વલ્, મલ્ આ "અતાદીયોં" સૂત્રથી બુને, કીર્ણ આ, કરી
ગદામિ, બુને સ્ત્રી રૂત્વ વિસર્ગ કરી ગદાચ ગદામઃ રૂપે અને છે.
(નિદ) ગદ+નિદ અનુબધ્નોપ, લિષ્ તેતા સ્થાનમાં, "વરસ્મે"
સૂત્રથી જલ્ આદેશ અનુબધ્નોપ આર્ધધાતુકે રાંઘા, ગદત્, કિલ્ પૂર્વ
ગદની અભ્યાસ સંગા, દનો લોપ "કુહોન્તુ" સૂત્રથી જાની, જ, કરી
અગદ+અ, માં અત્ ઉપર સૂત્રથી જ ના અધારની ટકિ ના પર્ષ જગાડ
રૂપ અને છે.

ગદ+તસે સિ ના અનુક્રમે અતુલ વેલ આદેશ ઉપર પ્રમાણે કરી
કિલ્, અભ્યાસ સંગા, દનો લોપ, અત્, અને સ્ત્રી રૂત્વ વિસર્ગ
કરીને જગદતુઃ જગદુઃ રૂપે અને છે. લિષ્ વલ્ ય, માં અનુક્રમે વલ્
અતુલ+અ આદેશો કરી ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા કરી ચલ્ને ધટનો આગમ
કરી જગદિષ્ય, સ્ત્રી રૂત્વ વિસર્ગ જગદિષ્, જગદ્ રૂપે અને છે. ઉત્તમે

વિપ્નો જલ્ આદેશ, અનુબધ્નોપ, અભ્યાસ રાંઘા, અભ્યા-
ત દનો લોપ પચેરે આદ જગદ+અ "જગદામો" સૂત્રથી
જગ્ રૂપે અને છે. મુનિવરાય દ્વારા

વન્ ! અગદઃ, અગદતમ્, અગદત । અગદમ્, અગદાઘ, અગ-
દામ । ગદેત્, ગદેતામ્ ગદેયુઃ । ગદેઃ, ગદેતમ્, ગદેત ।

વિકલ્પે જિત્ થનાથી “ગત સપઘાઃ” સૂત્રથી વૃદ્ધિ થતાં જગાદ, જિત્
ત્ થાય ત્યારે જગાદ એમ બે રૂપો બને અને તસ, નો મત્, ઘ, અને
મ આદેશ થઈ તેમને ધદનો આગમ કરી જગદિઘ, જગદિમ રૂપો
બને છે. તે બોલ્યો, વગેરે અર્થ સમજી લેવો.

નોંધ—હ્રદ, હ્રદ, છોદ, હ્રદ્ લિટ્ વગેરે રૂપો શિદ્ધ કરવા
મૂં ધાતુની પ્રક્રિયા (સાધનિકા) બાદ કરવી. કે ખ્યાન રાખવી જરૂરી છે.

ગદ્ ધાતુથી હ્રદ, અનુબંધ લોપ, તિપ્, તસ, ક્ષિ લાગી.
“સ્વતાઘી” સૂત્રથી તાસ, તેની આધધાતુક સંઘા, ઇદનો આગમ
‘ગદ્+ઇ+તાસ+તિ’ પછી “હ્રદઃ પ્રથમ” સૂત્રથી ણ, રૌ, રસ, અનુક્રમે
‘તિપ્ વગેરેના સ્થાનમાં કરી, ણ કિત્ હોવાથી જિત્વાચ ટિનો લોપ કરી
‘ગદિતા’ રૌ, અને રસ પર રહેતા “રિ ચ” સૂત્રથી તાસના સ્ત્રો લોપ
કરી, ગદિતારૌ ગદિતારઃ રૂપો બને છે. મધ્યમ પુરુષમાં સિપ્ હ્રદ-
ની જગાએ કરી, ઉપર પ્રમાણે તાસ, આધધાતુક સંઘા, ઈદ્ વગેરે
બાદ “તાસસ્યો” સૂત્રથી સ્ત્રો લોપ કરી ગદિતાસિ ધસ, ધ,
પર રહેતા ઉપર પ્રમાણે તાસ વગેરે કરી ધસના સ્ત્રો ડુલ્વ વિસર્ગ
કરી ગદિતાસ્યઃ, ગદિતાસ્ય રૂપો બને છે.

ઉત્તમ પુરુષમાં ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા કરી મિપ્ ધસ મસ લાગી
પૂનો લોપ કરી. સ્ત્રો ડુલ્વ વિસર્ગ કરી. ગદિતાસિમ, ગદિતાસ્યઃ
ગદિતાસ્મઃ રૂપો બને છે. તે બોલ્યો, તે કહેશે વગેરે અર્થો દરેક
પુરુષના કરી લેવા.

ગદ્ ધાતુથી હ્રદ અનુબંધ લોપ, તેનો તિપ્ અનુબંધ લોપ,
સ્ય પ્રત્યય તેની આધધાતુક સંઘા ધદનો આગમ, ધનો લોપ, ગદ્+
ઇ+સ્ય+તિ બાદ સ્યના સંધારણું પત્ત કરી ગદિષ્યતિ, રૂપ બને છે.
તે રીતે તસ, ક્ષિ, પ્રત્યય પર રહેતા, સ્ય, ઇદ્ સ્ત્રો, પઠાર કરી,
તસના સ્ત્રો ડુલ્વ, વિસર્ગ કરી ગદિષ્યતઃ ક્ષિનો અન્ત કરી, ગદિ-
ષ્યન્તિ સિપ્, ધસ ધ, પર રહેતા, સ્ય, ઇદ્, પત્ત, પૂનો લોપ વગેરે કરી

'गदेयम्, गदेव, गदेम ।' गद्यात्, गद्यास्ताम्, गद्यासुः ।
गद्याः, गद्यास्तम्, गद्यास्त । गद्यासम्, गद्यास्व, गद्यास्म ।

ગદિપ્યસિ થતા સ્ત્રી રૂત્વ વિસર્ગ કરી ગદિપ્યથઃ ગદિપ્યથ રૂપ બને છે. મિષ્ટ, વસ્તુ, મસ, 'પર રહેતા, સ્વ, હદ દો' લોપ કરી "મતો-લોપોં" મૂલથી રીધ કરી ગદિપ્યામિ, વસ્તુ, મસ, સ્ત્રી રૂત્વ વિસર્ગ કરી. ગદિપ્યાવઃ ગદિપ્યામ. રૂપો બને છે. વિશેષ વિવરણ માટે મૂળ લઘુ લક્ષરના રૂપો જુઓ.

ગદ+લોદ અનુબંધ લોપ, સાવધાનક સંતા 'શંર', અનુ-
બંધ લોપ ગદ+મ+તિ, "અર." સૂત્રથી તિના ધકારનો ઉકાર કરી
ગવત્તુ હોને। તાત્પ ગવતાત્ જાકીના વસ સ્તિ વગેરે પ્રત્યયે। પર
રહેતા સર્વ સુધી કાપ' કરી ગદ+વસ "વસવસ" સૂત્રથી તામ્ કરી
ગવતામ્ દિનો। અન્ત કરી, પરરપ કરી. દનો ણ કરી ગવન્તુ ચિપ
ને। દિનો તાત્પ થાય ત્યારે ગવતાત્ તાત્પ ન થાય ત્યારે "અતો દ્વિઃ"
સૂત્રથી દિનો લોપ્ કરી ગદ્ થતોને તમ્ કરી ગવતમ્, ધનો ત કરી
ગવત્ત મિનો નિ કરી તેને બાદ આગમ કરી અનુબંધ લોપ, સવધુ-
દીપ' કરી ગવાન્તિ વસ,મણમાં છનો લોપ કરી ગવાય ગવામ, રપ
મને છે. વિશેષ કાપ' ખાટે મૂનો લોદ બકાર જુઓ. અર્થ તે-બોધો
વગેરે.

ગદ્ય+તદ્દ તેનો તિષ્ઠ, જદનો જાગમ અનુજ્ઞ થીય સાવ-
ધાતુક સંચાં જણ અનુજ્ઞ થીય મ+મદ્ય+મ+તિ “જ્ઞતય” સ્વચ્છી ઇકાર
નો થોપ’ અપદ્વ. તદ્દ પર રહેતાં ઉપર મુજ્ઞ પ્રક્રિયા કરી તદ્દનો
તામ્ કરી અપદ્વતામ્. કિનો અન્તિ, પરજ્ઞ, ઇકારનો થોપ વનો
સંચોજાન્ત થોપ થઈ અપદ્વ. વિષ્ણાં વનો થોપ, ઇકારનો થોપ, વનો
ના રુત્વ વિસર્ગ કરી અગદ્ય, ધવને ધનો અનુક્રમે તમ્ ત આરેજ
કરી અપદ્વતમ્, અપદ્વત, રૂપો બને છે. મિષ્ણો અમ્ કરી પૂર્વજ્ઞ
થઈ અપદ્વમ્, વણ મતર્થા બનો રીપ’ અને જ-ને યન્ત “નિર્ણય ઇતિ”
- થોપ કરી અપદ્વાજ, અપદ્વામ રૂપો બને છે. અધ-તે

(૩૩૯) અસ્તિ સિચોઽપુકે ૭ । ૩ । ૧૬ । વિદ્યમાનાત્ સિચો-
 ઽસ્તેભ્ય પરસ્યાપુકસ્ય દ્વલ્, ઈંડાગમઃ । (૩૪૦) ઈટ્ ઈટિ
 ૮ । ૨ । ૨૮ । ઈટ્ઃ પરસ્ય સસ્ય લોપઃ સ્યાદ્ ઈટિ પદે ।
 (૩૪૧) અતો દ્વલાદેલ્ઘોઃ ૭ । ૨ । ૭ । દ્વલાદેલ્ઘોરુકારસ્ય
 વૃદ્ધિર્વેંડાદૌ પરસ્મૈપદે સિચિ । અગાદીત્ । અગાદિષ્ટામ્
 (૩૪૨) સિજમ્યસ્તવિદિમ્યદ્વ ૩ । ૪ । ૧૦૯ । સિચોઽમ્ય-
 બોલ્થો વગેરે.

ગદ્+વિધિક્ષિષ્, તેનાં તિષ્, સાવધાતુક સંજ્ઞા, શરૂ અનુબંધ
 લોપ, તિને ચાસુદનો આગમ, અનુબંધ લોપ-ગદ્+અન્યાસ+તિ,
 ચાસુનો ફર કરી ચુનો લોપ, ઇકારનો લોપ કરી ચવેત્ રૂપ અને છે.
 તત્, પર રહેતાં ઉપર પ્રમાણે કાપ કરી તત્નો તામ્ કરીને ગવેતામ્
 સિનો જુલ્, અનુબંધ લોપ સનાં ડુલ્વનો વિસર્ગ કરી ગવેયુઃ, સિષ્
 માં અનુબંધ લોપ હનો લોપ, સનાં ડુલ્વનો વિસર્ગ કરી ગવેઃ । થત્
 નો તમ્ કરી ઉપર પ્રમાણે પ્રક્રિયા કરી ગવેતમ્ થનો ત કરી ગવેત,
 સિષ્નો ભમ્ કરી, ગવેયમ્, વત્, મત્માં ઉપર મુજબ કરી બન્ને
 સનો લોપ થઈ ગવેય, ગવેમ રૂપો અને છે. અર્થ તે બોલે વગેરે
 મૂ માફક વિશેષ કાપ કરવું.

ગદ્=આશીર્લિખ્ નો તિષ્, સાવધાતુક સંજ્ઞા, ચાસુદ નો આગમ
 અનુબંધ લોપ, ઇનો લોપ કરી ગદ્યાત્ રૂપ અને છે. બાકીનાં રૂપો
 ચાસુસ્તામ્ માં તત્નો તામ્ કરવો સિનો જુલ્ કરી, અનુબંધ લોપ
 કરી ગચાસુઃ વગેરે રૂપો મૂળમાં બતાવેલા મૂ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા.

(૩૩૯) અર્થ—વિદ્યમાન સિચ્ચી અને જત્ ધાતુથી પર
 રહેલા અપ્રકૃત દસને ફેરનો આગમ થાય—(આ ફેર લોધ છે.)

(૩૪૦) અર્થ—ફેરથી પર સંકારનો લોપ થાય, ફેર પર રહેતાં.

(૩૪૧) અર્થ—જત્ પ્રત્યાહારનો અક્ષર આદિમાં હોય એવા
 લઘુ=હ્રસ્વ અકારની વૃદ્ધિ, વિકલ્પે થાય, જત્ આદિમાં હોય તેવા સિચ્

(૩૪૨) અર્થ—સિષ્, અભ્યસતસંયત્, અને વિષ્, ધાતુથી
 પર હિત્ લકાર સંજ્ઞાથી ઘિતો જમ આદિમાં આવે.

સ્તાદ્ વિદેશ્ય હિત્સમ્બન્ધિનો શ્રેર્જસ્ય । અગાદિપુઃ । અગાદીઃ,
અગાદિષ્ટમ્, અગાદિષ્ટ । અગાદિપમ્, અગાદિષ્ય, અગાદિષ્યમ્ ।
બુદ્ધ્યમાવે, અગદીત્ । અગદિષ્યત્, અગદિષ્યતામ્, અગદિ-

પર રહેતાં.

અર્થ—ગદ્ ધાતુથી હજ્જ લકાર લાવી, તેના સ્થાનમાં તિષ્, અનુબંધ લોપ, ચિહ્ન તેનો સિચ્ આદેશ, ધાતુને બદલે આગમ, સિચ્ની આર્ધધાતુક સંજ્ઞા, તેને હદનો આગમ કરી અનુબંધ લોપ, અગદ્+હન્+ત્+તિર્મા તિના ધકારને લોપ, “અષ્ટકાલ્” સૂત્રથી અપૂરત સંજ્ઞા “અસ્તિ-લ્લિચો” સૂત્રથી છને હદનો આગમ, અનુબંધ લોપ “ઈટ રૈટિ” સૂત્રથી છનો લોપ, “અતો” સૂત્રથી ગના આકારની વિકરણે વૃદ્ધિ કરી, સવચ્છંદીર્ધ યર્ધને, અગાદીત્, વૃદ્ધિ ન થતાં અગદીત્ રૂપો બને છે. ગદ્ હજ્જ તેના સ્થાનમાં તત્, બદલે આગમ ચિહ્ન તેનો સિચ્, અનુબંધ લોપ, આર્ધધાતુક સંજ્ઞા હદનો આગમ, અનુબંધ લોપ, તત્ નો તામ્, સિચ્ ના સ્તો પ્, પ્જ્ઞથી તામ્ ના તનો હ; “અતો” સૂત્રથી ગના આકારની વિકરણે વૃદ્ધિ, અગાદિષ્ટામ્ વૃદ્ધિ ન થાય, ત્યારે ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા કરી અગદિષ્ટામ્ રૂપ બને છે. તિ પર રહેતાં ઉપર મુજબ કાર્ય કરીને “સિજઅસ્ત” સૂત્રથી સિનો જુસ્ કરી, અનુબંધ લોપ છનો રૂત્વને વિસર્ગ કરી, અગાદિપુઃ અગદિપુઃ રૂપો બને છે. સિપ્, પર-રહેતા, મદ્, ચિહ્ન, સિચ્, આર્ધધાતુક સંજ્ઞા, હદનો આગમ, વિકરણે વૃદ્ધિ, છનો લોપ, સવચ્છંદીર્ધ, ધકારનો લોપ ગના રૂત્વનો વિસર્ગ યર્ધ અગાદીઃ વૃદ્ધિ ન થતાં અગદીઃ થતો તમ્ કરી છનો પ્, પ્જ્ઞ કરી અગાદિષ્ટમ્ અગદિષ્ટમ્, ચનો ત કરી ઉપર મુજબી છનો પ્ પ્જ્ઞ કરી અગાદિષ્ટ અગદિષ્ટ, મિષ્નો અમ્ કરી બાકીની પ્રક્રિયા ઉપર મુજબ કરી અગાદિપમ્, અગદિપમ્, ચલ્મલ્, માં છનો લોપ કરી મૂળમાં લખેમાં રૂપો બને છે. તે કહેતો કહેતા વચ્ચે અર્થ સમજાવે.

વ્યન્ । અગદિષ્યઃ, અગદિષ્યતમ્ અગદિષ્યત । અગદિષ્યમ્, અગ-
દિષ્યાવ, અગદિષ્યામ । ષઘ વૃદ્ધી ॥૩॥ (૩૪૩) દિત્તં આત્મને-
પદાનાં ટેરે દ્ । ૪ । ૭૯ । દિત્તો હસ્યાત્મનેપદાનાં ટેરેત્વમ્ ।

(૩૪૩) અર્થ—દિત્ ટકારની ઇત્સંચાવાળા લકારોના સ્થાનમાં
યથેલા આત્મનેપદના પ્રત્યયો(ત-આત્મ વગેરે)નો જે દિ તેનો એ થાય.

ગદ+હ્રસ્વા સ્થાનમાં સિપ્ અનુબંધલોપ, હદનો આગમ, સ્વ પ્રત્યય,
આર્ધધાતુક સંચા, હદનો આગમ કરી, સ્વના સંકારનો પ્ કરી તિના
ઇકારનો લોપ કરી અગદિષ્યત્ રૂપ બને છે. તત્ પર રહેતા ઉપર
ક્રુગ્ગમ પ્રક્રિયા કરી, તત્નો તામ્ આદેશ કરી અગદિષ્યતામ્,
ક્ષિતો અન્તિ કરી, ઇનો લોપ, પરરૂપ તનો લોપ કરી અગદિ-
ષ્યન્ સિપ્માં અનુબંધલોપ, ઇનો લોપ, તના રુત્વનો વિસર્ગ કરી
અગદિષ્યઃ ઘસનો તમ્ કરી, અગદિષ્યતમ્ ધનો ત કરી અગદિ-
ષ્યત્ । મિપ્નો જમ્ કરી પરરૂપ કરી અગદિષ્યમ્ વત્ત મત્ પર
રહેતા સ્વના આકારનો દીર્ઘ જન્ને તનો લોપ કરી અગદિષ્યાવ,
અગદિષ્યામ રૂપો બને છે બધા રૂપોમાં મૂની માફક સૂત્રો ભગાડ્યા.
અર્થ—તે રૂપકે કહેશે

નોટ—પહેલાં પાંચ લકારો દિત્ છે. તેમાં લોદ જિત્ પશુ છે
તેનો ડિ-હ્રસ્વભાવ થાય છે, આઝીના પાંચ લકારો દિત્ છે. બીજાને
માટે ક્રિયા થતી હોય ત્યાં પરરૂપક, અને પોતાને માટે ક્રિયા થતી
હોય ત્યાં આત્મનેપદના જ પ્રત્યયો થાય.

વ્યા૦—(૩૪૩) ઇપ્માં રહેલા અનુદાત્ત અની “અપદેશે” સૂત્રથી
ઇત્સંચા કરી તેનો, લોપ, ઇપ્ની ધાતુસંચા કરી લદ્દ લાવી, તેના
સ્થાનમાં “અનુદાત્ત” સૂત્રથી આત્મનેપદનો ત્ પ્રત્યય ફરી, સાવ-
ધાતુક સંચા, હ્રસ્વ, અનુબંધ લોપ ઇપ્+અન્ત, “અનોન્ત્યાદિ.”
સૂત્રથી તના આકારની દિ સંચા “દિત્ આત્મને” સૂત્રથી તના આકાર-
નો એ કરી અગદિષ્યતે વદિ પામે તે રૂપો . . . . .

પદ્યામહે । (૩૪૬) હજાલેશ્વ ગુરુમતોઽનુચ્છઃ ૩ । ૧ ।
 ૩૬ । હજાલેશ્વો ધાતુર્ગુરુમાનુચ્છત્યન્યસ્તત આમ્
 સ્યાલ્લિટિ । (૩૪૭) આમ્પ્રત્યયવત્ કૃષ્ણોઽનુપયોગસ્ય
 ૧ । ૩ । ૬૩ આમ્પ્રત્યયો યસ્માદિત્યતદ્ગુણસંવિજ્ઞાનો
 બહુવ્રીહિઃ । આમ્પ્રકૃત્યા તુલ્યમનુપ્રયુજ્યમાનાત્ કૃષ્ણો-
 ઽપ્યાત્મનેપદ્મ્ । (૩૪૮) લિટસ્તદ્વયોરેશિરેચ્છ ૧ । ૪ । ૮૧ ।

(૩૪૬) અર્થ—હજ્=પ્રત્યાહારનો અક્ષર આદિમાં હોય
 તેવા જરૂર સિવાયનો ગુરુમાન (ગુરુ સંગ્રાવાળા) ધાતુથી આમ્ પ્રત્યય
 થાય તિલ્લ ૫૨મા હોય તે.

(૩૪૭) અર્થ—આમ્ પ્રત્યયની માફક અનુપ્રયુજ્યમાન (અનુ-
 પ્રયોગ કરેલા) જે કૃષ્ ધાતુથી પણ આત્મનેપદના પ્રત્યયો થાય.

(૩૪૮) અર્થ—લિટના સ્થાનમાં આદેશ, જે ત ને દ્વા તેની
 જગ્યાએ અનુક્રમે દ્વસ ને દ્વરેજ્ આદેશ થાય.

આમ્+આમ પ્રત્યય જેનાથી થયો છે. તે આમપ્રત્યયવત્માં આતદ્-
 ગુણ સંવિજ્ઞાન બહુવ્રીહિ સમાસ છે. આમ્ પ્રત્યયો યસ્માત્ જ-
 આમ્પ્રત્યયઃ તેન તુલ્યમ્ આમપ્રત્યયવત્, વતિ પ્રત્યય થયેલો છે.

નોંદ—બહુવ્રીહિ સમાસ જે પ્રકારનો છે; (૧) તદ્ગુણસંવિ-
 જ્ઞાન, (૨) તદ્ગુણસંવિજ્ઞાન. ઉદા. જમ્બો કર્ણો ચદ્વ ષઃ તમ્
 સ્મ્યકર્ણમ્ લાબા કાનવાજાને અહીં લાવો આ તદ્ગુણ સંવિજ્ઞાન
 બહુવ્રીહિમાં સ્મ્યકર્ણત્વ ગુણવાળી બ્યક્તિને લાવવામાં આવે છે. તેથી
 તેનો ગુણ લાવો કાન, સાથે આવે છે. મારે તે ત. સં- વિ. 'જ. નુ'
 ઉદાહરણ છે. અત. ગુ. સં. જ. નુ' ઉદાહરણ દ્વણ્સાગરમાનય-જેણે
 સમુદ્ર જોયો છે, તેની બ્યક્તિને લાવો, અહીં દ્વણ્સાગરત્વ રૂપી, ગુણ
 સાથે આવેલો નથી. તેથી તે અત. ગુ. સં. જ. કહેવાય છે. ૧

લિઙાદેશયોસ્તદ્વયોરેશિરેચેતી સ્તઃ । યધાઙ્ચક્રે । યધાઙ્ચ-
ક્રાતે । યધાઙ્ચક્રિરે । યધાઙ્ચક્રુવે । યધાઙ્ચક્રાચે । (૧૪૯)
યકાચ ઉપદેશેઽનુદાત્તાત્ ૭ । ૨ । ૧૦ । ઉપદેશે
યો ધાતુરેકાનુદાત્તઃ તતઃ પરસ્યાર્ધધાતુકસ્યેન્ ન ।

(૩૪૬) અર્થ—ઉપદેશમાં એક અચ્ચાળા, અથવા અનુદાત્તાની

• ધાતુસંજ્ઞાવાળા ધાતુઓ તેનાથી પર રહેલા આર્ધધાતુકને હદ આગમ-
થાય નહિ

આ-એષુ ધાતુથી ફિર “દગ્ધાદેય” સૂત્રથી આમ્, “આમઃ”
સૂત્રથી લિટનો લોપ, “ક્રુઙાનુપ્રયુ” સૂત્રથી લિટ પરમાં આવે તેવા
ક્રુઙનો અનુપ્રયોગ અનુબંધલોપ. એષુઆમ્+ક્રુ+ત્વ= (આ સૂત્રથી મૂ-
ને નહીં નો પછી અનુપ્રયોગ થાય.) અ સ્વરિત દ્વિવાચી “સ્વરિત મિત”
સૂત્રથી પરસ્મૈં અને આત્મનેપદના પ્રત્યયો લિટના સ્થાનમાં થતા
આબ્યા. પરંતુ “આમ્પ્રત્યય” સૂત્રથી આમ્ની પ્રકૃતિ એષુ ધાતુ
આત્મનેપદી દ્વિવાચી લિટના સ્થાનમાં ઠ, આતામ્-જ વગેરે પ્રત્યયો
કરી મૂની આફક ક્રુનું દિત્વ, અબ્યાસસંજ્ઞા, “વરત્” સૂત્રથી અબ્યા-
મના જાનો અ કરી તે રપર ચર્ધ કરૂ ક્ર પછી “હતાદિ” સૂત્રથી દ
નો લોપ “ક્રુહોઽનુઃ” સૂત્રથી અબ્યામના કનો જ, આમ્ના મ્ નો
અનુસવાર, પરસવજ્ઞ “લિટસ્ત્વ” સૂત્રથી ‘તનો એર, ય, નો
લોપ, “ફકો યગલિ” સૂત્રથી યજ્-જાનો દ થઈ યધાઙ્ચક્રે. તર
મુજ્જ પ્રક્રિયા કરી યધાઙ્ચક્ર+આતામ્માં યજ્-કરી આમ્-લિટો એ કરી
યધાઙ્ચક્રાતે. જનો હરેષુ અનુબંધ લોપ, યજ્ કરી યધાઙ્ચક્રિરે
રૂપો બને છે.

ઉપર મુજ્જ પ્રક્રિયા કરી યધાઙ્ચક્ર પછી ચાલેલો છે, તલો વ કરી
યધાઙ્ચક્રુવે. આમ્ પર રહેતાં ઉપર મુજ્જ પ્રક્રિયા બાદ અમ્નો વ કરી
યધાઙ્ચક્રાચે પદમાં અમ્-લિટો એ યધાઙ્ચક્રુવે, થતા બાદ જને
આગમ થતા આબ્યા પરંતુ “એષવ” સૂત્રથી હરનો નિરેષ-

(૩૧૦) ણઃ પોષ્વં-લુહ-લિટાં ધોઽજ્ઞાત્ ૮। ૧। ૭૮ ।
 ણ્ણન્તાદ્જ્ઞાત્પરેષાં પોષ્વંલુહલિટાં ધસ્ય ઢઃ સ્વાત્ । પધા-
 ઙ્ચઠ્ઠુવે । પધાઙ્ચક્રે । પધાઙ્ચક્રયહે । પધાઙ્ચક્રમહે ।
 પધામ્વભૂવ । પધામાસ । પધિતા । પધિતારો । પધિતારઃ ।
 પધિતાસે । પધિતાસાયે । (૩૫૧) ધિ ચ ૮। ૨। ૨૫ । ધાઘૌ
 પ્રત્યયે પરે સસ્ય લોપઃ । પધિતાઘ્વે । (૩૫૨) હ પતિ ડાઘ
 ૫૨ । તાસસ્ત્યોઃ સસ્ય ઢઃ સ્વાદેતિ પરે । પધિતાઢે । પધિ-
 તાસ્યઢે પધિતાસ્મઢે । પધિસ્યતે । પધિસ્યેતે । પધિસ્યન્તે ।
 પધિસ્યસે । પધિસ્યેયે । પધિસ્યધ્વે । પધિસ્યે । પધિસ્યા-
 ઘઢે । પધિસ્યામઢે । (૩૫૩) મામેતઃ ૧ । ૪ । ૧૦ । લોઢ
 પ્કારસ્વામ્ સ્વાત્ । પધતામ્ । પધેતામ્ । પધન્તામ્ ।
 (૩૫૪) સવાઘ્યાં વામી ૧ । ૪ । ૧૧ । સવાઘ્યાં પરસ્ય
 લોઢેતઃ ક્રમાદ્વામી સ્તઃ । પધસ્ય । પધેયામ્ । પધસ્યમ્ ।

(૩૫૦) અર્થ—ઈષ્ પ્રત્યાહારનો અક્ષર જેના અન્તમાં છે તેવા અંગથી પર રહેલા ઈષ્કમ્ (આશોવાંદ શિખ) ઇષ્ અને લિટ સંજ્ઞાથી પ્રકારનો દ્વાર થાય.

(૩૫૧) અર્થ—ધકારાદિ પ્રત્યય પર રહેતાં તાવ્ અને મ્ આના સૂનો લોપ થાય.

(૩૫૨) અર્થ—તાસ્ અને અમ્ના સૂનો હ થાય એકાર પરમાં હોય તો.

(૩૫૩) અર્થ—લોહના એકારનો આમ્ થાય.

(૩૫૪) અર્થ—સ અને વ્ યી પર લોહના વકારનો અનુક્રમે વ્ અને અમ્ આદેશ થાય. (સૂચી પર ૫ હોય તો વ્ અને વ્ધી પર ૫ હોય તો અમ્ થાય.)

કરી "ણઃ પોષ્વં" સૂત્રથી ધૂનો દ કરો મં ૫. ન. વ.માં પધાઙ્ચઠ્ઠુવે રૂપો અને છે. શ્દ વહિ મહિ પર રહેતાં હિપર મુજબ પ્રક્રિયા કરી પધાઙ્ચક્ર-ઈદ. દ નો લોપ. ફનો ઇ, યહોચ્ચ કરી પધાઙ્ચક્રો, વહિ, મહિના ફનો ઇ કરી પધાઙ્ચક્રવહે પધાઙ્ચક્રમહે રૂપો અને છે.

(૧૫૫) પત્ર યે ૩ । ૪ । ૧૨ । લોકુત્તમસ્ય પત્ર યે સ્થાવ ।

(૩૫૫) અર્થ—લોકુત્તમ ઉત્તમ પુરુષના જનો યે થાય

૦૫૧૦—અર્થ—લોકુત્તમ, ઉપર મુજબ જામ, લોકુત્તમ લોક, લોક પર મૂનો 'અતુપયોગ મૂ ખાતુની માફક પ્રક્રિયા કરી, જુદા જિવ વગેરે કરી, જામનો મૂનો અનુસ્વાર પરસરથ' થઈ પદ્યામ્વમૂલ, પદ્યામ્વમૂલતુઃ પદ્યામ્વમૂલુઃ । પદ્યામ્વમૂલિય, પદ્યામ્વમૂલયુઃ પદ્યામ્વમૂલ્ય । પદ્યામ્વમૂલ, પદ્યામ્વમૂલિય પદ્યામ્વમૂલિમ । આરે પદ્યામ્વમૂલ, લોક, જામ, લોકુત્તમ લોક, કરી જામ ને અતુપયોગ થાય આરે જામ જામ દિવ, અવ્યાસ સંજ્ઞા, સ્ત્રી લોક, સ્વચ્છંદીય, તિનો જામ વગેરે આદેશ મૂની માફક કરી પદ્યામાસ, પદ્યામાસતુઃ પદ્યામાસુઃ । પદ્યામાસિય, પદ્યામાસયુઃ પદ્યામાસ પદ્યામાસ, પદ્યામાસિય પદ્યામાસિય । રૂપો જનાવતી

૦૫૧૦ અર્થ—લોક, તેના સ્થાનમા ત, આર્થખાતુક સંજ્ઞા થઈ જાત, તેનો જામ કરી તાત તેની આર્થખાતુક સંજ્ઞા, હિત્તે આગમ, તનો દ, અતુપયોગ, કિલ હોવાથી ટિ=આસ નો લોક થઈ પદ્યિતાર (મવિતા માફક) જામ, અને જા પર રહેતા ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા કરી અતુકને રી, અને રજુ આદેશ કરી 'રિય' સૂચથી સ્ત્રી લોક કરી પદ્યિતારી સ્ત્રી રૂપનો વિભાગ કરી પદ્યિતારઃ । ઉપર પ્રમાણે પદ્યિતાર+જામનો છે કરી "તાત્ત્વયો" સૂચથી સ્ત્રી લોક કરી પદ્યિતાસે, અધામમા ટિનો દ કરી પદ્યિતાસાયે. જામનો 'પિય' સૂચથી સ્ત્રી લોક, ટિનો દ કરી પદ્યિતાસ્યે દદ, પદ્યિ, મદ્યિક પર રહેતા "દ દદિ" સૂચથી તાતના સ્ત્રી દ કરી, રજુપ જામને દ નો ને કરી પદ્યિતાહે પદ્યિતાસ્યહે, પદ્યિતાસ્યહે રૂપો જનો છે. અર્થ—તે વૃદ્ધિ પામશે અર્થ+લોકની જામને ત, જામનો જ નવ પ્રયોગ લાવી સ્વ પ્રત્યય, આર્થખાતુક સંજ્ઞા હિત્તે આગમ,

વધૈ । વધાવદૈ । વધામદૈ । (૧૫૬) આદ્યાવીનામ્ ૬ । ૪ ।
 ૨૭ । મજાધેરજ્ઞસ્યાઽઽદ્ સ્યાવ્ લુઙ્-લુઙ્-લુઙ્ઘુ । (૧૫૭)
 આટઙ્ ૬ । ૧ ૨૦ । આટોઽચિ પરે વૃદ્ધિરેકાદેશઃ સ્યાવ્ ।
 વેઘત । વેઘેતામ્ । વેઘન્ત । વેઘથાઃ વેઘેથામ્ । વેઘઙ્મ્ ।

(૩૫૬) અર્થ—અચ—પ્રત્યાહારનો અક્ષર આદિમાં ૭ તેવા
 અંગને આદનો આગમ થાય લુઙ્, સ્ઙ અને ત્ઙ લક્ષર પરમા લોપ તે.
 આ પછી ઇ, ઈ આવે તે વૃદ્ધિ ઇ મ કે આ પછી ઓ કે ઓ આવે
 તે વૃદ્ધિ ઓ.)

(૩૫૭) અર્થ—આદ યકો અચ પરમા આવે તે (બન્નેની
 જગાએ) વૃદ્ધિ ઇપ એક આદેશ થાય. (મ કે યાની વૃદ્ધિ આ, મ કે
 ઇનો ઇ કરી, ટિનો ઇ કરી વધિષ્યતે આતામ્માં આમ્નો ઇ. જનો મન્ત
 આદેશ મને ઇ. યાસનો છે, આયામ્માં આમ્નો ઇ. જ્વમ્માં અમ્નો ઇ,
 જ્ઞમ્માં જ્ઞનો ઇ. વહિ, મહિમાં જ્ઞનો ઇ “દિતભાત્મ” સૂત્રથી કરીને મૂળમાં
 લખેલ વધિષ્યતે વગેરે રૂપો સિદ્ધ થાય છે. અર્થ તે વૃદ્ધિ પામશે.
 અપ+જોદ, અનુબધલોપ તેના સ્થાનમાં ણ, આતામ્, જ વગેરે પ્રત્યયો,
 તેમની સાર્વધાતુક સજ્ઞા કરી, છપ્, અનુબધલોપ, ત્રણેય દિતો ઇ
 કરી, વધતે (છપ્ લટની માફક રૂપો બનાવવા) પછી “આમેતા”
 સૂત્રથી, જ્ઞનો આમ્ કરી, વધતામ્ આતામ્માં આનો જ્ઞ, ઙ્ઘ,
 ય્ લોપ કરી વધેતામ્, જનો મન્ત કરી, પરંપ, મને ઇ તેનો
 આમ્ કરી વધન્તામ્, યાસનો છે કરી “સર્વાભ્યામ્” સૂત્રથી
 સ્થી પર ઇ હોવાથી તેનો વ કરી વધસ્વ. આયામ્ના બનો જ્ઞ,
 ઙ્ઘ ય્ લોપ, આમ્ નો છે. તેનો આમ્ ધર્મ વધેથામ્, જ્વમ્માં અમ્
 નો ઇ યધ, તેનો અમ્ યધ વધધ્યમ્ જ્ઞમ્માં જ્ઞનો લોપ જ્ઞનો ઇકાર,
 “એત છે” સૂત્રથી જ્ઞનો છે “આહુતમત્તય” સૂત્રથી આદનો આગમ,
 જ્ઞનો લોપ ‘આદ્ય’ થી વૃદ્ધિ કરી કરીથી “વૃદ્ધિરેચિ” થી વૃદ્ધિ કરી
 વધૈ, વહિ મહિમાં જ્ઞનો છે તેના છે આદનો આગમ. અનુબધલોપ,
 સર્વર્થીર્થ ધર્મ વધાવતે. વધાવતે રૂપો બને છે.

વેધે । વેધાવદિ । વેધામદિ । (૩૫૮) લિઙ્ઃ સીયુદ્ ૩ । ૪ ।
૧૦૨ । સલોપઃ । ષ્વેત । ષ્વેયાતામ્ । (૩૫૯) ક્ષસ્ય રન્ ।
૩ । ૪ । ૧૦૫ । લિઙ્ઠો ક્ષસ્ય રન્ સ્વાત્ । ષ્વેરન્ । ષ્વેયાઃ

— (૩૫૮) અર્થ—લિઙ્ (ખન્ને) લક્ષરોને સીયુદનો આગમ ધાપ.

(૩૫૯) અર્થ—લિઙ્ના સ્થાનમાં ષ્વેલા ક્ષનો રન્ આદેશ ધાપ. ક્ષનો લોપ.

અર્થ—અષ્ટ ધાતુથી સજ્ અનુબંધ લોપ, તેના સ્થાનમાં ત, સાવધાતુક સંગ્રહ શર્, અનુબંધ લોપ ‘આઠવાદી’ સૂત્રથી ધાતુને આદનો આગમ, દિવ હોવાથી આદિમાં કરી ‘આઠવ’ સૂત્રથી આનંદની વૃદ્ધિ થઈ વેધત, આતામ્ પર રહેતા શર્, અનુબંધલોપ, આદ વૃદ્ધિ આતામ્ના મા નો દ્ય, યુષ્, ચ નો લોપ, વેધેતામ્, ક્ષનો અન્ત, શર્, અનુબંધલોપ, આદ, દનો લોપ, વૃદ્ધિ, પગ્ગપ ધધને વેધક્ષ ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા કરી, ઇષ્+મ, ચાત્, આદ, વૃદ્ધિ થઈ ચાત્ના ક્ષન્ત કુત્વ, વિસર્ગ કરી, વેધયા ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા આયામ્ ના આનો દ્ય, યુષ્, ચ લોપ થઈ વેધેયામ્ પ્થમ લાવી ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા કરી વેધવ્યમ્ દ્વિતીયા દ્વનો લોપ, ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા કરી યુષ્ થઈ વેધે. વદિ, મદિ પર રહેતા ‘અતોદીર્ઘો’ સૂત્રથી અનો દીર્ઘ કરી વેધાવદિ વેધામદિ રપો ખને છે અર્થ—તે વૃદ્ધિ પામ્યો, વગેરે.

અષ્ટ ધાતુથી વિધિલિઙ્ ક્ષનો લોપ, ત, સાવધાતુક સંગ્રહ શર્, અનુબંધ લોપ, ઇષ્+મ=અષ્+તને ‘લિઙ્ઃ સીયુદ’ સૂત્રથી સીયુદનો આગમ, અનુબંધ લોપ, ‘લિઙ્ઠ સલોપો’ સૂત્રથી તેનો લોપ થઈ ષ્વેત, આતામ્ લાવી ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા કરી સીયુદ, અનુબંધ લોપ ક્ષનો લોપ, યુષ્, વર્ણ મળતા ષ્વેયાતામ્, સર્માં પર મુજબ પ્રક્રિયા કરી ‘ક્ષસ્ય રન્’ સૂત્રથી ક્ષનો રન્ કરી, ‘લોપો-

પધેયાથામ્ । પધેષ્વમ્ । (૩૬૦) હટોઽત્ ૩ । ૪ । ૧૦૬ ।
 લિઙ્ઘાદેશસ્ય હટોઽત્ સ્યાત્ । પધેય । પધેવહિ । પધેમહિ ।
 (૩૬૧) સુદ્ તિથોઃ ૩ । ૪ । ૧૦૭ । લિઙ્ઘસ્તથાઃ સુદ્ ।
 ચલોપઃ । આર્ધધાતુકત્વાત્ સલોપો ન । પધિપીષ્ટ । પધિ-
 પીયાસ્તામ્ । પધિવીરન્ । પધિપીષ્ઠાઃ પધિપીયાસ્તામ્ ।
 પધિપીષ્વમ્ । પધિપીય । પધિપીવહિ । પધિપીમહિ । પેધિષ્ટ ।

(૩૬૦) અર્થ—લિઙ્ઘના સ્થાનમાં થયેલા હટનો હ્રસ્વ મ થાય.

(૩૬૧) અર્થ—લિઙ્ઘના સ્થાનમાં થયેલા ત ને સુદનો આગમ
 ધાય. ચૂનો લોપ સોયુદ્ આર્ધધાતુક હોવાથી સ્ત્રો લોપ થતો નથી.
 જ્યોન્” સૂત્રથી ચૂનો લોપ થઈ પધેરન્ થાત્ પર રહેતા ઉપર મુજબ
 પ્રક્રિયા કરી, સ્ત્રો રૂત્વ વિસર્જ કરી, પધેયાઃ, આષામ્મ શપ્, સંયુદ્,
 અનુજંધ લોપ ગ્રથ્ય વર્ણ મળતાં પધેયાથામ્ વમ્મ, શપ્, સંયુદ્,
 અનુજંધ લોપ, ગ્રથ્ય ચ્ લોપ, ત્ લોપ થઈ પધેષ્વમ્ દમાં, શપ્, સંયુદ્,
 અનુજંધ લોપ કરી “હટોઽત્” સૂત્રથી હનો મ થઈ પધેય, વહિ,
 મહિષ્માં ઉપર પ્રમાણે શપ્, સંયુદ્, ગ્રથ્ય, ચ્ લોપ થઈ પધેવહિ,
 પધેમહિ રૂપો બને છે. અર્થ તે જુદી જામે છે.

: ણ્+આર્ધલિઙ્ઘ તની જગ્યાએ ત આદેશ. “લિઙ્ઘિષિ” સૂત્રથી આર્ધ-
 ધાતુક સંજ્ઞા જેવી શપ્ થયો નહિ, “લિઙ્ઘઃસંયુદ્”થી સંયુદ્ અનુજંધ
 લોપ ણ્+સંયુદ્+ત “આર્ધધાતુકત્વેન્” સૂત્રથી હટનો આગમ, અનુજંધ
 લોપ, “સુદ્તિથોઃ” સૂત્રથી તને સુદનો આગમ, અનુજંધ લોપ
 “આદેશપ્રત્યયયોઃ” સૂત્રથી બન્ને સ્ત્રો અનુક્રમે ષ કરી, ‘લ્ઘનાઙ્ઘઃ”
 સૂત્રથી હનો ટ કરી પધિપીષ્ટ. આતામ્ પર રહેતાં ઉપર મુજબ
 પ્રક્રિયા કરી તને સુદનો આગમ કરી સંયુદ્ના સ્ત્રો ષ કરી પધિપી-
 યાસ્તામ્, સ્ત્રો રન્ કરી ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા કરી ચૂનો લોપ થઈ
 પધિવીરન્, શાસ્માં ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા કરી, હ્રસ્વ, સ્ત્રો રૂત્વ વિસર્જ
 થઈ પધિપીષ્ઠાઃ । આષામ્માં આતામ્ મુજબ વ્વમ્માં સંયુદ્, હદ.

વેધિપાતામ્ । (૩૬૨) આત્મનેપદેષ્વનતઃ ૭ । ૧ । ૫ । અન-
કારાત્પરસ્યાત્મનેપદેષુ છસ્ય અવિત્યાદેશઃ સ્યાત્ । વેધિ-
પત । વેધિષ્ટાઃ । વેધિપાથામ્ । વેધિદૂયમ્ । વેધિપિ । વેધિ-

(૩૬૨) અર્થ—હ્રસ્વ અક્ષરથી પર ન હોય તેથી છઠ્ઠ વકારને
જે સ તેના સ્થાનમાં અત્ આદેશ થાય (સ નો અ અત્માં મળી જતા
છત્ બને).

૧ લોપ વેધિપીયાસ્યામ્, વેધિપોષ્યમ્ રૂપો બને છે. ૧૫+૬ મહિમાં
સીયુદ્, અનુભવ લોપ, ઇટ્ટનો આગમ પત્વ “ફટોડત્” સૂત્રથી ફનો
અ ધર્ધ વેધિપીય, વહિ, મહિમાં ચ્નો લોપ ધર્ધ વેધિપીયહિ વેધિપી-
મહિ રૂપો બને છે અર્થ—તે વહિ પામે.

૦૫૧૦—૧ધૂન્નહ્ અનુભવલોપ, સની જમાએ, સ પ્રત્યય,
“નાડજાવી” સૂત્રથી ધાતુને ભાદનો આગમ, દ લોપ ટિલ્ હોવાથી
આદિમાં મૂકી “ભાટથ” સૂત્રથી ભા+વની વહિ જે ધર્ધ “વિલ્લુહિ”
સૂત્રથી વિલ્ “વટે સિવ્” સૂત્રથી સિવ્ આદેશ હ ને જ નો અનુભવ
લોપ, આર્ધધાતુક સંઘા, સિવ્ને ફટ્ટનો આગમ “ભાદેશમ્” સૂત્રથી
ફનો વ, ‘વ્ડનાવ્ડ’ સૂત્રથી સ નો ટ ધર્ધ વેધિષ્ટ, આતામ્ માં ઉપર
પ્રમાણે (ભાદ, વહિ, વિલ્, સિવ્, ફટ્ટ. અનુભવલોપ સ નો જ
ધર્ધ વેધિપાતામ્, સ માં ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા કરી “આત્મનેપદે”
સૂત્રથી ફનો અત્ વેધિપત્ થાત્, માં ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા કરી ઇટ્ટ-
થી ધાત્ના માનો ઠ કરી સ્ના રૂપ વિસર્ગ ધર્ધ વેધિષ્ટાઃ, આવામ્
માં આતામ્ની માફક પ્રક્રિયા વેધિપાથામ્. ૧૫૨ માં ઉપર મુજબ
થયા બાદ ‘વ જ’ સૂત્રથી સ નો લોપ કરી.” ફળ. વો- સૂત્રથી ધૂનો
દ કરી વેધિદૂયમ્ ફટ્ટ માં ભાદ, વહિ, વિલ્, સિવ્. આર્ધધાતુક સંઘા
ફટ્ટ નો આગમ, સ નો જ ધર્ધ વેધિપિ । વહિ, મહિમાં ઉપર પ્રમાણે
પ્રક્રિયા ભાદ, વહિ વગેરે કરી વેધિપ્યહિ, વેધિપ્યહિ રૂપો બને છે.
અર્ધ તે

વ્વહિ । વેધિષ્મહિ । વેધિષ્યત । વેધિષ્યેતામ્ । વેધિષ્યન્ત ।
 વેધિષ્યથાઃ । વેધિષ્યેશામ્ । વેધિષ્યધ્વમ્ । વેધિષ્યે । વેધિ-
 યાવહિ । વેધિષ્યામહિ । इति श्वादेशः ।

૨. અથાદાદયઃ ।

‘अद् भक्षणे ॥१॥ (३६३) अदिप्रभृतिभ्यः श्वादेशः २ । ४ ।

एषान्छङ्, अनुजधोप, तेना स्थानमां त, स्य प्रत्यय, आर्षधातुक
 संज्ञा, छद्नेना आगम, धातुने आदने आगम, वृद्धि, स्थाना सने प
 करी वेधिष्यत. आताम् भा धातुने आदने आगम, वृद्धिः स्य, इद
 ने आगम, परव धर्ष वेधिष्य आताम् यथा आद भा ने ‘आतोक्तिः’
 स्रजधी इय् आदेश करी, शुभ्य य् धोप धर्ष, वेधिष्येताम्, स ने भक्त
 आदेश यथा आद, उपर प्रभाषे आद, वृद्धि, स्य, इद, परव, करी,
 परश्च ओकादेश धर्ष वेधिष्यन्त । यात् भा उपर मुञ्ज प्रक्रिया करी
 सना दुत्प विसर्ग धर्ष, वेधिष्यथाः, आताम् भा आताम् नी आर्ष
 प्रक्रिया धर्ष वेधिष्येशाम्, ध्वम् भा आद, वृद्धि, स्य, इद, परव धर्ष
 वेधिष्यध्वम् । इद भा उपर मुञ्ज प्रक्रिया यथा आद स्य ना भ
 अने इ ने शुभ्य करी वेधिष्ये वहि, महि भा उपर मुञ्ज प्रक्रिया
 यथा आद अने। ङीर्ष धर्ष वेधिष्यावहि, वेधिष्यामहि इये अने छे.

નોંદ—एष धातुनां इये सिद्ध करवा भाटे भू धातुनां णेदभाके
 स्रजो नश्यतां ■ ते त्या लोर्ष सेवा. लोभके, सार्धधातुक संज्ञा, छद्-
 ने आगम, शुभ्य, शुभ्यने निषेध वजेरे, वणी एष ना जेया लोभ
 शुभ्य राज वजेरे, धातुजो आत्मनेपदना सिद्ध करवा.

(૧) વ્વહિ ગણુ પૂરો થયો

(૨) હવે અદાદિ ગણુ શરૂ થયો

(૩૬૩) અર્થ—અદ વજેરે (બીજા ગણના) ધાતુથી શરૂ પ્રત્ય-
 યને લોપ થાય. સ્કંધોમાં બીજા ગણની નિયાની નથી (જરૂર લોપ
 થવાય)

૭૨ । લુક્-સ્યાત્ । અત્તિ । અત્તઃ । અદન્તિ । અત્તિઃ ।
 અત્થઃ । અત્થ । અથિ । અદ્દઃ । અદ્દઃ । (૩૬૪) લિટ્યન્યે-
 તરસ્યામ્ ૨ । ૪ ૫૦ । મદો ઘસ્ટ્વા વા સ્યાત્લિટિ । જયાત્ ।
 (૩૬૫) ગમ-હન-જન-હન-ઘસાં લોપઃ કિલ્ત્યનજિ ૬ । ૪ ।
 ૮૯. વ્યામુપધાયા લોપોઽજ્ઞાદૌ-ફિક્કિતિ ન તુ અજિ । (૩૬૬)
 ઘાસિચસિ-ઘસિનો ચ ૮ । ૩ । ૬૦ । ઇષ્કુભ્યાં પરસ્યેર્ણ
 સસ્ય પઃ સ્યાત્ । ઘસ્ય ચર્ત્વમ્ । જ પઃ સંયોગે ક્ષઃ ।
 જક્ષતુઃ । જક્ષુઃ । જઘસિય । જક્ષયુઃ । જક્ષ । જયાત્,
 જઘસ । જક્ષિવ । જક્ષિમ । આદ્ । આદતુઃ । આતુઃ । (૩૬૭)
 દૃહત્યર્તિઽપયતીનામ્ ૭ । ૨ । ૬૬ । ઇદ્ ક્ર ઇયેઝ્ પચ્ચ-

(૩૬૪) અર્થ—મદ્ નો ઘસ્ટ્વા આદેઃ વિક્રમે યાપ, લિટ્
 પરમા હોય તે.

(૩૬૫) અર્થ—ગમ, હન, જન, અને ઘસ ની ઉપ-
 ધાના મ નો લોપ યાપ. મધુ આદિ કિલ્તિ વિત પ્રના પરમા હોય તે,
 અર્થ પરમા હોય તે લોપ ન યાપ.

(૩૬૭) અર્થ—ઇષ્ પ્રત્યાહારના અક્ષર અને ક વર્તના અક્ષર-
 થી ૫૨ રહેલા ઘસ ધાતુના સ નો પૂ યાપ, ક્ષઃ ક્ષ અને ઘના સ યો-
 ગમાં ક્ષ યાપ છે.

(૩૬૭) અર્થ—મદ્ ક્ર, ઇયેઝ્ ધાતુથી પર રહેલા મદ્ ને
 નિત્ય દૃહનો આગમ યાપ. (મદ્ ધાતુ અનિદ્ છે.)

વ્યાઠ—મદ્ ધાતુથી સદ્. અનુચ્છ લોપ, તેના સ્થાનમાં તિપ્
 ન્ નો લોપ, સાવધાતુક સંગ્રા શર્ લાવી “અદિપ્રમૃતિ” સુત્રથી શર
 નો લોપ, “ક્ષરિચ” સુત્રથી દ્ નો ત ઠરી—મત્તિ, ઘસ લાવી, ઉપર
 પ્રમાણે શરનો લોપ દ્ નો ત થઈ—મત્તઃ, હિ માં ઉપર પ્રમાણે કાપ
 િ આદ “હોઽન્તઃ” સુત્રથી અન્ત આદેઃ ફરી—અદન્તિ ૩૫ મને

આદિવ, આદિમ । અત્તા, અત્તારૌ, અત્તારઃ । અત્તાસિ,
અત્તાસ્યઃ, 'અત્તાસ્ય' । અત્તાસ્મિ - અત્તાસ્વઃ, અત્તાસ્મઃ ।
અત્સ્યતિ, અત્સ્યતઃ, અત્સ્યન્તિ । અત્સ્યસિ, અત્સ્યથા,
અત્સ્યથ । અત્સ્યામિ, અત્સ્યાવઃ, અત્સ્યામઃ । અતુ, અત્તાત્,

આદેશ ન થાય ત્યારે અદ્+લિટ્, તેનો લિટ્, તેનો જલ્દ અતુબંધ લોપ
દિત્વ, અબ્યાસ સંઘા, અબ્યાસાદિ કાર્ય કરી અ+અદ્+અ થયા બાદ
'મત્તાદે' (મૂળમાં નથી) સૂત્રથી અને કોઈ, પણો સવર્ણ કોઈ થઈને
તે આવ્, અદ્+લિટ્ તેનો ત્સ, જિ ના સ્થાનમાં અનુક્રમે મંતુસ,
જલ્દ આદેશ કરી આધંધાતુક સંઘા, દિત્વ વગેરે ઉપર પ્રભાણે કાર્ય,
ત ના રૂત્વ વિસર્ગ આવ્તુઃ આવ્તુઃ । અદ્+લિટ્ તેનો લિટ્, તેનો
પલ્, ત નો લોપ, દિત્વ વગેરે કાર્ય કરી આવ્+થ 'દ્વાવર્ગિ' સૂત્રથી
પલ્ ને ધદ નો આગમ અતુબંધ નો લોપ થઈ આવિચ, અતુસ,
અ, હાવી, ઉપર પ્રભાણે પ્રક્રિયા કરી, ત ના રૂત્વ વિસર્ગ કરી આવ્તુઃ
આવ્, મિર્, જલ્, મસ, ના સ્થાનમાં જલ્, જ, મ, અનુક્રમે કરી અદ્-
તુ' દિત્વ વગેરે ઉપર મુજબ કરી આવ્, જ, ને, જ ને ધદનો આગમ
જ લોપ થઈ આવિચ, આવિમ । રૂપો અને છે અર્થ—તે ખાતો
હતો. વગેરે કરવા.

મૂ ધાતુની મારફત સૂત્રો લખાડવા, અદ્+લિટ્ તેનો લિટ્ અનુ
બંધ લોપ. 'સ્વતાલી' સૂત્રથી તાત્, આધંધાતુક સંઘા, અદ્+
તાત્+લિ, લિ નો જા, જિત્ હોવાથી તાત્ ના માત્રનો લોપ, ધાતુના
દ્ નો 'જરિચ' સૂત્રથી ત્ થઈ અત્તા, અદ્+તલ્, અને જિ, નો અનુ-
ક્રમે રૌ, અને ત્સ આદેશ કરી ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા કરી અત્તારૌ,
ત્સ ના ત્ ના રૂત્વ વિસર્ગ કરી અત્તારઃ અદ્+લિટ્, પલ્, જ ના
તાત્, વગેરે ઉપર મુજબ કરી. 'તાલસ્યો' સૂત્રથી ત નો લોપ,
અત્તાસિ ઉપર મુજબ કાર્ય બાદ પલ્ ના ત્ ના રૂત્વ વિસર્ગ કરી
અત્તાસ્ય । અદ્+મિર્, જલ્, મસમાં ઉપર પ્રભાણે કાર્ય

અત્તામ્ , અદન્તુ । (૩૬૮) હુસન્મ્યો હેધિઃ ૬ । ૪ । ૧૦૧
 હોર્શલન્તેમ્યસ્ય હેધિઃ સ્યાત્ । અહિઃ, અત્તાત્ । મત્તમ્ ।
 અત્ત । અદાનિ । અદાવ । અદામ્ । (૩૬૯) અદઃ સર્વેપામ્
 ૭ । ૩ । ૧૦૦ । અદઃ પરસ્પાપૃક્તસાર્વધાતુકસ્ય અદ્

(૩૬૮) અર્થ—હુ ધાતુ અને જાક પ્રત્યક્ષાર નો અક્ષર જેના
 અન્તમા છે તેવા ધાતુથી પર રહેલા હિ નો જિ આદેસ થાય.

(૩૬૯) અર્થ—અદ યી પર અપૃક્ત સાર્વધાતુકને અદ નો
 આગમ થાય, ફરક વેચાએણે ના મતથી

કરી, ૬ નો ત્ ધર્મ અત્તાસ્મિ ખ-ને સ્ના રુત્વ વિસર્ગ કરી અત્તા
 સ્યઃ, અત્તાસ્મઃ રૂપો ખને છે અર્થ તે ખાશે વગેરે કરવાં.

અદન્લદ, તેના સ્થાનમા તિષ્ તસ, ક્ષિ, વગેરે પ્રત્યયો બાવી
 "સ્વતાસી" સૂત્રથી સ્વ ફરક પ્રત્યયોર્મા કરી ૬ નો ત્ કરી, અત્સ્યતિ
 સ્ ના રુત્વ વિસર્ગ કરી, અત્સ્યતાઃ, ક્ષિ નો અન્તિ ધર્મ, પરસ્પ
 કરી અત્સ્યન્તિ, વગેરે મૂળર્મા બતાવેલા રૂપો મૂ ના લઢની માફક
 કરવાં અર્થ—તે ખાશે, વગેરે.

૦૫૧૦—અદન્લોદ તેના સ્થાનમા તિષ્, તેની, સાર્વધાતુક
 સંગ્રા ઘપ્, તેનો, લોપ, ૬ નો ત્ 'ણ' સૂત્રથી ૬ તો ત્, અત્તુ,
 હુ નો તાતજ્ વિકલ્પે ધાપ ત્યારે અત્તાત્, તસ, મા ઉપર પ્રમાણે ક્યાં
 ખાદ "તસ્યસ્ય" સૂત્રથી તસ નો તામ્ ધર્મ અત્તરમ્, ક્ષિનો અન્તિ
 ધર્મ, ૬ નો ત્ ધર્મ અદન્તુ, અદ્-સિષ્ પૂ નો અનુબધલોપ ઘપ્, તેનો
 લોપ ક્ષિ નો હિ, તેનો તાતજ્ ધર્મ અત્તાત્, તાતજ્ ન ધાપ ત્યારે
 "હુસન્મ્યો" સૂત્રથી હિ નો જિ કરી, અહિઃ, યસ નો ઠમ્, અત્તમ્,
 ય નો ત્ ધર્મ અત્ત ૧ મિષ્, વસ, મસ મા "માદુત્તમસ્ય" મૂત્રથી
 માદ, ૬ નો લોપ ધર્મ મિ નો નિ કરી અદાનિ વસ મસ માં માદ
 કરો, ખ-નેના સ્ નો લોપ "નિત્યજિત્." સૂત્રથી કરી અદાવ, અદામ્ ।
 ખને છે. અર્થ—તે ખાય, વગેરે.

સ્વાત્સર્વમતેન । આદત્, આત્તામ્, આદન્ । આદઃ, આત્તામ્
આત્ત । આદમ્ આદ્, આદ્ય । અયાત્, અયાતામ્, અદ્યુઃ ।
અયાઃ, અયાતામ્ અયાત । અયામ્ અયાવ, અયામ્ । અયાત્

— ૦૫૧૦— મદ્+છિપ્, તેના સ્થાનમાં મિપ્, સાવંધાતુક સંઘા, છપ્ નો
લોપ “માદજાદો” સૂત્રથી ધાતુને આદનો આગમ, દ્વ નો લોપ, વૃદ્ધિ
‘ઇતચ્ચ’ સૂત્રથી સિ ના ઇકારનો લોપ, “અપૂજ્ઞ” સૂત્રથી દ્વ ની
અપૂજ્ઞા સંઘા “અદઃ સર્વે” સૂત્રથી ત્વ ને મદનો આગમ, દ્વ લોપ
યથ્ જાવત્, તત્ પર રહેતા ઉપર મુજબ કાર્ય કરી, તત્ નો તામ્
કરી દ્વ નો ત્થર્થ આત્તામ્, જિ નો અન્તિ કરી, ધ્વ નો લોપ ત્વ નો
સંયોગાન્ત લોપ કરી આદમ્ મદ્+છિપ્ માં ઉપર મુજબ કાર્ય કરી
ધ્વ નો લોપ, અપૂજ્ઞા સંઘા, અદનો આગમ યથ્ સ્ ના રૂત્વ વિસર્ગ કરી,
આદઃ, યત્, ને ય ના સ્થાનમાં અતુકમે તમ્, ને ત આદેશ કરી, આત્તામ્
આત્ત । મદ્+મિપ્ માં ઉપર મુજબ કાર્ય કરી મિપ્ નો અમ્ યથ્
આદમ્, યત્, મત્ માં ખન્ને સ્ નો લોપ કરી આદ્ય, આદ્ય,
રપો ખને છે અથ—તે ખાનો હતો. પત્રેરે કરેલો

મદ્+વિધિલિપ્, તેના સ્થાનમાં તિપ્, દ્વ નો લોપ છપ્, તેનો
લોપ, યાસુદ નો આગમ, અનુબંધલોપ, સિ ના ઇકારનો લોપ,
“લ્લિઃ સ્ત્રોતો” સૂત્રથી યાસુ ના સ્ત્ર નો લોપ યથ્ અયાત્, યત્
પર રહેતા ઉપર પ્રભાણે કાર્ય કરી તામ્ આદેશ અયાતામ્ । જિ
નો જુલ્, અનુબંધ લોપ, “ઉત્સવવદા” સૂત્રથી ૫૨૩૫ (મૂળમાં નથી)
સ્ ના રૂત્વ વિસર્ગ યથ્ અદ્યુઃ । છિપ્ માં દ્વ નો લોપ, યાસુદ અનુ-
બંધ લોપ સિ ના ઇકારનો લોપ, સ્ ના, રૂત્વ વિસર્ગ યથ્ અયા ।
‘યત્’, ને ય નો અતુકમે તમ્ અને ત આદેશ યથ્ અયાતામ્
અયાત । મિપ્ નો અમ્ યથ્, સ્ નો લોપ, પૂર્વરૂપ યથ્ અયામ્,
યત્, મત્ માં સ્ નો લોપ યથ્ અયાવ, અયામ્ રપો ખને છે
અથ—તે, ખાપ પત્રેરે—(જુલા વિધિલિપ્ ગર્ભા સૂત્રો રૂપ સિદ્ધ કરતી વખતે
અભાવવા.)

અઘાસ્તામ્ અઘાસુઃ । અઘાઃ, અઘાસ્તમ્ અઘાસ્ત । અઘા-
સમ્ અઘાસ્યઃ । અઘાસ્મ । (૩૭૦) લુઙ્ઘસનોર્ઘસ્ત્ ૨' । ૪ ।
૩૭ । અદો ઘસ્ત્ સ્યાલ્લુઙ્ઘિ સ્તિ ચ (૩૭૧) પુષાદિઘૂતા-
વિલુઘિતઃ પરસ્મૈપદેષુ ૩ । ૧ । ૫૫ । પુષાદિઘૂતાવેર્લુઘિતઃ
પરસ્ય હ્લેરજ્ઞ પરસ્મૈપદેષુ । અઘ્ર લઘિત્વાવજ્ઞ । અઘસત્

(૩૭૦) અર્થ—અદનો ઘસ્ત્ આદેશ થાય. હજ્ અથવા ઘન્
પરમા હોય તો.

(૩૭૧) અર્થ—પુષ વગેરે ધાતુઓ, શુલ્ક ધાતુ અને હ ની
ધ્રુવસંસારાણા ધાતુથી પર રહેલા સ્તિના સ્થાનમાં અઘ્ર યાય, પરશ્મૈ,
૫માં અઘ્ર-અઘી લઘુ ધ્રુવસંસારાણા ધોવાથી અઘ્ર કરેલો.

અઘ+આસીલિઙ્ઘ; અનુબંધ લોપ, તિષ્, પૂનો લોપ “લિઙ્ઘાસિધિ”
સૂત્રથી તિ વગેરે નવ પ્રત્યયોની આધધાતુક સંઘા સિને યામ્બદ,
અનુબંધ લોપ તિ ના હ નો લોપ “સ્ત્વોઃ સં” સૂત્રથી સ નો લોપ
હરી, અઘાત્ અઘ+આતામ્ ઉપર મુજબ યાત્ કરીને અઘાસ્તામ્, ક્ષિમાં
તેનો જુસ, યામ્બદ, અનુબંધ લોપ હરી અઘાસુઃ । અઘ+સિષ્, ઘસ,
ઘ, મા યાસ, હ લોપ, સ લોપ યાસ ના સ ના રુદ્રવિસર્ગ ધર્મ
અઘાઃ, ઘસ નો તમ્ ધર્મ અઘાસ્તમ્, ઘ નો ત ધર્મ અઘાસ્ત ।
અઘ+મિષ્, ઘસ, ઘસ માં યાસ, મિષ્નો અમ્, અઘાસમ્, ઘસ,
મસ ને યાસ, બને સ નો લોપ ધર્મ અઘાસ્વ, અઘાસ્મ । અર્થ—
તે આય વગેરે. અઘ+હજ્ઞ તેનો તિષ્, પૂ નો લોપ “અદો ઘસ્ત્”
સૂત્રથી અઘ નો ઘસ્ત્ આદેશ, હ નો અનુબંધલોપ, ધાતુને અઘ નો
આગમ, હ લોપ સ્તિ, તેનો સિઙ્ઘ થવા આવ્યો તેનો આધ કરી, “પ્રવાચ”
સૂત્રથી સ્તિ નો અઘ્ર આદેશ દ નો લોપ ધર્મ અઘસત્, તસ માં
ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા કરી. તસ નો તમ્ ધર્મ, અઘસતામ્, ક્ષિ, પર
રહેતા ઉપર મુજબ, ક્ષામાં બાદ ક્ષિ, નો અન્તિ, હ નો લોપ ત નો

અઘસતામ્ અઘસન્ । અઘસઃ, અઘસતમ્ અઘસત । અઘસમ્
અઘસાવ, અઘસામ । આત્સ્યત્ આત્સ્યતામ્ - આત્સ્યન્ ।
આત્સ્યઃ, આત્સ્યતમ્ આત્સ્યત । આત્સ્યમ્ આત્સ્યાવ,
આત્સ્યામ । (૩૭૨) સાર્વધાતુકમપિત્ ૧ । ૨ । ૪ । અપિત્
સાર્વધાતુકં ક્ષિદ્વત્ સ્યાત્ । અસ્ ભુવિ । ૨ । અસ્તિ ।

(૩૭૨) અર્થ— પિત્ ભિન્ન જે સાર્વધાતુકે તેના જિવદ-
ભાવ થાય. (જિત્ પ્રત્યય પર રહેતા જે કાર્ય થતું હોય તે થાય.)

સુયોગાન્ત લોપ થઈ અઘસન્ । અદ્+ધિર્ પર રહેતા ઉપર મુજબ
પ્રક્રિયા કરી, ષિ ના ઈકારનો લોપ, ણ ના રૂત્વ વિસર્ગ થઈ અઘસમ્
થતું નો તમ્ થઈ અઘસતમ્, ય નો ત્ થઈ અઘસત, મિર્ મા
ઉપર મુજબ, પ્રક્રિયા થયા બાદ, મિર્ નો અમ્, પરરૂપ એકાદેશ થઈ
અઘસમ્, વત્ મત્ મા થતું ના બનેા દીર્ઘ બનને સ્ નો લોપ 'નિર્વ
જિત' સૂત્રથી કરી અઘસાવ, અઘસામ । અર્થ તેણે ખાધુ વગેરે.

નોંદ—નધા પ્રત્યયો પર રહેતા. ઘસ્ટ આદેશ જિલ્, જિલ્તો
અગ કરી. મ્-ધાતુ પ્રમાણે સૂત્ર લગાડીને રૂપો સિદ્ધ કરવા.

અદ્+સ્ટઢ અનુગમ્ય લોપ, છ ની જગ્યાએ તિર્, દ્ નો લોપ
ધાતુને બાદ નો આગમ, ઢ લોપ, વૃદ્ધિ "સ્વતાલી" સૂત્રથી સ્વ
પ્રત્યય "દત્તઘ" સૂત્રથી તિના ઈકારને લોપ દ્ નો ત્ થઈ-આત્સ્યત્
તત્ મા ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા કરી, તત્ નો તમ્ થઈ આત્સ્યતામ્, તિ
મા ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા કરી, દ્ ને ત્ નો લોપ કરી આત્સ્યન્, ધિર્ મા
બાદ, વૃદ્ધિ સ્વ, છનો લોપ, ણના રૂત્વવિસર્ગ થઈ આત્સ્યઃ । થત્ મા ઉપર
પ્રમાણે કરી, થત્ નો તમ્ થઈ આત્સ્યતમ્, ય નો ત્ આત્સ્યત
મિર્, વત્, મત્, મા ઉપર પ્રમાણે કાર્ય કરી મિર્ નો અમ્, પર
રૂપ એકાદેશ થઈ-આત્સ્યમ્, વત્, મત્ ના બનને ણ નો લોપ, સ્વ
ના અકારનો દીર્ઘ થઈ-આત્સ્યાવ, આત્સ્યામ । અર્થ તે ખાલી વગેરે.

(૨) અત્ ધાતુ લોપુ અર્થમા છે

(૩૭૩) ઇસોરલોપઃ । ૬ । ૪ । ૧૧૧ । ઇસ્યાસ્તેઘાતો લોપ
સાર્વધાતુકે ક્ષિત્તિ । સ્તઃ । સન્તિ । અસિ । સ્થઃ । સ્થ ।
અસ્મિ । સ્વઃ । સ્મઃ । (૩૭૪) અસ્તેર્ભૂઃ ૨ । ૪ । ૫૨ આર્ધ-
ધાતુકે । યમૂચ । મવિસા । મવિપ્યતિ । મસ્તુ, સ્યાત્ સ્તામ્
સન્તુ । (૩૭૫) ઇસોરેઞ્ઞાવભ્યાસલોપશ્ચ ૬ । ૪ । ૧૧૨ ।

(૩૭૩) અર્થ—આ પ્રત્યયના આકારનો અને અસ ધાતુના અ-
નો લોપ સાર્વધાતુક કિંતુ કિંતુ પ્રયત્ન પર રહેતા.

(૩૭૪) અર્થ—અસ ધાતુના સ્થાનમા મૂ આરેશ યાય,
આર્ધધાતુક પરમા લોપ તો.

(૩૭૫) અર્થ—પુસઠકે ધાતુ, અને અસ ધાતુને ઇકાર યાય
દિ પરમા લોપ તો. અને અભ્યામનો લોપ યાય.

પ્રત્ય. ૦. ૧૫ કરનારુ સૂત્ર (અસિદ્ધવજ્રમાત્) સૂત્રથી અસિદ્ધ
ધાતુ દોનાથી દિ નો વિ, નસો. સૂત્રથી અ નો લોપ ઠાતજ યાય
ત્યારે પાવ ધાતુ નથી ઠાતજ કરનારુ સૂત્ર પર દોવાથી પાવનો બાધ
કરે જી

૦પા. ૦—અસ+અદ્, તિપૂ, ધપૂ, યપૂનો લોપ—અસિત્, અસ+તસ
મા “સાર્વધાતુ.” સૂત્રથી તસ અપિત્ દોવાથી કિંતુવદ્માવ
“ઇસોર.” મળના જ નો લોપ તસ ના સ ના રુત્વવિસર્ગ થઈ-
સ્તઃ, અસ+સિ, તેનો અન્તિ, ઉપર પ્રમાણે કિંતુવદ્માવ, નધોપ-
સન્તિ । અસ+સિપ્, પૂ નો લોપ, ધપૂ, તેનો લોપ “તાદ્રસ્ત્યો.”
સૂત્રથી અસ+ના સનો લોપ અસિ, યસ, ને ય માં અ નો લોપ સ ના
રુત્વવિસર્ગ—સ્વઃ, સ્થ । અસ+મિપૂ પૂનો લોપ અસ્મિ, અસ+વસ
મસ માં જ લોપ, જન્ને સ ના રુત્વવિસર્ગ સ્વઃ સ્મઃ । અર્થ—તે
છે, ૫૩૨

ધોરસ્તેશ્વ પત્થ સ્વાત્ હૌ પરે અમ્યાસલોપણ । પત્થસ્વા
સિદ્ધત્વાદ્દેધિઃ । પ્રસોરિત્યલ્લોપઃ । તાત્પર્યે પત્થ ન
પરેણ તાત્કાલ્યાણાત્ પચિ, સ્તાત્ । સ્તમ્ । સ્ત ।

‘ ’ અસ્+લિટ્, તેના સ્થાનમાં તિપ્ ‘લિટ્ ચ’ સૂત્રથી તિપ્ વગેરે
નવ પ્રત્યયોની આધિષ્ઠાતૃક સંજ્ઞા ‘અસ્તેભૂઃ’, સૂત્રથી અસ્ નો મૂ
આદેશ ‘પરસૈવ’ સૂત્રથી તિ નો ગણ આદેશ. અનુબંધ લોપ મુને
વુક્તો આગમ, દ્વિત્વ, અભ્યાસ સંજ્ઞા, હલાદિશેષ, ધ્રુવ, ઉ નો અ
ધર્ધિયમૂલ, વમૂલતુઃ, અમૂલુઃ વગેરે રૂપો મૂ ધાતુની આદેશ સિદ્ધ કરી
શેવા અર્થ-તે હતો વગેરે.

‘ નોટ—જિહ્, છદ, લઙ્, આસીતિજ્, છઙ્, લઙ્, આ ૭ લઙ્કારો
આધિષ્ઠાતૃક છે. તેમાં તિપ્ વગેરે પ્રત્યયો લાવી, અસ્ નો મૂ આદેશ કરી,
અવિતા, અવિવ્યતિ, મૂયાત્, અમૂત્, અમવિવ્યત્ વગેરે ત્રણેય
પુરુષનાં રૂપો મૂ ધાતુની આદેશ સિદ્ધ કરી શેવા. જઙ્, છોઙ્, લઙ્, વિષિ-
જિહ્ આ લઙ્કારો સાધિષ્ઠાતૃક છે. તેમાં જપ્ થાય. અને આદિમાં જપ્-
નો લોપ કરી. પ્રાયઃ મૂ ધાતુનાં સૂત્રો લાગે છે. વધારાનાં સૂત્રો લખીને
સાધનિકા પ્રક્રિયા-યાદ રાખવી ખૂબ જ જરૂરી છે. અદ્+લોઙ્, તિપ્,
જપ્, તેનો લોપ. તિ ના ર નો ‘દઃ’ સૂત્રથી ઉ કરી અસ્તુ, ટ નો
તાત્પર્ય થાય ત્યારે અસ્ ના અ નો લોપ કરી-સ્તાત્, તત્ નો તાપ્
કરી, અ નો લોપ સ્તામ્, સ્તિનો અન્તિ અને લોપ, ઙ નો ઙ ધર્ધિ
—સન્તુ, અદ્+સિપ્, પ નો લોપ સિ નો ક્ષિ, દિ અપિત્ દેવાથી
‘ધનોર’ સૂત્રથી અ નો લોપ-સન્દિ માં ‘દુન્દ્વમ્નો’ સૂત્રથી દિ નો
પિ ‘અધોરેદા’ સૂત્રથી ય નો પ-પચિ । દિ નો તાત્પર્ય થાય ત્યારે
દ્વાર થાય નદિ-તાત્પર્ય કરનારું સૂત્ર પર દેવાથી દ્વારનો આધ
રે છે. સ્તાત્, યત્ નો ત્મ્, ય નો ત ધર્ધિ, અસ્ ના અ નો લોપ
ધ્-સ્તમ્, સ્ત ।

અસાનિ । અસાચ । અસામ । લઙિ-“આ+અસ+ત્”, इत्यञ
 “अस्तिसिचोऽपृक्ते” इति ईदृ. आसीत् आस्ताम् आसन् ।
 आसीः, आस्तम् आस्त । आसम् आस्य, आस्म । स्यात्

શંકા—एषि બહીમાં સ્+હિ માં પ્રથમ સ્ નો વકાર ધરી તેા
 હિ નો પિ ધરી નહિ. ક્ષત્ર ધી પર હોય તેા હિ નો પિ યાય છે જ્યાં
 વકાર કરનારું મૂળ અસિદ્ધ હોવાથી સ્ ક્ષત્ર મા આવે છે, માટે મૂળ
 માં એવસ્યા. એમ લખ્યું છે. તેમજ તાત્કાલ યાય ત્યારે એવ ધરી
 નહિ. “परमित्यान्तरात्पवादानामुत्तरोत्तरं बलौघः” પરિભાષા બાજે તેથી
 તાત્કાલ પર છે. અસ્+મિષ્, પૂ નો લોપ, મિ નો જિ, બાદ આગમ
 દ નો લોપ-અસાનિ, વસ. મસ, મા બાદ દ નો લોપ, અન્ને સ્ નો
 લોપ અસાચ. અસામ તે હો, તે યાય વગેરે અર્થ-અસ્+મસ, તિષ્ ;
 અનુજંધ લોપ, શ્વ, તેનો લોપ “આટજાદી” સૂત્રથી ધાતુને બાદ
 નો આગમ, દ નો લોપ “આટથ” થી શ્કિ. “इतञ्च” સૂત્રથી ટિ-
 ના ધકારનો લોપ, અનુક્ત સંજ્ઞા “अस्तिसिचो” સૂત્રથી ત્ ને રૂદ-
 નો આગમ, દ નો લોપ આસીત્, તથ માં બાદ અસ ના બ નેત્ર
 નો આગમ, દ નો લોપ આસીત્, તથ માં બાદ અસ ના બ નેત્ર
 લોપ તથ નો તમ્=આસ્તામ્, સિ માં અસ્તિ, બાદ. બ નો લોપ
 હ નો લોપ, ત્ નો સંયોગાન્તલોપ-આસન્, તિષ્-માં અનુજંધ
 લોપ બાદ, વૃદ્ધિ: સિ ના હ નો લોપ, સ્ ને રૂદ નો આગમ, દ લોપ/
 સ્ ના રૂત્વવિસર્ગ-આસીઃ, થથ માં અસ ના બ નો લોપ, બાદ. થથ
 નો તમ્-આસ્તમ્, થ માં ઉપર મુજબ કાય કરી, થ નો ત-આસ્ત
 મિષ્ નો મમ્ કરી ઉપર મુજબ-આસમ્ થથ, મથ માં અન્ને સ્
 નો લો ઉપર મુજબ કાય-આસ્મ, આસ્મ, અર્થ-ને હતો વગેરે.

નોટ—શ્વનો દરેક પ્રત્યયો પર રહેતા લોપ કવો. અસ્+
 વિધિલિષ્, અનુજંધ લોપ, તિષ્ શ્વ, તેનો લોપ ટિ ના ધકારનો
 લોપ યાદ્યદ નો આગમ, અનુજંધ લોપ, યાદ્યદ જિ હોવાથી
 “અવોર” સૂત્રથી અસ ના બ નો લોપ. યાત્ ના સ્ ના લિઙ. સ્ત્રોતો.

સ્યાતામ્ સ્યુઃ । સ્યા , સ્યાતમ્ , સ્યાત । સ્યામ્, સ્યાવ,
 સ્યામ । મૂયાત્ । અમૂત્ । અમવિષ્યત્ । શીઙ્ સ્વપ્ને । ૩ ।
 (૩૭૬) શીઙ્ : સાર્વધાતુકે ગુણઃ ૭ । ૪ । ૨૧ કિઙ્તિ લેત્ય-

(૩૭૬) અર્થ—શીઙ્ નો સાર્વધાતુક પ્રત્યયો પર રહેતા બ્રહ્મ
 થાય આ મૂત્ર ક્રિયતિ વ” મૂત્રનો બાધ કરે છે

મૂત્રથી લોપ-સ્યાત્ તત્ત્ મા ઉપર મુજબ કાર્ય કરી, તત્ત નો
 નો તામ્-સ્યાતામ્, ક્રિ મા મુજબ કાર્ય કરી ક્રિ નો જુદ, જ
 ભોપ, પરશ્પ એકાદેશ, સ્ ના રૂપ, વિસર્ગ થઈ સ્યુઃ । મિષ્ટ
 મા ઉપર મુજબ કાર્ય કરી, હ નો ભોપ સ્ ના રૂપવિસર્ગ સ્યા ।
 વત્ત મા ઉપર મુજબ કરી વત્ત નો તમ્ સ્યાતમ્ વ, મા વ નો ત
 સ્યાત્ । મિષ્ટ નો અમ્ કરી, પૂર્વશ્ચ વર્ધ-સ્યામ્, વત્ત વત્ત મા
 ખન્ને સ્ નો ભોપ-સ્યાવ, સ્યામ, રૂપો અને છે અર્થ-તે થાય,
 વગેરે

નોટ—યામુદ્ધ જિલ્લ દોવાધી દરેક પ્રત્યેક પર રહેતા ધાતુના
 આકારનો ભોપ કરવો.

આશીર્લિપ્તમા અત્ત ધાતુના રૂપો મૂ ધાતુના મૂયાત્ ૦ પ્રમાણે ઉજ્જ
 લકારમાં અત્ત ધાતુના રૂપો મૂ ધાતુના અમૂત્ ૦ પ્રમાણે અને લજ્જ
 લકારમાં અત્ત ધાતુના રૂપો મૂ ધાતુના અમવિષ્યત્ વગેરે રૂપો પ્રમાણે
 સિદ્ધ કરવા

સૂચના—શીઙ્ ધાતુમાં જ્ઞાતની ખસણા થાય “મનુજાત”
 મૂત્રથી દરેક લકારોના સ્થાને આત્મનેપદના પ્રત્યયો કરવા, અને માધ-
 નિકા એવું ધાતુની માધક થાય છે તે ખાસ જ્ઞાન રાખવું. દરેક લકાર-
 રોમાં દ, ણ, અને અ ની ખસણા, ભોપ, કરવો, તેથી આ ખસણા-
 ને ભોપ થાય છે, ત્યાં અનુગમ ભોપ એમ લખેલું છે.

સ્વાપવાદઃ । શેતે । શયાતે । (૩૭૭) શીટો રૂઢુ ૭ । ૧ ।
 ૬ । શીઠઃ પરસ્ય શ્વાદેશં સ્યાતો રુઢાગમ સ્યાત્ । શેરતે ।
 શેવે । શયાયે । શેષ્વે । શયે । શેવહે । શેમહે । (૩૭૮)
 અસંયોગાત્ લિટ્ કિત્ ૧ । ૨ । ૫ । અસંયોગાત્ પરોઽપિત્
 લિટ્ કિત્ સ્યાત્ । શિદયે । શિષ્યાતે, શિદિયદે । શિદિયર્થે

(૩૭૭) અર્થ—શીટ્ ધાતુથી પર જ્ઞના સ્થાનમાં ધયેશ
 મત આદેશને રૂઢનો આગમ ધાય.

(૩૭૮) અર્થ—અસંયોગથી પર અપિત્—પછારની ઇત્સ યા ન
 ધર્મ હોય તેવા લિટને કિત્ માનવો.

નોંદ—ત્રિપ્ સિપ્ મિપ્ સિવાખના ૬ પ્રત્યયો પરસ્પેપદના, અને
 બિદના આત્મનેપદના પ્રત્યયોને આ સૂત્રથી કિત્ જાણવા, તેથી ગુણ,
 વહિ તે પ્રત્યયો પર રહેવાં. થાય નહિ.

૦૫૧૦—શીટ્, ઈ ની ઇત્સ યા, લોપ, લટ. અનુજ પલોપ, જ્ઞના
 સ્થાનમાં આત્મનેપદના ત માતામ્ વગેરે પ્રત્યયો, તેમની સાર્વધાતુક
 સંઘા, શપ્, તેમનો લોપ, જીનો ગુણ થયા આવ્યો, “જિગતિ જ”
 સૂત્રથી, ગુણનો નિષેધ “સાર્વધાતુક” સૂત્રથી ત વગેરે બધા પ્રત્યયોને
 જિદ્વદ્માજ મયેશે છે તેથી ગુણનો નિષેધ થયો. પરંતુ નિષેધનો
 પછ નિષેધ કરનારું સૂત્ર “શીઠઃ સાર્વ” સૂત્ર છે. તેથી જીનો ગુણ,
 શે, ધયા માઃ “ટિત્ આત્મને” સૂત્રથી જ્ઞના જનો એ ધર્મ=શેતે
 જી+માતામ્ ઉપર પ્રભાણે પ્રક્રિયા કરી, જીનો ગુણ, જનો અય્, ટિ
 મામ્નો એ શયાતે, જ્ઞનો જન, ગુણ, પંજી “જીજોરુદ્” સૂત્રથી
 મતને રૂઢનો આગમ, અનુજ પલોર, ટિનો એ=શેરતે । યાસનો જે,
 જીનો ગુણ, ત નો જ=શેવે, માથામ્, મા માતામ્ની માઃક પ્રક્રિયા
 કરી, શયાયે, જ્ઞમા ગુણ, ટિનો એ=શેષ્વે । રૂઢમાં જનો એ, જીનો
 ગુણ, અય્ આદેશ=શયે વહિ, મહિ, મા ગુણ, જન્ને જનો એ શેવહે,
 શેમ—તે સજ્જ છે. વગેરે

શિદ્યાયે, શિદિયન્વે, શિદ્યે, શિદિયવહે, શિદિયમહે ।
 શયિતા । શયિષ્યતે । શેતામ્ શયાતામ્ શેરતામ્ । શેષ્વ,
 શયાથામ્ શેષ્વમ્ । શયૈ, શયાવહિ, શયામહે । અશેત,
 અશયાતામ્ અશેરત । અશેયા, અશયાથામ્ અશેષ્વમ્ । અશયિ,
 અશેવહિ, અશેમહિ । શયીત, શયીયાતામ્ શયીરન્ । શયીથાઃ
 શયીયાથામ્ શયીષ્વમ્ । શયીય, શયીવહિ, શયીવહિ । શયિ-

। “અવયોગાત્” સૂત્રથી તન કિત્ તેથી શુભ ન થયો- શીક્ષ-
 તિદ્, અનુબંધોપ, ત, આર્ધધાતુક સંઘા “લિટિધાતો”- સૂત્રથી શી-
 ટ્ દિત્વ, અભ્યાસ સંઘા, તેનો ‘લિટસ્તદ્’- સૂત્રથી એષ્, સ્તો લોપ,
 “ઈત્તેકાષો”- સૂત્રથી બીજા જોનો યણ, વળે મળતાં શિદ્યે, આતામ્
 મા ઉપર મુજબ બધું કાચું કરી, મામ્નો ઇ કરી-શિદ્યાતે જનો
 હરન્ કરી-જનો લોપ બાકી ઉપર મુજબ-શિદિયે, માત્નો જે, તેને
 હદનો આગમ, બાદ યણ, સ્તો ઇ=શિદિયયે, આથામ્, વ્વમ્, હદ ।
 વહિ, મહિ, પ્રત્યયોમા ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા કરી, ટિનો ઇ કરી, વહિ,
 મહિર્મ, હદનો આગમ કરી મૂળમાં આપેલા રૂપો સિદ્ધ કરવા અર્થ-
 તે સૂતો કરો. વગેરે જોનહદ, ત, તાત્, આર્ધધાતુક સંઘા, હદનો
 આગમ, શુભ, ત, આતામ્, જનો અસ્થાનમાં અનુક્રમે, જા, રી, રસ્ય
 આદેશ કરી, જા, કિત્ દોવોથી માત્નો લોપ શયિતા, તાત્ત્વ સ્તો
 લોપ કરી; શયિતારી શયિતાઃ વગેરે રૂપો ઇષિતા વગેરેની માફક
 સિદ્ધ કરવા.

શીનહદ, ત, સ્વ, આર્ધધાતુક સંઘા, હદનો આગમ, શુભ, અર્થ
 આદેશ, સ્તો જ ધર્મ=શયિષ્યતે-વગેરે રૂપો ઇષ્ ધાતુ પ્રમાણે કરવા.
 શીક્ષ્-જોદ, ત, ઇષ્, અનુબંધ લોપ, જોનો શુભ જે, તના
 ટિનો ઇ “આમેતઃ” સૂત્રથી ઇનો મામ્=શેતામ્, આતામ્, મા શરૂ
 તેનો લોપ, શુભ, અર્થ આદેશ મામ્=ટિનો ઇ, તેનો ઉપર, મુજબ
 મામ્=શયાતામ્ જનો અત, આદેશ. “આત્મનેષ્વે”- સૂત્રથી કરી તેને
 “શીજોરુદ્” સૂત્રથી હદનો આગમ, અનુબંધલોપ, ટિનો ઇનો મામ્ ધર્મ.

પીષ્ટ, શયિષીયાસ્તામ્ શયિષીરન્ । શયિષીષ્ઠાઃ, શયિષીયા-
સ્થામ્ શયિષીશ્વમ્ । શયિષીય, શયિષીવદિ, શયિષીમદિ ।
અશયિષ્ઠ, અશયિષાતામ્ અશયિષત । અશયિષ્ઠાઃ, અશયિષા-

શૌરતામ્, શી+ ધાત્, ધાત્ને ષે, ણ્, તેનો લોપ, યજ્ઞ. "અશ-
યિષમ્" સૂત્રથી ણો વ, ત્નો વૂ "શૌષ્ઠ, શયિષાધામ્" આતામ્
પ્રમાણે. શૌષ્ઠમ્ મા યજ્ઞ ણ્નો લોપ, ણ, તેનો 'સવાચ્ચાં' સૂત્રથી
અય્ કરવો. । શયૈ મા શ્ઠ, શીનો યજ્ઞ, ણ્. તેનો લોપ, ણો વ
"વત્ વ" થી ણો વે. તેને આદનો આગમ, વદિ, શોના ણો અય્
ધાત્ છે શયિષદિ. શયિષમદિ વચ્ચે ણ્ લોપ પ્રમાણે રખો કરવા.

શી+જ્ઞ, તેનો યજ્ઞ, ણ્, તેનો લોપ ધાત્ને અદનો આગમ,
શીનો ધર્ષ=અશૌત, આતામ્માં ઉપર પ્રમાણે પ્રક્રિયા કરી શોના ણો
અય્=અશયિષાતામ્, જમાં ઉપર મુજબ કરી જનો અત, તેને શ્ઠનો
આગમ=, અશરેત. ધાત્ના ઉપર પ્રમાણે કરી. ધાત્ ના સ્વ રુદ્ઃ
વિસર્ગ ધર્ષ=અશૌયાઃ અશયિષાધામ્ મા આતામ્, મુજબ, વ્યમ્ મા યજ્ઞ,
અદનો આગમ-અશૌષ્યમે, શ્ઠમાં અદનો આગમ, યજ્ઞ, અય્ આદેશ
ધર્ષ અશયિ, વદિ, મદિમાં, અદ. યજ્ઞ-અશૌવદિ, અશૌમદિ । તે
સંતી હોતો વચ્ચે

શી+વિચિન્નિ તેનો ત, ણ્, તેનો લોપ, "લિચ્ સંયુદ્" સૂત્રથી
રેક પ્રત્યયોમાં સંયુદ્નો આગમ, અનુજ્ઞલોપ, શીનો યજ્ઞ, સંયુદ્ધ
સ્વના "લિચ્ સ્વલોપો" સૂત્રથી લોપ, જોઈએ સ્વમાં ણો અય્-વનો
લોપ ધર્ષ=શયીત, શી+આતામ્માં ણ્, તેનો લોપ, યજ્ઞ. સંયુદ્,
સ્વનો લોપ, ણો અય્ આદેશ, ણો લોપ=શયિષાતામ્, જમાં
શયિષ્ ઉપર મુજબ જનાવી, જનો રન્, ણો લોપ શયીરન્, ધાત્
માં ઉપર મુજબ જનાવી, જનો રુદ્ઃ, વિસર્ગ. શયિષાઃ આતામ્માં
આતામ્ની આદેશ ધર્ષ, શયિષશ્વમ્માં ય્ નો લોપ=શયિષ્વમ્,

શ્યામ્ અશયિદૂવમ્ । અશયિપિ, અશયિષ્વહિ, અશયિષ્મહિ ।
 અશયિષ્યત, અશયિષ્યેતામ્ અશયિષ્યન્ત । / અશયિષ્યથાઃ,
 અશયિષ્યેશ્યામ્ અશયિષ્યષ્વમ્ । અશયિષ્યે, અશયિષ્યાવહિ,
 અશયિષ્યામહિ । इति अदादयः ।

શયીય+इह भां. "इहोऽह" सूत्रधी इने। अ. यध शयीय, वहि, महिभां
 भुज्भ, यूने। लोप=शयीवहि, शयीमहि । ते सध् भय, वजेरे

શી+નાશીર્લિઙ્, તેના સ્થાનમાં ત, વજેરે નવ પ્રત્યયો તેમની
 આર્ધધાતુક સંઘા, દરેક પ્રત્યયોને પ્રિયુદનો આગમ, તેમાં ત, યાને
 છુટનો આગમ, બન્નેમાં અનુબધલોપ, લોપ ને ફટને આગમ ટભોષ
 "આદેશપ્રત્ય" સૂત્રથી બન્ને સત્તુ પત્વ, શી નો ગુણ, અયાદેશ-લીજ
 ના યૂનો લોપ, સત્તુ કુટલ ટ ફરી=શયિષીષ્ટ, વજેરે મૂળમાં આપેલા
 રૂપો। एषता आशीर्लिंग प्रभावे क्त्वा.

શી+હજ તેનો ત, આતામ્ વજેરે નવ પ્રત્યયોમાં પાતુને "હજ-
 હજ" સૂત્રથી બદલો આગમ, ધાતુથી સ્તિ પ્રત્યય, તેનો સિષ્ આરેશ,
 અનુબધલોપ, આર્ધધાતુક સંઘા, સિષ્ને ફટનો આગમ, શીનો ગુણ,
 અય્ આદેશ, યૂનો ય કુટલથી તને ૮ સધ્=શયિષ્ટ, વજેરે મૂળમાં
 લખેલા રૂપો, एष धातुना हज् लकार भुज्भ क्त्वा. शीता इति श्य
 અને અય્ આદેશ થાય છે. एषमा तेभ यत् नथी.

શી+હજ, તેમાં ત. આતામ્ વજેરે નવ પ્રત્યયો, ધાતુને ઉપર
 મુજ્ભ બદલો આગમ, "સ્વહસી" સૂત્રથી દરેક પ્રત્યયમાં સ્વ પ્રત્યય,
 "તેની આર્ધધાતુક સંઘા, આર્ધધાતુક" સૂત્રથી સ્વને ફટનો આગમ
 શીનો ગુણ, યૂનો અય્, યૂનો ય સધ્. અશયિષ્યત । આતામ્ માને।
 ઇય્, યૂનો લોપ, વહિ, મહિમાં બને। भा इध् सध्. मूलभां लभेदां
 રૂપો। ननाववा, एषता लङ् प्रभावे यतो वाते छे.

એ પ્રમાણે (૨) અદાદિ ગુણ પૂરો થયો.

૩ અથ જુહોત્યાદયઃ

જુ વાનાવનયોઃ ॥-૧-॥ (૩૭૯) જુહોત્યાદિભ્યઃ રલુઃ
૨ । ૪ । ૭૫ । શપઃ રલુઃ સ્યાત્ । (૩૮૦) રલૌ ૬ । ૧ ।
૧૦ । ધાતોર્જે સ્તઃ । જુહોતિ । જુહુતઃ । (૩૮૧) અદ્ય-
સ્તાત્ ૭ । ૧ । ૪ । ઇસ્યાત્સ્યાત્ । (૩૮૨) હુન્નુવોઃ સાર્વ-
ધાતુકે ૬ । ૧ । ૮૭ । હુન્નુવોરનેકાચોઽસંયોગપૂર્વસ્ય યજ્ઞ-
સ્યાદચિ સાર્વધાતુકે । જુહતિ । જુહોપિ, જુહુયઃ જુહુય ।
જુહોમિ, જુહુવઃ જુહુમઃ । (૩૮૩) મીઠ્ઠીમૃદુયાં રલુવચ્ચ ૩ ।

(૩) હુવે જુહોત્યાદિ ગણુ શરૂ થયો.

(૩૭૯) અર્થ—જુહોત્યાદિ ગણુમાં પઠિત ધાતુઓથી યજ્ઞ શપ્તો શ્લુ આદેશ થાય છે.

(૩૮૦) અર્થ—ધાતુનું દિત્વ થાય શ્લુ પર રહેતાં.

(૩૮૧) અર્થ—અભ્યસ્તસંઘાથી પર આવેલા જનો અદ્ય આદેશ થાય.

(૩૮૨) અર્થ—હુ ધાતુ અને નુ પ્રત્યય જોના અન્તમાં છે તેવા તેવા સંયોગ પૂર્વમાં નથી તેવા અનેક અચૂવાગા ધાતુના ઉકા-
શનો યજ્ઞ થાય. અચૂ પ્રત્યાહારનો અક્ષર આદિ છે તેવા સાર્વધાતુક પર રહેતાં.

(૩૮૩) અર્થ—મી, ઠી, સુ અને હુ એ ધાતુથી ત્રિફરે જામ થાય, અને જામ પર રહેતાં શ્લુની માફક દિત્વ વચરે ટાપ થાય.

હુ=ધાતુ દાન=ચાચ પ્રમાણે અગ્નિમાં પી વજેરે હોમનું. અને આદાન=અદ્ય કરવું, એ જન્ને અર્થમાં વપરાય છે.

નોટ—જુહોત્યાદિ ગણુમાં જપ્તો શ્લુ થાય છે. હુ, જુ, હુર આ સંઘા છે. તેમનો અર્થ ઘોષ થાય છે. તદ, લોદ, લિહ, વિધિલિહ આ ચાર લક્ષરો સાર્વધાતુક છે. તેથી તેમાં જપ્તો શ્લુ

૧ । ૩૧ । યમ્યો લિટિ આમ્ ધા ક્યાદામિ રલાધિવ કાર્ય
ચા જુદવાન્નકાર, જુદાવ । જુદુચતુઃ જુદુચુઃ । જુદવિથ, જુદોથ

યાવ છે. તેથી ધાવુન દિત્વ (ધાવુ બેવડાય) છે. ફરક મકારોમાં દ, જ, મ, ની ઇતસ યા અને લોપ યાવ છે ને સની જગ્યાએ જ પરસ્મૌ-૫૬ તથા આત્મેપદના પ્રત્યયો યાવ છે

અર્થ—હુ+લિટ, તેનો તિર્, સાર્વાધાતુક સયા, શર્, તેનો ‘જુદોત્યા’ સૂત્રથી ન્હુ આદેય, ‘ન્હો’ સૂત્રથી ધાવુન દિત્વ=હુ, હુ+તિ, ‘પૂર્વોઘ્યાસઃ’ સૂત્રથી પૂર્વની અઘ્યાસ સયા, ‘કુહોન્હુ’ કુનો દ્વ ‘અઘ્યાસે ચર્ચ’ સૂત્રથી કુનો જુ ‘સાર્વાધાતુકમર્ચ’ સૂત્રથી હુ નો—યુથ્ હો=જુદોતિ, તત્તમા દિત્વ, અઘ્યાસ સયા, કૃત્વ, ચત્વ થયા આદે, ‘સાર્વાધાતુકમર્ચિ’ સૂત્રથી તત્તમે કિદ્વદમાવ, ઉપર પ્રમાણે યુથ્ થવા આઘ્યો ‘ક્લિગતિ ચ’ સૂત્રથી યુથ્નો નિષેધ, ત ના રૂત્વ-વિસર્ગ જુદુતઃ, સમા ઉપર પ્રમાણે પ્રક્ષિપ્ત કરી ‘અમે અમ્યસ્તમ્’ સૂત્રથી અમ્યસ્તમ્ સયા ‘અદમ્યસ્તાત્’ સૂત્રથી કુનો, અત્ ‘હુન્હુવો’ સૂત્રથી ર્નો યણ્=ચ્ ધર્મ ‘જુક્લિ’

નોદ-અહીં ‘ફલોચ્ચ’ સૂત્રથી યણ્ થવો નોર્ધ એ, ‘પર-વ’ ‘અચિન્હુ’ સૂત્રથી તેનો બાધ કરીને ર્નો રવજ્, થવા આવે છે. ‘હુન્હુવો’ સૂત્ર રવજ્નો બાધ કરવા માટે બનાવેલ છે

ચિપ્, માં ઉપર પ્રમાણે, શર્, ન્હુ દિત્વ, અઘ્યાસ સયા, તેનું કાર્પ, ર્નો યુથ્, ર્નો પૂ=જુદોવિ, ચર્, થ મા ઉપર મુજબ થયા બાદ ર્નો રૂત્વ, વિસર્ગ—જુદુચઃ, જુદુચ, મિષમાં યુથ્=જુદોમિ, ચર્, મર્, માં જન્મે સ્ત્રા રૂત્વ, વિસર્ગ ધર્મ જુદુચઃ, જુદુમઃ । અર્થ—તે હોમે છે, વગેરે

હુ+લિટ ‘ચીહીચ્ચ’ સૂત્રથી આમ્, અને આમ્ રહેતાં દિત્વ=હુ, હુ, આમ્, હુ-પૂર્વની અઘ્યાસ મયા, અઘ્યાસનું કાર્પ ઉપર પ્રમાણે ર્નો જુદુ+આમ્ આમ્ની આર્ધધાતુક સયા, ર્નો યુથ્, મો, તેનો મવ, જુદનામ્+લિટના ‘આમ’ સૂત્રથી નિદ્નો લોપ, ‘કુઘ્યાત્’

शुद्धयधुः, शुद्धय । शुद्धाव, शुद्धय, शुद्धयिष्य, शुद्धयिष्यम् । होता ।
होष्यति । शुद्धोऽनु शुद्धतात् शुद्धताम् शुद्धतु । शुद्धि, शुद्ध-

सूत्रधी लिङ् परे कृनो प्रयोगः, लिङ्गो लिप् तत्, वगेरे तेभनो णङ् ,
भट्टस्, वगेरे आदेशः करी, अनुपध्वोप, कृन्तुं हित्, अभ्याससंज्ञा,
अभ्यासनुं कार्यं, "उरत्" सूत्रधी उनो भ, एपर करी, रनो धोप
कनो "कुहोऽनुः" सूत्रधी च, मनो अनुस्वार परसवधुः, "भच्-
जिति" सूत्रधी कनी वृद्धि भार-वधुः भगतां शुद्धयाञ्चकार.

तत्, लि, वगेरेभा भट्टस्, वत्, यत्, भट्टस्, भ, णङ् ,
व, म, आदेशः पर रहेता छिपर मुञ्चन प्रक्रिया करी, भट्टस् वगेरे
स्वरादि प्रत्यये पर रहेतां कनो यत् द, यत्, पर रहेतां कनो शुच,
भट्ट, णङ्गभा विकल्पे वृद्धि भार, वृद्धि न धाय त्वारे शुच सना
उत् निसर्ग करी, शुद्धयाञ्चक्रतुः शुद्धयाञ्चक्रतुः वगेरे इपो एधा-
ञ्चकार वगेरेनी माहृष्ट करवा, भूना अनुप्रयोगभा शुद्धयाम्यभूय,
शुद्धयाम्यभूयतुः वगेरे इपो० भट्टना अनुप्रयोगभा शुद्धयामास,
शुद्धयामासतुः वगेरे इपो एधूना लिङ् छक्रे प्रभाषे लिङ् करवा,
भट्टारे भाम् न धाय त्वारे कृन्तु-लिङ्, ना स्थानभा लिप्, तत्, वगेरे
नय प्रत्ययो, तेभना स्थानभा "परस्मैपदा०" सूत्रधी णङ्, भट्टस्,
वत् वगेरे नय आदेशो, "लिटिघातो०" सूत्रधी लिप्, अभ्याससंज्ञा-
अभ्यासनुं कार्यं, हित् वगेरे करी=कृन्तु-भभा "लिङ् च" सूत्रधी करे प्रत्ययो-
नी आर्धधातुक संज्ञा, "भचोऽजिति" सूत्रधी कनी वृद्धि-भो, भोनी
भात् आदेश-शुद्धाव, लिप्, सिम्, मिप्, सिवायना ६ प्रत्ययो "असं-
योगात्०" सूत्रधी कित् करवा, तथी ते प्रत्यय पर रहेतां शुद्धयि
यतां नथी. तथी "भचिन्तु०" सूत्रधी अजिति प्रत्यय पर रहेतां उवत्.

તાત્ જુહુતમ્ જુહુત । જુહવાનિ જુહવાત્ જુહવામ । અજુહોત્

ક્રી, યના રૂત્વવિસર્ગ જુહુવતુ, જુહુવુઃ. યજ્ઞને વિકલ્પે રૂદ્રનો આગમ-
ભારદ્વાજના મત પ્રમાણે કરી, યનો યજ્ઞ, મત્ આદેશ થઈ જુહુવિથ,
રૂદ્ર ન થાય ત્યાર (જુહોથ) જુહુવથુઃ જુહુવ, બન્નેમા ઉવજ્ઞ, ષ,
મ, ને રૂદ્રનો આગમ, પછી, ઉવજ્ઞ થઈ જુહુવિથ, જુહુવિમ । તે
દોષ કરતો હતો વગેરે અર્થ થાય છે.

હુ+જુદ્ર, વિષ્, અનુબંધ લોપ, “સ્વતાસી” સૂત્રથી તાત્
પ્રત્યય, “આર્ષ” સૂત્રથી આર્ષધાતુક સંજ્ઞા, “તાર્વણાત્” સૂત્રથી હુ
નો યજ્ઞ, “હુઃ પ્રથમ” સૂત્રથી તિનો જા અનુબંધ લોપ જિવાત્
દિ-ભાસ્તો લોપ-હોતા, તસ, કિનો રી, રજ્ઞ, કરી, તાસ્તા ત્તો
લોપ-હોતારી, યના રૂત્વ, વિસર્ગ, -હોતારઃ વગેરે રૂપો મૂળા હુદ્ર
પ્રમાણે કરવા. હુને ધદનો આગમ યતો નથી તે દોષરો, વગેરે
અર્થ જાણવો. ,

હુ+જુદ્ર, વિષ્, “સ્વતાસી” સૂત્રથી રવ, તેની ઉપર મુજબ
આર્ષધાતુક સંજ્ઞા, યજ્ઞ, સ્વતા ત્તો વ્ હોવ્યન્તિ, તસ્તા ત્તો રૂત્વ-
વિસર્ગ હોવ્યન્તઃ, કિનો અસ્તિ પર રૂપ થઈ-હોવ્યન્તિ, વગેરે રૂપો
મૂળા હુદ્ર મુજબ પશ્ચ અહી રૂદ્ર યતો નથી. અર્થ —તે દોષરો, વગેરે

હુ+જોદ, શપ્, તેનો જ્ઞ, “જ્ઞો”થી કુત્ રિત્વ, અબ્ધાસ
સંજ્ઞા (રૂદ્રની માધક) કુત્વ હુનો યજ્ઞ-રૂનો “પ્રજ”થી ષ થઈ જુહોતુ,
તુનો વિકલ્પે તાત્જ-જુહુતાત્, યજ્ઞનો તામ્, જુહુતામ્, કિનો બલ
થઈ, “હુ+જુહો” સૂત્રથી યજ્ઞ, રૂનો ષ થઈ જુહુતુ હુ+વિમા વિ
નો દિ, “હુમલ્મ્યો” સૂત્રથી કિનો વિ-જુહુધિ, કિનો વિકલ્પે
તાત્જ-જુહુતાન્, યજ્ઞને ય, નો તમ્, ને ષ, થઈ જુહુતમ્ જુહુત,
જુહુ+મિર નો મિ, માદ, નો આગમ રૂનો યજ્ઞ, ઓનો અર જુહવાનિ,
મજ્ઞ, મજ્ઞ, માં ત્તો લોપ-જુહવાત્, જુહવામ । અર્થ તે દોષરો વગેરે.

अजुहुताम् । हेजुसः । (३८४) जुसि च । ७ । ३ । ८६ । इग-
न्ताङ्गस्य गुणोऽजादौ जुसि । अजुहयुः । अजुहोः, अजुहुतम्
अजुहुत । अजुहयम् अजुहुव अजुहुम । जुहुयात् जुहुयाताम्
जुहुयुः । जुहुयाः जुहुयातम् जुहुयात । जुहुयाम् जुहुयाय जुहु-
याम् (३८५) अकृतसार्वधातुकयोर्दीर्घः ७ । ४ । २५ । अज-
न्ताङ्गस्य दीर्घो यादौ प्रत्यये न तु कृत-सार्वधातुकयोः ।

(७८४) अर्थ—इह प्रत्याहारने। अक्षर अन्ते छ तेवा,
अगने शुभ, अक्ष आदि लुप्त परम होय तो।

((७८५) अर्थ—अजन्त अगने दीर्घ थाय यकारादि प्रत्यय
परमा होय तो, परन्तु यकारादि प्रत्यय कृतने तथा सार्वधातुकने होय
तो दीर्घ थाय नहि।

हु+लृष्, तिप्, शप्, लट्नी भाइक द्वित्यादि भट्ट, शुभ, तिना
भकारने होय-अजुहोत् उपर मुञ्ज करी तसने ताम्-अजुहुताम्,
अजुहु+क्षि “सिजभ्यस्त” सत्रथी सिने शप्, अनुगध होय “जुवि
च” सत्रथी हुने शुभ, ओने अक्ष, सना डुत्व, विसर्ग-अजुहयुः,
अजुहो+विप्रभा उपर मुञ्ज इने होय, सना डुत्व विसर्ग, अजुहोः,
वसने थ तम्, ने त थर् अजुहुतम्, अजुहुत । अजुहो+मिप्,
वस, मत्, भा मिपूने अम् । ओने अक्ष-अजुहयम् । अने सने
होय, अजुहुव, अजुहुम । ते होभते। हते, वनेरे

हु+विधिलृष्, तिप्, शप्, लृट् मुञ्ज भाई-जुहु+ति ने
यासुदने आगम, अनुगध होय, ते जिव होवाधी शुभ थाय नहि,
इने होय, एने “स्को सयो” सत्रथी होय-जुहुयात् उपर
मुञ्ज प्रक्रिया करी, तसने ताम्-जुहुयाताम्, सिने जुप्, अनु-
गधहोय, सने होय, परङ्ग, सना डुत्व, विसर्ग जुहुयुः, जुहुयस-
यमा इने होय, सने होय, सना डुत्व विसर्ग-जुहुया, वसने ताम्,
जुहुयाताम्, यने त-जुहुयात, मिपूने अम् परङ्ग जुहुयाम्,
वस, मसना सने होय जुहुयाव, जुहुयाम् । अर्थ ते होभे-वनेरे
ह+भाशीर्जिङ्, तिप्, तेनी आधधातुक सना, यासुदने आगम।

દ્રયાત્ દ્રયાસ્તામ્ । દ્રયાહુ । દ્રયાઃ, દ્રયાસ્તમ્ દ્રયાસ્ત ।
દ્રયાસમ્ દ્રયાસ્વ દ્રયાસ્મ । અદ્વૌષીત્ અદ્વૌષ્ટામ્ અદ્વૌષુઃ ।
અદ્વૌષોઃ અદ્વૌષમ્ અદ્વૌષ્ટ । અદ્વૌષમ્ અદ્વૌષ્વ અદ્વૌષ્મ । અદ્વૌ-
ષ્યત્ અદ્વૌષ્યતામ્ અદ્વૌષ્યન્ । અદ્વૌષ્યઃ અદ્વૌષ્યતમ્ અદ્વૌ-
ષ્યત । અદ્વૌષ્યમ્ અદ્વૌષ્યાવ, અદ્વૌષ્યામ । इति जुहोत्यादयः

અનુબધસોપ, “અકૃતસાર્વથા” સૂત્રથી જુનો દીધ, તિના ઇનો સોપ, ઇનો ‘સ્કો સ્વો’ સૂત્રથી ઇનો સોપ-દ્રયાત્, ઉપર મુજબ દ્રયાત્+તવમાં તવનો તામ્, જિનો જુહ, અનુબધસોપ, ઇના રુત્વવિસર્ગ દ્રયાહુ, દ્રયાત્+સિપ્, અનુબધ સોપ, ઇનો સોપ, ઇનો સોપ, ઇના રુત્વ, વિસર્ગ દ્રયા. યત્, જ, માં તમ્, ને ત-દ્રયાસ્તમ્, દ્રયા-સ્ત । દ્રયાત્+સિપ્, યત્, મત્માં મિપ્નો અમ્, જને ઇનો સોપ દ્રયાસમ્, દ્રયાસ્વ, દ્રયાસ્મ । અથ તે હોમે વગેરે

હુન્હુ, તિપ્. ખાતુને નદનો આગમ, ઘિ, તેનો વિન્, આખાખાતુ સ યા, તિના ઇનો સોપ ‘ચિવિવિદિ’ સૂત્રથી જુની જુહિ “અસ્તિસિવો” સૂત્રથી જુને દ્વનો આગમ, અદ્વૌષીત્, ઉપર પ્રમાણે અદ્વૌષ+તવનો તામ્ ઇનો વ જુહથી તનો ર અદ્વૌષ્ટામ્, ઉપર પ્રમાણે ધાપકરી, જિનો ‘ચિત્રન્યસ્ત’ સૂત્રથી જુહ, અનુ-બધસોપ, ઇના રુત્વ વિસર્ગ-અદ્વૌષુઃ । વિપ્માં ઉપર મુજબ, ઇનો અપૂર્ણ મ યા, દ્વનો આગમ, ઇના રુત્વ વિસર્ગ-અદ્વૌષી, મત્નો તમ્ આદેશ ઇનો વ, તનો ર-અદ્વૌષ્ટમ્, મિપ્નો અમ્, અદ્વૌષમ્ યત્, યત્, માં ઉપર મુજબ કરી. જને ઇનો સોપ અદ્વૌષ્ય, અદ્વૌષ્મ । અર્થ—તેણે દોષ રૂપો-વગેરે

હુન્હુ તિપ્, ખાતુને અદ્વ નો આગમ, સ્વ, રૂબ, સ્વા ઇ નો વ, તિના ઇનો સોપ યત્ અદ્વૌષ્યન્, તવનો તામ્, જિનો મિન્, પગપ, ઇના દ્વારનો સોપ, યુગ રૂત્વ વિસર્ગ, યુગ તમ્, ઇનો ત, મિપ્નો અમ્, યત્, મત્નો ઇનો સોપ, જ, મ, પર રદેના સ્વનાં ઇનો દીધ યત્ મુજબ આદેશ રૂપો નિજ ફર્લા અર્થ—તે દોષનો-વગેરે. આ પ્રમાણે જુહોત્યાદિ મળુ પૂરો થયો.

૪ અથ દિવાદયઃ

વિષ્ણુ ક્રીડા-વિજિગીષા-વ્યવહાર-દ્યુતિ-સ્તુતિ-મોદ-મદ-
સ્વપ્ન-કાન્તિ-ગતિયુ ॥૧॥

(૩૮૬) દિવાદિભ્યઃ ઇયન્ ૩ । ૧ । ૬૯ । શ્વોઽપવાદઃ ।
(૩૮૭) હલિ ચ ૮ । ૨ । ૭૭ । રેફ-યાન્તસ્ય ધાતોરપધાયા

હ્યે દિવાદિ ગણુ શરૂ થાય છે

(૩૮૬) અર્થ—દિવાદિ ગણુ પઠિત ધાતુઓથી ઇયન્ પ્રત્યય થાય.

(૩૮૭) અર્થ—રેફ-રકારાત, અને વકારાન્ત ધાતુઓની ઉપ-
ધાનો જે રૂપ-ર, ર, ક, લ, તેનો દીર્ઘ થાય. હલ પરમા હોય તો.

(૧) વિષ્ણુ-ધાતુ ક્રીડા-રમત વિજિગીષા-છુતવાની ઇચ્છા, વ્યવ-
હાર, દ્યુતિ-પ્રશાસ, સ્તુતિ-પ્રાર્થના, મોદ-હર્ષ, મદ-ગર્વ, અભિમાન,
સ્વપ્ન-શુષ્ક, કાન્તિ-ધૃત્તિ અને ગતિ-મુક્તિ જનુ, જેટલા અર્થમાં
વપરાય છે.

સૂચના—દિવાદિ ગણમાં હલ, હોદ, હજ્, વિધિસિદ્ધ આ સાત-
ધાતુક લકારોમાં તિષ્ વગેરે પ્રત્યયો પર રહેતાં શરૂ નો બાધ કરી
ઇયન્ પ્રત્યય થાય છે, તેમાં શ-ન્ ની ધ્વનિ થાય છે ને ય કેવલ બચે
છે. તેનો “અપિત્વ સા” સૂત્રથી સિદ્ધિદ્વાર કરવા નથી શક્ય,
પરિ ધાય નહીં. ખાટીના છ લકારો આર્ધધાતુક છે બધા રૂપો મિલક
કરતામાં મૂ ધાતુમાં લાગેલાં અને આત્મનેપદમાં એક ધાતુને
લાગેલાં સત્તો જ લાગે છે. વિશેષ સૂત્રો પ્રક્રિયામાં જતાવાશે, સાર્વ-
ધાતુક લકારોમાં દીર્ઘ, અને આર્ધધાતુક લકારોમાં લઘુપદ શુદ્ધ થાય છે.

બ્યા૦—દિવ્-મલદ, તિષ્, સાર્વધાતુક સંજ્ઞા ઇયન્, અનુબંધ યોગ,
‘અલોડનયાત્’ સૂત્રથી દિવ્ના પ્રકારની ઉપધા સજ્ઞા, “હલિ ચ”
સૂત્રથી દિવ્ના ધ્વ નો દીર્ઘ-દ્વીવ્યત્તિ, દસ વગેરેમાં ઇયન્ કરી મૂળી માલક
કાપ કરી મૂળમાં આપેલાં રૂપો સિદ્ધ કરવા. અર્થ—તે રમે છે. વગેરે.

इको दीर्घो हलि । दीव्यति । दिदेव । दिदिवत् । दिदियुः ।
दिदेचिथ, दिदियथुः, दिदिव । दिदेव, दिदिविव, दिदि-
विम । देविताः । देविष्यति । दीव्यत् । अदीव्यत् । दीव्येत् ।

दिव+लिट्, तिप् आध'धातुके स'या 'परस्मै०' । सूत्रधी ण्व, अंतुं
अध' हो।प' हित, अन्मासं स'या, 'द्वलादिरोप', 'पूर्वतलघू०' सूत्रधी
शुथ; दिदेव-ते-रोते तिप् अन्ते' मिप्, आ' शुथ, अन्तुं वजेरेमा
कितवइकाव थाप'छ, तेथी, शुथ, वतो नथी, य, व, न, ने धद
नो, आगम करी, युगमा आपुना इपो, मूना लिट् प्रभावे सिद्ध करवा
अर्थ-ते रभते। कते। वजेरे (२)

दिव+लिट्, तिप्, णप् नो आध' करी "स्यतासी" सूत्रधी ताव,
तेनी आध'धातुके स'या, इद' नो आगम, दिवता इतो लघूपध शुथ,
तिने। वा लिट् हो।वाधी ताव' ना भाव' नो हो।प-देविता, तस वजेरे
भापये। पर'होता उपर भुज्ज्य प्रक्रिया, तव'नो री, जि नो ता तिप्
आ व' नो हो।प वस, वस, मस, ना स'ना रुत्वविसर्ग' अर्ध'
देवितारो देवितार वजेरे मू' ना लट् प्रभावे इपो सिद्ध करवा
अर्थ' ते रभते-वजेरे दिव+लिट्, तिप् णप् नो आध' करी स्य, आध'-
धातुके स'या, धट् नो आगम लघूपध शुथ, स'नो ए' देचिष्यति तस
वस, वस, मस' ना स'ना रुत्वविसर्ग' देचिष्यत, देचिष्यन्ति,
अदी जिने। अन्ति अर्ध' पर'प' अन्तु देचिष्यति देचिष्यथ,
देचिष्यथ । मिप्, वस, मस, आ उपर भुज्ज्य यथा भाव' स्य' ना
भ'नो दीध' देचिष्यामि देचिष्याथ. देचिष्याम. । अर्थ-ते रभते
वजेरे दिव+लिट्, तिप् साव'धातुके स'या इयन्, अन्तुअध' हो।प' हलि
व' सूत्रधी दीध' "एठ" सूत्रधी इ नो उ दीव्यत्, विकल्पे उ नो
ताव' दीव्यतात्, तस' ना ताम्-दिव्यताम्, जिने। अन्ति, पर'
इप, इ नो उ दिव्यन्तु । तिप् नो हि तेने। तात' विकल्पे दीव्य
तात्, तात' न थाप' तारे हि हो।प दीव्य, वस'नो तम् दीव्यतम्

દોઢ્યાત્ । અદેવીત્, અવેવિષ્ટામ્ । અવેવિષ્ટુઃ । અવેવોઃ,
અવેવિષ્ટમ્, અવેવિષ્ટ । અવેવિષમ્, અવેવિષ્ય, અવેવિષ્મ ।

ય નો ત-દોઢ્યત્ ॥ મિષ્ નો નિ, ભાદ નો આગમ, સર્વથોદીર્ઘ
દોઢ્યાન્તિ, વત્, મત્સર્થા યનો લોપ-દોઢ્યાચ, દોઢ્યામ અર્થ-તે રમે
વગેરે દિવ્+લઙ્, તિષ્, જપ્નો બાધ કરી રચન્, અનુબધ લોપ ધાતુને
મદ્નો આગમ, “ફલિ ચ” સૂત્રથી દીર્ઘ, “સ્ત્થ” સૂત્રથી રનો લોપ
અદોઢ્યત્, તત્, આ ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા બાદ તત્ નો તામ્-અદો-
ઢ્યતામ્, જિનો ભન્તિ, પરરૂપ, રનો લોપ, ત નો લોપ, અદો-
ઢ્યન્ । સિષ્ નો ય નો વિસર્ગ, મત્ નો તમ્, યનો ત-અદોઢ્યઃ
અદોઢ્યતમ્, અદોઢ્યત । મિષ્નો બમ્-અદોઢ્યમ્, વત્ મત્સર્થા
મનો દીર્ઘ, બન્ને ય નો લોપ-અદોઢ્યાચ, અદોઢ્યામ, અર્થ-તે
હતો. વગેરે.

દિવ્+વિધિલિઙ્, તિષ્, રચન્, અનુબધલોપ, દીર્ઘ, જિહ્વે
ચામુદ્ર, અનુબધલોપ, ચાલનો રેવ્ યુષ્, યનો લોપ તિના રનો લોપ
દોઢ્યેત્, તત્, વગેરે બધામ પ્રત્યયે પર રહેતા તમ્, જિનો જલ્
અનુબધલોપ, વત્ નો તમ્, યનો તમ્, મિષ્નો બમ્, યનો લોપ વગેરે
દોઢ્ય, રૂપ બતાવ્યા બાદ મૂની માફક રાખ્ કરી, દોઢ્યેતામ્, દોઢ્યેયુઃ
દોઢ્યેઃ, દોઢ્યેતમ્, દોઢ્યેત । દોઢ્યેયમ્, દોઢ્યેચ, દોઢ્યેમ ।

દિવ્+ભાષીલિઙ્, તિષ્, આર્ધધાતુક સંજ્ઞા, ચામુદ્ર, દીર્ઘ, ર-
નો લોપ યનો સંયોગાદિલોપ-દોઢ્યાત્, તત્ નો તામ્ વગેરે મૂની
માફક કરી દોઢ્યાસ્તામ્, દોઢ્યાસુઃ । દોઢ્યાઃ, દોઢ્યાસ્તમ્
દોઢ્યાસ્ત । દોઢ્યાસમ્, દોઢ્યાચ, દોઢ્યામ ।

દિવ્+લઙ્, તિષ્, ધાતુને મદ્ નો આગમ હિલ, તેનો વિષ્
અનુબધ લોપ, આર્ધધાતુકસંજ્ઞા, બધુપધયુષ્, તિના રનો લોપ
“નસ્તિચિવો” સૂત્રથી રેદનો આગમ “ફલિ ફલિ” સૂત્રથી રનો લોપ,
સર્વથોદીર્ઘ-અદેવીત્, તત્સર્થા ઉપર મુજબ પ્રક્રિયા બાદ તત્નો

દ્વિત્વે, હલાદિશેષે જજન્ (ત) પ, इत्यत्र "गम-हन-जन .."
इति उपधालोपे, श्चुत्वेन नस्य अत्वे, जघोर्धः । जज्ञे, जज्ञाते,
जज्ञिरे । जज्ञिषे, जज्ञाथे, जज्ञिष्वे । जज्ञे, जज्ञिष्वहे, जज्ञिमहे ।

નો જાયસે આધામ્માં આતામ્ મુજ્જ જાયેથે, જ્વમ્માં અમ્ને। એ
જાયધ્વે । જ્ઘમાં જ્ઘો એ "અતોગુણે" થી ૫૨૩૫ = જાયે, વહિ, મહિમાં
જ્ઘો એ અનો ઘીધ' = જાયાવહે, જાયામહે, । અર્થ-ને જ્ઞ-ને છે.

જન્+લિટ્, ત, (અસંયોગાક્લિટ) સૂત્રથી કિન્વદ્ભાવ. દ્વિત્વ,
અભ્યાસ સંઘા, હલાદિશેષ, તનો "લિટ્સ્તમ્" સૂત્રથી એષ, જ્ઘનો
લોપ, જજન્+એ, ગમહનજનમ્" સૂત્રથી બીજા જના અનો લોપ, "સ્તો-
ન્ચુનાન્ચુ." સૂત્રથી જ્ઘો જ્ઞ, જઘોર્ધઃ" નિપમ્થી જ્ઞ=જ્ઞ' મ'મેજન
જજ્ઞે । આતામ્માં ઉપર મુજ્જ પ્રતિષ્ઠા કરી આમ્ ટિનો એ=જજ્ઞાતે,
જ્ઘમાં ઉપર પ્રમાણે થયા બાદ જ્ઘો જ્ઞ=જજ્ઞિરે । ઘાઘનો મે, જ્ઘનો
આગમ, જ્ઘો એ=જજ્ઞિષે. આધામ્માં આતમ્માં ઘાઘ=જજ્ઞાથે,
જ્વમ્માં અમ્=ટિનો એ=જજ્ઞિષ્વે, જ્ઘમાં જ્ઘો એ=જજ્ઞે, વહિ, મહિનાં
જ્ઘ, જઘારેનો એ=જજ્ઞિષ્વહે. જજ્ઞિમહે । અર્થ-ને ઉત્પન્ન થયે
હતો, વગેરે.

જન્+લટ્, ત, તાત્ પ્રત્યય, આર્ધધાતુક સંઘા, જ્ઘનો આગમ,
જ્ઘો જા, જિટ્ હોવાથી ટિ=આઘનો લોપ, જનિતા, તજ્ઘમાં, તાજ્ઘ,
જ્ઘ, કરી, તજ્ઘનો રો "રિ ચ" સૂત્રથી જ્ઘો લોપ=જનિતારી ધિમાં
ઉપર મુજ્જ થયા બાદ, ટિનો રજ્ઘ. જ્ઘ ના રુત્વવિચર્થ=જનિતાર
યાજ્ઘમાં તેનો છે, તાજ્ઘ, જ્ઘ. જ્ઘો લોપ,=જનિતાસે, જનિતાસાથે
માં આમ્નો એ જ્વમ્માં જ્ઘો લોપ અમ્નો એ=જનિતાધ્વે । જનિતાજ્ઘ+
જ્ઘમાં જ્ઘો એ, "જ્ઘ એતિ" સૂત્રથી જ્ઘો જ્ઞ=જનિતાહે, જનિતાસ્વહે,
જનિતાસ્મહે જ્ઞ=લટ્ પ્રમાણે. તે ઉત્પન્ન થશે. વગેરે અર્થ કરવો.

જન્+લટ્, તિષ્. તજ્ઘ વગેરે પ્રત્યયોમાં સ્વ, આર્ધધાતુક સંઘા,
જ્ઘનો આગમ. સ્વના જ્ઘો પ, અને ટિનો એ=જનિષ્યતે આતામ્

જનિતા । જનિષ્યતે । જાયતામ્ । જજાયત । જાયેત ।
 જનિષોષ્ટ । (૩૮૯) લોપજન-બુધ-પૂરિ-તાયિ-પ્યાયિભ્યોઽન્ત-
 રસ્યામ્ ૩ । ૧ । ૬૧ । યમ્યશ્લેષિચળ્ વા સ્યાત્ ષક્-
 ષ્ચત્ત્વે તશ્ચત્ત્વે પદે । (૩૯૦) ચિળ્લો લુક્ ૬ । ૪ । ૧૦૪ ।

(૩૮૬) અર્થ—લોપ, જન, બુધ, પૂરિ, તાયિ, અને પ્યાયિ
 ધાતુથી પર રિત્તનો વિષ્ યાપ એકવચન ત પરમા હોય તે.

(૩૯૦) અર્થ—ચિળ્થી પર ત યજ્ઞનો લોપ યાપ.

માં છ, દદ, છનો જ્ઞ=માનો ફેર, બુધચ્છનો લોપ, મામ્નો જ્ઞ=જનિ-
 ષ્યન્તે । જ નો અન્ત આદેશ, પર૩૫ દિનો જ્ઞ-યર્ધ=જનિષ્યન્તે
 ષાદ્દનો ષે = જનિષ્યન્તે ભાયામ્મા માતામ્ પ્રમાણે=જનિષ્યન્તે,
 ષ્વમ્મા મમ્નો જ્ઞ=જનિષ્યન્તે દદમા દનો જ્ઞ પર૩૫=જનિષ્યે, રહિ,
 મહિમાં મનો દીર્ઘ, દિ નો જ્ઞ જનિષ્યાવદે, જનિષ્યામદે । તે
 હિતપન્ન થશે, વગેરે અર્થ

જન્મલોદ, ત રચન, નબુળધસોપ, જા આદેશ દિનો જ્ઞ,
 “ભામેત” સૂત્રથી જ્ઞનો મામ્=જાયતામ્ જાયેતામ્, જાયતામ્
 જાયસ્વ, જાયેથામ્ જાયસ્વમ્ । જાયે, જાયાવદે, જાયામદે
 રૂપો જ્ઞના લોદની માટે ૩૮૫।

વ્યા. જન્મલુ તેના સ્થાનમા ત, માતામ્, જ વગેરે દરેક
 પ્રત્યયો પર રહેલા ‘લુલ્લુ’ સૂત્રથી ધાતુને મદનો આગમ, દનો
 લોપ ॥ ૧૩૩ ॥ જ્ઞાનોની જ સ્થા, રચન, છ. નનો અનુ-

અજનિપ્વહિ, અજનિષ્મહિ. । પદ ગતી ॥૩॥ પદ્યતે । પેદે ।
પત્તા । પત્તીષ્ટ । (૩૧૨) ચિન્ તે પદઃ ૩ । ૧ । ૬૦ ।

(૩૬૨) અર્થ—પદ ધાતુથી પર રહેલા ક્લિનો ચિન્ ધાપ.

ત્યારે ક્લિ નો ચિન્ આદેય, અનુબધ લોપ, ફદ નો આગમ, સ નો જ
ત નો ધ્રુવથી ટ કરી=અજનિષ્ટ અજનિપાતામ્, અજનીપત ।
અજનીષ્ટાઃ, અજનિપાયામ્ અજનિધ્વમ્ । અજનિપિ અજનિ-
પ્વહિ અજનિષ્મહિ । ૩૫૦। એષ્ ધાતુના છૂ ની મારક, દ્વિઙ્
કરવા, અર્થ—તે જન્મે। વગેરે, જન્+છૂ તેની જગ્યાએ ત આતામ્,
વગેરે નવ પ્રત્યયો। ધાતુને મદ નો આગમ, અનુબધલોપ ત્વ, પ્રત્યય
તેની આર્થધાતુક સંચા, ત્વ ને ફદ નો આગમ, સ નો પૂ કરી=
અજનિપ્યત અજનિપ્યેતામ્, અજનિપ્યન્ત । અજનિપ્યથાઃ,
અજનિપ્યેથામ્ અજનિપ્યધ્વમ્ । અજનિપ્યે, અજનિયાવહિ,
અજનિપ્યામહિ ૩૫૦। એષ્ ના છૂ પ્રમાણે જનાવવા. અર્થ—તે
જન્મ ધારણ કરશે.

બ્યા૦ (૩) પદ=જવુ પદ+જટ, અનુબધલોપ, ત, આતામ્, જ,
વગેરે પ્રત્યયો લાવી, તેમની સાર્વધાતુક સંચા, ફવન્, અનુબધલોપ,
ટિ નો એ=પદ્યતે પદ્યતે પદ્યન્તે । પદ્યસે, પદ્યથે પદ્યધ્વે । પદ્યે,
પદ્યાવહે પદ્યામહે । ૩૫૦। એષ્ ના છૂ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા.

પદ+લિટ્, તેના સ્થાનમાં ત, આતામ્, વગેરે, તેમની આર્થ-
ધાતુક સંચા, ધાતુનું દ્વિત્વ, અભ્યાસ સંચા, અભ્યાસના ફદ નો લોપ
પ પદ+ત જન્મા બાદ “અત્ત એફહલમપ્યેડનાવેલાવેલિટિ” મૂળમાં અજ
નથી) પહેલા અભ્યાસના પ નો લોપ, અને જોળ પ ના અ નો પ
કરી પેદ+ત થયા બાદ “લિટ્સ્તજ્ઞ.” સ્વથી ત નો ફવ, ફ નો લોપ
કરી. પેદે, આતામ્ વગેરે ફરક પ્રત્યયો પર રહેતા પેદ ૩૫ ઉપર મુજબ
જનાવી, બાકીના ૩૫૦। એષ્ ધાતુના લિટ્ લક્ષર પ્રમાણે અનો લગાડીને
સિદ્ધ કરવા પેદાતે, પેદિરે । પેદિયે, પેદાયે, પેદિવધ્વે । પેદે,
પેદિવહે. પેદિમહે । અર્થ—તે મર્યો હતો.

પદેદ્વલેદ્વિણ્ સ્યાન્તશબ્દે પરે । અપાદિ । અપત્સાતામ્ ।

અર્થાત્ પદ્મલક્ષ્ણ અનુબધ્લોપ છત્રી જમાએ ત, આતામ્ જ, વગેરે નવ પ્રત્યયો, તે પ્રત્યયો પર રહેતાં ધાતુથી તાત્ પ્રત્યય, તેની આર્ધ-ધાતુક સંઘા, ત નો જા, હ નો અનુબધ્લોપ, પદ્મતાત્ મા આત્ નો લોપ ધાતુના દ્વ નો ત ધર્મ=પત્તા, આતામ્ અને જ, અને અનુ-ક્રમે રો, રસ, આદેશ કરી, રકારાદિ અને જ કારાદિ પ્રત્યયો પરમા હોય ત્યારે તાત્ ના સ્ત્રોત લોપ પડના છોડે રહેલા સ્ત્ર ના રૂપ-વિસર્ગ કરવા, ધાતુના દ્વ નો 'છરિ વ' સૂત્રથી ત કરી પત્તારો, પત્તારઃ । પત્તારો પત્તાસાથે, પત્તાધ્વે । પત્તાસ+હ મા સ્ત્ર નો હ કરી હનો એ=પત્તાદે, પત્તાસ્વદે, પત્તાસ્મદે । ૩પો એધ ના લક્ષ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા. પદ્મલક્ષ્ણ અનુબધ્લોપ, ત આતામ્ વગેરે નવ પ્રત્યયો, તે પર રહેતાં સ્ય, પ્રત્યય, અર્થધાતુક સંઘા, ટિ નો એ, વ નો ત કરી=પત્સ્યસે, પત્સ્યેતે, પત્સ્યન્તે । પત્સ્યસે, પત્સ્યેયે, પત્સ્યધ્વે । પત્સ્યે, પત્સ્યાવદે પત્સ્યામદે, ૩પો એધ ના લક્ષ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા.

પદ્મલોહ તેની જમાએ, ત આતામ્, વગેરે નવ પ્રત્યયો તેમની સાર્વ-ધાતુક સંઘા, ર્યન્, અનુબધ્લોપ ટિનો એ, એ નો આમ્ ધર્મ પચ-તામ્, પચેતામ્, પચન્તામ્ । પચસ્વ, પચેથામ્, પચધ્વમ્ । પચે, પચાવદે, પચામદે । ૩પો એધ ના લક્ષ ની માફક સૂત્રો લગાડીને સિદ્ધ કરવા. પદ્મલક્ષ્ણ, ત આતામ્ વગેરે પ્રત્યયો તેમની સાર્વ-ધાતુક સંઘા ધાતુને બદલ નો આગમ, ર્યન્ પ્રત્યય, અનુબધ્લોપ કરી અપચત અપચેતામ્ અપચન્ત । અપચથાઃ, અપચેથામ્ અપચ-ધ્વમ્ । અપચે, અપચાવદિ અપચામદિ, ૩પો એધ ના લક્ષ પ્રમાણે સૂત્રો લગાડીને સિદ્ધ કરવા.

અપત્સત । અપત્થાઃ, અપત્સાથામ્ , અપદ્ધ્યમ્ । અપત્સિ,
અપત્સ્વદ્ધિ, અપત્સ્મદ્ધિ । इति दिवाद्यः ।

પદ્+વિધિલિટ્, તેની જગ્યાએ ત, વજેરે નવ પ્રત્યયો, તેમની આધધાતુક સંઘા, ફળ્ અનુબંધ લોપ કરી=વચ+ત મન્યા તાઃ લોપુઃ અનુબંધલોપ, ત્ નો લોપ, યજ્, ય્ લોપ ધર્ષ= પદ્યેતે, પદ્યેયા-તામ્, પદ્યેરન્ । પદ્યેથાઃ, પદ્યેયાથામ્, પદ્યેધ્યમ્ । પદ્યેય, પદ્યેવદ્ધિ, પદ્યેમદ્ધિ । રૂપો મધા ણ્ ના વિધિલિંગ પ્રમાણે સૂત્રો લગાવીને સિદ્ધ કરવા

પદ્+આદીલિટ્, ત વજેરે પ્રત્યયો તેમની આધધાતુક સંઘા, લોપુઃ, ત, ય ને છુદ્દ નો આગમ, અનુબંધ લોપ ધાતુના દ્ નો ટ્ છુદ્દના ત્ નો ષ, ષ્ટ્વ થી તનો દ્ ધર્ષ-પત્સીષ્ટ, પત્સીયાસ્તામ્ । પત્સીરન્ । પત્સીષ્ઠાઃ પત્સીયાસ્થામ્, પત્સીધ્યમ્ । પત્સીય, પત્સીયદ્ધિ પત્સીમદ્ધિ । રૂપો ણ્ ના આદીલિંગ પ્રમાણે સૂત્રો લગાવીને સિદ્ધ કરવા.

પદ્+હ્રજ્, અનુબંધ લોપ, ત વજેરે નવ પ્રત્યયો, ધાતુને મદ્દ નો આગમ, પિલ પ્રત્યય, તેની આધધાતુક સંઘા “ચિજ્ તે વદ” સૂત્રથી ક્લિત્તો ચિજ્, જ્ નો અનુબંધ લોપ, “ચિનો છુદ્” સૂત્રથી ત નો લોપ “મત્ત ઉપધાન” સૂત્રથી પના મની ઉપધારદ્ધિ ધર્ષ=અપાદ્ધિ, અપત્સાતામ્ માં ક્લિત્તો ચિજ્ અનુબંધલોપ દ્ નો ટ્ કરવો ત્ નો મત્ત આરેય કરી=અપત્સસત । થાથ અને ધ્યમ્ પ્રત્યય પર રહેતાં “ક્લો ક્લિ” સૂત્રથી ચિજ્ ના દ્ નો લોપ, દ્ તો દ્, ત્ ના રૂપ વિસર્ગ કરી અપરથાઃ, અપરસાથામ્, અપદ્ધ્યમ્ । અપત્સિ, અપત્સ્વદ્ધિ અપત્સ્મદ્ધિ । રૂપો ણ્ ના હ્રજ્ પ્રમાણે જઃસૂત્રો લગાવીને સિદ્ધ કરવા

નોટ—હ્રજ્ લક્ષરના જ ત પ્રત્યય પર પડેલાં પિલ નો ચિજ્ ધાત્વ આદીના આઠ પ્રત્યયો પર રહેતાં પિલ નો ચિજ્ આરેક ધાત્વ ઉ-

૫ અથ સ્વાદયઃ

પુણ્ન અભિપચે ॥૧॥ (૩૯૩) સ્વાદિભ્યઃ ક્તુઃ ૩ । ૧ । ૭૩ ।
શપોઽપચાદઃ । સુનોતિ । સુનુતઃ । હુશ્નુવોરિતિ યણ્ ।

પદ-હ્ર, તેની જગાએ ત આત્મા વજેર પ્રત્યયો પર રહેલા ધાતુથી
સ્ય પ્રત્યય, તેની આર્ધધાતુક સંજ્ઞા, ધાતુને મદ્ નો આગમ, ધાતુના
રૂના ત કરી=અપત્સ્યત્, અપત્સ્યેતામ્ અપત્સ્યન્ત । અપત્સ્યધાઃ,
અપત્સ્યેધામ્, અપત્સ્યધ્વમ્ । અપત્સ્યે અપત્સ્યાઘદ્ધિ,
અપત્સ્યામદ્ધિ । ૩૫૦ એ ના હ્ર પ્રમાણે સ્ત્રો લગાડીને સિદ્ધ કરવા.

(૪) એ પ્રમાણે દિવાદિગણ પૂરો થયો.

(૫) સ્વાદિ ગણ શરૂ થયો.

(૩૯૩) અર્થ—સ્વાદિગણમાં પદિત ધાતુઓથી ક્તુ પ્રત્યય
યાય. શપોઽ આ સૂત્ર શપ્ નો બાધ કરે છે “કુશ્નુવોઃ” સૂત્રથી યણ્
ધાય. પુન્-નનાન કરતું, દેવને સ્તનપન કરાવતું, હારે બનાવવો.

સૂચનક—પુન્-ધાતુના જૂની ઇત્સંજ્ઞા યાય છે. તેથી સ્વસ્તિ
મિત્ત” સૂત્રથી આત્મનેપદ યાય. જ્યારે દિવાદિ ગણ કર્તાને ન મળે
ત્યારે પરસ્મેપદ યાય છે. તેથી આ ધાતુ ઉલ્લપપદી=આત્મનેપદી અને
પરસ્મેપદી છે. તેથી આ ધાતુના ૩૫૦ સિદ્ધ કરવા માટે પરસ્મેપદમાં
મૂ અને આત્મનેપદમાં એધ્ ધાતુની સાધનિકા ખ્યાનમાં રાખવી.
ધાતુથી ક્તુ પ્રત્યય શપ્ નો બાધ કરીને યાય છે. જ્ઞ ની ઇત્સંજ્ઞા,
લોપ યાય છે. “સાર્વપાત્રકમ્પિત” સૂત્રથી ક્તુ નો હિદ્વદમાવ છે
તેથી ધાતુનો ગ્રુણ્ યતો નથી. પુ=ધાતુનો પૂ નો “ધાતુત્વાદે.” સૂત્રથી
જ યર્ધ સુ ૩૫ બનાવી લદ્, વજેરે લકારોના સ્થાનમાં ટિપ્ અને
ત- વજેરે પ્રત્યયો કરી, પછી ક્તુ પ્રત્યય લાવી ક્તુ અંગ બને છે.

૦યા ૦ પુનો સુખલિદ્ધ, તેના સ્થાનમાં ટિપ્ વજેરે પરસ્મેપદન
નવ પ્રત્યયો, તેમની સાવધાતુકસંજ્ઞા, શપ્ નો બાધ કરી “સ્વાદિગ”

સુન્વન્તિ । સુન્વઃ । સુન્વતે । સુન્વાતે । સુન્વતે । સુન્વદે ।

સુતથી સ્ત્રુ પ્રત્યય, અતુઅધલોપ, 'તુ' ની સાવધાનતા સંતા, 'તુ' નો
 ગ્રુણ થતા આખો, પર-ગ્રુ "સાવધાનક" સુતથી તુ નો વિશ્વદ-
 માવ "વિવળિષિ ચ" સુતથી ગ્રુણનો નિષેધ સુન્વન્તિ, અહીં તિને ખાતી
 ને "સાવધાનક" સુતથી ર નો ગ્રુણ મો ધર્મ સુન્વોતિ ગુન્વન્તવ પર
 રહેતાં ઉપર પ્રમાણે અર્થ કરી, તત્ત્વ નો પશુ વિશ્વદમાવ ઉપર
 મુજબ થવાથી તુ ના ઉચારનો ગ્રુણ ન થવાથી, ત ના રૂત્વ વિસર્ગ
 ધર્મ સુન્વન્તઃ, ગુન્વન્તિ અહાં મિત્રી મળતિ કરી પછી "ગુન્વન્તોઃ સુતથી
 રનો વળ=ર ધર્મ સુન્વન્તિ । ગુન્વન્તિવ, ૧ નો લોપ, રનો ગ્રુણ,
 ત નો પૂ ધર્મ સુન્વોતિ, અથવા તત્ત્વ પ્રમાણે કરી સુન્વન્તઃ, સુન્વન્ત ।
 ગુન્વન્તિવ, ૧નો લોપ, ગ્રુણ ધર્મ સુન્વોતિ, ગુન્વન્તવ, અથવા "લોપયા-
 સ્વાન્વન્તરસ્વામ્" સુતથી ગુના ઉચારનો વિકલ્પે લોપ, જ-ને તના રૂત્વ-
 વિસર્ગ કરી સુન્વન્તઃ, સુન્વન્તઃ, લોપ ન થાય ત્યારે સુન્વન્તઃ, સુન્વન્તઃ ।

ગુન્વન્તિવ, તેની જગ્યાએ ત, માતામ્, વગેરે પ્રત્યયો, તેમની
 સાવધાનતામાં, સ્ત્રુ, ર નો લોપ, ત વગેરે પ્રત્યયો અવિરૂદ્ધતાથી
 તેમનો વિશ્વદમાવ અથવા છે, તેથી ગ્રુણ થતો નથી, ત વગેરેના ટિ-
 નો ઉપર ધર્મ સુન્વન્તે, ગુન્વન્તમાત્ર માં "ગુન્વન્તોઃ" સુતથી વળ,
 ટિ નો ૧ ધર્મ સુન્વાતે, ગુન્વન્તઃ, રનો મત આરેચ, વળ, ટિનો ૧=
 સુન્વન્તે । ધારૂ ને છે, રનો ૧ ધર્મ=સુન્વન્તે, માતામ્ પર રહેતાં માતામ્
 પ્રમાણે અર્થ કરી સુન્વાતે, અથવા માં ટિ નો ૧ ધર્મ સુન્વન્તે । ૧૬
 માં ટિનો ધર્મ સુન્વન્તે અથવા જાણ કરી સુન્વન્તે, વર્તિ, મર્તિ પર રહેતાં
 વિકલ્પે રનો લોપ, જ-નેની રનો ૧ ધર્મ સુન્વન્તે, સુન્વન્તે, રનો લોપ
 ન થાય ત્યારે સુન્વન્તે, સુન્વન્તે અર્થ-ને જાણ કરે છે વગેરે કરેલા.

ગુન્વન્તિવ, તેની જગ્યાએ તિવ વગેરે નવ પ્રત્યયો, તેમનો સાવ-

પૂર્વાત્ ૬।૪।૧૦૬। અસંયોગપૂર્વાત્ પ્રત્યયાદ્ ડતો છે લુંક્ર :

અર્થ--(૩૯૪)=સંયોગ પૂર્વાર્થ ન હોય એવો જે પ્રત્યયનો ઉકાર તે જેના અન્તમાં છે. એવું જે અંગ તેથી પર રહેલા હિ નો લોપ થાય.

અભ્યાસ સંજ્ઞા કરી સુસુ+અ યથા બાદ “અચોઙ્ગિતિ” મૂત્રથી બીજા સુના ઉકારની વૃદ્ધિ ધર્ષ સુષો+અ યથા બાદ બીજો આવ આદેશ, બીજા સ્ત્રોત ૧ કરી સુપાચ, સુ+લિદ્ તેનો તસ=સુ+તસમા તસનો અતુસ દિત્વ, “અચિન્તુ” મૂત્રથી વચ્ચ, અનુળધલોપ, સ્ત્રોત રૂત્વવિસર્ગ, દ્વનો ૧ સુપુવતુઃ ક્ષિનો તસ, દિત્વ વગેરે ઉપર મુળ્લ ધર્ષ=સુપુચુઃ, સુપુ+ચલ્, માં “અજન્તોક્કારવાન્ વા યસ્તાસ્યનિદ્ધ યલિ વેદ્યમ્” (મૂળમાં નથી) આ કારિકાથી વિકલ્પે-છદ્નો આગમ, ઢનો લોપ, ઢનો શ્વ મો, તેનો અન્ આદેશ=સુપચિથ, રદ્ધ ન થાય ત્યારે સુપોથ. યત્મા તસની માલ્ક=સુપુવતુઃ, યમાં યનો અ ધર્ષ ઉપર મુળ્લ સુપુચ । સુપુ+રદ્, ઢનો લોપ, વિકલ્પે જ્ઞક, અને શ્વ ધર્ષ=સુપાચ, સુપવતુઃ । વલ્, મલ્, માં ય, મ, આદેશ, તેમને રદ્ધ નો આગમ, વચ્ચ=સુપુચિથ, સુપુચિમ્ । આત્મનેપદમાં દિત્વાદિ કરી સુપુ ત, માં ત નો ૧. વચ્ચ, સુપુવે જાતામ્ મા દિત્વાદિ કરી, જામ્-દિનો ૧=સુપુવાત્, જ નો રેચ્, અનુળધ લોપ દિત્વાદિ ઉપર મુળ્લ સુપુચિરે । સુપુ+ચલ્ માં ચાત્ નો છે, તેનો વ,=રદ્ધ નો આગમ વચ્ચ=સુપુચિવે જાયામ્ માં જાતામ્ પ્રમાણે સુપુવાયે, સુપુચિવ્યે. સુપુવે, સુપુચિવદે, સુપુચિમદે ।

સુ+હદ, તિ વગેરે તાસ, આર્ધધાતુક સંજ્ઞા,, શ્વ, તિનો જા, જિવ દેવાર્થો દિ=જાસ નો લોપ, સોતા, તાસ નો રો સ્ત્રો લોપ=સોતારો ક્ષિનો રલ્, તાસના સ્ત્રો લોપ રલ્ ના ચ ના રૂત્વવિસર્ગ=સોતારઃ લોપ-સોતાસિ. સોતાસ્થઃ, સોતાસ્થ । સોતાસ્મિ, સોતાસ્વઃ સોતાસ્મઃ વગેરે રૂપો મૂ ના હદ પ્રમાણે આત્મનેપદમાં, ત, જાતામ્, ક્ષિમાં ઉપર મુળ્લ સોતા વગેરે નાહીના પ્રત્યયો પર રહેતાં રૂપના હદ

सुपाव । सुपुवे । सोता (३९४) उतश्च प्रत्ययादसंयोग-

प्रभाषे इपो=सोतासे, सोतासाथे, सोताप्थे । सोताहे सोता-
स्यहे, सोतास्महे । इ+लट्, तिप्, वगेरे, स्य प्रत्यय, आध्मातुके
सता, शुभ्य ए नो व=सोप्यति, सोप्यतः सोप्यन्ति । सोप्यसि
सोप्यथ, सोप्यथ सोप्यामि, सोप्यावः, सोप्याम । ५धा
इपोभू नो छद् प्रभाषे सिद्धाकरवा-आत्मनेपदभा-इन्ते नाशाम्
वगेरे, स्य, प्रत्यय, आध्मातुके सता, शुभ्य एव, ति नो ए सोप्यते
सोप्येते, सोप्यन्ते, सोप्यसे, सोप्येथे, सोप्यध्वे, सोप्ये,
सोप्यावहे, सोप्यामहे । वगेरे इपो एष प्रभाषे करवा ।

नोऽ-भू ने एष जन्ने भातुञ्जाने इद नो आगम धाम छे,
सु=धातुने इद नो आगम यतो नथी सुन्तोहे, तेनी जन्माजे, ति
तच्च-वगेरे, सत्रिभाष सता, म्, अतुजधसोप, सुनु+ति, नु नो शुभ्य
ति ना छद्, नो छद्-सुनोतु, नु नो विक्षेपे तातश् अतुमधसोप,
सुनुतात् तत् नो ताम् सुनुताम् मि नो भन्ति, यण् इ नो उ
सुवन्तु ।

सुनु+चिप्, ए नो सोप, सिनो हि, तेना विक्षेपे तातश्, चित्
होवाथी शुभ्य ने यता सुनुतात् तातश् न धाम त्पारे 'उतश्च प्रत्ययाः'
सुत्रधी हिनो सोप सुनु । सुनु+यस् यमा यस् नो तम् सुनुतम्, यनो
त=सुनुत । सुनु+मि, मि नो मि, तेने आह नो आगम, सुनो शुभ्य
नो ओ नो भद्, सुनवानि, सुनु+क्व भव भा छप् प्रभाषे करी,
जन्ने नो, सोप=सुनुवाच, सुनुवाम, भूना सोदनी भाइके इपो सिद्ध
करवा, आत्मनेपदभाः सुनु=उ, आताम् ज, वगेरेधा ति नो ए एनो
भाम् सुनुताम् आताम् या पथ आम् नो ए, तेनो भाम्=सुन्वाताम्
ह नो भव, यण्, ए, तेनो भाम्=सुन्वताम् । यास् नो से, ए नो व,
सुनो प सुनुष्व, भायाम् भा आताम् प्रभाषे=सुन्वाथाम्, एवम् भा
प, तेनो भम्=सुवाथी' सुत्रधी करी सुनुष्वम्, इद भा ए, नो

सुसु । सुनयानि । सुनवे । सुनुयात् । सुयात् (३९५) सु
सु-धृञ्भ्यः परस्मैपदेषु । ७ । २ । ७२ । यभ्यः सिच इद्
स्यात् परस्मैपदेषु । असाचीत् । असोष्ट । इति स्वादय ।

(३६५) अर्थ—सु, सु, धृञ्, धातुयी पर रक्षेता सिच ने
परस्मैपदभा इदनेना आगम थाय.

ऐ आदे ने आभिभ, वृद्धि. सुनु+ए मा शुभ, अर् आदेश=सुनवे
वहि महि भा उपर धुञ्भ, जन्ने धनो ए, तेनो ऐ=सुनयावहे,
सुनयामहे । इपो एषू ना लोढ प्रमले सुनो जमाडी जनावना.

सु=लङ्, तेनो तिप्, सार्वधातुकसंज्ञा धातुने भद्र ने आगम,
सु, इ ने लोप नु ने शुभ, तिना इने लोप=असुनोत्, असुनु
इरेक प्रत्ययेभा करेपु, तत् ने ताम्=असुनुताम्, तिने भक्ति,
यण इलोप, त लोप=असुन्यन् । सिप् भा इने लोप, नु ने शुभ
स ना रुत्व विसर्ग=असुनोः, यत्, ने तम्, यतो त=असुनुतम्,
असुनुत । सिप् ने भम् शुभ, अर् आदेश=असुनयम् वत्, मत्
भा चनो विकल्पे लोप त लोप=असुन्य, असुनुव, असुन्म,
असुनुम । आभनेपदभा सु+लृच्, तेनो जगामे त, भाताम्,
वगेरे प्रत्यये करी धातुने भद्रने आगम, 'नु इ ने य जन्नेने
अनुजंष लोप, करी असुनुत, भाताम्, जतो अत् कर्मा पछी
भाताम्, अने इद् आटवो प्रत्यये पर रक्षेता यण करी असुन्या-
ताम्, असुन्यत । असुनुयाः असुन्यायाम्, असुनुयम् ।
असुन्वि असुन्वहि असुन्महि । इपो एषूना ज्वनी भर्ष करेवा.

सु+विधि लिङ्, तिप् सु, इ लोप, सार्वधातुकसंज्ञा=युनु इरेक
प्रत्ययेभा जनाची तिप् वगेरे प्रत्यये । यासुद्ध ने आगम अनु-
जंषनेप, सुनो लोप तेना इने लोप=सुनुयात्, वरुनो ताम्+सुनु-
याताम्, तिने जुल्लज्ज धयोप परेइप, सना रुत्व, विसर्ग=सुनुयः
सिप् भा इने लोप स ना रुत्वविसर्ग=सुनुया, इ यत् ने तम् यतो

ત=સુનુયાતમ્ । સુનુયાતિ । ટિપ્ નો અમ્, પરંપ=સુનુયામ્, સુનુયાથ, સુનુયામ=અહીં જન્મે સ નો લોપ કરવો.

આત્મને પદ્મો સ્તુતિષ્ઠિ । ત વગેરે, સાર્વધાતુકસંગા છીયુદ્, અનુબંધલોપ, સ નો લોપ, સ્તુત્વર્થ્ય+ત, આ ણ્ ય નો લોપ સુન્વીત, સુન્વીયાતામ્, સુન્વીરન્ । સુન્વીયાઃ, સુન્વીયાથામ્ સુન્વીધ્વમ્ । સુન્વીય. સુન્વીવહિ, સુન્વીમહિ રૂપો પદ્મ ના વિધિવિગ્ન પ્રમાણે કરવા. ।

૦૫૧૦—સ્તુ+આશીર્લિષ્ઠ તેની જગ્યાએ તિષ્, તસ વગેરે પ્રત્યયો, તેમની આર્ધધાતુકસંગા, યાસુદના, આગમ અનુબંધલોપ સ્તુ+યાસુ+તિ, રૂપો લોપ, રૂપો સંયાગાદિનો લોપ, “અસ્તિસાર્વ” સ્તુતી સુનો રીર્થ=સૂયાત્, સૂયાસ્તામ્ સૂયાસુઃ । સૂયાઃ સૂયાસ્તમ્, સૂયાસ્ત । સૂયાસમ્, સૂયાસ્વ સૂયાસ્મ । રૂપો જૂના આશીર્લિષ્ઠની આર્ધક સિદ્ધ કરવા, આત્મને પદ્મો-સ્તુતિષ્ઠિના સ્થાનમા ત, વગેરે પ્રત્યયો આર્ધધાતુક સંગા છીયુદ્, ત, યને સુદ્, અનુબંધલોપ. સુનો યુચ્ જન્મે સુનો પ, ણ્દત્થ થી નો ટ, સોપીષ્ઠ, સોપીયાસ્તામ્, સોપીરન્ । સોપીયાઃ, સોપીયાસ્થામ્ સોપીધ્વમ્ । સોપીય સોપીવહિ સોપીમહિ । રૂપો પદ્મ પ્રમાણે કરવા. નોટ—પદ્મે આર્ધધાતુકમા રૂદ નો આગમ યાય ણ, રૂપો યતો નથી. સ્તુતિષ્ઠિ તેનો તિષ્, તસ વગેરે, ધાતુને અદનો આગમ, ણિ, તેનો ણિષ્, અનુબંધલોપ આર્ધધાતુકસંગા-અસુ+ન્+તિ, “સ્તુસુ” સ્તુતી સિચ્ને રૂદનો આગમ “સિચિરુદિઃ” સ્તુતી સુની વૃદ્ધિ ધી, તેનો આવ્ તિના રૂપો લોપ, “અસ્તિસિચો” સ્તુતી રૂપો રૂદ નો આગમ, “રૂદ રૂદિ” સ્તુતી સુનો લોપ, સવર્ણરીર્થ અસા વીત્, તસ, નો ણામ્ સિચ્ના સ નો ણ, તનો ટ અસાચિષ્ટામ્, સિનો જુસ્, અનુબંધલોપ બીલુ ઉપર પ્રમાણે=અસાચિષ્ઠિઃ સિચ્ના રૂપો લોપ. રૂદનો આગમ ણિષ્ને લોપ સવર્ણરીર્થ, સ્તુના ણ્વ, વિસર્ગ=અસાચીઃ તસનો તમ્, ત નો ટ=અસાચિષ્ટમ્, યના ત,

૬ અથ તુદાદયઃ

તુદ વ્યથને ॥૧॥ (૩૯૬) તુદાદિભ્યઃ શઃ ૧ । ૩૯

(૬) તુદાદિગણ ૨૩ થયો.

(૩૬૬) અર્થ—તુદાદિ ગણમાં પદિત ધાતુઓથી શ પ્રત્યય થાય, કાપોઁ આ સૂત્ર સર્વનો બાધ કરે છે.

અસાચિષ્ટ । મિપ્નો બમ્=અસાચિષમ્, અસાચિષ્વ, અસા-
ચિષ્મ । આત્મનેપદમાં સુન્ત-આતમ્, વગેરે પ્રત્યયો, ધાતુને બદલે
આગમ, નિષ્, તેનો ચિષ્, અનુબંધલોપ, સુનો ધ્રુવ, સ્નો પૂ, ત
નો બુદવથી ટ=અસોષ્ટ, અસોપાતામ્, અસોપત । અસોષ્ટાઃ
અસોપાયામ્, અસોદ્યમ્ । અસોપિ, અસોષ્યદિ, અસોપ્મદિ
પદનો લઙ્ પ્રમાણે રૂપો સિદ્ધ કરવા.

સુન્તલઙ્ । તિપ્, તસ્, વગેરે પ્રત્યયો પર રહેલા ધાતુને બદલે
આગમ, સ્વ પ્રત્યય આર્ધધાતુસંગ્રા, ધ્રુવ. સ્નો પૂ, તિના ફનો લોપ
=અસોષ્યત્, તસને. તામ્ અસોષ્યતામ્, ક્તિનો અન્તિ, પરશ્પ,
પ્રકારનો લોપ, ફનો લોપ=અસોષ્યન્ । સિપ્ આ ફનો લોપ, સ્ ના રૂત્
વિસર્ગ=અસોષ્યઃ । યસ્, ને ય, નો તમ્, ને ય=અસોષ્યતમ્,
અસોષ્યત । મિપ્નો બમ્, વસ્, મર્ણના સ્નો લોપ, બન્ને પર રહેતા
સ્વના બને દીર્ઘ=અસોષ્યમ્, અસોષ્યાઘ, અસોષ્યામ, રૂપો
મૂળા લઙ્ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા.

નોટ, મૂ, ઇધ્, બન્ને સેદ્ધ=ધાતુ છે સ્, અનિદ છે, અર્થાત્
બદલે આગમ થતો નથી.

આત્મનેપદમાં સુન્તલઙ્, ત, આતમ્ વગેરે પ્રત્યયો, આર્ધધાતુક
સંગ્રા સુનો ધ્રુવ, સ્વના સ્નો પૂ ધાતુને બદલે આગમ અસોષ્યત,
અસોષ્યેતામ્ અસોષ્યન્ત । અસોષ્યથાઃ, અસોષ્યેયામ્,
અસોષ્યધ્વમ્ । અસોષ્યે, અસોષ્યાઘદિ, અસોષ્યામદિ । રૂપો
પદનો લઙ્ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા.

એ પ્રમાણે સ્વાદિગણ પૂરો થયો.

इति गुणनिषेधः। तुदति, तुदते, तुतोद। तुतोदिय तुतुदे। तोचा।

दधुः, भुत्त प्रभाषे, य नो अ-तुतुद, मिष्ट नो णत्त अतुत्तलोप,
 लधूपधशु- तुतोद, वस् मस् नो व, म, तेभने इदने आगम,
 शुभने निषेध, तुतुदिय, तुतुदिम। आत्मनेपदभा तद+लिट् तेना
 त भाताम् स वगेरे, आर्धधातुके संज्ञा द्वित्व अभ्यास संज्ञा, अभ्यास-
 वं कर्त्त, त नो एस् इ, लोप लधूपध शुभ प्राप्त धयो, त वगेरे कित्
 ङोवाधी शुभने निषेध तुतुदे, तुतुदाते भा भाम् नो ए० स नो
 इरेष- तुतुदिरे। यास् नो वे इद्, स नो ए तुतुदिये, तुतुदाथे,
 तुतुदिथे, तुतुदे, तुतुदियहे, तुतुदिमहे। तुद+लट्, तेना तिप्,
 तस्, वगेरे, तास् प्रत्यय तेनी आर्धधातुके संज्ञा लधूपधशु, ति नो
 ङा, द्विवात् द्वि-भास् नो लोप द् नो व-तोत्ता तोत्तारौ तोत्तारः।
 तोत्तासि, तोत्तास्थः तोत्तास्थ। तोत्तास्मि तोत्तास्वः तोत्तास्मः
 ३पो भू ना लट् प्रभाषे सिद्धं कर्त्तवा।

व्या० आत्मनेपदभा तुद-लट्, तेना त, भाताम्, वगेरे, तास्
 तेनी आर्धधातुके संज्ञा, लधूपधशु द् नो व, तेना ङा, द्वित्
 ङोवाधी टि भास् नो लोप तोत्ता, तोत्तारौ, तोत्तारः। तोत्तासे,
 तोत्तासाथे तोत्ताथे। तोत्ताहे, तोत्तास्वहे, तोत्तास्महे।
 ३पो एषू ना लट् प्रभाषे सिद्धं कर्त्तवा।

तुद+लट्, तेना तिप्, तस् मि० वगेरे स्व प्रत्यय, आर्धधातुके
 संज्ञा, लधूपध शुभ, दने व तोत्स्यति, तोत्स्यतः। तोत्स्यन्ति
 तोत्स्यसि, तोत्स्यथः तोत्स्यथ। तोत्स्यामि, तोत्स्यावः
 तोत्स्यामः। ३पो भू ना लट् प्रभाषे जनावर्त्त। आत्मनेपदभा
 तुद+लट् त भाताम् वगेरे स्व आर्धधातुके संज्ञा लधूपध शुभ, द नो
 व कर्त्ता आद्, तोत्स्यते, तोत्स्येते, तोत्स्यन्ते। तोत्स्यसे,
 तोत्स्येये, तोत्स्यध्वे। तोत्स्ये तोत्स्यावहे, तोत्स्यामहे।
 ३पो एषू ना लट् प्रभाषे जनावर्त्त। नोठ-धातु अनिट् ङोवाधी
 आर्धधातुके लकारभा इदने आगम यतो नथी।
 तुद+लोट्, तिप्, वस्, वगेरे सार्धधातुके संज्ञा, दप्, ङा, नो
 लोप, शुभने निषेध ति ना इ नो उ-तुदतु, व नो चिकल्पे तात्

અતૌત્સીત્ । અતૌત્તામ્, અતૌત્સુઃ । અતૌત્સીઃ અતૌત્તમ્,
અતૌત્ત । અતૌત્સમ્, અતૌત્સઃ, અતૌત્સમ્ । (૨૯૮) છલો છલિ
૮ । ૨ । ૨૬ । છલઃ પરસ્ય સસ્ય લોપો છલિ । અતુત્ત ।

(૩૯૮) અર્થ-જલ્લ યી પર રહેલા સ્ત્રો લોપ થાય, જલ્લ પર રહેતાં.

તુદતાત્, તય નો તામ્ જિ નો અન્તિ, ઇ નો ડ- તુદતામ્,
તુદન્તુ, । તુદ, તુદતાત્, તુદન્તમ્, તુદન્ત, । તુદાન્તિ, તુદાત્,
તુદામ્ । ૩૫૦ મૂ ના લોપ પ્રમાણે બનાવવા. આત્મનેપદમાં, તુદ+
લોદ, ત, આતામ્ જ, વગેરે, જ, અનુબધલોપ, ઢિનો ઇ, તેનો
આમ્-તુદતામ્, તુદેતામ્ તુદન્તામ્ । તુદસ્ય, તુદેથામ્, તુદ
ધ્વમ્ । તુદે, તુદાવદિ, તુદામદિ । ૩૫૦ વધુના લોપ પ્રમાણે બનાવવા.
તુદ+લજ્, તેનો તિષ્, તજ્, જિઃ વગેરે જ, ધાતુને મદ્ર નો
આગમ, તિ ના ઇ કારનો લોપ-અતુદન્ત, અતુદતામ્, અતુદન્ત ।
અતુદાઃ, અતુદન્તમ્, અતુદન્ત । અતુદમ્, અતુદાત્, અતુદામ્ ।
૩૫૦ મૂ ના લજ્ પ્રમાણે બનાવવા.

આત્મનેપદમાં તુદ+લજ્, તેનો ત આતામ્, જ વગેરે જ, ધાતુને
મદ્ર નો આગમ-અતુદન્ત, અતુદેતામ્, અતુદન્ત । અતુદયા અતુ-
દેથામ્ અતુદધ્વમ્ । અતુદે, અતુદાવદિ, અતુદામદિ । ૩૫૦
વધુ ના લજ્ પ્રમાણે બનાવવા.

તુદ+લિષિ લિષ્ તેનો તિષ્. વગેરે જ, ચાસુદનો આગમ, તેનો
જ્ આદેય, ગુણ યનો લોપ તિના કારનો લોપ તુદેત્ તુદેતામ્
તુદેયુઃ । તુદેઃ તુદેન્તમ્ તુદેન્ત । તુદેયમ્, તુદેષ, તુદેમ્ । ૩૫૦ મૂ
ના લિષિલિડ્ પ્રમાણે બનાવવા.

આત્મનેપદમાં તુદ+લિષ્, તેનો ત વગેરે, જ, ઈસુદ, અનુબધ
લોપ, ત નો લોપ. ગુણ યનો લોપ-તુદેન્ત, તુદેયાતામ્ તુદેન્ત ।
તુદેષાઃ તુદેયાથામ્ । તુદેષ્યમ્ તુદેય, તુદેષદિ, તુદેમદિ । ૩૫૦
વધુ ના લિષિલિડ્ પ્રમાણે બનાવવા.

આત્મનેપદમાં તુદ+લિષ્, તેના ત, આતામ્ જ, વગેરે, તેમની
આધિધાતુકરણ ઈસુદનો આગમ, ત જ, ને સુદનો આગમ,

अनुत्साताम्, अनुत्सत । अनुत्थाः, अनुत्सायाम्, अनुत्थ्वम्
अनुत्सि, अनुत्स्यद्भि, अनुत्स्यद्भि, । इति तुवादयः ।

ॐ ॥० तुद्+भाशीलिङ्, तेनो तिप्, तस्य वगेरे, तेभ्यो आध'धातुक
स'गा, वासुद, अनुभ'धलोप, तिना इनो धोप, सतो सयोगादिधोप=
तुघात्, तुघास्ताम्, तुघासुः । तुघाः तुघास्तम्, तुघास्त ।
तुघासम् तुघास्व तुघास्म । ३पे। मूना आशीलिङ् ३ प्रभाषे अनापवा.
आत्मनेपदभा तुद्+त तेने सीयुद् "लिङ्गिषावात्मनेपदेयु" "सूत्रथी
सीयुद्नेनो क्तिवद्भाष, तेथी "क्तिष" सूत्रथी लधूपधग्रथने। निषेध, इने। तने
सुद=सुद ना सने। प'तने=० दुत्वथी टतुरसीष्ट, तुत्सीयास्ताम् तुत्सीरन् ।
तुत्सीयाः तुत्सीयास्याम् तुत्सीध्वम् । तुत्सीय, तुत्सीयद्भि, तुत्सी-
मद्भि । ३पे। एधना आशीलिङ् ३ प्रभाषे क'वा।

तुद्+लङ् तेनो तिप्, तस्य लि, वगेरे धातुने भदने आगम,
इने। धोप, अनुत्सन्ति, च्लि, तेनो सिच् अनुभ'धलोप, तिना इ नो
धोप "भस्तिचो०" सूत्रथी अप्रकृतस'गा व ने ईदने। आगम 'वदम-
जहल०" (भूणभा नधी) सूत्रथी तु ना क्तिरनी वृद्धि=तो, इने। त=
अतोत्सीत्, तदने। ताम्, अतोत्स, ताम्भा 'सलो सलि' सूत्रथी
सतो धोप=अतोत्ताम्, अतोत्सु. भा लिने। जुस) वगेरे ३पे। भूणभा
आपेक्षा सिद्ध क'वा।

आत्मनेपदभा तुद्+लङ्, तेनो त, आताम् स, वगेरे धातुने
भदने आगम, च्लि, तेनो सिच्, आध'धातुक स'गा, लधूपध ग्रथ-
थवा आलो, सिच्ने। "लिङ्गिषावा" सूत्रथी क्तिवद्भाष तेथी ग्रथने।
निषेध, अनुत्सन्ति, इ धोप, "सलो सलि" सूत्रथी व ने। धोप
धातुना व नो त=अनुत्स, अनुत्साताम्, वगेरे ३पे। भूणभा आपेक्षा
०. ते सिद्ध क'वा।

तुद्+लङ्, तेनो तिप्, तस्य, वगेरे धातुने भदने आगम,
स्य प्रत्यय आध'धातुकस'गा, लधूपधग्रथ तिना इने। धोप=इने। त=
अतोत्स्यत् अतोत्स्यताम्, अतोत्स्यन् । अतोत्स्य, अतोत्स्य-
न् अतोत्स्यत । अतोत्स्यम्, अतोत्स्यान् अतोत्स्याम् ।

૭ અથ રુધાદયઃ ।

રુધિદ્ર આચરણે ॥ ૧ ॥ (૩૯૯) રુધાદિભ્યઃ જ્ઞા
૩ । ૧ । ૭૮ । જાપોઽપાવદઃ । (૪૦૦) જ્ઞપસ્તથોર્ધોઽધઃ
૭ । ૨ । ૪૦ । જ્ઞપઃ પરયોઃ તથોર્ધઃ સ્યાત્ ન તુ વધાતેઃ ।
ઠળદિ । જ્ઞસોરલોપઃ । (૪૦૧) જ્ઞરો જ્ઞરિ સર્વર્ણે ૮ । ૪ ।

(૭) રુધાદિગણુ શરૂ થયેા.

(૩૯૬) અર્થ=રુધાદિ મધ્ય પદિત ધાતુઓથી જ્ઞામ પ્રત્યય થાય.
જાપો= આ સુત્ર જાપ નો આપ કરે છે.
(૪૦૦) અર્થ=જ્ઞપ થી પર ત, ને ષ નો ષ થાય, પર-દુ જા
ધાતુ (ત્રીજા ગણુનો) તેમાં ષ યતો નથી.
(૪૦૧) અર્થ=જ્ઞ થી પર જ્ઞદ નો વિકલ્પે લોપ થાય, સર્વર્ણ
જ્ઞદ પરમા હોય તો.

૩પો મૂળા લૂટ પ્રમાણે બનાવવા.

આત્મનેપદમાં તુદ્ધલ્લજ્, તેનો ત, આતામ્ જ, વગેરે, ધાતુને
મદ્ નો આગમ, દ્વ પ્રત્યય, આર્ધધાતુકસંગા, બધૂપધયુષ=દ્વો દ
=અતોત્સ્યત, અતોત્સ્યેતામ્, અતોત્સ્યન્ત । અતોત્સ્યથાઃ,
અતોત્સ્યેધામ્, અતોત્સ્યધ્વમ્ । અતોત્સ્યે, અતોત્સ્યાવદિ,
અતોત્સ્યામદિ । ૩પો ઇધૂના લૂટ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા.

(૮) એ પ્રમાણે તુદ્ધાદિ ગણુ પૂરેા થયો.

(૧) રુધિદ્ર=રુધિદ્રુ, રુધિદ્રુ-વેરો પાલવો, નોટ-આ ધાતુ જમ્ય
પડી છે. રુદ ની ઇતસંગા, યર્ધ લોપ થાય છે. ઇમ્, માં થ, ને મ
જાન્ને ઇતસંગક છે તેથી લોપ થાય છે. મિત્, દોનાથી અન્ય અજ-
ધી પર ઇમ્ થાય. તિષ્, સિષ્, મિષ્, આ પ્રત્યયો પિત્ છે. તેથી
જ ના અકારનો લોપ યતો નથી. જાકીના અપિત પ્રત્યયોમાં "જ્ઞસોર-
લોપઃ" સૂત્રથી ન ના અકારનો લોપ થાય છે. સાર્વધાતુક પ્રત્યયામાં
ધમ્=ઇ+ન+પ્રકૃતિ, તદ્દ વગેરેમાં અ નો લોપ=ઇ ન+પ્ર તદ્-વગેરે

रुन्धे, रुन्धाते रुन्धते । रोद्धा । रोत्स्यति । रोत्स्यते । रुणद्धु,

अधोप, लघुपधशुभ, धातु अनिट् होवाणी कादिनियमात् य, व, म, न्धेय ने इट् ने। आगम=रुन्धिय रुन्धयुः रुन्ध । वरोध रुन्धिय, रुन्धिम.

०या० आत्मनेपदभां रुध्+लट्, तेन। त, आताम्, वगेरे, आध-
धातुक्संज्ञा द्वित्व, अभ्यास संज्ञा, अभ्यासकाय, त ने। य रुन्धे, आताम्
भां आस=दि ने। ए=रुन्धाते, स ने। इरेच् च ने। धोप=रुन्धिरे
धात् ने। से, इट् ने। आगम, स ने। ए=रुन्धिये, आताम् भां आस=
दि ने। ए, षम् भां दि ने। ए=रुन्धाये, रुन्धिष्ये। इ, वहि,
महि भां दि ने। ए, व, म ने। इट् ने। आगम-रुन्धे, रुन्धिष्ये,
रुन्धिमहे ।

रुध्+लट्, तेन। तिप् तत्, सि, वगेरे तात्, तेनी आधधातुक्-
संज्ञा, लघुपधशुभ, तिप् वगेरेनो अतुक्मे, वा, री, रत्, इ नी ध्रुत्सं-
ज्ञा, धोप, द्विवाचतात् ना आस=दि ने। धोप, व ने। धू धातुना धूने।
ए=रोद्धा, रोद्धारो, रोद्धारः अवीं तात्ना स ने। धोप तिप्भा व
ने। धोप=रोद्धासि, रोद्धास्य, रोद्धास्य । रोद्धास्मि, रोद्धास्वः,
रोद्धास्मः ।

आत्मनेपदभां रुध्+लट्, तेन। त, आताम्। वगेरे तात् आध-
धातुक्संज्ञा लघुपधशुभ द्विपर भुञ्जन्=रोद्धा, रोद्धारो, रोद्धारः ।
रोद्धासे, रोद्धासाये, रोद्धाष्ये । रोद्धाहे, रोद्धास्वहे, रोद्धा-
स्महे ३पो पधुना लुट् प्रभावे सिद्ध करवा.

रुध्+लट्, तेन। तिप्, तत् सि वगेरे स्य प्रत्यय तेनी आध-
धातुक्संज्ञा, लघुपधशुभ धातुना धूने। तेन। "अरि च" सूत्रधी
त=रोत्स्यति, तत्, ना स्या दुत्प निशर्ग, रोत्स्यतः, सि ने। अन्ति,
परश्च रोत्स्यन्ति । रोत्स्यसि रोत्स्यस्यः, रोत्स्यथ । रोत्स्यामि
रोत्स्यामः आशीर्ना ३पो भू ना लट् प्रभावे जनाववा.

રુન્ધાત્, રુન્ધામ્, રુન્ધન્તુ । રુન્ધિ । રુન્ધાનિ, રુન્ધાવ,
રુન્ધામ્ । રુન્ધામ્, રુન્ધાતામ્, રુન્ધતામ્ । રુન્ધ્વ, રુન્ધૈ
રુન્ધાવઃ, રુન્ધામઃ । અરુણત્, અરુણદ્ અરુન્ધામ્,
અરુન્ધન્ । અરુણઃ, અરુણત્, અરુન્ધ અરુન્ધાતામ્, અરુન્ધત

૦૫૧૦ આત્મનેપદમા રુધ્+લુટ, તેના ત આતામ્, વગેરે રુ, આધ-
ધાતુકસંજ્ઞા, અધૂપધ્વજી ઉપર પ્રમાણે ઠરી અ ટિનો એ=રોત્સ્યસે,
રોત્સ્યસે, રોત્સ્યન્તે । રોત્સ્યસે, રોત્સ્યસે, રોત્સ્યધ્વે । રોત્સ્યે,
રોત્સ્યાવઃ, રોત્સ્યામઃ ૨પે। એના લુટ પ્રમાણે બનાવવા

રુધ્+લુટ, તેનો, ટિપ્, તસ વગેરે, ધમ્ સાવધાતુકસંજ્ઞા,
અનુપધ્વજી, ન નો જ, તિ ના ત નો ધ્વ, ધાતુના ધ્વ ના રુ, -
રુઠારનો રુ, રુ નો વિરૂપે તાત્ક, =રુણદ્, તાત્ક, રુઠિ હોવાથી ન
ના બનો લોપ=રુન્ધાત્, તસ નો તામ્, ધિનો અન્તિ, રુનો રુ, અ-
નો લોપ, રુન્ધામ્, રુન્ધન્તુ । રુધ્ ટિ, ઋષિ તેનો પિ ધ્વનો
વિરૂપે લોપ, રુન્ધિ, રુન્ધાત્, રુન્ધમ્, રુન્ધ । રુન્ધાનિ,
રુન્ધાવ, રુન્ધામ, । ૨પે। બીજા લોટ પ્રમાણે બનાવવા

આત્મનેપદમા રુધ્+લુટ નેનો રુ, આતામ્ રુ, વગેરે અન્તમ્,
અનુપધ્વજી, સાવધાતુકસંજ્ઞા, ન ના બનો લોપ, ટિનો એ, તેનો આમ્,
તનો રુ=રુન્ધામ્, રુન્ધાતામ્, રુન્ધતામ્ । રુન્ધ્વ, રુન્ધાધામ્,
રુન્ધ્વમ્ । રુન્ધૈ, રુન્ધાવઃ, રુન્ધામઃ । ૨પે। અન્તમ્ ધ્વા
બાદ એ પ્રમાણે બનાવવા-

રુધ્+લુટ । તેનો ટિપ્, તસ વગેરે, સાવધાતુકસંજ્ઞા, અન્તમ્,
અનુપધ્વજી ધાતુને અરુનો આગમ, ન નો જ, તિના રુઠારનો લોપ
“હલચ્ચા” સૂત્રથી ત નો લોપ, “સર્લા જશોડન્તે” સૂત્રથી ધ્વનો રુ,
“વાવસાને” સૂત્રથી રુ નો વિરૂપે ત=અરુણત્, અરુણદ્, તસ
નો તામ્, તનો ધ્વ, ન ના બનો લોપ. ધ્વનો રુ=અરુન્ધામ્, ટિ
નો અન્તિ. રુનો લોપ. ત નો લોપ અરુન્ધન્, । અરુધ્+લિપ્ પ્રમા

रन्धे, रन्धाते रन्धते । रोद्धा । रोत्स्यति । रोत्स्यते । कण्ठ्युः
 अ० धोप, लघुपधशुष्य, धातु अनिट होवाभा कादिनियमात् थ, व,
 म, नञेय ने इट नो आगम=रुधधिय रुधधथुः रुधध । रुरोध
 रुधधिय, रुधधिम-

अ० आत्मनेपदभां रुध्+लिट्, तेनो त, आताम्, वगेरे, आध-
 धातुकसंज्ञा द्वित्व, अभ्यास सज्ञा, अभ्यासकाय, त नो ए रुधे, आताम्
 भा आम्=टि नो ए=रुधधाते, स नो इरेच् च नो धोप=रुधधिये
 यात् नो ऐ, इट नो आगम, स नो ए=रुधधिये, आताम् भा आम्=
 टि नो ए, एम् भा टि नो ए=रुधधाये, रुधधिये । इ, बहि,
 महि भा टि नो ए, व, म ने इट नो आगम=रुधे, रुधधिये,
 रुधधिमहे ।

रुध्+लट्, तेनो तिप् तत्, सि, वगेरे तात्, तेनी आर्धधातुक-
 संज्ञा, लघुपधशुष्य, तिप् वगेरेनो अनुक्रमे, वा, रौ, रत्, इ नी ध्रुत्सं-
 ज्ञा, धोप, जिवात्तात् नो आस=टि नो धोप, त नो धू धातुना धूतो
 ए=रोद्धा, रोद्धारो, रोद्धार. अर्धी तात्ता स नो धोप बिश्भा छ
 नो धोप=रोद्धासि, रोद्धास्थ, रोद्धास्थ । रोद्धास्मि, रोद्धास्वः,
 रोद्धास्मः ।

आत्मनेपदभां रुध्+लट्, तेनो त, आताम् । वगेरे तात् आर्ध-
 धातुकसंज्ञा लघुपधशुष्य उपर शुभ्=रोद्धा, रोद्धारौ, रोद्धारः ।
 रोद्धासे, रोद्धासाथे, रोद्धाध्वे । रोद्धाहे, रोद्धास्वहे, रोद्धा-
 स्महे ३पो एधुना लुट् प्रभाषे सिद्ध भवता-

रुध्+लट्, तेना, तिप्, तत् सि वगेरे स्य प्रत्यय तेनी आर्ध-
 धातुकसंज्ञा, लघुपधशुष्य धातुना धूतो द. तेना “करि च” ध्रुथी
 त्=रोत्स्यति, तत्, ना सना दुत्वि विसर्ग, रोत्स्यत, सि नो अन्ति,
 परश्च रोत्स्यन्ति । रोत्स्यसि रोत्स्यथः, रोत्स्यथ । रोत्स्यामि
 रोत्स्याम. आधीना ३पो भू ना लट् प्रभाषे जनापवा-

रन्धात्, रन्धाम्, रन्धन्तु । रन्धि । रणधानि, रणधाव,
रणधाम् । रन्धाम्, रन्धाताम्, रन्धताम् । रन्त्स्व, रणधि
रणधावहे, रणधामहे । अरणत्, अरणद् अरन्धाम्,
अरन्धन् । अरणाः, अरणत्, अरन्ध अरन्धाताम्, अरन्धत

०५।० आत्मनेपदभां कृष्+लृट्, तेना त आताम्, वगेरे ह्य, आर्ध-
धातुसंज्ञा, लघूपधशुद्ध उपर प्रभाषे करी भ टिने। ए=रोत्स्यते,
रोत्स्येते, रोत्स्यन्ते । रोत्स्यसे, रोत्स्येथे, रोत्स्यध्वे । रोत्स्ये,
रोत्स्यावहे, रोत्स्यामहे २पे। एधना लृट् प्रभाषे जनाववा,

कृष्+लृट्, तेना, तिप्, तत् वगेरे, यम् सावधातुसंज्ञा,
अनुपधलोप, न नो ज, ति ना त नो धू, धातुना धू ना द्,-
इकारेनो व, त नो विक्षेपे तातष्,=रुणद्धु, तातष्, क्ति लोवाधी न
ना भनो लोप=रन्ध्यात्, तत् नो ताम्, क्षिने। भन्ति, इनो व, भ-
नो लोप, रन्धाम्, रन्धन्तु । कृष् ति, भवि तेना धि. धू नो
विक्षेपे लोप, रन्धि, रन्धात्, रन्धम्, रन्ध । रणधानि,
रणधाव, रणधाम, । ३पे। भूना लोट् प्रभाषे जनाववा।

आत्मनेपदभां कृष्+लृट् तेना व, आताम् ज, वगेरे नम्,
अनुपधलोप, सावधातुसंज्ञा, न ना भनो लोप, तिने। ए, तेना भाम्,
तेना प=रन्धाम्, रन्धाताम्, रन्धताम् । रन्त्स्व, रन्धाधाम्,
रन्धम् । रणधि, रणधावहे, रणधामहे । ३पे। नम् कर्था
आह एध् प्रभाषे जनाववा।

कृष्+लृट् । तेना तिप्, तत् वगेरे, सावधातुसंज्ञा, नम्,
अनुपधलोप धातुने अदनो आगम, न नो ज, तिना इकारेनो लोप
" हलङ्गा०" सूत्रधी त नो लोप, "क्षर्त्ता जघोऽन्ते" सूत्रधी धू नो द्,
" वावसाने " सूत्रधी द् नो विक्षेपे त्=अरणत्, अरणद्, तत्
नो ताम्, तनो ध्, न ना भनो लोप. धू नो द्=अरन्धाम्, क्षि
ने। भन्ति, इनो लोप, त नो लोप अरन्धन्, । अरुण्+सिप् भां

અરુન્ધાઃ । અરુન્ધ્યાત્, અરુન્ધીત । (૪૦૨) લિઙ્ । સિચાવાત્મ-
નેપદેષુ ૧ । ૨ । ૧ । રૂકુસમીપાદ્ હલઃ પરૌ લિઙ્-સિચૌ
કિતૌ સ્તઃ તહિ । રુત્સીષ્ઠ । અરુઘત્ । (૪૦૩) ઘડ-ઘજ-
હલન્તસ્યાન્ઃ ૭ । ૨ । ૩ । ઘવામચો વૃદ્ધિઃ સિચિ પરસ્મૈપદેષુ

(૪૦૨) અર્થ-રૂક ની પાસે રહીલા હલથી -પર લિઙ્ અને
સિચ, બન્ને ને ક્રિત થાય, આત્મનેપદના પ્રત્યય પરમા હોય તો.

(૪૦૩) અર્થ-ઘડ, ઘજ, અને હલ પ્રત્યાહારના અક્ષર અન્તમાં
છે એવા અજ ની વૃદ્ધિ થાય, પરસ્મૈપદ સિચ પરમા હોય તો.

દ્વેનો લોપ, “ હલઘ્યાઓ- ” સ્વઘી સ નો લોપ, ધૂ નો જશ્ત્વધી
૨ “ રઘ ” (મૂળમાં નથી) સ્વઘી પદાન્ત દ્વેનો વિકલ્પે ઠ, ઠકારનો-
લોપ, રેદ્વેનો વિસર્ગ=અરુઘઃ, અરુઘત્, અરુઘત્, અસ નો તત્. અને
ધ નો ત, બન્ને તનો ઘ, બનેા લોપ, પૂનો રૂ=અરુઘધમ્, અરુઘધ ।
મિપૂ નો અમ્=અરુઘધમ્, અરુઘધ્વ, અરુઘધ્મ ।

આત્મનેપદમાં રૂપ્+તઙ્, તેનો ઠ, માતામ્= વજેરે, જ્ઞમ્,
અનુબંધલોપ બનેા લોપ, ધાતુને મરૂનો આગમ, ઠનો ધ, ધાતુના
ધૂનો વિકલ્પે લોપ=અરુઘધ, અરુઘ્યાતામ્, અરુઘધત, । અરુઘધાઃ
અરુઘધાધામ્, અરુઘધ્વમ્ । અરુઘધિ, અરુઘધ્યહિ, અરુઘધ્મહિ ।
૩પો ઇષ્ટના લઙ્ પ્રમાણે બનાવવા.

રૂપ્+વિધિલિઙ્, તેનો તિપ્, તત્, વજેરે, અનુબંધલોપ, ચામુદ
નો આગમ, તે ક્રિત હોવાથી જ્ઞમ્ ના અકારનો લોપ, ત નો લોપ
તિના ઠકારનો લોપ=અરુઘ્યાત્, અરુઘ્યાતામ્, અરુઘ્યુઃ । અરુઘ્યાઃ
અરુઘ્યાતમ્, અરુઘ્યાત । અરુઘ્યામ્ અરુઘ્યાચ, અરુઘ્યામ, ૩પો જ્ઞ
કર્મ પછી મૂના વિધિલિઙ્ પ્રમાણે બનાવવા.

વ્યાઠ આત્મનેપદમાં નો રૂપ્+વિધિલિઙ્, તેનો, ત, માતામ્,
સ, વજેરે, જ્ઞમ્, અનુબંધલોપ, સાર્ધધાતુક સંગા, ચામુદ નો આગમ,
અનુબંધલોપ, ન ના બનેા લોપ, સ નો લોપ યૂનો લોપ=અરુઘીત
અરુઘીયાતામ્, અરુઘીચત્ । અરુઘીયાઃ અરુઘીયાધામ્, અરુઘીધ્વમ્ ।

અરુઘીચહિ, અરુઘીમહિ, ૩પો ઇષ્ટના વિધિલિઙ્ પ્રમાણે બનાવવા.

અરૌત્સીત્ અરૌદ્ધામ્, અરૌત્સુઃ । અરૌત્સી, અરૌદ્ધમ્,
અરૌદ્ધ । અરૌત્સમ્ । અરૌત્સ્વ, અરૌત્સ્મ । અરુદ્ધ । અરુત્સા-
તામ્ । અરુત્સત । અરૌત્સ્યવ્, અરૌત્સ્યત । इति कथादयः ।

કહ+આશીર્લિષ્, તેને । તિષ્, તસ વગેરે ચામુદ્ર નો આગમ
આર્ધધાતુકસંગા હ નો લોપ સ નો સયોગાદિ લોપ=રહ્યાત્,
રહ્યાસ્તામ્, રહ્યાસુઃ । રહ્યા, રહ્યાસ્તામ્ રહ્યાસ્ત । રહ્યા
સમ્, રહ્યાસ્વ, રહ્યાસ્મ । ર્ષો મૂ ના આન્લિં પ્રમાણે બનાવવા,
રહ્+લિષ્, તેનો ત, આતામ્ જ, આર્ધધાતુકસંગા સીપુદ, ત,
ષ ને સુદ, બનેમા અનુબધલોપ ત નો વ્, ધાતુના ખ નો વ, ત
નો વ્દાવધો ર=રહ્ નો લઘુપધગુણ થવા આન્લો "લિષ્ સિચાવાં"
સૂત્રથી સીપુદનો કિત્, તેથી "કિત્" સૂત્રથી ગુણનો નિષેધ=
રત્સીષ્ટ, રત્સીયાસ્તામ્, રત્સીરન્ । રત્સીષ્ટાઃ । રત્સી-
યાસ્તામ્, રત્સીધ્વમ્ । રત્સીયઃ; રત્સીવદિ રત્સીમદિ ।
ર્ષો વધ્ ના આશીર્લિષ્ પ્રમાણે બનાવવા

રહ્+લુષ્, તેનો તિષ્, તસ, લિં વગેરે, ધાતુને મદ નો
આગમ, લિ, તેની આર્ધધાતુક સંગા 'હરિતો વા' (મૂળમા નથી)
સૂત્રથી લિ નો અર્ આદેશ કિત્ લેવાથી લઘુપધગુણ નો નિષેધ
તિ ના ધને લોપ=અરુદ્ધત્, અરુદ્ધતામ્ અરુદ્ધન્, અરુદ્ધઃ અરુ-
દ્ધતમ્, અરુદ્ધત । અરુદ્ધમ્, અરુદ્ધાવ અરુદ્ધામ્ । ર્ષો લિ નો
અર્ આદેશ આ બાદ મૂના લુષ્ પ્રમાણે બનાવવા અર્ આદેશ ત થયો
ત્યારે, લિનો ાચન્, અનુબધ લોપ અર્ વ્+લિ તિ ના ફકારનો લોપ
'અસ્તિસિનો' સૂત્રથી ત્ ને ફેદ નો આગમ, 'વદવ્રજ' સૂત્રથી ર
ના ફકારની વૃદ્ધિ, ષ્ નો ત્, અરૌત્સીત્, તસનો તામ્, તનો ધ્ લિં
નો 'સલો જલિ' સૂત્રથી લોપ બાકી હવે અનુબધ=અરૌદ્ધામ્, અરૌત્સુઃ
મા જિનો જુલ્ બને લોપ કરવો અરૌત્સી થવનો તમને યને
ત, તે બનેનો ધ=અરૌદ્ધમ્, અરૌદ્ધ, વગેરે મૂળના ર્ષો સિદ્ધ કરવા
અટી 'જલો જલિ' થી સ્ત્રો લોપ

મિપ્નો' અમ્-અરોત્સમ્, અરોત્સ, 'અરોત્સમ્, સિદ્ધ ૪૨૫।

૦૫૧૦—આત્મનેપદમાં ઘૂ+જ્ઞ, તેનો ત આતામ્ જ, વગેરે વિત્, તેનો સિચ્, અનુબધ્લોપ, આધ'ધાતુક સૂત્રા, ધાતુને મદ્નો આગમ, "વિહિન્વાવા૦" સૂત્રથી સિચ્ ને ડિત્, લઘૂપધ ગુણનો નિષેધ "ક્લો-ક્લિ" થી છ નો ત નો લોપ ધ ધાતુના ધૂ નો દૂ+મદ્, આતામ્ માં ધૂ નો ત્ અવસ્તાતામ્, અવત્સત્ । અવજ્ઞા અવત્સાથામ્, અવજમ્ । અવત્સિ, અવત્સવદિ અરુત્સમદિ ।

ઘૂ+જ્ઞદ, તેનો સિપ્, ત્સ જિ, વગેરે ધાતુને મદ્ આગમ હ્ય પ્રયય, આધ'ધાતુક સૂત્રા, લઘૂપધ ગુણ, ધૂનો ત્-અરોત્સ્યત્, ત્સ, વગેરે પ્રત્યયેશમાં અરોત્સ્ય જનારી ત્સ નો તામ્-અરોત્સ્યતામ્ ક્ષિ નો અન્તિ, પર૩૫, હ નો લોપ, ત્ નો લોપ અરોત્સ્યન્, સિપ માં હ નો લોપ છ ના રૂવ વિસર્ગ, અરોત્સ્યા, ત્સ નો તમ્ અરોત્સ્યન્-યનો ત=અરોત્સ્યત્ । મિપ્નો અમ્, પૂર્વ૩૫ અરોત્સ્યતમ્ વદ્, મદ્, માં અને દીર્ઘ બન્ને સના રૂવ વિસર્ગ=અરોત્સ્યાઘઃ । અરોત્સ્યામઃ ।

આત્મનેપદમાં પછુ ઉપર પ્રમાણે ત, આતામ્-જ વગેરે પ્રત્યયો પર રદ્વેતા અરોત્સ્ય+ત= અરોત્સ્યત, અરોત્સ્યેતામ્, અરોત્સ્યન્ત । ઠારોત્સ્યઘા, અરોત્સ્યેઘામ્ । અરોત્સ્યઘ્વમ્ । અરોત્સ્યે, અરોત્સ્યાવદિ, અરોત્સ્યામદિ । ૩૫૦ ૧૫ ના છુટ્ટ પ્રમાણે સિદ્ધ ૪૨૫।

(૬) એ પ્રમાણે રુધાદિ ગુણ પૂરો થયો.

૮ અથ તનાદયઃ

તનુ વિસ્તારે ॥૧॥ (૪૦૪) તનાદિકુઙ્મ્ય ડઃ ૩ । ૨ । ૭૯ ।
શ્વોડપચાદઃ । તનોતિ, તનુતે । તતાન, તેને । તનિતાસિ,

(૮) હુવે તનાદિ ગણુ ૨૧૩ થયો.

(૪૦૪) અર્થ—તનાદિ ગણુ પદિત ધાતુથી અને ક્રમ ધાતુથી
૩ પ્રત્યય થાય. શ્વોડ આ સૂત્ર શ્વ નો આધ કરે છે.

(૧) તનુ-વિસ્તાર કરવો. ડકાર ની ધ્રુવસયા, તેનો લોપ કરવો
અર્થાત્ તનુ+તદ્, તેણે તિપ્, તસ, સિ વગેરે. આધધાતુક સંચા
શ્વ, ધવા આઓ. આધ કરી “તનાદિકુઙ્મ” સૂત્રથી ૩ પ્રત્યય, તેની
આધધાતુક સંચા, તનુ+જનિ, “સાધધાતુ” સૂત્રથી અને શુદ્ધ-
તનોતિ, તિપ્, શિપ્, મિપ્, સિવાયના પ્રત્યયો અપિત છે. તેથી તેમાં
શુદ્ધ થતો નથી. તસ ના સ ના રૂત્વ વિસર્ગ-તનુતઃ, સિઃ નો અન્તિ
“ફ્લોયણિ” સૂત્રથી ૩ નો યણ્ ૨ તન્વન્તિ, શિપ્, માં શિ નો વ
તનોપિ તનુયઃ, તનુયઃ, તનોમિ, તનુન્વસ, મસ માં “લોપશ્વાસ્યા-
મ્યતરસ્યામ્” સૂત્રથી ૩ નો વિકલ્પે લોપ-તન્વઃ લોપ ન થાય ત્યારે
તનુવઃ, તન્મઃ, તનુમઃ ।

આત્મનેપદમાં તનુ+જ=તનુ+જ, આત્મા વગેરે પ્રત્યયો,
લાવવાં ત નો ટિ એ-તનુતે, આત્મા માં પશુ ટિ ના એ તન્વાતે જ
નો અત, ટિ નો એ યણ્-તન્વતે, ચાલ નો જે, તેનો વ તનુયે, તન્વાયે
આત્મા ની આક્ર, તનુધ્વે. ફ નો એ યણ્, તન્વે, તન્વહે. આ ઉકાર
નો લોપ તનુચહે, તન્મહે-ઉકાર દોષ તનુમહે તનુન્વિદ્, તેનો
તિપ્, તસ વગેરે. તેમના સ્થાનમાં જલ્દ અગ્રણ વગેરે આધધાતુક
સંચા, કિત્વ, અભ્યાસ સંચા, અભ્યાસાદિ કાર્થ, ઉપધા વદિ-
તતાન, અગ્રણ, ચલ્, ચલ્, અથુમ્, અ, યસ, મસ, માં ઉપર
મુજબ દિવદિ કરી “અત્ત એક” સૂત્રથી બીજા ત ના નો એકાર
અભ્યાસ ના ત નો લોપ તેનનુઃ, તેનુઃ । તેનિન, તેનયુઃ તેન
તતાન, તત્તન માં ઉપધા વદિ વિકલ્પે કરવી, જ, મ, ને યને ધટ્નો
આમજ નેનિન. નેનિન ।

તનિતાસે । તનિપ્યતિ, તનિપ્યતે । તનોતુ, તનુતાઘ, તનુતામ્
તન્યન્તુ । સિપિ—તનુ-તનુતાઘ, તનુતમ્ તનુત । તનવાનિ

આત્મનેપદમાં ત વગેરે પ્રત્યયો લાવી દ્વિત્વ, અભ્યાસ સંઘા
પૂર્વાભ્યાસ લોપ ત નો એ તેને, તેનાતે તેનિરે, તેનિષે, તેનાથે
તેનિષ્વે । તેને તેનિઘઘે તેનિમઘે । એના બિદ્ પ્રમાણે ૩૫૦ બનાવવાં.

નોટ—આ ધાતુ સેદ્ છે. તેથી વસાદિ આર્ધધાતુક ને રૂઢનો
આગમ પરસ્મેપદમાં ઘ, ઘ, મ, આત્મનેપદમાં 'ઘે, ઘ્વમ્, ઘહિ, મહિ
તાઘ, સ્વ, કિષૂ ને કરવો.

તનુન્લદ, તેનો તિપ્, તાઘ આર્ધધાતુકસંઘા, તાઘને રૂઢ નો
આગમ, તિનો ઘા, ડિન્ હોવાથી તાઘ નો આસન્દિનો લોપ તનિતા,
તનિતાઘ+તસ્ તેનો રૌ, સ્ નોલોપ, ક્તિનો રઘ, તાઘના ઘ નોલોપ, ત્ના
રૂઢ વિષય, તનિતારૌ, તનિતારઃ । સિપ્ મના પ અને આ રીતે
તાઘના ઘ નો લોપ=તનિતાસિ, તનિતાસ્થઃ, તનિતાસ્થ । તનિ
તાસ્મિ, તનિતાસ્વઃ, તનિતાસ્મઃ । આત્મને-તનિતા, તનિ-
તારૌ, તનિતારઃ । તનિતાસે, તનિતાસાથે. તનિતાષ્વે । તનિ
તાઘે તનિતાસ્વઘે, તનિતાસ્મઘે । ૩૫૦ એના બુદ્ધ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવાં.

તનુન્લદ, તેનો તિપ્, તસ્, વગેરે, સ્વ, આર્ધધાતુકસંઘા,
રૂઢ નો આગમ, સ્વના સ્ નો પૂ, તનિપ્યસિ, તનિપ્યતાઃ, ક્તિ નો
અન્તિ, પરસ્પ=તનિપ્યન્તિ, તનિપ્યસિ, તનિપ્યથઃ તનિપ્યથ ।
તનિપ્યામિ, તનિપ્યાઘઃ તનિપ્યામઃ ।

આત્મનેપદમાં તનુન્લદ, તેનો ત, આતામ્. વગેરે, સ્વ,
આર્ધધાતુકસંઘા, રૂઢ નો આગમ, સ્ નો પૂ, ક્તિ નો એ=તનિપ્યતે,
તનિપ્યોતે, તનિપ્યન્તે । તનિપ્યસે, તનિપ્યેથે, તનિપ્યષ્વે । તનિપ્યે,
તનિપ્યાવઘે, તનિપ્યામઘે । ૩૫૦ એના બુદ્ધ પ્રમાણે બનાવવાં.

તનુન્લોદ, તેનો તિપ્, તઘ, ક્તિ, વગેરે, સાર્વધાતુકસંઘા ઘ
તેનો યુજ્, કિના રૂઢો ઘ = તનોતુ, તુ નો ચિદ્દેપે તાઘ

तनवाय, तनवाम् । अतनोत्, अतनुत । तनुयात्, तन्यीत
तन्यात् । तनिपीष्ट । “अतो हलादेः-” इति वा वृद्धिः ।

अनुभ्रक्षेप तनुतात्, तस्य ने। ताम्, तनुताम्, सि ने। भन्ति,
उ ने। यण्=र, इ ने। उ=तन्वन्तु, । सिप्, तेने हि, तेने विक्षेपे
तात्, अनुभ्रक्षेप तनुतात्, तात् न थाय त्प रे, ‘उतन्व
प्रत्ययाद० सूत्रधी हिने। क्षेप तनु, यस्ने। तम्=तनुतम्, य ने।
त=तनुत । सिप् ने। नि तेने आद ने। आभम, उ ने। शुथ, भो;
तेने अश् आदेश=तनवानि, यस्, मस् ने आद ने। आभम, अने
स् ने। क्षेप उ ने। शुथ, अश् आदेश=तनवाय, तनवाम् ।

आत्मनेपदभां तन्+जोद, तेने। त, आताम्, झ वगेरे, उ
प्रत्यय द्विने। ए, तेने। भाम्=तनुताम् तन्याताम्, तन्यताम् ।
तनुष्य, तन्याधाम्, तनुष्यम् । तनये, तनवायद्, तनवामर्ह ।
इषो एषू ना लोट् प्रभाषे जनाववा।

तन्+लृ, तेने। सिप्, तस्, वगेरे, उ प्रत्यय, धातुने अद् ने।
आभम, उ ने। शुथ, ति ना इकारने। क्षेप=अतनोत्, तस्य ने।
ताम्=अतनुताम्, सि, ने। भन्ति, उ ने। यण्, इ ने। क्षेप, उ ने।
क्षेप=अतन्वन् । सिप् भां उ ने। शुथ इ ने। क्षेप उ ना ३५
विसर्ग, अतनो यस् ने। तम्=अतनुतम्, य ने। त=अतनुत ।
सिप् ने। तम् उ ने। शुथ अश् आदेश=अतनयम् । यस्, मस् भा
उकारने। विक्षेपे क्षेप स्ने। क्षेप, अतन्व, अतनुय, अतन्म, अतनुम ।

आत्मनेपदभा तन्+लृ, तेने। त, आताम्, झ वगेरे उ
प्रत्यय धातुने अद् ने। आभम, अतनुत, आताम् भा यण्=अत-
न्याताम् झ ने। भत, यण्=अतन्वत । अतनुथाः आताम् भा
यण्=अतन्याधाम्, अतनुष्यम्, । इ भां यण्=अतन्वि, यद्, हि,
मद् भा उकारने। विक्षेपे क्षेप, अतन्वद्, अतनुयद्, अतन्मद्
अतनुमद् । इषो एषू ना लृट् प्रभाषे जनाववा।

तन्+विधिलिङ्, तेने। सिप्, तस्, सि, उ प्रत्यय, सामुद,
अनुभ्रक्षेप, इ ने। क्षेप, उ ने। क्षेप=तनुयात्, तनुयाताम् ।

અતનીત્, અતાનીત્ । (૪૦૫) તનાદિભ્યસ્તથાસોઃ ૨ । ૪ ।
 ૭૯ । તનાદેઃ સિચો વા લુક્ સ્યાત્ તથાસોઃ । ઇતિ સિચો
 -લુકિ(૪૦૬) અનુદાત્તોપદેશ-ઘનતિ-તનોત્યાદીનામનુનાસિક-
 લોપો જ્ઞલિ ક્ષિન્તિ ૬ । ૪ । ૩૭ । અનુનાસિકાન્તાજામેપાં
 ઘનતેષ્ઠ લોપઃ સ્યાદ્ જ્ઞલાદો કિત્તિ ક્ષિતિ પરે । અતત, અતનિ
 અતથાઃ, અતનિષ્ઠાઃ । અતનિષ્યત્ । અતનિષ્યત । ઇતિ તનાદયઃ

(૪૦૫) અર્થે તન્ વગેરે ધાતુથી પર આવેલા સિચ્ નો વિશ્લેષ
 લોપ થાય, ઠ. અથવા આસ પરમાં હોય તો.

(૪૦૬) અર્થે- અનુનાસિક અંતર્ગ છે એવા (યન્, રન્, નન્, ગન્,
 હન્, મન્) ધાતુના અને તન્ આદિ નવ ધાતુના અનુનાસિકનો લોપ
 થાય. જ્ઞલાદિ=જ્ઞલ પ્રત્યાહારનો અક્ષર આદિમાં છે તેવા કિત્ અથવા
 ક્ષિત્ પ્રાપ્ય પરમાં હોય તો.

તનુયુઃ । તનુયાઃ તનુયાતમ્, તનુયાત । તનુયામ્ તનુયાવ
 તનુયામ્ ૩પો મૂ ના વિધિલિઙ્ પ્રમાણે બનાવવા.

આન્-મનેપદમાં તન્+વિધિલિઙ્, તેના ત, આતામ્, જ્ઞ, વગેરે,
 જ, હીયુદ્ અનુબંધલોપ થ નો લોપ, ચૂ નો લોપ, ચળૂ=તન્વીત,
 તન્વીયાતામ્, તન્વીરન્ તન્વીયાઃ, તન્વીયાધામ્, તન્વીધ્વમ્
 તન્વીય, તન્વીવદ્ધિ, તન્વીમદ્ધિ, ૩પોપ્ ના વિધિલિઙ્ પ્રમાણે બનાવવા

તન્+આશીર્લિઙ્, તેનો તિપ્, તસ્, જ્ઞિ, વગેરે તેમની આર્ધ-
 ધાતુકસ જા માસુદ, અનુબંધલોપ, તિ ના ફક્ષરનો લોપ છ નો
 સ યોગાદિ લોપ, તન્યાત્, તન્યાસ્તામ્, તન્યાસુઃ । તન્યાઃ
 તન્યાસ્તમ્, તન્યાસ્ત । તન્યાસમ્, તન્યાસ્ય. તન્યાસમ્ ।
 ૩પો મૂ ના આશીર્લિઙ્ પ્રમાણે બનાવવા.

તન્+જ્ઞશીર્લિઙ્, તેનો ત. આતામ્, જ્ઞ, વગેરે, હીયુદ્, ત-ય
 ને સુદ્. બન્નેમાં અનુબંધલોપ, આર્ધધાતુકસ જા. હદનો આગમ બન્ને
 સ્ નો ય, ત નો ષ્ટુવથી ર=તનિપીઠ, તનિપીયાસ્તામ્ તનિપી
 રન્ । તનિપીઠાઃ, તનિપીયાસ્થામ્ તનિપીધ્વમ્ । તનિપીય,
 તનિપીવદ્ધિ. તનિપીમદ્ધિ, ૩પોપ્ ના આશીર્લિઙ્ પ્રમાણે બનાવવા.

વ્યા.૦—તન્+હૃ, તેનો તિષ, તસ. વગેરે, ધાતુને મદ નો
 આગમ સ્તિ, તેનો સિચ, આર્ધધાતુકસંઘા, મદ નો આગમ, તિ ના
 હ નો લોપ, "અસ્તિચિનો" સૂત્રથી તિષ અને ચિષ ને હ નો
 આગમ, હ નો લોપ. સવર્ણદોષ, 'મતોહલા' સૂત્રથી વિહારે
 ઉપધા મની વૃદ્ધિ=આ. અતાનીત્, તત્તેનો તામ્, ત નો પ. ત નો
 ટ=અતાનિષ્ટામ્, સ્તિનો "ચિજન્યસ્ત" સૂત્રથી જુસ મદન આગમ
 અનુમંધલોપ હ નો પ=અતાનિષુઃ. અતાનીઃ અતાનિષ્ટમ્ અતા-
 નિષ્ટ. અતાનિષમ્ અતાનિષ્ય, અતાનિષ્ય. વૃદ્ધિ ન થાય ત્યારે
 ઉપર મુજબ કાવ કરી અતનીત્. અતનિષ્ટામ્, અતનિષુઃ.
 અતનીઃ અતનિષ્ટમ્ અતનિષ્ટ. અતનિષમ્, અતનિષ્ય, અતનિષ્ય

આત્મનેપદમાં—તન્+હૃ ત આતામ્ ક્ષ, વગેરે, મદ નો
 આગમ સ્તિ, તેનો સિચ, આર્ધધાતુકસંઘા અનુમંધલોપ 'તનાદિન્ય.'
 સૂત્રથી સિચ નો લોપ "અનુદાતોપદેશ" સૂત્રથી તન્ ના ન નો લોપ
 અતત, આત્ માં પશ્ચ ઉપર મુજબ. અતથાઃ સિચનો લોપ ન થાય
 ત્યારે, તેને હ નો આગમ, ત નો પ વૃદ્ધિથી તતે. ટ=અતનિષ્ટ.
 આત્ માં ત ના હવ વિસર્ગ,=અતનિષ્ટાઃ, અતનિષાતામ્, અત-
 નિષત. અતનિષાધામ્, અતનિષ્યમ્. અતનિષિ, અતનિષ્યદિ,
 અતનિષ્મદિ-૩૫૦ મૂ અને ૧૪ ના જુર પ્રમાણે કરવા.

તન્+હૃ તેનો તિષ, તસ વગેરે, ધાતુને મદ, સ્વ, સ્તિના હનો
 લોપ અતનિષ્યત્ અતનિષ્યતામ્ માતસ નો તામ્. સ્તિનો અન્તિ,
 ૫૨૩૫ હનો લોપ ન નો લોપ=અતનિષ્યત્. અતનિષ્યઃ અતનિ-
 પ્યતમ્, અતનિષ્યત. અતનિષ્યમ્, અતનિષ્યાય, અતનિષ્યામ.

આત્મનેપદમાં ઉપર પ્રમાણે લટ, સ્વ, ત નો પ, હ નો
 આગમ વગેરે કાવ કરી અતનિષ્યત. અતનિષ્યેતામ્, અતનિ-
 પ્યન્ત. અતનિષ્યથાઃ અતનિષ્યેથામ્ અતનિષ્યપ્યમ્. અત-
 નિષ્યે અતનિષ્યાપદિ અતનિષ્યામદિ=૩૫૦ મૂ અને ૧૫ના
 તથ પ્રમાણે બનાવવાં.

૮ તનાદિ ગણ પૂરો થયો.

૧ કથાદયઃ ।

હુક્રીજ દ્રવ્યવિનિમ્બે ॥૧॥ (૪૦૭) કથાદિમ્યઃ શ્રા
૩।૧।૫૧। શ્વપોઽપવાદઃ । ક્રીણાતિ । (૪૦૮) ई हल्यघोः
૬।૪। ૧૧૩ । શ્રાઽમ્યસ્તયોરાત ईत् स्यात् सार्वधातुके

(૯) હુવે કયાદિ ગાથુ ચરે થયો,

(૪૦૭) અર્થ—કયાદિ ગાથુમાં પઠિત ધાતુઓથી શ્રા પ્રત્યય
ધાય શ્વપોઃ આ મૂળ શ્વપોનો બાધ કરે છે

(૪૦૮) અર્થ—શ્રા, અને અભ્યસ્ત સંઘટના બાનો દીર્ઘ
=ઈ ધાય સાર્વધાતુકે ચિત્ત, ચિત્ત હલ આદિ પ્રત્યય પરમાં હોય તો
પાન્તુ હુ સંઘાવાળો ધાતુ હોય તો તેના બાનો ફે થતો નથી

(૧) હુક્રમૂલનની લેવડદેવડ કરવી, વેચવું, ખરીદવું, હ અને
જૂ બન્નેની ઇત્સંઘા લોપ કરી ક્રી બને છે.

નોંદ—શ્રા પશુ શ્રા, જનમૂની માફક સિવ ૩ તેથી સાર્વધાતુક
સંઘા ધાય, અને અપિત્ત હોવાથી “સાર્વધા” મૂળથી તેનો જિવવદ્-
ભાવ પશુ ધાય, જૂની ઇત્સંઘા લોપ થવાથી આ ધાતુ હિત્યપદી છે
તિષ્, ટિષ્, મિષ્ આ ત્રણ પ્રત્યયો પર રહેતાં બાનો આગમ કાયમ
રહે ૩ બાહીના પરસ્પૃષ્ઠ અને આત્મનેપદના પ્રત્યયોમાંથી બાજન
થી ચરે થતા સાર્વધાતુક પ્રત્યયો પર રહેતા શ્રા આકારનો દીર્ઘ ફે
ધાય છે. ને સ્વશ્ચી ચરે થતા પ્રત્યયો પર રહેતા શ્રાના આકારનો લોપ
ધાય છે. તે અવશ્ય ખ્યાનમાં રાખવું. વળી શ્રા પ્રત્યય કયાં માફક વિશેષ
મૂળો બતાવીશું. ને બાહીના મૂ અને ઇષ્ પ્રમાણે મૂળો લખાયા

વ્યા—ક્રી+તદ્, તિષ્ સાર્વધાતુક સંઘા, એનો લોપ
“ક્રાદિમ્ય” મૂળથી શ્રા પ્રત્યય, શ્વનો લોપ, સાર્વધાતુક સંઘા શ્રા
અપિત્ત હોવાથી જિવવિદ્ભાવ, તેથી ગુણ ન થયો. વનો જ=ક્રીણાતિ,
ક્રીણાન્તરૂપાં બાનો. “ઈ હલ્યઃ” મૂળથી દીર્ઘ ફેકાર, ત્ના રૂત્વ
વિસર્ગ ક્રીણોત્તઃ, ધિનો બન્ધિ, “શ્રામ્યસ્ત” મૂળથી બાનો લોપ=
ક્રીણન્તિ, । ક્રીણાસિવરૂપાં બાનો ફ, ક્રીણીચ્ચા, ઘમાં ક્રીણીચ
ક્રીણામિ, ચલ, મલમાં બાનો ફ, બન્ને ત્ના રૂત્વ વિસર્ગ=ક્રીણીચ. ।
ક્રીણોમ ।

પિઙ્ગતિ દ્વલિ ન તુ ઘોઃ । ક્રીણીતઃ । (૫૦૯) આમ્યસ્ત
યોરાતઃ ૬ । ૪ । ૧૧૨ । અનયોરાતો લોપઃ પિઙ્ગતિ સાર્વ-
ધાતુકે । ક્રીણન્તિ । ક્રીણાસિ । ક્રીણીથઃ । ક્રીણીથ ।
ક્રીણામિ । ક્રીણોચઃ । ક્રીણીમઃ । ક્રીણીતે । ક્રીણાતે ।
ક્રીણતે । ક્રીણીષે । ક્રીણાયે । ક્રીણીષ્વે । ક્રીણે । ક્રીણીચદ્વે
ક્રીણોમદ્વે । ચિક્રાય । (૪૧૦) અચિ શ્તુ-ધાતુ-ભ્રુવાં ચ્યોરિ-
યડુવડૌ ૬ । ૪ । ૭૭ । શ્તુ-પ્રત્યયાન્તસ્ય ઇયર્જોચર્ણાન્તસ્ય
ધાતોભ્રૂં ઇત્યસ્ય ચાક્ષસ્ય ઇયજ્-ઉવડૌ સ્તોઽજાવૌ પ્રત્યયે

(૪૦૯) અર્થ—આ અને અભ્યસ્ત સંઘકધાતુઆના બાને।
લોપ થાય, કિંતુ ડિ.ત્ સાધધાતુક પ્રત્યય પરમા હોય તો.

(૪૧૦) અર્થ—શ્તુ પ્રત્યયાન્ત, ઇ વર્ણાન્ત, ઓ વર્ણાન્ત ધાતુને
બાને મૂ, અંગને ઇયજ્ને ઉવજ્ આદેશ થાય, અજાદિ પ્રત્યય પરમા
હોય તો. (હનો ઇયજ્ અને ઓનો ઉવજ્ થાય.)

વ્યા.૦ આત્મનેપદમા ક્રી+જડ, ત, આતામ્, વજેરે, આ, સાર્વ-
ધાતુક સંઘા, બાને ઈ, નનો જ્, ટિનો એ ક્રીણીતે, આતામ માં
બાને લોપ-આમ્ ટિનો એ, ક્રીણાતે, હનો અત, બાને લોપ, ટિનો
એ=ક્રીણતે, થાત્નો ષે, સ્તો પ, બાને ઈ=ક્રીણીષે, ક્રીણાયે=
આતામ્ની માફક વ્યમ્માં આ નો ઈ=ક્રીણીષ્વે, હદમાં બાને લોપ,
ટિનો એ=ક્રીણે, વહિ, મહિમાં બાને ઈ, ટિનો એ=ક્રીણીચદ્વે,
ક્રીણીમદ્વે રૂપે એષ પ્રમાણે કરવાં;

કન્હિદ્, તેનાં તિપ્-ત્ત્સ વજેરે. તેમનો જલ્, અતુજ વજેરે,
તેમની આધધાતુકસંઘા, ક્રુ ત્ દિત્વ, અભ્યાસ સંઘા, અભ્યા
સાદિકાર્થ લોપ એવેવ ક્રુત્વ=ચિક્રીતમ્, “અચોષ્ણિતિ” સ્વરથી
ઈની ટ્હિ એ આવ આદેશ=ચિક્રાય દિત્વ. અભ્યાસકાર્થ ક્યાંનાદ
મસુસ, ત્ત્સ વજેરે કિત્ હોવાથી ગુણટ્હિ ન થતા “અચિશ્તુધાતુ”
સ્વરથી હનો ઇયજ્ અલુખધે લોપ સ્ત્ત્સ રૂત્વ વિસર્ગ=ચિક્રિયતુઃ ।
ચિક્રિયુઃ, ચિક્રી થમાં “અજન્તોચ્ચરવાન્” આ કારિધાથી વિકલ્પે

પરે । ચિક્રિયતુઃ, ચિક્રિયુઃ । ચિક્રેથ, ચિક્રિયથ । ચિક્રિયે
ક્રેતા । ક્રેપ્યતિ, ક્રેપ્યતે । ક્રીણાતુ ક્રીણીતાત્ । ક્રીણીતામ્ ।
અક્રીણાત્, અક્રીણીતામ્, અક્રીણન્ । અક્રીણાઃ, અક્રીણીતમ્,
અક્રીણીત । અક્રીણામ્, અક્રીણીચ, અક્રીણીમ । અક્રીણીત,

इदने। आगम, इने। सोप, शुथ, अच् आदेश चिक्रियथ, इद न
थाय त्पारे चिक्रेथ अे श्पो अने, चिक्रियथुः चिक्रिय अन्ने जगाअे
इयच् । चिक्राय, चिक्रय, चिक्रियिथ चिक्रियिम

આત્મનેપદમાં, દિત્વ, અભ્યાસ સંજ્ઞા, અભ્યાસકાપ્, હલાદિ-
સોપ, ક્રુત્વ, તને। એથ ઇને। ઇરેચ્, અનુબંધસોપ “અભિન્નુષાતુ”
સુવધી ઇયજ્ઞ-ધર્મ-ચિક્રિયે, ચિક્રિયાસે, ચિક્રિયિરે । ચિક્રિયિવે,
ચિક્રિયાયે, ચિક્રિયિધ્વે । ચિક્રિયે, ચિક્રિયિવદ્વે, ચિક્રિયિમદ્વે ।

ક્રી+લટ્, તને। તિપ્, તલ્, ચિ, તાલ્ પ્રત્યય આધંધાતુકસંજ્ઞા
તિપ્ વગેરેના સ્થાનમાં અતુકમે ઢા રી રલ્, શુથ્ ચિત્વાત્-ટિ=ભાલ્
ને। સોપ-ક્રેતા, ક્રેતારી, ક્રેતારઃ । ક્રેતાસિ, ક્રેતાસ્થઃ ક્રેતાસ્થ ।
ક્રેતાશ્મિ, ક્રેતાસ્થઃ, ક્રેતાસ્મઃ । ૩પો મૂના શુદ્ પ્રમાણે બનાવવાં.
આત્મનેપદમાં, ક્રેતા, ક્રેતારી, ક્રેતારઃ । ક્રેતાસે, ક્રેતાસાથે,
ક્રેતાધ્વે । ક્રેતાદે, ક્રેતાસ્વદે, ક્રેતાસ્મદે, ૩પો એ ના શુદ્
પ્રમાણે બનાવવાં. ક્રી+લટ્, તિપ્, તલ્ વગેરે, સ્વ, આધંધાતુકસંજ્ઞા
શુથ્, ત્ ને। પ્ ક્રેપ્યતિ, ક્રેપ્યતઃ, ક્રેપ્યન્તિ । ક્રેપ્યસિ, ક્રેપ્યથઃ,
ક્રેપ્યથ । ક્રેપ્યામિ, ક્રેપ્યાચઃ, ક્રેપ્યામઃ । ૩પો મૂ ના લટ્
પ્રમાણે બનાવવાં. આત્મનેપદમાં ત આતામ્ વગેરે સ્વ, માને। એ શુથ્
ટિને। પ=ક્રેપ્યતે, ક્રેપ્યેતે ક્રેપ્યન્તે । ક્રેપ્યસે, ક્રેપ્યેથે, ક્રેપ્યસ્વે ।
ક્રેપ્યે, ક્રેપ્યાચદે, ક્રેપ્યામદે, ૩પો એ ના લટ્ પ્રમાણે બનાવવાં.

ક્રી+લોટ્ । તિપ્, તલ્, વગેરે-સાધંધાતુકસંજ્ઞા, ધ્રા અનુબંધ
સોપ-હકારને। ઉદાત્, ન ને। જ=ક્રીણાતુ, ટ ને। તાલ્ પ્ ચિક્રેથે
થાય ત્પારે ક્રીણીતાત્, આતામ્ આ આ ને। ફે, તલ્ ને। તામ્,
-ક્રીણીતામ્ ક્રીણન્તુ માં આ ને। સોપ- ચિપ્ ને। દિ, આ ને।

અક્રીણાતામ્, અક્રીણત । અક્રીણીયાઃ અક્રીણાધામ્ અક્રીણીધ્વમ્
અક્રીણિ, અક્રીણીવદ્ધિ, અક્રીણીમદ્ધિ । ક્રીણીયાત્ , ક્રીણીત ।

૬=ક્રીણીદ્ધિ । તાત્પર્યે ક્રીણીતાત્ ઘસ નો તમ્, આ નો ૬=ક્રીણી-
તમ્, ય નો તમ્, આ નો ૬=ક્રીણીત । ક્રીણાનિ, ક્રીણાઘઃ
ક્રીણામ્ આ મિ નો નિ, આદ્, દ નો લોપ, સ્તો લોપ કરવાં,
આત્મનેપદમાં, જ્ઞા આ નો ૬. ટિનો ઇ, ઇ નો આમ્,
વગેરે કાપ કરવાં-ક્રીણીતામ્, ક્રીણાતામ્, ક્રીણતામ્ । ક્રીણી-
પ્ચ, ક્રીણાધામ્, ક્રીણીધ્વમ્ । ક્રીણે, ક્રીણાવદ્ધિ, ક્રીણામદ્ધિ ।
૩પો મૂ અને ઇષ્ટ ના લોપ પ્રમાણે બનાવવા.

ક્રીણત્ તેનો તિષ્, તમ્ વગેરે, ધાતુને અદ નો આગમ-
જ્ઞા પ્રત્યય અનુબંધલોપ,, ૬ નો લોપ, ન નો જ=અક્રીણાત્ તસ નો
તામ્, તામ્ મિ ના ના આ નો ૬, મિ નો અન્તિ, આ નો લોપ. ૬ નો
લોપ, ત નો લોપ. સિષ્ ના સ્ત્રા રૂપ વિસર્ગ, ઘસ નો તમ્, ઘનો
ત, પછી, આ નો ૬ મિષ્ નો અમ્, પૂર્વરૂપ, ઘસ, મસ ના ત નો
લોપ ઘર્ષ મૂળમાં બતાવેલા ૩પો બનાવવા.

આત્મનેપદમાં અક્રીણીત રજ તેના, ત, આતામ્ વગેરે
અદ નો આગમ, ન તો જ, -યાત્ વગેરે અંગજનાદિ પ્રત્યયો પર
રહનો આ નો ૬, ને સ્વારાદિ પ્રત્યયો=આતામ્, અત, વગેરે મિ આ
નો લોપ કરી મૂળમાં બતાવેલા ૩પો બનાવવા ક્રી-વિચિલિષ્, તેનો
તિષ્ તમ્ વગેરે, જ્ઞા, અનુબંધલોપ, યાદુદ નો આગમ, અનુબંધ
લોપ, જ્ઞા ના આકાર નો ૬ યાત્ ના ત નો લોપ, મિ ના પ્રકા-
રનો લોપ, ન નો જ=ક્રીણીયાત્. ક્રીણીયાતામ્. ક્રીણોયુઃ ।
ક્રીણીયાઃ । ક્રીણીયાતમ્, ક્રીણોયાત । ક્રીણીયામ્ ક્રીણી-
યાઘ, ક્રીણીયામ ।

આત્મનેપદમાં, વિ- લિં ત, આતામ્- વગેરે યાદુદ અનુ-
બંધ લોપ. સ નો લોપ આકારનો લોપ, મૂ નો લોપ, ન નો જ-

ક્રીયાત્, ક્રેપીષ્ટ । (૪૧૧) સિચિ વૃદ્ધિઃ પરસ્મૈપદેષુ ॥ ૨ । ૧ । ઇગન્તાક્રસ્ય વૃદ્ધિઃ સ્યાત્ પરસ્મૈપદે સિચિ । અક્રે-
પીત્, અક્રેષ્ટ । અક્રેપ્યત્, અક્રેષ્યત । इति कथादयः ।

(૪૧૧) અર્થ—इह प्रत्याहार ने अक्षर अन्तर्भा छे जेवा
अंगनी वृद्धि थाय, परस्मैपद विपयक सिच् परमा होय तो।
क्रीणीत क्रीणीयाताम्, क्रीणीरन्, क्रीणीथाः क्रीणीयाधाम्,
क्रीणीष्यम् । क्रीणीय क्रीणीष्यहि, क्रीणीमहि इपो एष्ट ना विधि
लिङ् प्रभाषे जनाववा,

ક્રી+આશીર્લિષ્ તેનો તિપ્ત્સ વગેરે આર્ધધાતુક સંજ્ઞા વાસુદ નો
આગમ, અનુબંધલોપ કિન્ન વદ્ જીવ ગ્રથનો નિષેધ તિ ના છનો હોય,
ત નો સ યોગાદિલોપ=ક્રીયાત્ ક્રીયાસ્તામ્ ક્રીયાસુઃ । ક્રીયાઃ
ક્રીયાસ્તમ્ ક્રીયાસ્ત । ક્રીયાસમ્ ક્રીયાસ્ય, ક્રીયાસ્મ

આત્મનેપદમાં ક્રી+લિષ્, તેનો ત; આતામ્ ૦ વગેરે, આર્ધ
ધાતુક સંજ્ઞા હીસુદ, ત અને થ ને હદ બન્નેમાં અનુબંધ હોય,
ગ્રથ, બન્ને સ નો વ, ત નો ટ=ક્રેપીષ્ટ ક્રેપીયાસ્તામ્, ક્રેપી-
રન્ । ક્રેપીષ્ઠાઃ, ક્રેપીયાસ્થામ્, ક્રેપીષ્યમ્ । ક્રેપીય ક્રેપી
ચદિ, ક્રેપીમદિ. ઇપો મૂ અને એષ આશીર્લિષ્ડ પ્રમાણે જનાવવા,

બ્યા૦—की लङ्, तेनो तिप्, तत्, वगेरे, धातुने अद नो
आगम, चिह्न, तेनो सिच्, अनुबन्धलोप, आर्धधातुकसंज्ञा “विचि-
वृद्धिः” सूत्रधी धातु ना है नो वृद्धि=ए तिना इ नो लोप, स नो प,
त ने ईद नो आगम=अक्रेपीत्, अक्रेष्टाम् अक्रेषुः । अक्रेपाः
अक्रेष्टम्, अक्रेष्ट । अक्रेषम्, अक्रेष्य, अक्रेष्य ।

આત્મનેપદમાં ક્રી+લિષ્ તેનો ત, આતામ્ ૦ વગેરે-ચિત્, તેનો
સિચ્ અનુબંધ લોપ-ગ્રથ સ નો વ, ત નો ટ=અક્રેષ્ટ, અક્રેષાતામ્
અક્રેષ્યત । અક્રેષ્ઠાઃ અક્રેષાધામ્ અક્રેષ્યમ્ । અક્રેરેપિ,
અક્રેષ્યદિ, અક્રેષ્યદિ । ઇપો એષ ના હદ પ્રમાણે જનાવવા.

૧૦ અથ ચુરાદયઃ ।

ચુર સ્તેયે ॥૧॥ (૪૧૨) સત્યાગ-પાશ-રૂપ-વીળા-તૂલ-
શ્લોક-સેના-લોમ-ત્વચ-વર્મ-વર્ણ-ચૂર્ણ-ચુરાદિભ્યો જિઘ્ર
૩।૧।૨૫ । પભ્યો જિઘ્ર સ્યાત્ । ચૂર્ણાન્તેભ્યો ધાત્વર્થે,
ચુરાદિભ્યસ્તુ સ્વાર્થે । (૪૧૩) સનાદ્યન્તા ધાતવઃ ૩।૧।૩૨

(૧૦) હવે ચુરાદિગણ શરૂ થયો.

(૪૧૨) અર્થ-સત્યાગ=ધી લર્મ ને ચૂર્ણ સુધીના સ્પર્શથી ધાતુના
અર્થમાં, અને ચુરાદિ ગણપરિત ધાતુઓથી સ્વાર્થ=ધાતુના મૂળ અ-
ર્થમાં જિઘ્ર પ્રત્યય થાય,

(૪૧૩) અર્થ-સન્ થી લર્મ જિ સુધીના (૧૧) પ્રત્યયો જેના
મન્તે છે તેમની ધાતુસંઘા, થાય

બ્યા૦ ક્રી+લઙ્, તેનો વિષ, તલ્ જિ૦ વજેરે ધાતુને મદ નો
આગમ સ્વ, આર્ધધાતુકસંઘા, શુલ્, સ નો પૂ-તિ નાઈકાર નો લોપ=
અક્રેષ્યત્, તલ્ નો તામ્=અક્રેષ્યતામ્, જિ નો મન્તિ પર૩૫, હ
નો લોપ, ત નો લોપ,=અક્રેષ્યન્૦ । સિપૂ માં સ ના રૂપ વિસર્ગ
અક્રેષ્યઃ યત્ નો તમ્ ય નો ત=અક્રેષ્યતમ્ અક્રેષ્યત । અક્રેષ્યમ્,
અક્રેષ્યાવ અક્રેષ્યામ । રૂપો મૂ ના લઙ્ પ્રમાણે બનાવવા.

આત્મનેપદમાં, ક્રી+લઙ્, ત, માતામ્, ક્ર.૦ વજેરે, મદ નો
આગમ, સ્વ, આર્ધધાતુકસંઘા, શુલ્, સ નો પૂ=અક્રેષ્યત અક્રેષ્યે-
તામ્, અક્રેષ્યન્ત । અક્રેષ્યથાઃ અક્રેષ્યેથામ્, અક્રેષ્યેષ્યમ્ ।
અક્રેષ્યે, અક્રેષ્યાવહિ અક્રેષ્યામહિ । રૂપો ઇષૂ ના લઙ્ પ્રમાણે બનાવવા.

(૯) આ પ્રમાણે ક્યાદિગણ પૂરો થયો.

બ્યા૦ યન્, યય, કામ્યન્, ક્યન્, ક્યપ્, આચારઅર્થમાં જિપ, જિઘ્ર,
યપ્, યક્, માવ, દ્યપ્, જિઘ્ર આ બારે સનાદિ પ્રત્યયો છે. તિપાદિ૦
અર્થાત્ ધાતુથી જિઘ્ર પ્રત્યય કરી લઘુપદા શુલ્=ચોરિ નીધાતુસંઘા-
કરી, યપ્, શુલ્, અન્ આદિય વજેરે કાચ કરવું.

સનાદયઃ કમેળિઙ્ઙન્તાઃ પ્રત્યયા નન્તે યેષાં તે ધાતુસંજ્ઞકાઃ।
 સન્ ક્યઙ્-કામ્યઙ્-ક્યઙ્-ક્યપોઽચારવિવપ્-ળિજ્ યદૌ
 તથા । યગાયેયઙ્ઙિઙ્ઙ્યેતિ દ્વાદશાઽમી સનાદયઃ ॥ તિપ્-
 ઘવાદિ, ગુણાયાદેશૌ । ચોરયતિ । (૪૧૪) ણિચઙ્ ૧ । ૩ ।
 ૭૪ । ણિજન્તાદાત્મનેપદં સ્યાત્ કર્તૃગામિનિ ક્રિયાફલે ।

(૪૧૪) અર્થ-—ણિષ્ જોના અન્તમા છે એવા ધાતુઓથી
 આત્મનેપદના પ્રત્યયો થાય ક્રિયાતુ ૬૨ કર્તાને મળતુ હોય તે।

આ.૦ (૧) ગુરુચોગીકરવી, રેફમા અક્ષર જોજવા માટે છે.
 ગુરુ ધાતુથી “સત્યાપ” સૂત્રથી ણિજ્ પ્રત્યય, અનુનષ્ઠોપ, આધ-
 ધાતુકસંજ્ઞા, “પૂર્ણાન્તક્રૂ” સૂત્રથી ગુરુ ના ઈનો મુળ્યુચોરિ “સના-
 ઘતા” સૂત્રથી ધાતુસંજ્ઞા ક્યાનાઙ્-ચોરિ+ક્રદ્, તેનો તિપ્ તસ્ વગેરે
 તેમની સાર્વધાતુક સંજ્ઞા, ઘપ્, અનુનષ્ઠોપ “સાર્વધાતુકાર્થ” સૂત્રથી
 ઈનો થય્ એ, એનો મય્=ચોરયતિ ઉપર મુળ્યુચોરય+તસ ના સ્ત્રા
 રૂપવિસર્ગ=ચોરયત, ઉપર મુળ્યુચોરય+સિ તેના અઙિઠ, ૫૨૩૫,
 ચોરયન્તિ, ઘિપ્, ઘસ મા પૂનો લોપ, સ્ત્રા રૂપવિસર્ગ=ચોરયસિ,
 ચોરયથઃ ચોરયથ । મિપ્, મા પૂ નો લોપ=ચોરયામિ
 ઘસ, મલ્, મા મ નો દીર્ઘ, સ્ત્રા રૂપ વિસર્ગ=ચોરયાચઃ, ચોર-
 યામઃ । આજુસ જ્યારે પોતાને માટે ચોરી કરતો હોય ત્યારે ણિજ્
 કરેલા ચોરિ ની ધાતુસંજ્ઞા ઉપર મુળ્યુચોરિ કરી સદ્ બાપો તેના સ્થાનમા
 “ણિચઙ્” સૂત્રથી આત્મનેપદનાનાં ત, આતમ્. ઘ વગેરે પ્રત્યયો,
 સાર્વધાતુકસંજ્ઞા, થપ્, થય્, અનુ આદેઘ, ટિ મ નો એ=ચોરયતે
 ચોરયેતે ચોરયન્તે । ચોરયસે ચોરયેથે, ચોરયધ્વે । ચોરયે.
 ચોરયાચઙ્, ચોરયામઙ્ ૩૫। ૧૫૩। બદ્ પ્રખ્યાલે સિદ્ધિ કરવા
 ચોરિ+ક્રદ્ “કાસ્યનેઘ્વચ” સૂત્રથી આમ્ પ્રત્યય, નેની આધધાતુકસંજ્ઞા

પરે જો યદક્લં તસ્યોપધાયા હ્રસ્વઃ સ્યાત્ (૪૧૮) ચઙ્ ૬ ।
 ૧ । ૧૧ । ચઙ્ પરે અનભ્યાસસ્ય ધાત્વચયવસ્યૈકાચઃ પ્રથમસ્ય
 હ્રે સ્તોઽજાદેદ્વિતીયસ્ય । (૪૧૯) સન્યલ્લઘુનિ ચઙ્ પરેઽનગ્-
 લોપે ૭ । ૪ ૩૯ । ચઙ્ પરે જો યદક્લં તસ્ય યોઽભ્યાસો
 લઘુપરઃ તસ્ય સનીચ કાર્યં સ્યાત્ જો અગ્લોપે અસતિ ।
 (૪૨૦) લઘોઃ ૭ । ૪ । ૧૪ । લઘોરભ્યાસસ્ય લઘોઃ સ્યાત્
 સન્વદ્ભાષયિષ્યે । અચચુરત્ અચચુરત । इति शुरादयः ।

(૪૧૮) અર્થ—ચઙ્ પરમા રહેતા “અભ્યાસગા.” વગરના
 ધાતુના અવયવમૂળ પ્રથમ એક અર્થ તેનું દિત્વ થાય. અને (અનેક
 અર્થ વાળા ધાતુઓમાં) અગ્નિદિ=સ્વરાદિ ધાતુથી પર દ્વિતીય=મીના
 અક્ષરનું દિત્વ થાય.

(૪૧૯) ચઙ્ છે પરમા જેના એવા જિ પર રહેલા જે અંગ
 તે અંગનો લઘુ અક્ષર પરમા છે એવા જે અભ્યાસ, તેને સ્વ પર
 પર રહેતા જે કાર્ય થતું હોય તે કાર્ય થાય, જિન્ પ્રત્યય પર રહેતા
 અકુ=અ, ફ, ટ, ઠ નો લોપ ન થયો હોય તે।

(૪૨૦) અર્થ—લઘુ અભ્યાસનો લઘો થાય સન્વદ્ભાવના વિષયમાં

ન્યા. નોટ—પરસ્પૃષ્ઠમા ચોરિ જ્ઞાન્યા જાદ ચોરયતુ મૂ ના
 લોહ પ્રમાણે આત્મનેપદમા એષ પ્રમાણે ચોરયતામ્, જાકીના રૂપો
 તેજ પ્રમાણે જનાવર્તા. લઙ્ જન્નેમા અચોરયત્. અચોરયત્.
 વિધિલિંઙ્. ચોરયેત્. ચોરયેત્. પરસ્પૃષ્ઠમા આશીલિ ડ્માં “જેરનિદિ”
 મૂવર્તી જિ નો લોપ=ચોર્યાત્ આત્મનેપદમા । ચોરયિષીષ્ટં જાકીના
 રૂપો મૂ. અને એષ પ્રમાણે સિદ્ધકરવા. આ દરેક લક્ષરના એક એક
 રૂપો આપેલા છે. જાકીના રૂપો જ ના જાકીના રૂપો આપેલા છે.

ચોરિન્નજ્ઞ તેનો તિપ્, તસ, દ્વિ. ભા. ત, આતામ્ જ્ઞ. વગેરે,
 ધાતુને બદ નો આગમ, દ્વ નો લોપ, ઠિલ, તેનો “નિધિદુલ્ભ્યઃ”
 સૂત્રથી મળે નો લોપ=અચોરિન્નમન્તિ “નેરનિટિ” સૂત્રથી નિચ નો
 લોપ, “જૌ ચણ્યુ” સૂત્રથી હપધાઓ નો હ્રસ્વ=ઠ, “ચઠિ” સૂત્રથી
 પુર તુ દિત્વ, અભ્યાસસંજ્ઞા, અભ્યાસકાર્ય, “સન્ધ્વલ્લુ” સૂત્રથી
 વહ, પરઠ નિ પર રહેતાં અચુરુદ અંગ નો પ્રથમ સ્ત્ર અભ્યાસ, લઘુ-
 પરઠ છે અને નિચ પ્રત્યયાર્થો તારે પુર મળી અક્ષ નો લોપ થયો
 નથી, માટે સન્ધ્વભાવ થયો. પછી “દીર્ઘો લઘોઃ” સૂત્રથી પ્રથમ સ્ત્ર
 ના ચકારનો દીર્ઘ, “હતથ” સૂત્રથી તિ ના દ્વિરનો લોપ
 અચૂચુરત્ ૩૫૫-યુ. તે રીતે અચૂચુરતામ્, । અચૂચુરન્ અચૂચુરઃ
 અચૂચુરતમ્ અચૂચુરત । અચૂચુરમ્, અચૂચુરાવ, અચૂચુ-
 રામ । આત્મનેપદમાં અચૂચુરત, અચૂચુરેતામ્, અચૂચુ-
 રન્ત । અચૂચુરથાઃ, અચૂચુરેથામ્ અચૂચુરણ્યમ્ । અચૂચુરે,
 અચૂચુરાવદિ, અચૂચુરામદિ, । ૩૫૦ ૧૫ ની મારકવા. ૨૪

ચોરિન્નજ્ઞ, તેનો તિપ્, તસ. વગેરે, આત્મ. ભા. ત, આતામ્ વગેરે
 ધાતુને બદ નો આગમ, સ્વ, આર્ધધાતુકસંજ્ઞા, રહ નો આગમ, હ્રસ્વ
 દ્વિ. પૂતિ ના ર્જો લોપ=અચોરયિષ્યત્, અચોરયિષ્યતામ્, અચો-
 રયિષ્યન્ । અચોરયિષ્યઃ, અચોરયિષ્યતમ્, અચોરયિષ્યત ।
 અચોરયિષ્યમ્, અચોરયિષ્યાવ, અચોરયિષ્યામ, । આત્મને-
 પદમાં, અચોરયિષ્યત અચોરયિષ્યેતામ્, અચોરયિષ્યન્ત । અચો-
 રયિષ્યથાઃ, અચોરયિષ્યેથામ્ અચોરયિષ્યાધ્વમ્ । અચોરયિષ્યે
 અચોરયિષ્યાવદિ અચોરયિષ્યામમિ । ૩૫૦ ૧૫ ના લઘુ પ્રમાણે

અથ પ્યન્તમક્રિયા

(૪૨૧) સ્યતન્ત્રઃ કર્તા ૧ । ૪ । ૫૪ । ક્રિયાયાં સ્વાત-
ન્ત્ર્યેણ વિવક્ષિતોઽર્થઃ કર્તા સ્યાત્ । (૪૨૨) તત્પ્રયોજકો
હેતુશ્ચ ૧ । ૪ । ૫૫ । કર્તુઃ પ્રયોજકો હેતુસંજઃ કર્તૃસંજઃ સ્વ
હ્યાત્ । (૪૨૩) હેતુમતિ ચ ૩ । ૧ । ૨૬ । પ્રયોજકવ્યાપારે
પ્રેષણાદો વાચ્યે ધાતોર્નિષ્ સ્યાત્ । ભવન્તં પ્રેરયતિ ભાવયતિ

હુવે પ્યન્ત પ્રક્રિયા ૨૧૩ થઈ

(૪૨૧) અર્થ- ક્રિયામાં સ્વાતન્ત્ર્યપણથી જોશવાની ઈચ્છાવાળા
અર્થની કર્મસંજા થાય.

(૪૨૨) અર્થ- કર્તાના પ્રયોજક = પ્રેરણા આપનારની “હેતુ”
સંજા અને કર્તૃસંજા થાય.

(૪૨૩) અર્થ- પ્રયોજક = પ્રેરણા કરનારની પ્રવૃત્તિ પ્રેષણાદિ =
મોકલવું વગેરે વાક્ય અર્થ થતા હોય તે ધાતુથી નિષ્ પ્રત્યય થાય
(અર્થાત્ નિષ્ પ્રત્યયનો અર્થ પ્રેરણા, મોકલવું શોધાવવું વગેરે છે.)

તેના દેવદત્તઃ ભવતિ દેવદત્ત થાય છે. આ અકર્મક કર્તારે
પ્રયોગવત્ ઉદાહરણ છે. ભવન્તં દેવદત્તમન્યઃ પ્રેરયતિ થનારા દેવદત્ત
ને બીજો માણસ પ્રેરણા આપે છે. इति દેવદત્તં, અન્યઃ ભાવયતિ
આ પ્રરકતું રૂપ છે. ભવતિક્રિયાનો કર્તા દેવદત્ત છે. અને પ્રેરણા
અર્થમાં થયેલા નિષ્ તે ભાવયતિ રૂપનો કર્તા અન્યઃ છે. તેથી
“તત્પ્રયોજકો” સૂત્રથી અન્યની કર્મસંજા અને હેતુસંજા થયેલી છે.
તેથી ભાવયતિ રૂપનીએ વ્યાખ્યા પ્રમાણે સિદ્ધથાય છે. તે રીતે પાલ
યતિ, ભાવયતિ વગેરે રૂપો પ્રેરકના જનાવના .

વ્યાખ્યા-છાત્રઃ ભવતિ, છાત્ર થાય છે. ભવન્તં છાત્રં ગુરુઃ
પ્રેરયતિ=इति ગુરુઃ છાત્રં ભાવયતિ=ગુરુ વિદ્યાથીને જનાવે છે. અહીં
વિદ્યાથી ને પ્રેરણા આપનાર ગુરુ છે. તેથી ચૂ ધાતુથી “હેતુમતિ ચ”

નિષ્ પ્રત્યય, જ્, જ નો અનર્થસંકોપ=મનઃ અહીં “મનોરિજ-

તિ” સૂત્રથી જુની વૃદ્ધિ મૌ, “અચોચવાચ” સૂત્રથી મૌ નો આવ
 ધર્મ=ભાવિ થયાબાદ “સનાયન્તાષાતથ” સૂત્રથી તેની ધાતુસંજ્ઞા, પછી
 લટ, તેના સ્થાનમાં તિષ્, અનુબંધલોપ, સાવધાતુકસંજ્ઞા, શવ, અનુ-
 બંધલોપ ફરીથી શવ તેની સાવધાતુકસંજ્ઞા “સાર્વધાતુકાર્થવા” સૂત્રથી
 ભાવિ ના હ નો યુષ્=ણ, તેનો ‘અવોષ’ સૂત્રી ઇમ્ આદેશ
 વર્ણસંમેલન થતા આવયતિ, ૨૫ બને છે. આવયતઃ આવયન્તિ ।
 આવયસિ આવયથઃ આવયથ । આવયામિ, આવયાવઃ
 આવયામઃ રૂપો મૂળા લટ લકાર પ્રમાણે ગિષ્ કર્યાબાદ ભાવિ
 બનાવીને સિદ્ધ કરવા

ઉપર વ્યાખ્યાના મળતિ નો કર્તા હાજર છે. મૂળાતુ અકર્મક
 છે. બીજા વાક્યમાં આવયતિ નો કર્તા પ્રેરક ગુણ છે. તેથી “તત્પ્રયો-
 જકો” સૂત્રથી ગુરૂની કર્તાસંજ્ઞા, અને હેતુ સંજ્ઞા થાય છે. તેથી ગુરુઃ
 કર્તા પ્રથમાના એકવચનમાં મૂકેલ છે. અને પ્રેરક વાક્યનું કર્મ હાજર
 છે તેથી તેની “કર્તૃરીપ્સીતતમ-કર્મ” સૂત્રથી કર્મ સંજ્ઞા “કર્મણિદ્વિ-
 તીયા” સૂત્રથી તેની દ્વિતીયા થાય તેથી હાજર પદ દિતીયામાં મૂકેલ
 તેથી તે વાક્યને પ્રેરક વાક્ય કહેવાય છે.

મૂળગિષ્ અનુબંધ લોપ. વૃદ્ધિ આવ કરી ભાવિની ધાતુસંજ્ઞા લિટ, લાવી”
 કાસ્યનેકાચો’ સૂત્રથી આમ પ્રત્યય તેની આધધાતુકસંજ્ઞા “અયામગ્તા-
 મ્યા” એ સૂત્રથી ગિ ના હ નો અય આદેશ કરી આવયામ્+લિટ
 “આમ.” સૂત્રથી લિટ નો લોપ, “કૃષ્ણાનુગ્રવુજ્ય” સૂત્રથી લિટ પરક
 ણ, મૂ, અસ નો અનુપ્રયોગ કરી, લિટ નો તિષ્, તેનો જલ્, અનુ-
 બંધલોપ, લુક્ નો આગમ, અનુબંધલોપ, દ્વિત્વ, અભ્યાસસંજ્ઞા અભ્યાસલુ-
 કાર્થ વગેરે મૂ ના લિટ લકાર મુજબ કરી મૂ નો અનુસ્વાર, પરસવર્થ
 થઈ ને આવયામ્+મૂલ્+ક્રના અનુપ્રયોગમાં આવયાઙ્ચકાર, અસ
 ના અનુપ્રયોગમાં આવયામાસ રૂપો સિદ્ધ કરવા. બાકીના રૂપો મૂ
 ના લિટ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા. હુદ=આવયિતા, આવિ બનાવ્યા બાદ

(૪૨૪) ઓઃ પુયજ્યપરે ૭ । ૪ । ૮૦ । સનિ પરે યદક્ક
તવ્વયવાભ્યાસોકારસ્ય હત્સ્યાત્ પવર્ગ-યજ્ઞ-જકારેષ્વર્ણ,
પરેપુ પરતઃ । મૂઘાતોર્થન્તાલ્લુહિ મઢાગમે વ્હેશ્વહિ
“નિચિ મચ્ચ આદેશો ન દ્વિત્વે કર્ત્તવ્યે” इति પૂર્વ વૃદ્ધય
માયે ‘મૂ’ હત્યસ્ય દ્વિત્વે અભ્યાસકાર્યે (મસ્ય પત્ત્વે હસ્વે
ષ) અણુમૂ+હ+અ સ્, इति સ્થિતો (પરસ્ય) ઘૃક્ષો આવાદેશો

(૪૨૪) અર્થ- સન પર રહેતા ને અંગ તેના અવયવમૂળ
અભ્યાસનો જકાર તેનો દકાર યાય, પાછળ અકાર હોય તેના ચવર્ગ=
અ, ફ, બ, ભ, મ, યજ્ઞ-પૂ વૂ રૂ લૂ અને જકાર પરમાં હોય તો.

=મૂ લૂદ્ધ જકાર પ્રમાણે બના રૂપો સિદ્ધ કરવા. લદ્ધ=ભાવયિષ્યતિ=
માવિ બનાવ્યા બાદ મૂ ના લૂદ્ધ પ્રમાણે રૂપો બનાવવાં લદ્ધ=ભાવયતુ=
માવિ બનાવ્યા બાદ મૂ ના લોદ્ધ પ્રમાણે રૂપો બનાવવા લદ્ધ=અભાવયત્
માવિ બનાવ્યા બાદ મૂ ના લદ્ધ પ્રમાણે રૂપો બનાવવા વિધિલિષ્=ભાવયેત્
માવિ બનાવ્યા બાદ મૂ ના વિધિલિષ્ પ્રમાણે રૂપો બનાવવા ભાષીલિષ્=
આવિલિષ્, તેનો તિષ્, આર્ધધાતુકસંજ્ઞા, યાજુદ નો આગમ, ગેર-
નિદિઃ” સૂત્રથી ગિજ્ ના ફનો લોપ દકારનો લોપ, સ્ નો લોપ. માવ્યાત્
શ્રાક્ષીના રૂપો મૂ ના આર્ધલિષ્ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા.

વ્યા-મૂ ધાતુથી ગિજ્, “અનુબંધ” લોપ, મૂ+હ “સનાધન્તા” સૂત્રથીધાતુ
સંજ્ઞા, લજ્ઞ તિષ્, ધાતુને મદ્દ નો આગમ, અનુબંધ લોપ, ચિલ, ગિશ્વિદુલુભ્યઃ
સૂત્રથી ચિલ નો જજ્ઞ આદેશ, અનુબંધ લોપ, ગિજ્ ને માની ને મૂ ની
વૃદ્ધિ થવા આવી, અને “જજિ” સૂત્રથી મૂનું દિત્વ થવા આવ્યું.
બન્નેમાંથી ઠાણુ યાય ? તે સંજ્ઞા ને દૂર કરવા મૂળમાં “નિચિ મચ્ચ
આદેશો ન દ્વિત્વે કર્ત્તવ્ય इति” ગિજ્ પર રહેતા મચ્ચ ના સ્થાનમાં
આદેશ થતો નથી દિત્વ ક્રેપુ હોય તો,, જે ઠાપન વચનના આધારે
અહીં મૂ પુ દિત્વ કરવું છે. માટે વૃદ્ધિ થઈ નહીં (નિચિ- આઠાપન
વચન મોળું=અપનયે ધાતુમાં જકારની ઈસંજ્ઞા કરી છે તેના થી યાય છે.)
તેથી અ+મૂ મૂ+હ+અ+તિ બન્યા બાદ પ્રથમ મૂ ની અભ્યાસ સંજ્ઞા

ળો ચઙ્ગયુપધાયા દ્વસ્વઃ' इति द्वस्वे सन्वद्भावे अभ्यासो-
 फारस्य इत्वे (जिलोये) 'दीर्घो लघोः' इति दीर्घः—अवी-
 भवत् । एषा गतिनिवृत्तौ ॥ (४२५) अतिह्री-व्ली-री-फनूयो-
 षमाय्यातां पुङ्गु णौ ७।३। ३६। स्थापयति=तिष्ठन्तं-प्रेर-
 यति । लुङि-अस्थाप्+इ+ अत् इति स्थितौ द्वित्वेऽभ्यास-
 कार्ये 'अ थास्थाप् इ अत्' इत्यत्र अभ्यासस्य चतुर्थे उपधा-
 द्वस्वे, सन्वद् भावे-(४२६) सप्त्यतः ७।४। ७९। अभ्या-
 सस्यात् इत् स्यात् सति । इति अभ्यासस्य इत्वे पठ्ये

(४२૫) અર્થ-જ, હી, વ્લી, રી, ફનૂયો, ષમાયો, અને, આ-
 કારાન્ત માત્રને પુઙ્ગુ નો આગમ મામ છે. જિ પરમા હોય તે।

(૪૨૬) અર્થ-અભ્યાસના હરેવ અકાર નો દ્વસ્વ ફકાર થાય
 સન ૫૨ રહેતાં इति० એ પ્રમાણે અભ્યાસ નો ફકાર, સ્ત્રો પકારુ,
 પ્લુત્યન્ત નોદ્ધ થઈ અતિષ્ઠ૫, ઇ, અત્=એમ થયુ

અભ્યાસનું કાર્ય=ઉકારનો હસ્વ. મૂ નો લુ=મણુ મૂન્દન્તિ મૂ વૃદ્ધિની
 ઓ, તેનો મારૂ આદેશ "ગૌચઙ્ગયુપધા०" સૂત્રથી ઉપધા નો દ્વસ્વ
 "નેરનિટિ" સૂત્રથી જિવુ ના ફકાર નો લોપ "અન્વક્લગ્નિ०" સૂત્રથી
 અન્વદ્ભાવ" ઓઃ પુષણ્० સૂત્રથી લુ ના ઉકાર નો ફકાર 'દીર્ઘો
 લઘો.' સૂત્રથી ફકાર નો લીર્ધ ફકાર "ઇતથ" સૂત્રથી તિના ફકાર નો
 લોપ થઈ અવીભવત્ ૨૫ જને છે. અવીભવતામ્, અવીભવન્ ।
 અવીભવઃ અવીભવતમ્ અવીભવત । અવીમચમ્, અવીમચાવ,
 અવીમચામ । ૨૫૦ અવીમચ, ક્યાં પછી મૂ ના હ્રસ્વ પ્રમાણે ૩૫૦ જનાવવા.

લુઙિ-અસ્થાપ્+ઇ+તિ એમ જન્યા પછી. દ્વિત્વ. અભ્યાસ કાર્ય કરી
 અ સ્થાપાપ્ ઇ અત્ અહીં અભ્યાસનો દ્વસ્વ કરી, અભ્યાસનું ૨૫૦
 કરી, અન્વદ્ ભાવ કરીને-અભાવયિષ્યત્=શાવિ જન્યા ૫૭૧ મૂ

જુલ્યે ચ 'અતિષ્ઠપ્' ર અત્' સ્થિતી-(૪૨૭) તિષ્ઠતેરિત્ ૭ ।
 ૪ । ૫ । ઉપધાયા દ્વાદેશઃ સ્યાત્ ચરુપરે જી । इति उप-
 धाया इत्ये, णिलोपे च । अतिष्ठिपत् । घट चेष्टायाम् । (४२८)

(૪૨૭) અર્થ-સ્થા ધાતુની ઉપધા ના સ્થાનમાં દ્વાર માપ વજ
 કે પરમા જેના એવા વિ પરમા હોય તે, । इति એ પ્રમાણે ઉપધા
 નો દ્વાર અને નિ નો લોપ, કરવો-

(૪૨૮) અર્થ-પદ વગેરે, અને જરૂર વગેરે ધાતુની ઉપધા નો દ્વાર
 થ વ. (પટાદનોંપદ વગેરે, અને જરૂર વગેરે ધાતુઓની નિજ સંજ્ઞા માપ છે)

નુ ધાતુથી વિષ્ણુ પ્રત્યય દ્વારા "નિવન્વ" સુચી આત્મનેપદ
 કરી મદ્, તિરૂ ઇપ્, સાર્વધાતુકસંજ્ઞા, અનુવચ લોપ યુગ્મ થમ્
 આરોધ, 'દિડ' આત્મનેના સુચી. ટિ નો દ્વાર માપયતે, વગેરે રૂપે
 ઇપ્ પ્રમાણે સિદ્ધ છે. અપા લક્ષણે માત્રિ જ્ઞાતિ પત્તી નિરૂપ
 માપયાદ્યકો. હદ્=માપયિત્ । તદ્=માપયિષ્યતે । ભોદ્=માપ-
 યતામ્ । મદ્=અમાપયત્ । વિધિતિર્-માપયેત્ । માત્રિજ્ઞાતિર્-માપ-
 વિર્ણય । હદ્=અયીમયત્ । તદ્=અમાપયિષ્ય । વગેરે રૂપે ઇપ્ થ ડ
 પ્રમાણે માપ વગેરે વાઙ્-મનિને મેલેલી, વિષય રહેલ, "જા/વારે વડલ"
 સુચી 'ધાતુના થ નો ય થયો' "પ્રતિષ્ઠાપત્તિર્-માપયત્" વગેરે
 કારણોના નામ થવાથી નેમિસક(૨.૧) ૫૫ નાક થાય છે. તેથી જ હવે
 તે પૂ નો ડુ થો દ્વારે છે. હવે થ નો નાક થયો નો તેનો નેમિ
 સક ને દ્વારે નો ૫૫ નાક થયો તેથી. રવા રવ અને રેકરન તિરૂ, તિરૂ
 તિરૂ-૩ રેકરનો કકરન દેવલિન રૂપે રેકરન કકરન ૧૫-૧૬/૩ અ

मिता इत्यः ६ । ४ । ९२ । घटादीनां कृपादीनां च इत्यः ।
(घटादयो कृपादयश्च मितः ।) घटयति । अजिघटत् । कृप
ज्ञाने घापने च । कृपयति । अजिघपत् ॥ इति व्यन्प्रकृतया ।

व्या०—रपा+जिन्+तुह, अनु+ध+लोप=रपापिन्+तुह तिप् भद्र नो आभम,
चित्, तेनो चट् अनु+ध+तेनो+ जिप् नो लोप रपात् तु' द्वित्व
अभ्याससंज्ञा, अभ्यासगुणार्थः "सर्परां ययः स्रजो व ने ए नो
लोप, अभ्यासने ५२२, य नो त "सन्वस्तु" अत्रथी सन्वस्तुभाष,
"सन्वस्तु" अत्रथी तना अकार नो इडाः=तु नो वृ=भविष्यत्+भ+ति
"सिष्ठतेति" अत्रथी उपधा आकारनो इडाः, "इत्+च" अत्रथी धि
ना इडाः नो लोप=व्यतिष्ठित्, ३१ नने उ. तद्ध भां भव्या-
पयिष्यत् भाषीना उपे रपापि गताया जाड भू धातुना हृच् अने
सह प्रभाषे सिद्ध ३२३।

व्या०—घट धातुथी जिप् अनु+ध+लोप, उपधादि=पाठि
"परादयो" अत्रथी भित्+ज्ञा "मिता इत्य" अत्रथी उपधानो ५२२,=
घटिन्नी धातु+ता सद्, तिप् घट्, अनु+ध+लोप, तुल्य, भव्य आदेश,=
घटयति । निद्र भां घटयाञ्चकार, घटयाञ्चभूय, घटयामास ।
तद्ध भां=घटयिता । तद्ध भां=घटयिष्यति । लोहम्=घटयतु ।
तद्ध भां=अघटयत् । निर्निक्षभभां घटयेत् । आशीर्षिभां=घट्ट-
यात् । हृत्भाञ्चद, जिप्, उपधादि, भित्+ज्ञा, ५२२, धातु-
संज्ञा, हृच्, तिप्, चित्, चट्, द्वित्व, अभ्याससंज्ञा, अभ्यासगुणार्थः,
सन्वस्तुभाष=भविष्यत्+भ+ति निने लोप "सन्वस्तु" अत्रथी तना
अकार नो इडाः="दासो तयो" अत्रथी इ नो लोप, नि ना इ नो
लोप=अजिघटत् । तद्ध भां अघटयिष्यत् । भाषीना उपे घटे
गताया जाड भू प्रभाषे सिद्ध ३२३।

आ प्रभाषे नृ-लक्षणे धातुभ पञ्च नृ+विन् उपधादि, निन्
सटा, ५२२, ननि नो धातुसंज्ञा सद्, जिप्, चट्, तुल्य, अर आदेश
भी-तपयति । कृपयाञ्चकार । कृपयाञ्चभूय । कृपयामास ।
कृपयिता । कृपयिष्यति । कृपयतु । अजिघटत् । कृपयत् । कृपयान्

અંથ સન્નન્તપ્રક્રિયા ।

(૪૨૯) ઘાતોઃ કર્મણઃસમાનકર્તૃકાદિચ્છાયાં વા ૩ ।
 ૧ । ૭ । इपिकर्मण इपिणैककर्तृकाद्धातोः सन् प्रत्ययो वा
 स्यादिच्छायाम् । पठ ग्यक्तायां वाचि । (४३०) सन्त्यङो
 ६ । १ । ९ । सन्नन्तस्य यङन्तस्य च प्रथमस्यैकाचो द्वे
 स्तोऽजादेस्तु द्वितीयस्य । पठितुमिच्छति पिपठिपति ।
 कर्मणः किम्—गमनेनेच्छति । समानकर्तृकारिकम्—शिष्याः
 पठन्तिवतीच्छति शुकः । वाग्रहणाद्वाभ्यमपि लुङ्सनोर्धस्त्व
 (४३१) सस्यार्थधातुके ७ । ४ । १६ । सस्य तः स्यात्सा-

હવે સન્નન્તા પ્રક્રિયા થાડે થઈ.

(૪૨૯) અર્થ—હવે ધાતુના કર્મ તરીકે રહેલા તથા હવે ધાતુની સાથે એક કર્તૃત્વસંબંધવાળા ધાતુથી સન્ પ્રત્યય નિકળે યાવ, ઇચ્છા અર્થમાં.

(૪૩૦) અર્થ—સન્ અને ચક પ્રત્યયાની ધાતુના પ્રથમ એક ધણુ દિત્વ યાવ, ધાતુ જો અબ્જાદિ હોય તો દિત્વીય અક્ષરનું દિત્વ યાવ.

(૪૩૧) અર્થ—સકારનો તકાર યાવ, સકારાદિ આર્ધધાતુક પર રહેતાં.

વ્યા—હવે માં જુવિ, ક્યાં બાદ ઉપર પ્રમાણે પ્રક્રિયા કરી=અજિજ્ઞયત્ ।
 અહીં “શીર્ષો લયોઃ” સૂત્રથી દીર્ઘ થતો નથી કારણ કે જ નોઃાક્ષર દોવાથી
 “લયોગે ગુર” સૂત્રથી જિ થતું છે. લઘુ નથી. । હવે મા અજ્ઞપયિષ્યત્
 બાકીનાં રૂપો જુવિ બનાવી ને મૂ ધાતુ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવાં.

સન્નન્તપ્રક્રિયા પૂરી થઈ.

વ્યા. પઠ=પઠ્ય બોલવું, પઠિતુમ્ હચ્છતિ ચાલકાઃ=બાલક બાળ-
 વાને માટે ઇચ્છા કરે છે, અહીં પઠ અને હવે ધાતુને કર્તૃ બાલક છે.
 તથા હવે ધાતુનું કર્મ પઠ છે. તેથી પઠ ધાતુથી “ઘાતોઃ કર્મણઃ” સૂત્રથી
 સન્ પ્રત્યય, “આર્ધધાતુક” સૂત્રથી સન્ ની આર્ધધાતુકસંજ્ઞા, “આર્ધ-
 ધાતુકસંજ્ઞ” સૂત્રથી હવે નો આગમ ટિવ્ દોવાથી આકિમાં મૂકી પઠ+
 હન્થ “સન્થો” સૂત્રથી પઠનું દિત્વ, અબ્જારસંજ્ઞા, અબ્જારનું કર્મ

“સન્નતઃ” સૂત્રથી અવ્યાસના અ નો દ્વિપિપઠિનસ, “આદેશપ્રયયયોઃ” સૂત્રથી અ નો ય “અનાયન્તા” સૂત્રથી માતૃસંઘા, જદ્વ તિર્ ઇર્ અર્ અનુબંધ લોપ “અતોગુણે” સૂત્રથી ૫૨૨૫=પિપઠિપતિ । પિપઠિ બનાવ્યા બાદ દરેક લક્ષરો બાવીને તે તે લક્ષરનાં રૂપો મૂ પ્રમાણે સિવા કરવાં. લિટ્=પિપઠિપાઙ્ગચકાર, પિપઠિપામ્વમૂલ પિપઠિપામાસ લટ્માં=પિપઠિપિત્તા, લટ્માં=પિપઠિપિષ્યતિ ભોદ્માં=પિપઠિપત્તુ । લટ્માં=અપિપઠિપત્ । વિધિલિટ્માં=પિપઠિવેત્ । આતીલિટ્માં=પિપઠિષ્યાત્ । લટ્માં=અપિપઠિપીત્ । લટ્માં અપિપઠિવ્યત્ અતુકમે દસ લક્ષરનાં રૂપો મૂ પ્રમાણે બનાવવાં.

સૂત્રમાં કર્મેણઃ કિન્ન દર્ષ માતૃના કર્મથી સૂત્ર લાય તેમ થા માટે કહ્યું, એ કર્મ ૫૬ ન રાખ્યું હોત તો તમનેન હચ્છતિ શબ્દકઃ=ખાસક જવા વડે ઇચ્છા કરે છે. આ વાક્યમાં ગમન દર્ષ માતૃનું કર્મ નથી પશ્ય કર્યું છે. તેથી તેનાથી પશ્ય સૂત્ર પ્રત્યય થવા આવે તન્ પ્રત્યય ન થાય માટે સૂત્રમાં કર્મેણ ૫૬ મૂલમાં આવેલું છે.

સમાનકર્તૃકાર્ કિન્ન । બન્નેનો કર્તા સમાન=એક હોવો નોઈએ એમ લા માટે સૂત્રમાં કહ્યું । “શિષ્યાઃ પઠન્તુ” ઇતિ હચ્છતિ શુકઃ” છાત્રો બધે એમ યુરુ ઇચ્છે છે. આ વાક્યમાં વદ્નેનો કર્તા સિધ્ધ છે ને દર્ષ માતૃનો કર્તા યુરુ છે બન્ને સિન્ન છે તેથી આવાં વાક્યોમાં વદ્ માતૃથી સૂત્ર પ્રત્યય થઈ શકે નહીં, તેજ્ઞાવવા માટે સમા= એમ મૂળમાં કહેલું છે. સૂત્રમાં ન મહત્ત્વ કરેલું છે તેથી સૂત્ર પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે. તેથી પરિતુમ્ હચ્છતિ છાત્રઃ, આ રીતે વાક્ય પશ્ય રહી શકે ને અર્થ પિપઠિપતિ ના જેવો જ થાય છે. માટે મૂલમાં લા પ્રદ્= એમ લખેલું છે.

અથા- (વાલકઃ) અતુમ્ હચ્છતિ=ખાસક ખાવાની ઇચ્છા કરે છે અહીં અર્થ માતૃથી “શાતોઃ સમાવ” સૂત્રથી સૂત્ર પ્રત્યય, તેની આર્થ- માતૃસંઘા “લટ્સનો” સૂત્રથી અર્થ નો વત્ત આદેશ અનુબંધ લોપ “અવ્યયોઃ” સૂત્રથી ઘટ્ટું દિત્વ.

दायार्धधातुके । अत्तुमिच्छति जिघत्सति । (४३२) अज्ज्ञ-
नगमां सनि ६ । ४ । १६ । अजन्तानां हन्तेरजादेशगमेश्च
दीर्घां झलादीं सनि । (४३३) इको झल् १ । २ । ९ । इगन्ताज्झ
लादिः सन् किम् स्यात् । कर्तुमिच्छति-चिकीर्षति । (४३५)
कृत इन्द्रातोः ७ । १ । १०० । ऋदन्तस्य घातोर्लृङ्गस्य इत्
स्यात् । (४३५) सनि ग्रह-गुहोश्च ७ । २ । १० । ग्रहेर्गुहेऽण
न्ताच्च सन् इण् न स्यात् । युभूषति । इति सन्तन्ताः

(४३२) अर्थ—अजन्त धातुओं, ङन् धातु, अने अथना स्थानभां
आदेश धयेवा भन् धातुने दीर्घ थाय ऋद्ध=भत्याहारने। अक्षर
आदिमां छे तेवा सन् पर रहता।

(४३३) अर्थ—इत्=इत्, ऋ, लृ, ङेना अन्ते होय तेवा धातु-
ओधी पर आवेला झलादि सन्ने किन् थाय।

(४३४) अर्थ—दीर्घ ऋकारान्त धातुना अंभना स्थानभां छेत् इत् इत्तर थाय

(४३५) अर्थ—ग्रह, गुह, अने सगन्त धातुओंथो पर आवेला
सन्ने इदने। आगम यतो नथो।

अभास स'ता अभास'तां भास'तुं भास'तुं=स्योप कुत्व=अवत्+स-भा । "सन्वतः"
सूत्रो अभास=ज ना अकारेण इत् "स स्वार्थे-सूत्रधी स्तो त्=जिघत्सनी
धातु स'ता लट्, तिप्, शप्, अनुभ धलोप, सर्व'धातुस'ता, परश्च
जिघत्सति । जिघत्साञ्चकार । जिघत्साञ्चभूय, जिघत्सामास ।
जिघत्सता । जिघत्सिष्यति । जिघत्सन्तु । अजिघत्सत् ।
जिघत्सेत् । जिघत्स्यात् । अजिघत्सीत् अजिघत्सिष्यत् ।
चरेरे एव लकारना इपो जिघत्स जनावी ने भू प्रभाषे सिद्ध करवा।

व्या०-कर्तुम् इच्छति=ते कार्यकरवानी कच्छा करे । अर्द्धी दुर्लभ क छे
(गण्यन्तु) धातुना उ अने न्ने। अनुभ धलोप 'धातो समान' सूत्रधी
सन् प्रत्यय, न्ने। ६।५ आर्धधातुके स'ता "अज्ज्ञनगमां" सूत्रधी छे ने
दीर्घ 'इको झल्' सूत्रधी सन् ने छिन् कने। शुभ्र थवा आव्यो परन्त

अथ भावकर्मप्रक्रिया ।

(४३६) भावकर्मणोः १ । ३ । १३ । लस्यात्मनेपदम् !

(४३७) सार्वधातुके यक् ३ । १ । ६७ । घातोर्यक् भाव-

હવે ભાવકર્મ પ્રક્રિયા શરૂ થઈ

(૪૩૬) અર્થ=ભાવ અને કર્મ અર્થમાં લોકારના સ્થાનમાં આત્મનેપદના પ્રત્યયો થાય.

(૪૩૭) અર્થ=માતૃયી ચક્ર પ્રત્યય-યાપ, જાવ અને કમ્ અર્થ-
વાચક સાર્વમાતૃક પરમા હોય તો.

सन् कित् होराधी "ह्रिति च" सूत्रधी शुथने निषेध, "कत् इत्" सूत्रधी न्न नो इकार "उरणपरः" सूत्रधी २५२ किन्स उपर मुञ्च दित्, अभासससा, अभासनुंकार ककारनो यकार "हलि च" सूत्रधी इनो दीर्घ स नो य=चिकीर्ष नी धातु संज्ञा लट्, तिप्, धप् अनु-
 षंध लोप, ५२३५=चिकीर्षति । चिक पञ्चकार चिकीर्षाम्य-
 भूय, चिकीर्षामास । चिकीर्षिता । चिकीर्षिष्यति । चिकीर्षतु
 अचिकीर्षत् । चिकीर्षेत् । चिकीर्ष्यात् । अचिकीर्षीत् ।
 अचिकीर्षिष्यत् । वगेरे ३५० इक्ष लकारभा चिकीर्षे ३५ अनाब्जा
 भा ६ भू प्रभावे कर्त्तवा.

अविदुर्मिच्छति=ने भरा भारे छ० छे. भूपातुधी सन् आभ'धातु
सत्ता, सन् ने इदने। आभम यरा आभ्यो. "सन्निप्रह०" सत्रधी इद-
ने। तिषेव 'इकोसत्त्व' सत्रधी सन् ने कित् तेथी भूना शुभने। निषेव
७५२ प्रभाषे, सने। य भूना'दित्व, अभाससंज्ञा, अभासन्' क्षप्' = बुभूष
नी धातु संज्ञा लट्, तिप्, थप् अनुव्यय लोप, ५२३५ = बुभूषति
बुभूषाञ्चकार । बुभूषाम्यभूत् । बुभूषामास । बुभूषिता ।
बुभूषिष्यति । बुभूषतु । अबुभूषत् । बुभूषेत् । बुभूष्यात् ।
अबुभूषीत् । अबुभूषिष्यत् । वगेरे इष्य लकारनां ३५। बुभूष
भनाभ्या आह भू धातु प्रभाषे सिद्ध करवा.

ने। २-—पठ धातुनी जेम गम् अद्. क, भू, पथ इप् धातुगेना
 कर्म वाचक छे तेथी सन् प्रथमये छे ते शीते=गन्तुम् इच्छति=जिग-
 मियति । पशुम् इच्छति+पिपश्यति । हन्तुम् इच्छति =जिघत्सति
 ॥ ३ ॥

કર્મવાચિનિ સાર્વધાતુકે । ભાવઃ=ક્રિયા । સા ચ ભાવાર્થક-
લકારેણાનૂયતે । યુષ્મદસ્મદ્ગ્રંથાં સામાનાધિકરણ્યાભાવાત્
પ્રથમઃ પુરુષઃ । તિજ્ઞવાચ્યક્રિયાયા અદ્રવ્યરૂપત્વેન દ્વિત્વા-
દ્યપ્રતીતેર્ને દ્વિવચનાદિ, કિન્ત્વેકવચનમેવોત્સર્ગતઃ । ત્વયા

૯૫૧૦—ભાવ.—ચબ્દનો અર્થ ક્રિયા થાય છે. સા ચ= અને તે ક્રિયા
ભાવ અર્થમાં થયેલા લકારથી (અર્થાત્ ૯૬ આદિ ૯૪) અનુવાદ કરાય છે.

યુષ્મદ્= યુગ્મહ=તું અસ્મદ્=હું અર્થવાળા ચબ્દની સાથે સમાના-
ધિકરણ ક્તા કમ્ રૂપી જોમ અર્થબોધન નહીં હોવાથી મધ્યમ અને ઉત્તમ
પુરુષના પ્રત્યયો આવશે નહિ. અર્થાત્ પ્રથમ પુરુષના જ પ્રત્યયો આવશે.

તિજ્ઞવાચ્ય= તિજ્ઞ નો અર્થ ક્રિયા અદ્રવ્ય સ્વરૂપ હોવાથી=
અર્થાત્ જોમ, સખ્યા અને કારમ્થી તે ન કહેવાતી હોવાથી દ્વિવચન અને
બહુવચનનું યાન ચણું નથી. તેથી દ્વિવચન અને બહુવચનના પ્રત્યયો
આવશે નહીં. તેથી જ વચનના રૂપો બનશે નહીં, કેવળ સ્વભાવજન્ય
એકવચનનો પ્રત્યય આવવાથી ત્રણેય પુરુષના એકવચનના જ
રૂપ દરેક લકારમાં થાય છે. ૬૧૦ ત= ત્વયા મૂલ્યે=અહીં યુગ્મહ ચબ્દ-
નો પ્રયોગ હોવાથી મૂલ્યે ચણું જોઈએ પણ ઉપર બતાવ્યા મુજબ
દ્વિવચનનો પ્રત્યય થયો નહીં. તેથી રીતે મયા મૂલ્યે, માં ઉત્તમ પુરુષ-
નો પ્રત્યય થયો નહીં. ને અન્યેથ મૂલ્યે ત્યાં બહુવચનનો પ્રત્યય થયો
નહીં. કિન્તુ સ્વભાવથી એકવચનનો જ પ્રત્યય કરવામાં આવ્યો છે.

। રૂપો ભાવ અર્થમાં પ્રત્યય લાવીએ ત્યારે સમજનાં.

નોટ=ભાવ ચબ્દનો અર્થ ભાવના થાય છે. ભાવના ચબ્દનો
અર્થ ક્રિયા થાય છે. ભાવ, ભાવના, અને ક્રિયા ત્રણેય ચબ્દ પર્યાય-
વાચક છે. ક્રિયા જે પ્રકારની છે સકર્મક અને અકર્મક. ૧૧૧૬
ક્તા અને કમ્માં લકાર આવે છે. ક્તાઃ

યામ અન્યૈશ્ચ ભૂયતે । ચમૂચે । (૪૩૮) સ્ય-સિચ્-સીયુદ્
-તાસિપુ ભાવકર્મણોરુપદેશેઽજ્ઞનપ્રદ-દર્શાં ઘા ચિષ્વવિદ્
ચ ૬ । ૪ । ૬૨ । ઉપદેશે યોઽચ્ તદન્તનાં ચ ચિણીઘો-
ક્તકાર્ય ઘા સ્યાસ્ત્યાવિપુ ભાવકર્મણોર્ગમ્યમાનયોઃ સ્યાદીના-
મિદ્ધાગમશ્ચ । ચિષ્વદ્ભાવપક્ષેઽયમિદ ચિષ્વદ્ભાવાદ્ વૃદ્ધિઃ ।
મચિતા, મચિતા । મચિષ્યતે । ભૂયતામ્ । અભૂયત । ભૂયેત ।
માચિષીષ્ટ, મચિષીષ્ટ । (૪૩૯) ચિષ્ ભાવકર્મણોઃ ૩ । ૧ ।

(૪૩૮)અર્થ—ઉપદેશમાં જે અચ્, તે છે અન્તે જેમના એવા
મજ્જત ધાતુઓ અને હન, પ્રદ, દર્શ ધાતુઓ ને ચિષ્ પર રહેતાં જે
અંગકાર્ય યતુ હોય તે અંગકાર્ય વિકલ્પે યાવ, ભાવ, કર્મવાચક
સ્ય, સિચ્, સીયુદ્, અને તાસ્ પ્રત્યયો પર રહેતાં. તેમજ સ્ય વજેરે ને
દ્ નો આગમ પશ્ય યાવ. ચિષ્વદ્ ભાવ થવાથી અંતે વૃદ્ધિ પશ્ય યાવ.
(૪૩૯)અર્થ—ચિષ્ ના સ્થાનમાં ચિષ્ યાવ. ભાવ અને
કર્મવાચક ત શબ્દ પર રહેતા.

૬૨થ=દેવદત્તઃ ઓદનં પચતિ=દેવદત્ત ભાત રાધે છે. કર્મમાં લક્ષ-
રત્ન ઉદાહરણ-દેવદત્તેન ઓદનં પચતિ=દેવદત્તથી ભાત બનાવાય છે.
કર્તારિ પ્રયોગમાં કર્તા પ્રથમામાં હોય અને કર્મ દ્વિતીયામાં હોય અને
કર્તા પ્રમાણે ક્રિયા ફરે, ત્યારે કર્મણિ પ્રયોગમાં કર્તા તૃતીયામાં અને
કર્મ ઉક્ત થવાથી, પ્રથમા વિભક્તિમાં પ્રમાણ છે અને કર્મ પ્રમાણે
ક્રિયા ફરે છે. ત્યારે અકર્મક ધાતુઓથી લક્ષ કર્તા અને ભાવમાં
આવે છે. કર્તાત્ ઉદાહરણ દેવદત્ત મચતિ=દેવદત્ત યાવ છે. અદી
કર્તા પ્રથમામાં છે. કર્મ નથી ને કર્તાપ્રમાણે ક્રિયા ફરે છે. ભાવ લક્ષ-
રત્ન ઉદા. દેવદત્તેન ભૂયતે । ત્વયા ભૂયતે । મયા ભૂયતે ।
આવામ્યામ્ ભૂયતે । યુષ્માભિઃ ભૂયતે । અન્યૈઃ ભૂયતે । ભાવ
લક્ષરમાં કર્તા તૃતીયામાં આવે ને ક્રિયા આત્મનેપક્ષમાં આવે કર્તા ફરે
પશ્ય ક્રિયામાં ફરફાર યાવ નહીં.

ઉપરના લઘાદરણોમાં દેવદત્તેન, ત્વયા, વજેરે કર્તા છે પશ્ય
ક્રિયા મચતે જ છે. વિસ્તાર માટે જુઓ ૧૦ સિદ્ધાન્તકોમુતિ
ભાવ

અ્યા(૦)-મૂધાતુ અકર્મક છે તેથી “ઝ કર્મણિ ચ માવે” સૂત્રથી જાણી શકાય, અનુબંધ લોપ, “મલકર્મણો” સૂત્રથી જાણી શકાય. આત્મનેપદનો પ્રત્યય ત, તેની સાર્વધાતુકસયા, “સાર્વધાતુકે” સૂત્રથી-ધાતુથી થઈ પ્રત્યય, અનુબંધલોપ મૂલ્યનત એમ બન્યું “સાર્વધાતુ” સૂત્રથી મૂલ્ય યવા આ-યો પર-તુ થઈ હોવાથી. “દ્વિગિતિ ચ” સૂત્રથી નિષેધ થયો. “દિત આત્મનેપ” સૂત્રથી જાણી શકાય. એકાર, મૂલ્યે. મૂલ્યિદ્ તેના સ્થાનમાં ત લિટરતસયા. જયી જાણી શકાય. જાણી અનુબંધ લોપ, “મુલો લુલ” સૂત્રથી લુલનો આગમ, અનુબંધ લોપ મૂલ્યનું દિત, અભ્યાસસયા, અભ્યાસતુ માપે ત, જાણી શકાય. એકાર બનેલો થયો.

મૂલ્યદ્, તેનો ત તાસ પ્રત્યય-તેવી આધધાતુકસયા, જાણી શકાય. આગમ સ્વચ્છ સીયુદ્ સૂત્રથી ચિજ્વદભાવ નિષેધ કરી, મૂલ્યે વદિ મી, વ આદેશ, તેનો જા, જિત હોવાથી તિ-માત્રનો લોપ-માવિતા, ચિજ્ જાણ ન થાય ત્યારે, મૂલ્યે. અવ આ-યો પાડી ઉપર મુળ્ય-અવિષ્યતે

મૂલ્યદ્, તેનો તે, સ્વ, આધધાતુકસયા, જાણી શકાય. આગમ સ્વચ્છ સીયુદ્, વદિ. આદેશ, તત્વ-તિનો પ-માવિષ્યતે ચિજ્ જાણ ન થાય ત્યારે વદિ સિવાયનું મધ્ય કાય ઉપર મુળ્ય અવિષ્યતે

મૂલ્યોદ્, ત, સાર્વધાતુકસયા થઈ, તેનો પ, તેનો માત્ર, ૧, તેનો નિષેધ-મૂલ્યતામ્ મૂલ્યિદ્, ત, થઈ, મદગે આગમ, અમૂલ્યત

મૂલ્યિષિલિદ્, ત, થઈ, સીયુદ્ અનુબંધ લોપ, તેનો લોપ, યજ્, ૧ લોપ-મૂલ્યેત

મૂલ્યમાત્રોલિદ્, ત, આધધાતુકસયા, સીયુદ્, સુદ્, અનુબંધ ૧, જાણી શકાય. આગમ નિષેધે ચિજ્વદભાવ, વદિ માત્ર આદેશ, તે સત્ત્વ યજ્ લોપ માવિષ્યતે ચિજ્વદ જાણ ન થાય ત્યારે, અવ આદેશ અવિષ્યતે

૬૬ । ચ્લેષિણ્ સ્યાન્નાવકર્મવાચિનિ તથાપિ પરે । અભાવિ,
અભાવિષ્યત, અભવિષ્યત । અકર્મકોઽપ્યુપસર્ગવશાત્સકર્મકઃ
અનુભૂયતે આનન્દદષ્ટ્રેણ ત્વયા મયા ચ । અનુભૂયેતે । અનુભૂયન્તે
સ્વમનુભૂયસે । અહમનુભૂયે । અન્યભાવિ । અન્વભાવિપાતામ્ ।
અન્વભવિષ્યાતામ્ (૪૪૦) તનોતેર્યકિ ૬ । ૪ । ૪૪ । આકા-

(૪૪૦) અર્થ-તત્ત્વ માત્રને ચક્ર પર રહેતાં વિદ્યુત્તે આકાર આદેશ થાય.

મૂ+હ્ર, ત, અદનો આગમ, ઘિલ, આર્ધમાત્રકસંજા ચિણ્
ભાવ૦, સૂત્રથી ઘિલનો ચિણ્ આદેશ, અનુમંધ લોપ મૂતી વૃદ્ધિ, ભાવ
આદેશ. અભાવિન્ત, “વિળો છક” સૂત્રથી તનો લોપ=અભાવિ ।

મૂ+હ્ર, ત, અદનો આગમ, દ્ય, આર્ધમાત્રકમંતા, દટ,
વિકલ્પ ચિણ્વદ્ ભાવ, વૃદ્ધિ, ભાવ આદેશ, પત્વ, અભાવયિષ્યત,
ચિણ્વદ્ભાવ ન્ થાય ત્યારે, અભવિષ્યત ।

અર્થ-મૂ-માત્ર અકર્મક છે. છતાં ઉપસર્ગ લાગતાથી સક-
ર્મક બને છે. તેથી મૂળમાં લખ્યું છે. કે અકર્મકો

નોટ=મનુ+મૂ-માત્ર સકર્મક થવાથી તે લકારોમાં ત્રણેય પુરુષ
અને ત્રણેય વચનમાં રૂપો આવશે. પણ અહીં કર્મમાં લકાર આવે
ભાવમાં નહીં, તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું. અનુમૂ+હ્રન્ત, માર્ધમાત્રક
સંજા, ચક્ર, અનુમંધલોપ, ઘિલો પ=અનુભૂયતે બાકીનાં રૂપો
મનુભૂય બનાવીને ઇષૂ માત્રના લટ લકાર પ્રમાણે સિદ્ધ કરતાં, અનુ-
ભૂયેતે, અનુભૂયન્તે । અનુભૂયસે અનુભૂયે અનુભૂયધ્વે ।
અનુભૂયે, અનુભૂયાવહે, અનુભૂયામહે । સકર્મક થવાથી અનુભૂયતે
આનન્દઃ ટ્રેણ, ત્વયા, મયા ચ=ચૈત્રથી, તારાથી, તેમજ મારાથી આનન્દ

રાન્તાદેશો ઘા સ્યાત્ । તાયતે, તન્યતે (૪૪૧) તપોઽનુતાપે
ચ ૬ । ૧ । ૬૫ । તપદ્વ્યલેધિન્ ન સ્યત્કર્મર્ત્યનુતાપે ચ ।
અન્વતપ પાપેન । ઘુમાસ્યેતીત્વમ્ । દીયતે । ધીયતે । દદે ।

(૪૪૧) અર્થ-તપ ધાતુથી પર આપેલા પ્તિ નો વિન્ ન
ધાય, કર્મકર્તાઅર્થમાં અને પશ્ચાતાપ અર્થમાં.

આ-સિદ્ધ મા અનુવભૂવે, હૃદ્ મા, અનુભાવિતા, અનુભવિતા ।
હૃદ્ મા અનુભાવયિષ્યતે, અનુભવિષ્યતે । લોટ મા અનુભૂયતામ્ ।
હૃદ્ મા અન્વભૂયત । વિધિલિંગ મા અનુભૂયેત । આક્ષીલિંગ મા
અનુભાવયિષીષ્ટ, અનુભવિષીષ્ટ । હૃદ્ મા અન્વભાવિ, અન્વ-
ભાવિષીષ્ટ, અન્વભાવિષ્યત । હૃદ મા અન્વભાવયિષ્યત
અન્વભવિષ્યત । આક્ષીના કરેક લકારમાં કરેક પુરુષોમાં અને વચનમાં
પદ્ધ ધાતુ પ્રમાણે રૂપો સિદ્ધ કરવા.

તન્=વિસ્તાર કરવો=તન્+જદ્, ત, ચક્ર, 'તનો તે ચક્રિ'
અર્થમાં ન નો વિકલ્પે મા, સ્વર્ણદીપ્ દિનો એ=તાયતે, આકાર
ન ધાય ત્યારે તન્યતે આક્ષીનાં રૂપો પદ્ધ ન જદ્ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા.

સિદ્ધમાં તેજે । હૃદ મા તનિતા । હૃદ માં તનિષ્યતે । લોટ મા
તાયતામ્, તન્યતામ્ । હૃદ મા અતાયત, અતન્યત । વિધિલિંગ-
મા તાયેત, તન્યેત । આ-લિંગમાં તનિષીષ્ટ । હૃદ માં અતાનિ
અતનિષ્યત । અથા રૂપો પદ્ધ ધાતુ પ્રમાણે કરેક લકારમાં કરેક વચનમાં
સિદ્ધ કરવા.

તપ્=સંતાપ કરવો અનુપૂર્વક તપ્=ધાતુનો પશ્ચાતાપ અર્થ ધાય છે.

અનુ+તપ્+જદ્, ત, ચક્ર, દિનો એ, અનુતપ્સ્યતે સિદ્ધ માં અનુ-
તેપે । ધાતુ મનિદ્ છે તેથી જદ્ નો, આગમ આર્ધધાતુક લકારમાં
વશે નહીં, હૃદ માં અનુતપ્તા । હૃદ મા અનુતપ્સ્યતે । લોટમાં
અનુતપ્સ્યતામ્ । હૃદ માં અન્વતપ્સ્યત । વિધિલિંગમાં અનુતપ્સ્યેત ।
આક્ષીલિંગમાં અનુતપ્સીષ્ટ ।

નુતાપરાધ इति कं

(૪૪૨) આતો યુક્ત ચિન્કૃતોઃ ૭ । ૩ । ૩૩ । આદન્તાનાં
યુગાગમઃ સ્યાચ્ચિણિ ઝિણતિ કૃતિ ચ । દાયિતા, વાતા ।
દાયિયી દાસીષ્ટ । અદાયિ । અદાયિષાતામ્ । મજો ધાતુઃ,

(૪૪૨) અર્થ—આદારાન્ત ધાતુ ને યુક્ત નો આગમ થાય. ચિન્કૃ
પરમા હોય તો અથવા ચિત્, ણિત, કૃન્ત પ્રત્યય પરમા હોય તો.

• વ્યા૦ મનુષ્ય, હુક, તેના સ્થાનમાં ત આદેશ હુક. ને મદ્
। આગમ, ચિત, તેનો ચિન્કૃ થવા આવ્યો. પરન્તુ “તપદ્વલેઃ”
અર્થે ચિન્કૃ નો નિષેધ કર્યો. તેથી ચિત નો ચિન્કૃ આદેશ, અનુષ્ઠ
। ૫ “મજો દાલિ” મજથી સ નો લોપ થયો. મજના ઉનો યજ્ઞ=૨
। ૫ મન્વતત રૂપ બને છે. બહુ. માં અન્વતત્સ્યત । બાકીનાં બધાં
પો. પણ ધાતુ પ્રભાણે સિદ્ધ કરવાં,

નોટ—પ્રથમઃ અન્વતત=પાપી માણસ પચાતાપ કરતો હતો. આ
કર્તૃવાચ્ય પ્રયોગ છે. તેનો ભાવવાચ્ય પ્રયોગ=પાવેન અન્વતત=પાપી
માણસ વડે પચાતાપ કરાયો. હવાન્=દાન આપવું હવાન્=ધારણ, કરવું,
પોષણ કરવું મધ્ય ૩ બો. “આદિનિદુલ્લવ.” મૂળમાં નધો. આ યુગ્મથી
બન્ને ના આદિ હુ ની ફલ સંજ્ઞા કરી “તસ્ય લેખઃ” યુગ્મથી લોપ
કરવો, મુની ફલ સંજ્ઞા ફલસ્યમ્ યુગ્મથી કરી લોપ કરીશ્વા, ધા, રૂપ
બને છે. દા. અને ધા, હદ, ઠ. સાવંધાનુક મંજા. વહુ “ઈયતિ”
સૂત્ર (કૃન્તમાં આપશે) થી બન્ને ના આ નો ફ. તના મ=ટિ નો
પ=દીયતે । ધીયતે । ચિદ્ માં વૃદ્, વૃદ્ધે । દા, ધાનહદ, ઠ,
તાસ પ્રત્યય, આર્ધધાતુકસંજ્ઞા, વિનો દા, ણિત હોવાથી ટિ નો લોપ
દા તન્મા “સ્યચિલ્લોયુદ્” સૂત્રથી વિકલ્પે ચિન્કૃવદ્ બા. ૧, બની
ફલ નો આગમ, “આતો યુક્ત” અર્થથી યુક્ત નો આગમ, અનુષ્ઠ
લોપ. દાયિતા, ધાયિતા, ચિન્કૃવદ્ભાવ ન થાય ત્યારે ધાનહદ,
વાતા । ઇટ માં દાયિષ્યતે. તામ્યતે. તામિષ્યતે. તામિષ્યતે ।

મજ્યતે । (૪૪૩) મજ્જેશ્વ ચિણિ ૬ । ૪ । ૩૩ । નલોપ વા

(૪૪૩) અર્થ-મજ્જ ધાતુના ન કારનો વિકલ્પે લોપ થાય,
ચિણૂ પરમાં હોય તે।

વ્યા-એટલા દીયતામ્ ઘોયતામ્ । છૂડ્ માં અદીયત, અઘીયત ।
વિધિલિંગ માં દીયેત, ઘીયેત । આશીલિંગમાં વાયિસીષ્ટ, વાસીષ્ટ,
ઘાયિસીષ્ટ ઘાસીષ્ટ । વા, -વા, +હ્ર, ત, અદ્વનો આગમ રિલ,
તેનો ચિણૂ અનુષ્ઠલોપ, “માતૈયુક્” સૂત્રથી ગુહ નો આગમ=ત-
નો લોપ=અવાયિ, અઘાયિ । છૂડ્ માં અવાયિષ્યત, અઘાસ્યત ।
અઘાયિષ્યત, અઘાસ્યત ખાટી દરેક લકારમાં એવું ધાતુ
પ્રમાણે રૂપો સિદ્ધ કરવા, વા, અને વા ધાતુથી કર્મમાં લકાર
થાય તો તેથી બધાં રૂપો આત્મનેપમાં એવું ધાતુ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવાં.

વ્યા-વ્યા-મજ્જોમામર્દને=માંગી નાખવું, મરડી નાખવું (મ. ૭)
જો નો અનુષ્ઠલોપ, કર્મમાં ભદ્ર, ત, સાર્વધાતુકસંજ્ઞા, ચક્ર, અનુ-
ષ્ઠલોપ “મનિદિતાં હલ” સૂત્રથી ધાતુના ન નો લોપ, ત ના જ
નો નો એ=મજ્યતે । લિટ્ માં અમજ્જે । છૂડ્ માં મજ્જતા, અહીં જનો
નો “વોઃ કુઃ” સૂત્રથી કુ કરવે, છૂડ્ માં અહીં જ નો કુ કરી,
કુને વેનો જુ મજ્જ-ક્યતે । એટલાં મજ્યતામ્ છૂડ્ માં અમજ્યત ।
વિધિલિંગમાં મજ્યેત । આશીલિંગ માં જ નો કુ, કુ ને વ નો
જુ, =મજ્જેશ્વ ।

મજ્જ=હ્ર, ત, અદ્વનો આગમ, રિલ, તેનો ચિણૂ, અનુષ્ઠ-
લોપ, ‘મજ્જેશ્વ’ સૂત્રથી વિકલ્પે નનો લોપ, ઉપધાતુક, “ચિણો હ્ર”,
સૂત્રથી ત નો લોપ=અમાજિ. ત નો લોપ ન થાય ત્યારે અમાજિ,
છૂડ્ માં અમજ્જક્યત । ખાટીનાં રૂપો દરેક લકારમાં એવું મુજ્જ કરવાં.
દુલભવુ પ્રાપ્તી=મેળવવું, અનુષ્ઠલોપ સમૂહ-હ્ર ત, ચક્ર, ટિનો એ-
લમ્યતે । લિટ્ માં લેમે । છૂડ્ માં લલ્ચા । છૂડ્ માં જ નો એ “શરિ
ચ સૂત્રથી નો નમ્યતે । લોપમાં નમ્યતામ્ । હ્ર-માં અલમ્યત

स्यात् । अभाजि, अभाजि । लभ्यते (४४४) विभाषा चि-
ण्णमुलोः ७ । १ ६९ । लभेर्नुमागमो वा स्यात् । अलम्भि,
अलाभि । इति भावकर्म प्रक्रिया ।

अथ कृदन्ताः । पूर्वकृदन्तम् ।

धातोरित्यधिकारः । (४४५) कृवतिङ् ३ । १ । ९३ ।
अथ धात्वधिकारे तिङ्भिन्नप्रत्ययः कृत्संज्ञः स्यात् । (४४६)
कृत्याः ७ । १ । १५ । ण्वुल्लुच्चाद्यित्यत प्राक् कृत्यसंज्ञाः स्युः ।
(४४७) कर्तरि कृत् ३ । ४ । ६७ । कृत्प्रत्ययः कर्तरि स्थात् ।

(४४४) अर्थ=चिण् ने णमुळ परभां होय तो लभू धातुने
विकल्पे नुम् आगम धाय

हवे कृदन्तां पूर्वकृदन्त शब्द थयां.

(४४५) अर्थ=“धातोः” सूत्रान् अधिकार यासे छ. अत्र०
“अदी” धातुना अधिकारभां तिच्=तिप्, तत्त०=वगेरे १८ प्रत्ययेाथी
भिन्न=मीन प्रत्ययेाथी कृत् सज्ञा धाय

(४४६) अर्थ=“ण्वुल्लुच्चौ” सूत्राना पळेवां आवेवा प्रत्ययेाथी
कृत् सज्ञा धाय.

(४४७) अर्थ=कृत् सज्ञावाणा प्रत्ययेा कर्तुं अर्थभां धाय
अप्रभावे प्रारित आवी.

विशिष्टा भा लभेत । आशार्द्धि ग भा पक्ष भू ने प क्षरी लप्सीष्ट ।
आधातु अनिट् छे तेथी आर्धधातुक भा इद्र ने आगम यशे नडि.
माडीना ३पो इरेक धातुरेभा एषु प्रभावे सिद्ध करवा.

लभू+लुङ्, त, अद्र ने आगम, चिण्, तेना चिण्, अनुभ+ध.

‘लोप’ “विभाषाचिण्ण०” सूत्राथी विकल्पे नुम् ने आगम अनुभ+धलोप,
न ने अनुस्वार, परसवधु=अलम्भि । नुम् न धाय त्यारे उपधा
वृद्धि=अलाभि । नाताम्, छ, वगेरे भा चिण् ने धिच् क्षरी भू ने
प अलप्ताताम् य ने अत क्षरी=अलप्सत, अलब्धाः भां धिच् ने
लोप, य ने ॥ करवा० अलप्ताधाय, अलब्धम् । अलप्सि.
अलप्सवृद्धि, अलप्समृद्धि । लुङ् भा भू ने प=अलप्स्यत । माडीना
‘इरेक ३पो एषु धातु प्रभावे सिद्ध करवा-

इति प्राप्ते । (४४८) तयोरेव कृत्य-क्त सलथाः ३ । ४ । ७० ।
पठे भावकर्मणोरेव स्युः । (४४९) तव्यत्तव्यानीयरः ३ । १ ।
९६ । धातोरेते प्रत्ययाः स्युः । पधितव्यम् पधनीयं त्वया,

(૪૪૮) અર્થ-કૃત્યસક ક પ્રત્યયો, ક પ્રત્યય, અને સલથે
પ્રત્યયો ભાવ, અને કર્મ અર્થમાં થાય.

(૪૪૯) અર્થ-ધાતુથી તવ્ય, તવ્યત્, અને અનીયર પ્રત્યય
થાય. ભાવે ભાવમાં સ્વાભાવિક એક વચન, અને નપુંસકલિંગ થાય છે.

સૂચના=પૂર્વકૃદન્ત, અને ઉત્તર કૃદન્તના દરેક પ્રત્યયો ધાતુથી થાય
છે. અને તે પ્રત્યયો, કર્તા, કર્મ ભાવ, અર્થમાં થાય છે. તે પ્રત્યયો
માથી કેટલાક કૃદન્તના પ્રત્યયો (૧) વર્તમાન કૃદન્ત (૨) ભૂત કૃદન્ત
(૩) વિદ્યથ કૃદન્ત (૪) હિત્વથ કૃદન્ત (૫) સંબંધકભૂત કૃદન્ત
(૬) ભવિષ્યત્ કૃદન્ત વગેરે વિશેષ નામથી ઓળખાય છે. અનુક્રમ
ઉદાહરણ પદ ધાતુ (૧) પઠત, (૨) પઠિત, (૩) પઠનીય (૪)
પઠિતુમ્ (૫) પઠિત્વા (૬) પઠિષ્યત્ ।

વ્યા. ૦. ૧૬ ધાતુ અકર્મક છે માટે તેનાથી વધિતુમ્ યોગ્યમ્
વૃદ્ધિ પામવાને માટે યોગ્ય. એ કૃદન્ત ૦ પુત્પતિમાં "તવ્યત્તવ્યાં"
સૂત્રથી તવ્ય, તવ્યત્, અને અનીયર પ્રત્યય ભાવ અર્થમાં કર્તા "ક્તરિ-
ક્ત" સૂત્રથી ઉપરના ત્રણ પ્રત્યયો કર્તા અર્થમાં થવા આવેલા
પરન્તુ તેનો બાધ કરીને "તયોરેવ કૃત્ય" સૂત્રથી. ભાવ, અને કર્મ
માં કર્તા (અર્થાત્ ધાતુ અકર્મક હોય તો ભાવ અર્થમાં અને સકર્મક
ધાતુ હોય તો કર્મ અર્થમાં થાય) અહીં ૧૬ ધાતુ અકર્મક તેથી
તે ત્રણ પ્રત્યયો ભાવ અર્થમાં જ થયા. તેમાં જ ને દની ઉત્સંઘો,
અને લોપ કરવા બન્ને તવ્યની આર્ધધાતુકસંઘો "આર્ધધાતુકસ્યેદ્" ૦
સૂત્રથી તેને દ્વિતી આગમ અનુબંધલોપ=વધિતવ્ય, ની "કૃતાદિત્" ૦
સૂત્રથી પ્રાતિપદિકસ યા, ભાવમાં પ્રત્યય હોવાથી. નપુંસક પ્રથમા એક
વચનમાં=સુ, તેનો "અતોડમ્" સૂત્રથી ભમ્ આદેસ, "ભમિર્વ" સૂત્રથી
પૂર્વરૂપ યતાં વધિતવ્યમ્ રૂપ બને છે. તે રીતે ૧૬+અનીય=૧૭નીય

માથે ઔત્સર્ગિકમેકચ્ચનં વલીવત્વચ્ચ । કર્મણિ-ચૈતન્યધ્યય-
નીયો યા ધર્મસ્ત્વયા । (૪૫૦) મચો યત્ ૩ । ૪ । ૧૭ ।

(૪૫૦) અર્થ-ભજન્ત ધાતુંથી યત્ પ્રત્યય થાય સાધધાન સૂત્રથી
ચથ્થ (કરવે)

■ તેને। અમ્, પૂર્વરૂપ=વચનીયમ્=અર્થ=તારે વધારતું નેર્ધ એ તત્ત્વત્ત
ના રૂપ ઉપર મુજબ છે. ૫થ્થ સિત્ત દોવાથી “તિત્ સ્થિતમ્” વૈદિકી
પ્રક્રિયાના સૂત્રથી તેને સ્થિત કહેવાન. સ્થિતમેક થવાથી અર્થમાં ૫થ્થ
મેક થાય છે. ચિન્મૂ વચનેન સમઠ કરવેા. એકડું કરતું ૫ મેા મણ-
ધાતુ સકર્મક દોવાથી કર્મ અર્થમાં ચેતુમ્ ચોમ્યમ્=એકડું કરવાને
પોમ્ય ક્રૂદન્ત બ્યુત્પત્તિમાં “તત્ત્વત્તમ્યા” સૂત્રથી તત્ત્વ, તત્ત્વત્ત, અને
મનીયદ્ પ્રત્યય ત્, દ નો અનુબંધલોપ આર્ધધાતુકર્મકા ચિનો ચથ્થ
ચેતમ્, મનીયર માં મ્ય આદેશ વચનીય, બન્નેની ક્રૂદન્ત માની ઉપર
પ્રમાણે પ્રતિપદિકર્મકા, સ્થ, અનુબંધલોપ, સ્થા રૂપ વિસર્ગ કરી=ચૈત-
ન્યઃ, વચનીય=તારે ધર્મનો સમઠ કરવેા નેર્ધ એ. ધર્મ વિશેષ દોવાથી
રામ નેવા રૂપો સિદ્ધ કરવા.

નોટ-ત્વયા ધર્મઃ ચૈતન્યઃ વચનીયઃ આ કર્મમાં પ્રત્યય થયેલા
વાક્યોમાં તત્ત્વ, આદિ ત્રણેય પ્રત્યયોથી કર્મ ઉક્ત થયેતું છે તેથી
કર્મને કહેનાર શબ્દ ધર્મ છે. તે “વક્ષતે કર્મણિ પ્રથમા” આ નિયમ
પ્રમાણે પ્રથમા વિભક્તિમાં મૂકેલ છે અને કર્તા અનુક્રમ દોવાથી ત્વયા
વતીયા વિભક્તિમાં મૂકેલો છે. આ વાક્યને કર્મણિ વાક્ય પણ કહી
સકાય. ક્રૂદન્ત પ્રત્યયોવાળા બધા શબ્દો વિશેષણ છે તેથી વિશેષ્ય
ને વિગમાં હોય તે ક્ષિંબનાં રૂપો બનાવવાં, પરન્તુ આવ અર્થમાં
પ્રત્યયો થવાં હોય તે નપુંસકવિંબમાં જગ્યાવે છે.

બ્યાન—ચિન્ધાતુથી ચેતું ચોમ્યન ચોમ્યા ચોમ્યમ્, એ બ્યુત્પત્તિમાં
“મચોદત્” સૂત્રથી ચિ ધાતુ અજન્ત દોવાથી યત્ પ્રત્યય, અનુબંધ

અજન્તાદ્ઘાતોર્યત્ સ્યાત્ । “સાર્વઘાતુકાર્ધઘાતુકયોઃ” ઇતિ
 ગુણઃ । ચેયમ્ । (૪૫૧) ઈદ્યતિ ૬ । ૪ । ૬૫ । યતિ પદે
 આત ઈત્સ્યાત્ । દેયમ્ । ગ્લેયમ્ । (૪૫૨) કર્મણ્યણ્ ૩ । ૨ ।
 ૧ । કર્મણ્યુપપદેઘાતોરણ્ પ્રત્યયાઃ સ્યાત્ । કુમ્ભં કરોતીતિ

(૪૫૧) અર્થ=ચત્ પ્રત્યય પર રહેતાં બાનો દીધું દેઠાર થાય.

(૪૫૨) અર્થ=કર્મવાચક ઉપપદ રહેતાં ધાતુથી બળ પ્રત્યય થાય

લોપ, ય ની આધ'ધાતુકસં'ગા “સાર્વધાતુકા” સૂત્રથી યિતો ગુણ
 ચેય ની કૃદન્ત માગી પ્રાતિપદિકસં'ગા, સુ, અનુબ'ધલોપ, છતાં રત્વ
 વિસર્ગ =પુલિંગમાં ચેયઃ । ઓલિંગમાં ટાપ, અનુબ'ધલોપ સર્વથ' -
 દીધ', સુ લોપ થઈ દેયા, નપુંસકલિંગમાં સુ, નો બમ્, પૂર્વ'૩૫ =
 ચેયમ્ ૩૫૦, રામ, રમા, જ્ઞાન પ્રમાણે સાતેય વિબક્તિમાં સિદ્ધ કરવા.

ધાતુમ્ યોગ્યઃ, યોગ્યા, યોગ્યમ્=આ કૃદન્ત ંપુત્પત્તિમાં ધાતુથી ઉપર
 મુળ્ય થત્ પ્રત્યય, અનુબ'ધલોપ. આધ'ધાતુકસં'ગા બાદ “ઈદ્યતિ”
 સૂત્રથી ધા ના બા નો ઈ=દો તેનો ગુણ થઈ=દેય, કૃદન્ત માની પ્રાતિ-
 પદિકસં'ગા, સુ લાવી, પું' મા રત્વવિસર્ગ, દુઃશી' ટાપ. સર્વથ' -
 દીધ', સુ લોપ, ન' સુ નો બમ્, પૂર્વ'૩૫ કરી દેયઃ, દેયા, દેયમ્ ૩૫૦
 બને છે=અર્થ=આપવા યોગ્ય તે રીતે ગ્લાતુમ્ યોગ્યમ્=ગ્લેયમ્ માં ૫થ
 ઉપર પ્રમાણે થત્, મા નો ઈ તેનો ગુણ, સુ, તેનો બમ્, ૫૨૩૫ =
 ગ્લેયમ્ ૩૫ નપુંસકલિંગ મા બને છે=અર્થ ગ્લાની પામવા યોગ્ય.

કુમ્ભં કરોતિ=(લૌકિકે વિમ્બ) કુમ્ભ+મલ્લ+કાર (અલૌકિકે વિમ્બ)
 આ ંપુત્પત્તિમાં “તદ્રોપપદ” સૂત્રથી કુમ્ભની ઉપપદસં'ગા કરી “ઉપપદ-
 મતિર્” સૂત્રથી સમાસ ક્યો સમાસવાત્ “કૃતદિત” સૂત્રથી પ્રાતિ-
 પદિકસં'ગા “કુવોધાતુ” સૂત્રથી. સુપ. નો લોપ=કુમ્ભક ધી “કર્મણ્”
 સૂત્રથી બળ પ્રત્યય, અનુબ'ધલોપ “વનોઽનિતિ” સૂત્રથી ક ની વૃદ્ધિ
 “ઘરાણ રપરઃ” પર યર્થ=કુવધાર થી અનુબ'ધલોપ છતાં રત્વ વિસર્ગ
 -કુમ્ભકારઃ ૩૫ બને છે. અર્થ કુંબાર. તે રીતે નાણાકાર, ગુરુ-
 કારઃ વગેરે બની શકે છે.

કુમ્મકારઃ । (૪૫૩) ચરેણઃ ૩ । ૨ । ૧૬ । અધિકરણે ઉપપદે ।
 કુરુષુ ચરતીતિ કુરુચરઃ । (૪૫૪) ક-કવત્ નિષ્ઠા ૧ । ૧ ।
 ૨૬ । વર્તો નિષ્ઠાસંઘો સ્તઃ । (૪૫૫) નિષ્ઠા ૩ । ૨ । ૧૦૨ ।
 ભૂવાર્થકૃત્તે ધાતોનિષ્ઠા સ્વાત્ । તત્ર તયોરેવેતિ ભાવકર્મણોઃ
 કાઃ, કર્તૃરિ કૃદિતિ કર્તૃરિ કવતુઃ । ઉકાચિતો । સ્નાતં

(૪૫૩) અર્થ—અધિકરણ=સપ્તમી વિભક્તિ ઉપપદા હોય

તો જ્ઞ ધાતુથી ટ પ્રત્યય થાય.

(૪૫૪) અર્થ—ક, કવતુ=, બન્ને પ્રત્યયોની નિષ્ઠા સંઘા થાય.

(૪૫૫) અર્થ—જૂત અર્થમાં વર્તમાન ધાતુથી નિષ્ઠા સંઘ
 =ક અને કવતુ પ્રત્યય થાય. તત્ર= તેમાં ફક્ત પ્રત્યય જાય અને કર્મ
 અર્થમાં અને કવતુ પ્રત્યય “કર્તૃરિ” સૂત્રથી કર્તા અર્થમાં થાય છે.
 બન્ને પ્રત્યયોમાં રહેલા, ક, નો તથા ર્તનો ધ્વસંઘા અને લોપ થાય છે.)

ખ્યા—કુરુષુ ચરતિ વિગ્રહમાં કુરુની ઉપપદાસંઘા. પછી
 સમાસ, સમાસવાચ પ્રાતિપદિકસંઘા. સુપ્તો લોપ વજેરે ઉપર
 મુજબ કરી કુરુચર યજ્ઞથી “ચરેચ્” સૂત્રથી ટ પ્રત્યય, દ્વિતો અનુ-
 બંધ લોપ, છ, અનુબંધલોપ, સ્વા ઋવ, વિસર્ગ, કરી, પું. પ્ર.
 એ. વ. માં કુરુચરઃ ૩૫ બને છે. અર્થ=કુરુદેવમાં કરનાર. આલિં-
 મમાં ટ પ્રત્યય દિવ્ હોવાથી “દિરાણ્” સૂત્રથી ક.વ, અનુબંધ
 લોપ, ભસંઘા અને લોપ=કુરુચરો ૩૫ મદી એવા. જુનું. સુતો ભમ્,
 પૂર્વ ૩૫=કુરુચરમ્ રપો યાન નેવા કરવાં.

સ્ના ઘીવે=સ્નાન કરવું, પવિત્રતા ભગવતી-અર્ચ ૨ ધાતુના
 પૂ નો “કાત્વાદે-” સૂત્રથી સ થયો તેથી આપોઆપ બનો ન થતાં
 સ્ના ધાતુ આકર્ષકે હોવાથી “નિષ્ઠા” સૂત્રથી જાર અર્થમાં ક પ્રત્યય,
 કનો અનુબંધલોપ, કુરુમાની પ્રાતિપદિકસંઘા. નપું. પ્ર. એ. વ.
 સુ તેનો ભમ્, પ્રવાપ=સ્નાતમ્=૩૫ બને. છે. બાવમાં પ્રત્યય થયો
 હોવાથી ક્તો મયા તત્વીયા વિશકિતામાં આવે-છે. અર્થ=ભારા વડે સ્નાન થયું.

મયાં । 'સ્તુતસ્ત્વયા વિષ્ણુઃ । વિશ્વં કૃતવાન્ વિષ્ણુઃ ।
(૪૫૬) લટઃ શ્લોકાનવાવપ્રથમા-સમાનાધિકરણે ૩ । ૨ । ૧૨૪ ।
અપ્રથમાન્તેન સમાનાધિકારણે લટ પતો વા સ્તઃ । શબ્દાદિ

(૪૫૬) અર્થ—પ્રથમાધિકરણ સમાનાધિકરણમા લટના સ્થાનમા
શ્લોક અને શામલ પ્રત્યય વિકલ્પે થાય. બન્નેમા છંદો-ઈસંદ્યા-હોવાથી
તેમની સાવધાનસંજ્ઞા થાય તેથી શરૂ પહેરે થાય છે તેથી મૂળમા
શબ્દાદિ એમ ન બેસે છે.

સ્તુતઃ સ્ત્વયા વિષ્ણુઃ વાક્યમાં=શ્લોક સ્તુતી, ૨ મથ્ય, ઉપર મુળમા
જનો સ્તુતતા આપોઆપ દેનો ત યતાં 'નિષ્ઠા' સૂત્રથી ક્રમમાં
જ પ્રત્યય, ક્રનો લોપ, કિલ્લ હોવાથી મુળનો નિષેધ થવાથી સ્તુતની
કુદન્ત માની પ્રાતિપદિકસંજ્ઞા, પું ૦ પ્ર ૦ એ ૦ વ ૦ માં છુ, અનુબંધ
લોપ, છના રૂત્ર વિસર્ગ=સ્તુતઃ ક્રમ ઉક્ત હોવાથી વિષ્ણુઃ શબ્દ પ્રથ-
મામા મૂકાયો અને કતાં અનુક્ત હોવાથી સ્ત્વયા તૃતીયા વિકલ્પિતમાં
મૂકાયો છે. અર્થ તારા વડે સ્તુતિ=પ્રાર્થના કરાઈ.

વિષ્ણુઃ વિશ્વં કૃતવાન્=વિષ્ણુ ભગવાને વિશ્વની રચના કરી
અહીં કુદન્ત ધાતુનો અનુબંધલોપ કરી કરોતિ વિગ્રહમાં 'નિષ્ઠા'
સૂત્રથી કતાં અર્થમાં કલ્પ પ્રત્યય, અને ક્ર, ડ નો અનુબંધલોપ કિલ્લ
હોવાથી મુળનો નિષેધ=કૃતવત્ની કુદન્તમાની પ્રાતિપદિકસંજ્ઞા, છુ
અનુબંધલોપ 'ભવસન્તત્વ' સૂત્રથી ઉપધાનો લોપ 'વનિદવાં'
સૂત્રથી મુળનો આગમ. અનુબંધલોપ, કિલ્લ હોવાથી અન્ત અર્થથી
પૂર=કૃતવાન્+ત્+ત્+ત્ અહીં 'હલ્લમાઓ' સૂત્રથી છનો લોપ છનો
'વંચોગાન્તત્વ' સૂત્રથી લોપ કરી કૃતવાન્ રૂપ બને છે. આ
સંક્રમણ ધાતુ હોવાથી ક્રમ અનુક્ત છે તેથી વિષ્ણુની ક્રમ સંજ્ઞા
થવાથી તે તૃતીયા વિકલ્પિતમાં મૂકાયો છે, અને વિષ્ણુઃ કતાં ઉક્ત હોવાથી
'કલ્પે કર્તરિ પ્રથમા' નિયમ આધારે પ્રથમા વિકલ્પિતમાં મૂકાયો છે.

પચન્તં ચૈવં પદ્ય । (૪૫૭) આને મુકુ ૭ । ૨ । ૮૨ । અવન્તાક્ષસ્ય
મુળાગમ સ્યાદાને પદે । પચમાનં ચૈવં પદ્ય । इति पूर्वकृदन्तम्

૧ (૪૫૭) અર્થ—ક્રસ્વ અકારાન્ત અગને મુખની આગમ યાપ,
માન પરમા હોય તે

નોટ—જ્યુ પ્રત્યાન્તવાળા પ્રયોગને માધ્યમિકલાળાઓમાં
કર્ત્રિ જૂલકૃદન્તનો પ્રયોગ કહે છે અને જ પ્રત્યાન્તવાળા પ્રયોગને
કર્મણિ જૂલકૃદન્તનો પ્રયોગ કહે છે

નોટ પરસ્પેષી ધાતુઓનો જુ અને આત્મનેપદી ધાતુ
ઓનો જ્ઞાનજ્ પ્રત્ય ધામ છે

•ધા—પચન્ત ચૈવં પદ્ય=૨સોઈ કરનાર ચૈવને જુઓ= અહીં
કુપજ્ પાકે=રાધુ ૧ મધ્ય અનુગધલોપ પચતિ इति પચન્ તમૂષ જ
જ્ઞામ વિમહમા પચ્ ધાતુથી કદ્ધ આવી તેના સ્થાનમાં 'લટ.
જાતુ.' સૂત્રથી જાતુ પ્રત્ય, અનુગધલોપ, અતૂલી સાર્વધાતુકસ યા,
જાપ્, અનુગધલોપ=પચ+અ+અન્, "અતો જુને" સૂત્રથી પરસ્પ=
પચત્ની પ્રાતિપદિકસ યા પુ ૦ દિ ૦ જો ૦ ૧૦ માં જમ્ જુમ્ નો અગમ,
અનુગધ લોપ=પચન્તમ્ ૩૫ અને છે. આ ૩૫ને વત્માનકૃદન્ત કહેવાય

પચમાનં ચૈવં પદ્ય=અર્થ ઉપર પ્રમાણે, પચતે इति પચમાન.
તમ્ પચમાન એ વિમહમા પચ્ ધાતુ ઉક્તવધી છે તેથી કદ્ધ આવી
તેના સ્થાનમાં 'લટ જાતુ.' સૂત્રથી જ્ઞાનજ્ પ્રત્ય, અનુગધલોપ
સાર્વધાતુકસ યા, જાપ્ અનુગધ લોપ, પરસ્પ, પચ+માન માં "માને
મુકુ" સૂત્રથી મુકુનો આગમ, અનુગધ લોપ કિં દોવાથી અન્તમાં
કરી વર્જ મળતાં પચમાનની કૃદન્ત માની પ્રાતિપદિકસ યા, પુ ૦ દિ ૦ જો
૦ ૧૦ માં જમ્ જાવી "અમિપૂર્વ." થી પૂર્વરૂપ કરી પચમાનમ્ ૩૫ અને છે.

આ રીતે પૂર્વકૃદન્ત પૂરા થયાં

અયોત્તરકૃદન્તમ્ ।

(૪૫૮) ભાવે ૩ । ૩ । ૧૮ સિદ્ધાવસ્થાપન્ને ધાતુર્થે વાચ્યે
 ધાતો ધ્વજ્ । પાઠઃ (૪૫૯) પરચ્ ૩ । ૫૬ । શ્વર્ણાન્તિદચ્ સ્યાત્ ।
 ગુણે, અયાદેશઃ । જયઃ । જયઃ । (૪૬૦) નપુંસકે ભાવે ક્ઃ
 ૩ । ૩ । ૧૧૪ । (૪૬૧) ત્યુદ્ ચ ૪ । ૩ । ૧૧૪ । હસિતમ્ ।
 હસનમ્ । (૪૬૨) હલદ્વ ૩ । ૩ । ૧૨૧ । હલન્તાદ્ ઘ્વજ્ ।

॥ હવે ઉત્તર કૃદન્ત શરૂ થયાં ॥

(૪૫૮) અર્થ—સિદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત થયેલા ધાતુનો અર્થ
 વાચ્ય હોય તો ધાતુથી ઘ્વ પ્રત્યય થાય

(૪૫૯) અર્થ—દ્શરાન્ત ધાતુથી “મ્” પ્રત્યય થાય. ગુણે
 ગુણકરી મ્ આદેશ કરવો.

(૪૬૦) અર્થ—નપુંસકલિંગમાં ભાવ અર્થમાં વત પ્રત્યય થાય.

(૪૬૧) નપુંસકલિંગમાં ભાવ અર્થમાં ત્યુદ પ્રત્યય થાય.

(૪૬૨) અર્થ—હલન્ત ધાતુથી ઘ્વ પ્રત્યય થાય. ભાવ અર્થમાં.

નોટ—ધાતુનો અર્થ ક્રિયા છે. ક્રિયા (૧) સિદ્ધાવસ્થા (૨)

સાધ્યાવસ્થા જે પ્રકારની છે. સિદ્ધાવસ્થામાં નીજ ક્રિયાની આકાંક્ષા
 રહે છે. ઠા. ત. વાકઃ રસોર્ધ અર્થ છે. અહીં સિદ્ધાવસ્થા ક્રિયા છે.
 ક્રિયા થાય છે. ઘઙ. યત્તે. એ રીતે નીજ ક્રિયાની અપેક્ષા રાખે છે.
 ત્યારે સહ્યાવસ્થામાં, નીજ ક્રિયાની અપેક્ષા રહેતો નથી. ઠા. ત.
 વચ્ચિ=તે રાખે છે. ઘાવ=ઘળનો અર્થ સિદ્ધાવસ્થાપન ક્રિયા છે.

૦યા૦—પઠનમ્ इति, આ ૦પુત્પત્તિમાં પઠ વ્યવહારમાં વાંચિ
 ૧ મધ્ય ૨૫૪ ભોધતું. પઠ ધાતુ થી “મારે” મૂલથી ધાન્ પ્રત્યય,
 અનુબંધ ભોધ “વદ્મ” મત્ ઉપધાવાઃ” મૂલથી ઉપધારદિ પાઠનો
 કૃદન્તમાની પ્રાપ્તિપાદિતસંધા પું. પ્ર. એ. જ. માં સ્. અનુબંધ ભોધ,
 ૧૨૯ વિસર્ગપાઠઃ ૧૫ બને છે. ૧૫૦ રામ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા.

રમન્તે યોગિનો યસ્મિન્નિતિ રામઃ । અપમૃજ્યતેડનેન વ્યાધ્યાદિ-

વ્યા० ચપનમ્, જયનમ્ એ વ્યત્પાતમા વિ, જિ ધાતુથી “વ્રજ” સૂત્રથી મજ્ પ્રત્યય, તેની, આર્ષધાતુકસંજ્ઞા, જુનો લોપ, “સાર્વધાતુકા” સૂત્રથી બન્નેના ફનો ગુણ, “વજોડવવા” સૂત્રથી વનો મજ્, ચય, જયની પ્રાતિપદિકસંજ્ઞા, છુ, અનુબંધલોપ, ૩૨૨ વિસર્ગ=ચયા, જયઃ. ૩૫૦ બને છે. ૩૫૦ રામ પ્રમાણે સિદ્ધ કરવા. ચિમ્ ચયને=સંગ્રહ કરવો એકું કરવું (૫) પામો ગણ, જિ જયે=જતવુ (૧ મણ)

હસ હસને=હસવુ હસનમ્ એ બ્યુત્પત્તિમાં હસ ધાતુથી “નવું-ફકે માવે” સૂત્રથી જ પ્રત્યયનો લોપ, અને “લ્યુદ્ વ” સૂત્રથી જ્યુદ પ્રત્યય અનુબંધલોપ હસન્ત, હસન્તુ, આર્ષધાતુકસંજ્ઞા, તને ફદ્ને આગમ, જુનો “યુવોરનાકૌ” સૂત્રથી બન આદેશ. હસત, હસન્, બન્નેની ફદન્તમાની પ્રાતિપદિકસંજ્ઞા, નં પ્રં એં વં માં છુ, તેનો જમ્, ૫૪૧૫ ૩૫ ધર્ષ=હસિતમ્ હસનમ્=હ સવું, ૩૫૦ બને છે.

રમન્તે યોગિનઃ યસ્મિન્ હતિ-એમાં યોગીઓ આનંદ અનુભવે છે. રમ્ ધાતુથી “કરનાચિકરણચોષ” (મૂળમાં નથી.) સૂત્રથી અધિકરણ અર્થમાં વજ્ પ્રત્યય, અનુબંધલોપ, ઉપધાશક્તિ, ફદન્ત માની પ્રાતિપદિકસંજ્ઞા, પું પ્રં એં વં માં છુ, અનુબંધલોપ, સ્ના રત્વ, વિસર્ગ રામઃ ૩૫ બને છે.

વ્યા०-અપમૃજ્યતે અનેન વ્યાધ્યાદિઃ હતિ અપામાર્ગઃ-આનાપી રામ વગેરે મટી નાથ છે. ઝીઝોટો-અધિડી-મજ્-શુદ્ધી-સાર કરવું (ગણ ૨) મજ્ ધાતુથી “હજ્જ” સૂત્રથી કરણ અર્થમાં ધ્વ, અનુબંધ લોપ “મજ્જે જ્ઞિ” સૂત્રથી રકારની જ્ઞિ. “વરણ રપરઃ” સૂત્રથી રપર આર=માર્જ=યથા બાદ “વજોઃ કુચિષ્યતોઃ” (મૂળમાં નથી.) સૂત્રથી જુનો જ્ “ઠપસર્ગસ્ય વચ્ચમનુચે” (મૂળમાં નથી) સૂત્રથી પના અને રીધઃ. ટા-ની ફદન્તમાની પ્રાતિપદિકસંજ્ઞા, પું પ્રં એં વં માં છુ, રત્વ, વિ. અપામાર્ગઃ ૩૫ બને છે ૩૫૨

રિત્યપામાર્ગઃ (પુઠકણ્ડા) (૪૬૩) ઈષદ્વુસ્સુ કચ્છા-
ર્યેષુ સ્વલ્ ૩।૩। કરણાધિકરણયોરિતિ નિવૃત્તમ્ । યુ ધુઃ-
સસુજાર્યેષુપપદેષુ સ્વલ્ । તયોરેવેતિ ભાવે કર્મણિ ચ ।
કચ્છે દુષ્કરઃ કટો ભવતા । મકચ્છે, ઈષટ્કરઃ । સુકરઃ ।
(૪૬૪) સમાનકર્તૃકયોઃ પૂર્વકાલે ૩ । ૪ । ૨૧ । સમાનકર્તૃ

(૪૬૩) અર્થ—ઈષદ્, ઇસ, અને સુ ઉપપદ રહેતા કચ્છ-
દુઃખ મકચ્છ-સુખ અર્થમાં ધાતુથી સ્વલ પ્રત્યય થાય, કરણા કરણ
અને અધિકરણ અર્થની નિવૃત્તિ થઈ તેથી “તયોરેવ” સૂત્રથી ભાવ,
અને કર્મ અર્થમાં સ્વલ પ્રત્યય થાય.

(૪૬૪) અર્થ—એક છે કર્તા જેમના જેવા ધાતુઓમાં પૂર્વ-
કાળમાં રહેલા ધાતુથી કરવા પ્રત્યય થાય. (અર્થાત્-એકથી વધારે ક્રિયા
થતી હેય તેમાંથી પહેલી ક્રિયાને કહેનારા ધાતુથી હતા પ્રત્યય થાય.
હાં તં આદિને લાય છે. આમાં પહેલી ક્રિયા આવું છે. તે અર્થ
વાળા ધાતુથી હતા પ્રત્યય થાય.

દુઃશેન કર્તુમ્ શક્યઃ, અથવા મૃચ્છ અર્થમાં જ ઉપસર્ગપૂર્વક
દુષ્કિમતેઃ મલૌ-એ વ્યુત્પત્તિમાં ક ધાતુથી “ઈષદ્વુસ્”

સૂત્રથી કર્મ અર્થમાં સ્વલ પ્રત્યય, આર્ધધાતુકસંજ્ઞા જ,
જનો અનુજ્ઞલોપ દુસ્સન્નમ, “વાર્ષધાતુ” સૂત્રથી જનો શુચ્,
રપર થઈ-કર, દુસ્સના જનો ક, અનુજ્ઞલોપ, વિસર્ગ
“દુદુષ્વસ્ય સાપ્રત્યય.” (મૂળમાં નથી) સૂત્રથી વિસર્ગનો નુ-દુષ્કરનો

કૃદન્ત માની પ્રાતિપદિકસંજ્ઞા જ, અનુજ્ઞલોપ, રૂપ, વિસર્ગ
દુષ્કરઃ । ડુઃખથી કરવા માટે શક્ય=ઈષ અને છે. તે રીતે દુશેન ક-
તુમ્ શક્યઃ-સુખથી કરવા માટે શક્ય અહીં સુ ઉપસર્ગપૂર્વક ક થી
ઉપર પ્રમાણે સ્વલ, આર્ધધાતુકસંજ્ઞા, અનુજ્ઞલોપ શુચ્, રપર,
કૃદન્તમાની પ્રાતિપદિકસંજ્ઞા, જ, અનુજ્ઞલોપ, રૂપ, વિસર્ગ થઈ

સુકર. =મૃચ્છ અર્થમાં અને છે. તે રીતે અમૃચ્છ, અર્થમાં ઈષદ્
કર્તુ શક્યઃ-યોડું કરવા માટે શક્ય. અહીં પણ ઉપર પ્રમાણે સ્વલ,
૨૧ કાર્ય કરી ઈષદ્વુસ્સુ માં પણ વિષય પ્રમાણે બધી પ્રક્રિયા કરી લેવી.

કયોઃ પૂર્વકાલે વિચિન્નાસતોઃ કૃત્વા સ્યાત્ । શુક્ત્વા વ્રજતિ
 દ્વિત્વમતન્ત્રમ્=અવિવક્ષિતમ્ । શુક્ત્વા પીત્વા વા વ્રજતિ ।
 (૪૬૫) ન કૃત્વા સેદ્ ૧ । ૨ । ૧૮ । સેદ્ કૃત્વા કિન્ન સ્યાત્ ।
 શવિત્વા । સેદ્ કિન્ન-કૃત્વા । (૪૬૬) સમસેડનશ્ચપૂર્વેકૃત્વો લ્યપ્

(૪૬૫) અર્થ—જોને દેવનો આગમ થાય છે, તેવા કૃતાને
 કિત્ કહી શકાતો નથી

(૪૬૬) અર્થ—અભ્યય પૂર્વ પદમાં હોય તથા વચ્ચે સમાસ ન
 હોય એવી જગ્યાએ કૃત્વા ના સ્થાનમાં લ્યપ્ આદેશ થાય.

બ્યા૦ (વિવક્ષ) શુક્ત્વા વ્રજતિ—દેવદત્ત આર્ષને ભય છે અહીં
 ખાતુ જતુ મે ક્રિયાઓ નો કર્તા એક દેવદત્ત છે તો પહેલી ક્રિયા
 વાચક શુક્ત્વા ખાતુ તેવી “સમાનકર્ત્વ્યો” સૂત્રથી કૃત્વા પ્રત્યય, જોનો
 અનુબધ્નોપ, આર્ષ-ખાતુકસયા. શુક્ત્વા ઉકારનો લઘુપદયુષ્ય થવા
 આવ્યો પશ્ય રૂપ કિન્ન દોવાથી યુલનો નિષેધ “કિન્નતિ ચ” સૂત્રથી થયો.
 “વજો ક” સૂત્રથી જોનો ગ્ ‘જરિ ચ’ સૂત્રથી જોનો જ-શુક્ત્વા,
 અહીં કૃદન્તમાની પ્રાતિપદિકસયા થવા બાદ છુ. ઓ વજેરે પ્રત્યયો
 આવે છે પરન્તુ “સમાતો સુત્કસુત” (મૂળમાં નથી) આ સૂત્રથી
 અભ્યયસયા “અભ્યયાદાદ્ સુપ.” (મૂળમાં નથી) સૂત્રથી બધા છુ આદિ
 પ્રત્યયોનો લોપ થાય છે આ કૃદન્તને સમ્યન્-ચક શૂતાકૃદન્ત કહે છે
 દ્વિત્વમ્ સૂત્રમાં સમાનકર્ત્વ્યો એમ દિવચન લખેલું છે અર્થાત્
 એ જ ક્રિયામાં પહેલી ક્રિયાથી રૂપા પ્રત્યય થાય, તેનો અર્થ અવિવ-
 ક્ષિત છે. અર્થાત્ ગમે તેટલી ક્રિયા હોય પરન્તુ છેલ્લી ક્રિયાનો પહેલા જાણી
 ક્રિયાના અર્થવાળા ખાતુથી રૂપા પ્રત્યય થાય છે તે જથ્થાવવામાટે અવિ-
 એમ મૂળમાં લખ્યું છે કૃત્વામાં રૂની ઇત્સયા છે તેથી કિન્ન કહેવાય છે.
 એથી વધારે ક્રિયાતુ ઉદ્ધ શુક્ત્વા, પીત્વા, વ્રજતિ (રામ)
 રામ ખાતુને પોને ભય છે અહીં પૂર્વકાલનો ક્રિયા, શુક્ત્વા, અને
 પા ને. તેથી જ-નેથી રૂપા પ્રત્યય થયો છે “પુમાસ્થામાપાગહાતિષા
 નિ” (૬) સૂત્રથી પાના આ...ગા હે થઈ પીત્વા રૂપ બને છે.

રિત્યપામાર્ગઃ (પુલકષ્ઠા) (૪૬૩) ઈષદ્દુસ્સુષુ, કૃચ્છા-
ર્યેષુ સ્વલૂ ૩।૩। કરણાધિકરણયોરિતિ નિવૃત્તમ્ । યથુ દુઃ-
સ્સુષુઞ્ઞાર્યેષુપપદેષુ સ્વલૂ । તયોરેવેતિ ભાવે કર્મણિ ચ ।
કૃચ્છૈ દુષ્કરઃ કટો ભવતા । અકૃચ્છૈ, ઈષત્કરઃ । સુકરઃ ।
(૪૬૪) સમાનકર્તૃકયોઃ પૂર્વેકાલે ૩ । ૪ । ૨૨ । સમાનકર્તૃ

(૪૬૩) અર્થ—ઈષદ્, દુસ્, અને સુ ઉપપદ રહેતા કૃચ્છ-
દુઃખ અકૃચ્છ-સુખ અર્થમાં ધાતુથી સ્વલૂ પ્રત્યય યાપ, કરણાં કરણ
અને અધિકરણ અર્થનો નિવૃત્તિ થઈ તેથી “તયોરેવ-” સૂત્રથી ભાવ,
અને કર્મ અર્થમાં સ્વલૂ પ્રત્યય યાપ.

(૪૬૪) અર્થ—એક છે કર્તા એમના એવા ધાતુઓમાં પૂર્વ-
કાળમાં રહેલા ધાતુથી કર્તા પ્રત્યય યાપ, (અર્થાત—એકથી વધારે ક્રિયા
થતી હેય તેમાંથી પહેલી ક્રિયાને કહેનારા ધાતુથી હ્વા પ્રત્યય યાપ-
શાં તં આદ્યને જાણ છે. આમાં પહેલી ક્રિયા આવું છે. તે અર્થ
વાળા ધાતુથી હ્વા પ્રત્યય યાપ.

કુલેન કર્તૃમ્ શક્યઃ, અથવા કૃચ્છ અર્થમાં જ ઉપસર્ગપૂર્વક
કુલિયતેઃ અહીં-એ વ્યુત્પત્તિમાં ક ધાતુથી “ઈષદ્દુસ્”
સૂત્રથી કર્મ અર્થમાં સ્વલૂ પ્રત્યય. આર્ધધાતુકસંજ્ઞા ચ,
જનો અનુબંધોપ દુસ્+કૃ+અ, “સાર્વધાતુ” સૂત્રથી જનો મુળ,
રપર થઈ-કર, દુસ્તા જનો ક, અનુબંધોપ, વિસર્ગ
“ઈષદ્દુષ્પત્ય વાપ્રત્યય.” (મૂળમાં નથી) સૂત્રથી વિસર્ગને વૂ-દુષ્કત્તી
કૃદન્ત માની પ્રાતિપદિકસંજ્ઞા સુ, અનુબંધોપ, રત્વ, વિસર્ગ
| દુષ્કરઃ । દુઃખથી કરવા માટે શક્ય=રપ અને છે. તે રીતે કુલેન ક-
ર્તૃમ્ શક્યઃ-સુખથી કરવા માટે શક્ય અહીં સુ ઉપસર્ગપૂર્વક ક થી
ઉપર પ્રમાણે સ્વલૂ, આર્ધધાતુકસંજ્ઞા, અનુબંધોપ મુળ, રપર,
કૃદન્તમાની પ્રાતિપદિકસંજ્ઞા, સુ, અનુબંધોપ, રત્વ, વિસર્ગ થઈ
સુકર=કૃચ્છ અર્થમાં અને છે. તે રીતે અકૃચ્છ અર્થમાં ઈષદ્
કર્તૃ શક્યઃ-થેહુ કરવા માટે શક્ય અહીં પશુ ઉપર પ્રમાણે સ્વલૂ
વગેરે કાર્ય કરી ઈષત્કરઃ માં પશુ ઉપર પ્રમાણે જામી પ્રક્રિયા કરી ભેગી.

કયોઃ પૂર્વકાલે વિદ્યમાનાદ્વતો. કત્વા સ્યાત્ । મુક્ત્વા વ્રજતિ
 દ્વિત્યમતન્ત્રમ્=અવિવક્ષિતમ્ । મુક્ત્વા પીત્વા વા વ્રજતિ ।
 (૪૬૫) ન પત્વા સેદ્ ૧ । ૨ । ૧૮ । સેદ્ કત્વા કિન્ન સ્યાત્ ।
 શયિત્વા । સેદ્ કિમ્-કૃત્વા । (૪૬૬) સમસેડનશ્ચપૂર્વકત્વો સ્વપ્

(૪૬૫) અર્થ--જેને હૃદનો આગમ થાય છે, તેના કત્વાને
 કિત્ કહી શકાતો નથી.

(૪૬૬) અર્થ--અભ્યસ પૂર્વ પદમાં ઢોપ તથા નજ્ સમાસ ન
 ઢોપ એવી જગાએ કરવા ના સ્થાનમાં સ્વપ્ આદેશ થાય.

વ્યા. (વેદવત) મુક્ત્વા વ્રજતિ-દેવદત્ત પાઈને જાય છે. અહીં
 ખાલુ જવુ એ ક્રિયાઓ નો કતા એક દેવદત્ત છે તો પહેલી ક્રિયા
 વાચક મુજ્ ધાતુ છે તેવી "સમાનકર્ત્વ" સૂત્રથી કત્વા પ્રત્યય, કતો
 અનુબધસોપ, આર્ધધાતુકસ યા. મુજ્ના ઉકારનો લઘુપધયુષ્ થવા
 આવ્યો પથ રૂત્વા કિન્ન ઢોવાથી યુક્તો નિષેધ "હિત્તિ ચ" સૂત્રથી થયો.
 "વજો કુ" સૂત્રથી જનો ન "જરિ ચ" સૂત્રથી મૂનો ન-મુક્ત્વા,
 અહીં કૃદન્તમાની પ્રાતિપદિકસ યા થયા બાદ કુ. ઓ વજેરે પ્રત્યયો
 આવે છે પરન્તુ "તવાલો મુન્કમુન." (મૂળમાં નથી) આ સૂત્રથી
 અભ્યસ યા "મમ્મમાદાર કુપ." (મૂળમાં નથી) સૂત્રથી નધા કુ આદિ
 પ્રત્યયોનો લોપ થાય છે. આ કૃદન્તને સમ્યન્તક જૂતકૃદન્ત કહે છે.

દ્વિત્યમ્ સૂત્રમાં સમાનકર્ત્વજ્યોઃ એમ દિવચન લખેલું છે અર્થાત્
 એ જ ક્રિયામાં પહેલી ક્રિયાથી રૂત્વા પ્રત્યય થાય, તેનો અર્થ અવિવ-
 ક્ષિત છે. અર્થાત્ અમે તેટલી ક્રિયા ઢોપ પરન્તુ એટલી ક્રિયાની પહેલા જર્ધ
 ક્રિયાના અર્ધવાળા ધાતુથી રૂત્વા પ્રત્યય થાય છે તે જણાવવામાટે મલિઃ
 એમ મૂળમાં લખ્યું છે. કરવામાં રૂની ઇત્સં યા છે તેથી કિન્ન કહેવાય છે.

એથી વધારે ક્રિયાનું ઉદ્દેશ્ય મુક્ત્વા, પીત્વા, વ્રજતિ (રામ.)
 રામ પાઈને પીને જાય છે અહીં પૂર્વકાલની ક્રિયા, મુજ્, અને
 પા ને. તેથી જન્નેથી રૂત્વા પ્રત્યય થયો છે. "પુષાસ્માગાપાજહતિ"
 (મૂળમાં નથી) સૂત્રથી પાના આકારનો ફેર પીત્વા રૂપ બને છે.

૭. ૩. ૩૭. અવ્યયપૂર્વપદેડનચ્ચમાસે ક્ત્વો લ્યવાદેશઃ
 સ્યાત્. (૪૬૭) હ્રસ્વસ્ય પિતિ કૃતિ તુક્ ૬. ૧. ૭૧. પ્રકૃત્ય.
 અનન્ત્ર કિમ્-અકૃત્વા. ઇતિ ઉત્તરકૃદન્તમ્. ઇતિ શ્રી પૂર્વપદ્વાચ્ચુ-
 પ્રાન્ત-મધ્યવર્તિ દ્વોષીયારપુરમણ્ડલાન્તર્ગે “જેયો” નગર-
 નિવાસિ પંચોરામનારાયણશર્મતનુજન્મ શ્રી પવિશ્વનાથ-
 શાસ્ત્રિ-પ્રભાકર-સંકલિતે પ્રારમ્ભિકપાણિ નીચે સમ્પૂર્ણમ્.
 ૭. તત્સત્.

(૪૬૭) અર્થ-હ્રસ્વ સ્વર ને તુકનો આગમ થાય પિત્ કૃત.
 પ્રત્યય પર રહેતાં, (પ્રકારની ધ્રુવસંજ્ઞા થતી હોય તેવા કૃત પ્રત્યયને
 પિત્ કહેવાય.)

નોંદ-ઉદર્ષ્ય ત્રિપુ લિંગેષુ સર્વાસુ ચ વિમક્ષિપુ. વચનેષુ ય સર્વેષુ
 ચન્નચ્ચેતિ તદવ્યયમ્-ત્રણે લિંગમાં, બધી વિમક્ષિતમાં અને બધા વચ-
 નોમાં. જે રૂપો ફરે નહીં તેને અવ્યય કહેવાય.

નોંધાતુ ઉપસર્ગપૂર્વક હોય તો ક્ત્વાનો “સમાસેડનમ્ પ્રયો-
 જીત્યમ્” સૂત્રથી ચ આદેશ કરવો. ઘ. ત. મૂળભૂત સર્વપૂર્વક
 હોય તો સમ્ભૂય, જિ-જિત્વા વિપૂર્વક હોય તો વિજિત્ય.

શીઘ્ર સ્વર્ણ-અધુ, શી ધાતુથી “સમાન કર્તૃ” સૂત્રથી ક્ત્વા.
 અનુબંધલોપ, આર્ધધાતુકસય. “આર્ધધાતુકસયે” સૂત્રથી ક્ત્વાને
 રૂપને આગમ, દિત્ હોવાથી આદિમાં “ન ક્ત્વાષ્ટે” સૂત્રથી ક્ત્વાને
 કિત્નો નિયેષ થયો તેથી “સાર્વજન્યર્જ” સૂત્રથી કીનો અધુ. પછી અધુ
 આદેશ=સચિત્વા-અર્ધને ઉપર મુજબ અગ્રાય છે.

સેદ કિમ્ સૂત્રમાં સેદ ચ્ચ ન લખ્યો હોત તો ક્ ધાતુથી
 આવેલા ક્ત્વાને પણ કિત નહીં મનાય અને કુનો અધુ ધર્મ જન
 અધુ ન થાય માટે સેદ ચ્ચ સૂત્રમાં લખ્યો છે. તેથી, અહીં ક્ક
 સેદ નથી, માટે અધુ થતા આવ્યો. “વિજિતિ ચ” સૂત્રથી અધુનો નિયેષ
 ને કૃત્વા ૩૫ અને છે.

૦યા૦-પ્ર ઉપસર્ગ પૂર્વક કુ ધાતુ થી “સમાનકર્તૃ” સૂત્રથી
 ફક્ત પ્રત્યય, આધિપાતૃકસંજ્ઞા, અતુળધલોપ, પ્રત્યક્ત્વા, અહીં
 “સમાસેડનચ્” સૂત્રથી ત્વા નો જ્યપ્ આદેશ, છ પ નો અતુળધ
 લોપ, “હસ્વસ્ય” સૂત્રથી હસ્વ દ્વિચારને તુક નો આગમ ક ની ધ્વિસંજ્ઞા
 યોપ. =પ્રકૃત્ય=આરભ કરીને, રૂપ બને છે. તેની રીતે ભાગમન્ત્વા=ન
 ॥ લોપ, ત્વા નો જ્યપ્, તુક નો આગમ, અતુળધલોપ થઈ ભાગત્ય=
 આવિને=એ અર્થવાળું રૂપ બને છે. મનચ્ સૂત્રમાં મન્ સમાસમા જ્યપ્
 રૂપ નહીં એમ શા માટે કહ્યું ? ન કૃત્વા=મકૃત્વા, અહીં નન્ સમાસ
 થી પર કૃત્વા છે તેથી જ્યપ્ આદેશ થઈ જતો. તે ન થયે માટે
 સૂત્રમાં મનચ્ એમ લખ્યું છે. જ્યપ્ થયો નહીં તેથી તુક પણ થયો
 નહીં. અહીં “મન્” (મૂળમાં નથી) સૂત્રથી સમાસ કરી “ન લોપો
 નયઃ” સૂત્રથી ન નો લોપ થતાં=મકૃત્વા રૂપ (અવ્યય સંજ્ઞાવાળું) મન્-યું.

ઉત્તર કૃદન્ત પૂરા થયાં

—૦—

વ્યાકરણનિર્મિતા છુત્તરાક્ષસ્ય યચિતા ।

સમાસા ચિજયા ટીકા ગુર્જરાતિમનોરમા ॥

પ્રારંભિકપાણિનીય =પરમધુકોમુદી ઉત્તરાક્ષની નવીન સંસ્કૃત્વથી
 વધારેલી, અને સર્વસુત્રોના મનને આનંદ આપનારી, દયારાંકરશાસ્ત્રીએ
 મનાવેલી “વિજયા” નામની ગુજરાતી ટીકા પૂરી થઈ.

॥ હરિઃ ॐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥

॥ ઓરસ્તુ ॥

પરિશિષ્ટ

નોટ—એ દબાર ધાતુઓમાંથી. કેટલાક ધાતુઓ જેદ અને કેટલાક
 બનિદ છે. મજ્જતધાતુઓમાં દીર્ઘ ઝકારા-૧ અને દીર્ઘ ઝકારાન્ત ધાતુ, યુ,
 ઈ, જ્ય, શીર્, સ્તુ, છુ, ચિ, લીજ્, ચિ, વૃઠ, જ્ઞ, આ ધાતુઓ જેદ છે.
 (અર્થાત્ તેમને ક્ક નો આગમ થાય છે.) આ સિવાય ના એક મજ્
 વાળા ધાતુઓ બનિદ છે. (અર્થાત્ તેમને ક્ક નો આગમ થતો નથી)

૭. ૩ ૩૭ । અવ્યયપૂર્વપદેડનઙ્સમાસે ક્ત્વો લ્યવાદેશઃ
 સ્યાત્ । (૪૬૭) હ્રસ્વસ્ય પિતિ કૃતિ તુક્ ૬ । ૧ । ૭૧ । પ્રકૃત્ય ।
 મનઞ્ કિમ્-અકૃત્વા । ઇતિ ઉત્તરકૃદન્તમ્ । ઇતિ ધી પૂર્વપદ્વામ્
 પ્રાન્ત મધ્યવર્તિ દ્વોષીયારપુર મણ્ડલાન્તર્ગ “જેયો” નગર-
 નિવાસિ પંચોરામનારાયણશર્મતનુજન્મ ધી વૈવિશ્વનાથ-
 શાસ્ત્રિ-પ્રભાકર-સજ્જલિત પ્રારમ્ભિકપાણિ નીચ સમ્પૂર્ણમ્ ।
 ૭૭ તત્સત્ ।

(૪૬૭) અર્થ-હ્રસ્વ સ્વર ને તુક્નો આગમ થાય પિત્ કૃત,
 પ્રત્યય પર રહેતા, (પૃષ્ઠાદની ધ્રુવસયા થતી હોય તેવા કૃત પ્રત્યયને
 પિત્ કહેવાય)

નોટ-સદૃશ ત્રિપુ લિંગેષુ સર્વાશુ ચ વિમલિપુ । વચનેષુ ય સર્વેષુ
 યન્નઙ્વેતિ તદવ્યયમ્-નણે બિગમા, બધી વિમલિપિત્ આને બધા વચ
 નોમા જે રૂપો હરે નહી તેને અવ્યય કહેવાય

નો માતૃ ઉપસર્ગપૂર્વક હોય તો કરવાનો “સમાસેડનમ્ પ્રથો-
 કોલ્યમ્” સૂત્રથી ચ આદેશ કરવો ૦ હા ૦ ત ૦ મૂન્નૂવા સંપૂર્ણ
 હોય તો સમ્ભૂય, વિ-જિત્વા વિપૂર્વક હોય તો વિજિત્ય

છોઈ સ્વજ્ઞે-ધ્રુવ, શી માતૃથી “સમાન કર્વ” સૂત્રથી કર્વા
 અનુબધ્વોપ, આર્ધવાતુકસય, “આર્ધવાતુકસ્યે” સૂત્રથી કરવાને
 હદનો આગમ, ટિત્ હોવાથી આદિમાં “ન કર્વાસટે” સૂત્રથી કરવાને
 નિષેધ થયો તેથી “સાર્વજાતુક” સૂત્રથી લીનો યુષ્ ૫ઠી અથ
 આદેશ=ચયિત્વા-સૂત્રને ઉપર મુજબ અવ્યય

સેદ કિમ્ સૂત્રમા સેદ શબ્દ ન લખ્યો હોત તો ક માતૃથી
 આવેલા કરવાને પણ કિત નહી મનાય અને કરનો યુષ્ ધર્મ માત્ર
 યુષ્ ન થાય માટે સેદ શબ્દ સૂત્રમા લખ્યો છે તેથી અહીં કર્વા
 સેદ નથી, માટે યુષ્ થવા આગ્યો “વિજિતિ ચ” સૂત્રથી યુષ્નો નિષેધ
 ૧ કર્વા રૂપ બને છે

૦યા૦-પ્ર ઉપસર્ગ પૂર્વક ક્ર ધાતુ થી “સમાનકર્તૃ” સૂત્રથી
 ત્વા પ્રત્યય, આર્ધધાતુકસંગી, અનુબંધલોપ, પ્રત્યક્ત્વા, અહીં
 ‘સમાસેડનમ્’ સૂત્રથી ત્વા નો જ્યપ્ આદેશ, જ્ પ નો અનુબંધ
 લોપ, “હસ્વસ્ય” સૂત્રથી હસ્વ દ્વારને નુક નો આગમ કની ઈતરાંગી
 લોપ. =પ્રકૃત્ય=આરંભ કરીને, ૩૫ બને છે. તેની રીતે આગમનમા=મ્
 નો લોપ, ત્વા નો જ્યપ્. નુક નો આગમ, અનુબંધલોપ યર્ધ આગમ=મ્
 આવિને=એ અર્થવાળું ૩૫ બને છે. મનમ્ સૂત્રમાં નમ્ સમાસમાં જ્યપ્
 થાય નહીં એમ થા માટે કહ્યું ? ન કૃત્વા=મજ્જવા, અહીં નમ્ સમાસ
 થી પર કરવા છે તેથી જ્યપ્ આદેશ યર્ધ જાત. તે ન થયે માટે
 સૂત્રમાં મનમ્ એમ લખ્યું છે. જ્યપ્ થયો નહીં તેથી નુક પછી મયો
 નહીં. અહીં “નમ્” (મૂળમાં નથી) સૂત્રથી સમાસ કરી “ન લોપો
 નમઃ” સૂત્રથી ન નો લોપ થતાં=મજ્જવા ૩૫ (અન્ય સંગીવાળું) મનમ્.
 ઉત્તર કૃદન્ત પૂરા થયાં

—૦—

વ્યાસાંકરનિમિતા છત્તરાજસ્ય યદિતા ।

સમાતા વિજયા ટીકા ગુર્જરાતિમનોરમા ॥

મારે ભિક્ષપાણિનીય =પરમશુકોમુદી ઉત્તરાદની નવીન સંસ્કૃત્યથી
 વધારેલી, અને સર્વશુદ્ધિના મનને આનંદ આપનારી, વ્યાસાંકરશાસ્ત્રીએ
 મનાવેલી, “વિજયા” નામની ગુર્જરાતી ટીકા પૂરી થઈ.

॥ હરિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥

॥ ધીરસ્તુ ॥

પરિશિષ્ટ

નોટ—એ હજાર ધાતુઓમાંથી કેટલાક ધાતુઓ સેદ અને કેટલાક
 મનિદ છે. મજ્જવાનુઓમાં દીર્ઘ ઋકારાન્ત અને દીર્ઘ ઋકારાન્ત ધાતુ, યુ,
 ર, શ્ચ, ઘીર્, સ્ત, ઘ, ધિ, ળીર્, ધિ, વૃહ, જ્ઞ, આ ધાતુઓ સેદ છે.
 (અર્થાત્ તેમને હ્રદ નો આગમ થાય છે.) આ સિવાય ના એક મજ્જ
 વાળા ધાતુઓ મનિદ છે. (અર્થાત્ તેમને હ્રદ નો આગમ થતો નથી)

હત્તન્ત ધાતુઓમાં (૧૦૨) અનિદ્ છે. ષકારાન્ત-(૧) શવ્લ । યકારાન્ત-(૬) પષ્, મુષ્, વષ્, વિષ્, રિષ્, ષિષ્ । જકારાન્ત-(૧૫) ત્યજ્, નિજિરૂ, મજ્, મઙ્જ્, મુજ, મ્રસ્જ, મસ્જ, યજ્, યુજ્, રજ્જ, રજ્, વિજિર, સ્વજ્જિ, સઙ્જ્ સઙ્જ । ઢકારાન્ત-(૧૬) અદ્, છુદ્, છિદ્, છિદ્, કુદ્, કુદ્, પદ્, મિદ્, વિદ્ (અથેષ્ ગણ ૪ના) વિનદ્, (ગણ ૭) શદ્, સદ્, સ્વિદ્ (ગણ ૪) દ્કન્દ્ દદ્, । બકારાન્ત-(૧૧) ક્રુધ્, ક્રુધ્, કુધ્ (૪ ગણ) વન્ધ્, યુધ્, રધ્, રાધ્, વ્યધ્, ઙ્રધ્, સાધ્, સિધ્ધિ(અથ ૪) । નકારાન્ત-(૨) મન્થ (ગા ૪) દન્ । પકારાન્ત (૧૩) આપ્, ક્ષિપ્, તપ્, તપ્, તિપ્, તૃપ્, (ગા ૪) દૃપ્ (ગા ૪) લિપ્, છપ્, વપ્, શપ્, સ્વપ્, સપ્ । બકારાન્ત-(૩) યમ્, રમ્, લમ્, । મકારાન્ત (૪) ગમ્, મમ્, યમ્, રમ્ । ષકારાન્ત-(૧૦) કુશ્, દશ્, વિશ્, મૃશ્, રિશ્, રશ્, લિશ્, વિશ્, સ્પૃશ્, (૧૧) કૃપ્, ત્વિપ્, યુપ્, વિપ્, યુપ્, પુષ્, (ગા ૪) પિપ્, વિપ્, ષિપ્, ઙ્રપ્, મ્લિષ્ (ગા ૪) સકારાન્ત-(૨) ષત્, ષત્, ઢકારાન્ત (૮) દદ્, વિદ્, કુદ્ નદ્, મિદ્, રદ્, લિદ્, વદ્ ।

નોટ-હલન્ત ધાતુઓમાં જોડણી અકારવાળા ધાતુઓ છે હાન્ત પષ્, વપ્ જેવા તેમને લિદ્ લકારમાં ઘટ્ત માં વિકલ્પે દદ્ નો આગમ થાય છે, અને બાકીના ને નિત્ય દદ્ નો આગમ થાય છે. અને લિદ્ માં બધાય ધાતુઓને વ, અને મ, માં નિત્ય દદ્ નો આગમ થાય છે. અજન્ત ધાતુઓમાં પણ અનિદ્ ધાતુઓને લિદ્ લકારમાં ઘટ્ત ને વિકલ્પે દદ્ નો આગમ થાય છે, અને વ, મ, માં નિત્ય દદ્ નો આગમ થાય, ત્યારે હસ્વ ષકારાન્ત ને ઘટ્ત, અને વ, મ, માં દદ્ નો આગમ થતો જ નથી.

માર્ગદર્શન-સૂચના

(૧) વિદ્યાર્થીઓ તેમજ સંસ્કૃતનાનુરાગીઓને જલ્દી યાન થાય, એ દેવધી ટીકામાં કોઈ જગાએ સહિ કરી નથી જે અક્ષરોની "હલન્તયમ્" અને સ્વદેશેડજ્જુ" સૂચી હતી સંચા, તેનો "સસ્વ" નામનાપરથી દર્શિ ૬

(૨) પાણિનીય વ્યાકરણના સીધા જ્ઞાન માટે સૂત્ર, વૃત્તિ, ઉદાહરણ. પ્રત્યુદાહરણ જરૂર. યાદ રાખવાં આ બધું યાદ ન હોય તો સૂત્રની ઉપયોગિતાનું જ્ઞાન જલદી ઘર્ષ થકશે નહીં. વ્યાકરણમાં ગો. ૦ પુ. ૦ ચી. ૦ નિયમ છે. ગો=ગોળવું, પૂ=પૂછવું, ચિ=ચિન્તન કરવું. ૦ વિચારવું. આ ત્રણે વસ્તુને જો યાદ રાખશે, અને બરાબર અમલમાં મૂકશે, તેને વ્યાકરણ જલદીથી આપડશે, અને સરલ લાગશે. પ્રતિદિન સૂત્ર, વૃત્તિ, ઉદાહરણ વગેરે મૂલની સમગ્રતા પૂર્વક આવૃત્તિ કરવી જોઈ એ.

(૩) હરેક જગ્યાએ વર્ણો ને જુદા જુદા કરી, તેમાં સ્વર, વ્યંજન, પ્રત્યાહાર, વગેરે કયા વર્ણનો અક્ષર, દ્વસ્વર, દીર્ઘસ્વર, માં કયે અક્ષર છે. તેનો ખ્યાલ કરવો જરૂરી છે હાં રામઃ માં રૂ+મા+મનઃ+ય=અક્ષરો છે. અને પ મો વિસર્ગ છે. તથા ગચ્છતિ-ગૂ+મ+ચ+ત+મ+ન+દ=અહીં સાત અક્ષરો છે. (૪) સંધિ માં પડેલા છેલ્લા

અક્ષર, અને બીજા પદનો પહેલો અક્ષર જોડાશે. ઇ. ત્રીજી ઉપાસ્ય
=માં પહેલા પદનો છેલ્લો ઇ છે તે બીજા પદનો પહેલો અક્ષર
છે. તેથી. ત્યાં સંધી કે ના થ થઈ ને મુદ્દરૂપાસ્ય: રૂપ અનેક છે

(૫) ફરક શબ્દની અભ્યુત્પત્તિ પદ્ધતિ પ્રાતિપદિકસંજ્ઞા 'ભવ્યવદ ધાતુ' સૂત્રથી અને વ્યુત્પત્તિ પદ્ધતિ 'કૃત્તદ્વિત' સૂત્રથી પ્રાતિપદિક સંજ્ઞા કરીને છું વગેરે પ્રત્યયો લાવવા ધાતુમાં 'મુવાદયો' સૂત્ર ધાતુ સંજ્ઞા અને સનાદિ ૧૨ પ્રત્યય જેના અન્તે છે તેવાનો 'ધના ધન્તા' સૂત્રથી ધાતુસંજ્ઞા કરીને ભદ્ર, વગેરે દશ લોકારો લાવવા

અભિપ્રાય-૧

श्रीदयाशङ्करास्त्रिनिर्मिता प्रारम्भिकयाज्ञिनीय-परममधुसूक्त
 पुर्वराविजयाटीका सर्वातिशायिनी च सर्वधेनुभ्येतुयामभ्यासकृपाया पङ्क्त
 तानमणिना च कृतेऽतीवोपकारतोति निवेदयन्ति नाथनाथपूजक

હલન્ત ધાતુઓમાં (૧૦૨) અનિદ્ છે. કકારાન્ત-(૧) શક્ત ।
 ચકારાન્ત-(૧) પ્ચ, ય્ચ, વ્ચ, વિચ, રિચ, ષિચ । જકારાન્ત-(૧૫)
 ત્યજ્, નિજિરૂ, મજ્, મજ્જ, મુજ, મસ્જ, મસજ, યજ, યુજ,
 રજ્, રજ્, વિજિર, સ્વજિ, સમ્જ્ સજ્ । ઢકારાન્ત-(૧૬) અદ્,
 કુદ્, લિદ્, ળિદ્, તુદ્, ણદ્, પદ્, મિય, વિય (અયેષ્ય ગળ્ય ધના)
 વિનદ્, (મળ્ય ૭) શદ્, સદ્, સ્વિય (ગળ્ય ૪) સ્કન્દ્ દદ્, ।
 ધકારાન્ત-(૧૧) કુપ્, કુપ્, કુપ્ (૪ ગળ્ય) વન્ધ, વુધ્, રુધ્, રાપ્,
 વ્યધ્, શુધ્, સાધ્, સિધ્ (મળ્ય ૪) । નકારાન્ત (૨) મન્ય (ગ= ૪) હન્ ।
 પકારાન્ત (૧૩) આપ, ક્ષિપ્, તપ્, તપ્, તિપ, તુપ્, (ગ= ૪)
 દપ્ (ગ= ૪) લિપ્, લુપ્, વપ્, શપ્, સ્વપ્, સપ્ । બકારાન્ત-
 (૩) યમ્, રમ્, લમ્, । મકારાન્ત (૪) ગમ્, નમ્, યમ્, રમ્ ।
 સકારાન્ત-(૧૦) કુશ્, હશ્, વિશ્, સ્તશ્, રિશ્, રશ્, લિશ્,
 વિશ્, સ્પશ્, (૧૧) કૃપ્, તિપ્, તુપ્, દિપ્, દ્રુપ્, પુણ્ય, (ગ= ૪)
 પિપ્, વિપ્, શિપ્, શુપ્, જ્ઞિષ્ય (ગ= ૪) સકારાન્ત-(૨) ષત્,
 ષત્, હકારાન્ત (૮) વહ્, વિહ્, કુહ્, તહ્, મિહ્, રહ્, મિહ્, વહ્ ।

નોટ-હલન્ત ધાતુઓમાં જેટલા અક્ષરવાળા ધાતુઓ છે તેમાં
 પ્ચ, વ્ચ જેવા તેમને લિદ્ લક્ષરમાં થઈ શકે તે વિકલ્પે હદ નો આગમ
 થાય છે, અને બાકીના ને નિત્ય હદ નો આગમ થાય છે. અને લિદ્
 માં બધાય ધાતુઓને વ, અને મ, માં નિત્ય હદ નો આગમ થાય છે.
 અજન્ત ધાતુઓમાં પણ અનિદ્ ધાતુઓને લિદ્ લક્ષરમાં થઈ
 ને વિકલ્પે હદ નો આગમ થાય છે, અને વ, મ, માં નિત્ય હદ નો
 આગમ થાય, ત્યારે હસ્વ હકારાન્ત ને યજ્, અને વ, મ, માં હદ
 નો આગમ થતો જ નથી.

માર્ગદર્શન-સૂચના

(૧) વિદ્યાર્થીઓ તેમજ સંસ્કૃતપુસ્તકોમાં જલ્દી યાન થાય.
 જે હેતુથી ટીકામાં કોઈ જગ્યાએ સમિ કરી નથી. જે અક્ષરોની
 ("હલન્ત્યમ્" અને વપદેશેડ્યન્ત) સૂચિ દ્વારા સંગ્રહિત, તેને

(૨) પાણિનીય વ્યાકરણના સીધા જ્ઞાન માટે સૂત્ર, વૃત્તિ, ઉદાહરણ. પ્રત્યુદાહરણ જરૂર. યાદ રાખવાં આ બધું યાદ ન હોય તો સૂત્રની ઉપયોગિતાનું જ્ઞાન જલદી ઘર્ષ થકશે નહીં. વ્યાકરણમાં ગો. પુ. ચી. નિયમ છે. ગો=ગોળવું, પૂ=પૂજવું, ચિ=ચિન્તવન કરવું. વિચારવું. આ ત્રણે વસ્તુને જો યાદ રાખશે, અને જરાનર અમલમાં મૂકશે, તેને વ્યાકરણ જલદીથી આવડશે, અને સરલ લાગશે. પ્રતિદિન સૂત્ર, વૃત્તિ, ઉદાહરણ વગેરે મૂલની સમજૂતી પૂર્વક આવૃત્તિ કરવી જોઈ એ.

(૩) દરેક જગાએ વર્ણો ને જુદા જુદા કરી, તેમાં સ્વર, બ્યંજન પ્રત્યાહાર, વગેરે કયા વર્ણોએ અક્ષર, હસ્વસ્વર, દીર્ઘસ્વર. માં કયો અક્ષર છે. તેનો ખ્યાલ કરવો જરૂરી છે. દા. રામઃ માં ર્+ખા+મ્+નઃ+ઃ=અક્ષરો છે. અને પ મો વિસર્ગ છે. તથા ગચ્છતિ-ગ્+ચ્+છ+તિ+નઃ=અહીં સાત અક્ષરો છે. (૪) સંધિ માં પડેલો છેલ્લો અક્ષર, અને બીજા પડેલો પહેલો અક્ષર જોઈશેવો. દા. સુધી ઉપાસ્યઃ =માં પહેલા પડેલો છેલ્લો રૂ છે ને બીજા પડેલો પહેલો અક્ષર ટ છે. તેથી. ત્યાં સંધિ રૂ નો ગ્ ગ્+ત ને સુદ્ધઉપાસ્યઃ રૂપ બનેલું છે.

(૫) દરેક શબ્દની અભ્યુત્પત્તિ પક્ષમાં પ્રાતિપદિકસંજ્ઞા ‘મયંદવ-ધાતુ’ સૂત્રથી અને વ્યુત્પત્તિ પક્ષમાં ‘કૃત્તદિત’ સૂત્રથી પ્રાતિપદિક સંજ્ઞા કરીને સુ વગેરે પ્રત્યયો લાવવા ધાતુમાં ‘ભુવાદયો.’ સૂત્રથી ધાતુ સંજ્ઞા, અને સનાદિ ૧૨ પ્રત્યય જેના અન્તે છે તેવાની ‘સના-ધન્તા.’ સૂત્રથી ધાતુસંજ્ઞા કરીને જદ્, વગેરે દશ લઙ્કારો લાવવા.

અભિપ્રાય-૧

ધીરદયાશક્તિશાસ્ત્રિનિર્મિતા આરમ્ભકપાણિનોય-પરમલઘુકૌમુદ્યા પુર્ણરાવિપ્રયાટીકા સર્વાત્તિશાયિની જ સર્વવેદશાસ્ત્રેતુષામધ્યાપકલગ્નાણી સંસ્કૃ-
તાગ્રન્થિની

અભિપ્રાય-૨

‘પ્રારંભિક-પાણિનીય પરમલઘુકૌમુદી’ સાચા શ્રી હયા
 રેવાશંકર કૃત સપૂર્ણ વિજ્ઞા દોકા સાથે ઈ. સ. ૧૯૬૧.
 પ્રસિદ્ધ થયેલી તે મારા જ્ઞેરામા આવેલી એમા મૂલ, અર્થ, બધા
 સુધનિકા વગેરે વિદ્યાર્થીઓ સહેજાઈથી સમજી શકે એ રીતે આપ
 આવેલા તે આદર્શ ખરાબ થતા આર્થિક કષ્ટને લઈને પૂ.
 રૂ. ૩-૦૦ની કિંમતે સને ૧૯૬૭મા મહાર પડ્યો છે અને ઉત્તર
 ભાગ પશુ ૩-૦૦ની કિંમતે સુધારા વધારા સાથે પ્રકટ કરવામાં આ
 છે અને તે પુસ્તકો આયુર્વેદકોષેજમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ ૨
 વિદ્યાર્થીનીઓ તેમજ સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરનારાઓ તેમજ અ
 રાજીઓને બધાં ઉપયોગી હોઈ વસાવી લેવાની જનામણુ છે અ
 એ રીતે સંસ્કૃત લઘુતા વિદ્યાર્થીઓને આપા અલગ પુસ્તકો સર
 સારથી અને સસ્તી કિંમતે મળે એ રીતે સૌ કોઈને પ્રેરવા
 આપવાની મારી નક્કર વિનંતિ છે પ્રાસેજોના પ્રિન્સિપાલો અને અધ્યાપકો
 તેમજ ખાસ રૂઝીને આયુર્વેદકોષેજોના પ્રિન્સિપાલોને મારી આમર
 મારી વિનંતિ છે કે વિદ્યાર્થીઓને આ પુસ્તકો સહેજાઈથી મળી શકે
 અને અભ્યાસમા સરળતા રહે એરી આ પુસ્તક માટે જ્ઞામણુ કરે
 તે વધારે સ્તુત્ય ગણાયો. આ પ્રકાશન કાર્યમાં વૈદ સોમાજાઈની
 નેતૃત્વ સેવા જોઈ તેમને ખન્નવાદ આપુ છું અને લેખકને
 પુમાથીર્વાદ આપુ છું કે સંસ્કૃતના, ઉત્કર્ષ માટે લગવાન મોહરિ તેમને
 યોગ્ય બનાવે એજ ... ..

વૈદશાસ્ત્રી શ્રી નટવરપ્રસાદ નાસાયજી શંકર

જ્ઞાતરાજ્ય આયુર્વેદોડ તથા મુજ્જાતપ્રદેસ વૈદ મડગના પ્રમુખ